

PURCHAS

**PAPAÑCASŪDANĪ
MAJJHIMANIKĀYATṬHAKATHĀ
OF
BUDDHAGHOSĀCARIYA**

Pali Text Society

Text Series No. 81

Papañcasūdanī
Majjhimanikāyaṭṭhakathā
of
Buddhaghosācariya

EDITED BY

J. H. WOODS

AND

D. KOSAMBI

PART I

SUTTAS 1-10

to be completed

PUBLISHED BY

THE PALI TEXT SOCIETY, LONDON

DISTRIBUTED BY

ROUTLEDGE & KEGAN PAUL LTD
LONDON, HENLEY AND BOSTON

1977

PE

294.3823

T 5951.m.p.w

v.1

First published 1922

Reprinted 1977

© Pali Text Society

ISBN 0 7100 8774 8

82 no. 081398

© Pali Text Society

THE ASIATIC SOCIETY
CALCUTTA-700016

Acc N 49360

Date. 16.11.88

Printed in Great Britain by
Lowe & Brydone Printers Limited, Thetford, Norfolk

CONTENTS

	PAGE
INTRODUCTION - - - - -	vii
ABBREVIATIONS - - - - -	viii
ADDITIONS AND CORRECTIONS - - - - -	ix
SUTTA 1. Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā - - - - -	1
„ 2. Sabbāsavasuttavaṇṇanā - - - - -	59
„ 3. Dhammadāyādasuttavaṇṇanā - - - - -	87
„ 4. Bhayabheravasuttavaṇṇanā - - - - -	109
„ 5. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā - - - - -	137
„ 6. Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā - - - - -	153
„ 7. Vatthasuttavaṇṇanā - - - - -	165
„ 8. Sallekhasuttavaṇṇanā - - - - -	181
„ 9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā - - - - -	196
„ 10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā - - - - -	225
BURMESE READINGS - - - - -	303
PARALLEL PASSAGES - - - - -	324

INTRODUCTION

THIS edition of the *Papañcasūdanī* is based upon the following sources :

1. The Singhalese MS. belonging to the Library of Harvard University, designated as C 1.

2. The first part of the printed book *Papañcasūdanī*, edited by Giridara Ratanajotitthera, and published by the Granthaparakāsha Press, 1898-1904, and designated as C 2.

3. The printed book *Papañcasūdanī*, edited by Dhammārāma Mahāthera, printed by the Royal Asiatic Society, Ceylon Branch, Colombo, 1917, and designated as C 3.

4. The transliteration of the *Papañcasūdanī*, made by Mrs. Bode, Ph.D., and kindly loaned us by Mrs. Rhys Davids, which is based on a Singhalese MS. belonging to Dr. Rhys Davids, and is designated as C 4.

5. The beautiful Burmese MS. of the *Papañcasūdanī-Ṭikā*, belonging to the Library of the India Office (No. 83, Burmese MSS.), placed at our disposal by the courtesy of Dr. F. W. Thomas, and designated as Ṭikā.

The quotations from the text of the *Piṭakas* and of the other Pali texts are put in inverted commas, and the reference in the round bracket immediately following is to the book, volume, and page of the Pali Text Society edition, or of the other editions as described under the list of abbreviations. The *Suttanipāta*, the *Dhammapada*, and the *Theragāthā* are referred to by the numbers of the stanzas. If pages of the *Suttanipāta* are referred to, the letter 'p' is inserted before the number. Unfilled brackets indicate that the quotations are not yet traced.

HARVARD UNIVERSITY,
CAMBRIDGE,
MASSACHUSETTS,
March 2, 1922.

ABBREVIATIONS

Four Nikāyas

D. Dīghanikāya.
M. Majjhimanikāya.
S. Saṃyuttanikāya,
A. Aṅguttaranikāya.

Khuddakanikāya

Dh. Dhammapada.
It. Itivuttaka.
Ud. Udāna.
Sn. Suttanipāta.
Vv. Vimānavatthu.
Pv. Petavatthu.
Th. 1. Theragāthā.
Th. 2. Therīgāthā.
Nd. 1. Mahā-Niddesa.
Nd. 2. Culla-Niddesa.
Ps. Paṭisambhidāmagga.
Jā. Jātakatṭhakathā.

Vinaya-Piṭaka

Vin. 1. Mahāvagga.
Vin. 2. Cullavagga.
Vin. 3. Pārājikā, etc.
Vin. 4. Pācittiya, etc.
Vin. 5. Parivāra.

Abhidhamma-Piṭaka

Dhs. Dhammasaṅgaṇi.
Vbh. Vibhaṅga.
Kv. Kathāvatthu.

Uncanonical books

Nett. Nettipakarana.
Miln. Milindapañha.
Visu. Visuddhimagga.

The abbreviations are those recommended by Professor Lanman. The references are to the edition of the Pali Text Society, except in case of the Vinaya-Piṭaka (edited by Oldenberg, 1879-1883), of the Jātakatṭhakathā (edited by Fausböll, 1877-1896), and of the Milindapañha (edited by Trenckner, 1880).

ADDITIONS AND CORRECTIONS

Sutta 1.

- § 69^a adhogamā vātā, kucchisayā vātā, koṭṭhāsasayā.
§ 93^b uddesavacanaṇ. So ti niddesavacanaṇ. Pikāro.
§ 127^a vadāmi, acikkhāmi, desemi, paññāpemi.

Sutta 2.

- § 50^a Cakkhundriyaṇvarasaññitaṇ.

Sutta 3.

- § 37^a vanapatthāni pantāni senāsanāni.

Sutta 4.

- § 63^a aññam pi kiñci karaṇīyan ti.
§ 78¹ 'koci tisaṇagato gahaṭṭho.

Sutta 7.

- § 26¹⁰ eva hi ettha.

Sutta 8.

- § 1¹⁴ tassa tassa nāmaṇ.
§ 29¹⁰ seyyasukhaṇ middhasukham anubhontā.

Sutta 9.

- § 33ª Desanānayo eva c' esa.
§ 35ª phassāhāro tisso.
§ 53¹⁰ vuccat' āvuso jāti ti.
§ 63ª raho nisīditvā cintentassa.
§ 64¹¹ paṭicchādanato ca. Nirodhe paṭipadāya ca aññānaṇ
eken' eva kāraṇena veditaḥḥaṇ: paṭicchādanato.
Nirodhapaṭipadānaṇ.

Sutta 10.

- § 45^s kūṭagonayuttaratho; ^{1s} pi pubbe āciṇṇārammaṇaṇ.
 § 69¹⁰ -usabhā-aḍḍhagāvuta-gāvutanta-resu.
 § 75^s *All the authorities agree with the text. But it seems to be incomplete, and should read as follows:—tathā asammuyhanto abhikkamati. Abhikkamāmi ti.*
 § 76^s Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā:
 § 91²¹ parivatteti ca sañcunneti ca visoseti.
 § 105^s *Kākehi vā khajjamānaṇ ti.*
 § 134⁷ ito paraṇ rūpaṇ atthi ti.
 § 152^s te bhikkhu kālo ti.

Papañcasūdanī

nāma

Majjhimanikāyaṭṭhakathā

*NAMO TASSA BHAGAVATO ARAHATO SAMMĀSAM-
BUDDHASSA*

1.

[Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā]

1. Karuṇā-sītala-hadayaṇ paññā-pajjota-vihata-mohata-
maṇ

sanarāmara-loka-garuṇ vande Sugataṇ gati-vimuttaṇ.
Buddho pi Buddhabhāvaṇ bhāvetvā c' eva sacchikatvā ca
yaṇ upagato gatamalaṇ vande tam anuttaraṇ Dham-
maṇ.

Sugatassa orasānaṇ puttānaṇ Mārasena-mathanānaṇ
aṭṭhannam pi samūhaṇ sirasā vande Ariya-Saṅghaṇ.
Iti me pasanna-matino Ratanattaya-vandanāmayaṇ
puññaṇ

yaṇ suvihatanantarāyo hutvā tass' ānubhāvena
Majjhimapamāṇa-suttañkitassa Majjhimāgamavarassa
Buddhānubuddha-saṇvaṇṇitassa paravāda-mathanassa
Atthappakāsanatthaṇ aṭṭhakathā ādito vasisatehi
pañcahi yā saṅgītā anusaṅgitā ca pacchā pi
Sīhaladīpaṇ pana ābhatā 'tha vasinā Mahā-Mahindena
ṭhapitā Sīhalabhāsāya dipavāsīnam atthāya
Apanetvāna tato' haṇ Sīhalabhāsaṇ manoramaṇ bhāsaṇ
tantinayānucchavikaṇ āropento vigatadosaṇ
Samayaṇ avilomento therānaṇ theravaṇsappadīpānaṇ
sunipuna-vinicchayānaṇ Mahāvihārādhivāsīnaṇ
Hitvā punappunāgatam atthaṇ atthaṇ pakāsayissāmi
sujanassa ca tuṭṭhatthaṇ ciraṭṭhitatthaṇ ca Dhammassa.

Sīlakathā dhutadhammā kammaṭṭhānāni c' eva sabbā
 cariyāvidhāna-sahito jhāna-samāpatti-vitthāro
 Sabbā ca abhiññāyo paññāsaṅkalana-nicchayo c' eva
 khandhā dhātāyatanindriyāni ariyāni c' eva cattāri
 Saccāni paccayākāra-desanā supārisuddha-nipūṇanayā
 avimutta-tantimaggā vipassanā-bhāvanā c' eva
 Iti pana sabbaṃ yasmā Visuddhimagge mayā supārisud-
 dhaṃ

vuttaṃ tasmā bhiyyo na taṃ idha vicārayissāmi.

Majjhe Visuddhimaggo esa catunnam pi āgamānaṃ hi
 ṭhatvā pakāsayissati tattha yathābhāsitaṃ atthaṃ
 Icc' eva kato tasmā tam pi gahetvāna saddhim etāya
 aṭṭhakathāya vijānatha Majjhimasāṅgītiyā atthan ti.

2. Tattha Majjhimasāṅgīti nāma paṇṇāsato Mūlapaṇṇāsā,
 Majjhimapāṇṇāsā, Uparipaṇṇāsā ti paṇṇāsattaya-sāṅghā.
 Vaggato ekeka-paṇṇāsāya pañca pañca vagge katvā paṇṇa-
 rasavagga-samāyogā. Suttato diyaḍḍha-suttasataṃ dve ca
 suttantā. Padato tevīsuttara-pañca satādhikāni asīti pa-
 dasahassāni. Ten' āhu Porāṇā:

“Asīti padasahassāni bhiyyo pañca satāni ca
 puna tevīsati vuttā padam evaṃ vavatthitan” ti.

Akkharato pana satta akkharasatasahassāni cattālisaṃ ca
 sahasāni tepaññāsāṃ ca akkharāni. Bhāṇavārato asīti
 bhāṇavārā tevīsati padādhiko ca upaḍḍha-bhāṇavāro. Anu-
 sandhito pucchānusandhi-ajjhāsayānusandhi-yathānusandhi-
 vasena saṅkhepato tividhānusandhi. Vitthārato pan' ettha
 tīni anusandhisahassāni nava ca satāni honti. Ten' āhu
 Porāṇā:

“Tīni sandhisahassāni tathā nava satāni ca
 anusandhinayā ete Majjhimassa pakāsītā” ti.

3. Tattha paṇṇāsāsu Mūlapaṇṇāsā ādi; vaggesu Mūla-
 pariyāya-vaggo; suttesu Mūlapariyāya-suttaṃ. Tassāpi
 evaṃ me sutaṃ ti ādikaṃ āyasmatā. Ānandena paṭhama-ma-
 hāsāṅgītikāle vuttaṃ nidānam ādi. Sā pan' esā paṭhama-
 mahāsāṅgīti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
 ādimhi vitthāritā. Tasmā sā tattha vitthāritanayen' eva
 veditabbā.

4. [1¹] Yaṇ pan' etaṇ evaṃ me sutan ti ādikaṇ nidānaṇ, tattha *evaṇ* ti nipātapadaṇ; *me* ti ādini nāmapadāni.¹ *Ukkatthāyaṇ viharatī* ti ettha vī ti upasaggapadaṇ, haratī ti akkhātapadan ti iminā tāva nayena padavibhāgo veditabbo.

5. Atthato pana evaṇsaddo tāva upamūpadesa-samphaṇsana - garahana - vacanasampañiggahākāra - nidassanāva-dhāraṇādi-anekatthappabhedo. Tathā h' esa,² “Evaṇ jātena maccena kattabbaṇ kusalaṇ bahun” ti (Dh. 53) evamādisu upamāyaṇ āgato. “Evaṇ te abhikkamitabbaṇ, evaṇ paṭikkamitabbaṇ” ti (M. i. 460) ādisu upadeso. “Evaṃ etaṇ Bhagavā, evaṃ etaṇ Sugatā” ti (A. i. 192) ādisu samphaṇsane. “Evaṃ eva panāyaṇ vasalī yasmiṇ vā tasmiṇ vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇaṇ bhāsati” ti (S. i. 160) ādisu garahane. “Evaṇ bhante ti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosun” ti (M. i. 1) ādisu vacanasampañiggāhe. “Evaṇ vyā kho ahaṇ, bhante, Bhagavatā dhammaṇ desitaṇ ājānāmī” ti (M. i. 258) ādisu ākāre. “Ehi tvaṇ, māṇava, yena samaṇo Ānando ten' upasaṅkama, upasaṅkamitvā mama vacanena samaṇaṇ Ānandaṇ appābādhaṇ, appātaṅkaṇ lahuṭṭhānaṇ balaṇ phāsuvihāraṇ puccha: Subho māṇavo Todeyyaputto bhavantaṇ Ānandaṇ appābādhaṇ—pe—phāsuvihāraṇ pucchati ti. Evaṇ ca vadehi: Sādhu kira bhavaṇ Ānando yena Subhassa māṇavassa Todeyyaputtassa nivesanaṇ ten' upasaṅkamatu anukampaṇ upādāyā” ti (D. i. 204) ādisu nidassane. “Taṇ kiṇ maññatha Kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vā ti? ‘Akusalā, bhante.’ ‘Sāvajjā vā anavajjā vā’ ti? ‘Sāvajjā, bhante.’ ‘Viññugarahitā vā viññuppasatthā vā’ ti? ‘Viññugarahitā, bhante.’ ‘Samattā samādiṇṇā ahitāya dukkhāya saṇvattanti, no vā, kathaṇ vā ettha hotī’ ti? ‘Samattā, bhante, samādiṇṇā ahitāya dukkhāya saṇvattanti, evaṇ no ettha hotī” ti (A. i. 190) ādisu avadhāraṇe. Svāyaṇ idha ākāra-nidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

6. Tattha ākāratthena evaṇsaddena etam atthaṇ dīpeti: Nānāyanaṇipunaṇ anekajjhāsaya-samuṭṭhānaṇ attha-byañ-janasampannaṇ vividhapāṭihāriyaṇ dhammattha-desanā-paṭivedhagambhīraṇ sabbasattānaṇ sakasaka-bhāsānurūpato

¹ Sum. V. i. 26 f.² C 1, C 2, C 4 omī eṣa.

sotapatham āgacchantaṃ tassa Bhagavato vacanaṃ sabbā-kārena ko samattho viññātuṃ? Sabbathāmena pana sotukāmataṃ janetvā pi evaṃ me sutāṃ, mayā pi eken' ākārena sutān ti. Nidassanatthēna, nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikatan ti attānaṃ parimocento, evaṃ me sutāṃ, mayā pi evaṃ sutān ti idāni vattabbaṃ sakalaṃ suttaṃ nidasseti. Avadhāraṇatthēna, “Etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ Ānando . . . satimantānaṃ . . . gatimantānaṃ . . . dhitimantānaṃ . . . upatthākānaṃ yadidaṃ Ānando” ti (A. i. 24) evaṃ Bhagavatā, “Āyasmā Ānando atthakusalo dhammakusalo byañjanakusalo niruttikusalo pubbāparakusalo” ti (A. iii. 201) evaṃ Dhammasenāpatinā ca pasatthabbhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukamyataṃ janeti, evaṃ me sutāṃ, taṃ ca kho atthato vā byañjanato vā anūnam adhikaṃ, evaṃ eva, na aññathā daṭṭhabban ti.

7. Me-saddo tīsu atthesu dissati. Tathā hi 'ssa, “Gathābhigītaṃ me abhojaneyyaṃ” ti (Sn. 81) ādisu mayā ti attho. “Sādhū me, bhante, Bhagavā saṅkhittena dhammaṃ desetū” ti (S. iv. 63) ādisu mayhaṃ ti attho. “Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavathā” ti (M. i. 12) ādisu mamā ti attho. Idha pana mayā sutān ti ca mama sutān ti ca atthadvayaṃ yujjati.

8. Sutaṃ ti ayaṃ sutasaddo saupasaggo anupasaggo ca gamana-vissuta-kilinnūpacitānuyoga-sotaviññeyya-sotadvārānusāraviññātādi-aneakatthappabhedo. Tatthā hi 'ssa, “Senāya pasuto” ti () ādisu gacchantaṃ ti attho. “Sutadhammassa passato” ti (Vin. i. 3) ādisu vissutadhammassā ti attho. “Avassutā¹ vassutassā” ti (Vin. iv. 213) ādisu kilinnā kilinnassā ti attho. “Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappakaṃ” ti (*) ādisu upacitaṃ ti attho. “Ye jhānapasutā dhīrā” ti (Dh. 181) ādisu jhānānuyuttā ti attho. “Diṭṭhaṃ sutāṃ mutaṃ” ti (M. i. 4) ādisu sotaviññeyyaṃ ti attho. “Sutadharo sutasanpicayo” ti (A. ii. 23) ādisu sotadvārānusāraviññātadharo ti attho. Idha pañ' assa sotadvārānusārena upadhāritaṃ ti vā upadhāraṇaṃ ti

¹ C3 Avassutā' navassutassa; *The Vin. text*, Avassutā avassutassa. *Kh.6.Pv.5.

vā ti attho. Me-saddassa hi mayā ti atthe sati evaṇ mayā sutan, sotadvārānusārena upadhāritan ti yujjati; mamā ti atthe sati evaṇ mama sutan, sotadvārānusārena upadhāraṇan ti yujjati.

9. Evam etesu tīsu padesu *evan* ti sotaviññānādi-viññāṇa-kicca-nidassanaṇ; *me* ti vuttaviññāṇa-samaṅgipuggala-nidassanaṇ; *sutan* ti assavanabhāvapaṭikkhepato anūnānadhi-kāviparīta-gaḥaṇa-nidassanaṇ. Tathā *evan* ti tassā sota-dvārānusārena pavattāya viññāṇavīthiyā nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsaṇaṇ; *me* ti attappakāsaṇaṇ; *sutan* ti dhammappakasaṇaṇ. Ayaṇ h' ettha saṅkhepo: Nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññāṇavīthiyā mayā na aññaṇ kataṇ, idaṇ pana kataṇ, ayaṇ dhammo suto ti. Tathā *evan* ti niddisitaḥappakāsaṇaṇ; *me* ti puggalappakāsaṇaṇ; *sutan* ti puggalakicca-ppakāsaṇaṇ. Idaṇ vuttaṇ hoti: yaṇ suttaṇ niddisissāmi, taṇ mayā evaṇ sutan ti. Tathā *evan* ti yassa cittasantānassa nānappakārappavattiyā nānattha-byañjana-gaḥaṇaṇ hoti, tassa nānākāra-niddeso; *evan* ti hi ayaṇ ākārappaññatti; *me* ti kattāra-niddeso; *sutan* ti visaya-niddeso. Ettāvatā nānappakārappavattena cittasantānena taṇsamaṅgino kattuvisaye gaḥaṇasanniṭṭhāṇaṇ kataṇ hoti. Atha vā *evan* ti puggalakicca-niddeso. *Sutan* ti viññāṇakicca-niddeso. *Me* ti ubhayakicca-yutta-puggala-niddeso. Ayaṇ pan' ettha saṅkhepo: Mayā savanakicca-viññāṇasamaṅgiṇa puggalena viññāṇa - vasena laddha - savanakicca - vohārena sutan ti.

10. Tattha *evan* ti ca *me* ti ca sacchikaṭṭhaparamattha-vasena avijjamānapaññatti. Kiṇ h'ettha taṇ paramatthato atthi, yaṇ *evan* ti vā *me* ti vā niddesaṇ labhetha? *Sutan* ti vijjamānapaññatti. Yaṇ hi taṇ ettha sotena upaladdhaṇ, taṇ paramatthato vijjamānan ti. Tathā *evan* ti ca *me* ti ca taṇ taṇ upādāya vattabbato upādāya-paññatti. *Sutan* ti diṭṭhādini upanidhāya vattabbato upanidhāya-paññatti. Ettha ca *evan* ti vacanena asaṃmohaṇ dīpeti. Na hi sammūlho nānappakāra-paṭivedhasamattho hoti *Sutan* ti vacanena sutassa asaṃmosaṇ¹ dīpeti. Yassa hi sutan sammutṭhaṇ²

¹ C 1, C 2, C 4 asaṃmohaṇ.

² C 1, C 2, C 4 pammutṭhaṇ.

11. Aparo nayo: *Evan* ti vacanena yoniso manasikāraṇ dipeti, ayoniso manasikaroto nānappakāra-paṭivedhābhāvato. *Sutaṇ* ti vacanena avikkhepaṇ dipeti, vikkhattacittassa sa-vanābhāvato. Tathā hi vikkhattacitto puggalo sabbasampatti-yā vuccamāno pi, na mayā sutāṇ, puna bhaṇathā ti bhaṇati. Yoniso manasikārena c' ettha attasammāpanidhiṇ pubbe ca katapuññaṇaṇ sādheti; sammā-appaṇihitattassa, pubbe akatapūññaṇaṇ vā tadabhāvato. Avikkhepena sad-dhammasavanaṇ sappurisaṇpassayaṇ ca sādheti, na hi vikkhitto sotuṇ sakkoti, na ca sappurise anupassayamānaṇaṇ savanaṇ atthī ti.

12. Aparo nayo: Yasmā *evan* ti yassa cittasantānassa nānapakārappavattiyā nānattha-byañjanagahaṇaṇ hoti, tassa nānākāra-niddeso ti vuttaṇ; so ca evaṇ bhaddako ākāro na sammā appanīhitattano pubbe akatapuññassa vā hoti; tasmā *evan* ti iminā bhaddakena ākārena pacchima-cakkadvaya-sampattim attano dīpeti; *sutan* ti savanayogena purima-cakkadvaya-sampattiṇ. Na hi appatirūpe dese vasaṇto sappurīsupassaya-virahitassa vā savanaṇ atthi. Icc' assa pacchima-cakkadvaya-siddhiyā āsayasuddhi siddhā hoti, purima-cakkadvaya-siddhiyā payogasuddhi. Tāya ca āsayasuddhiyā adhigamavyattisiddhi, payogasuddhiyā āgamavyattisiddhi. Iti payogāsayasuddhassa āgamādhigamasampannassa vacanaṇ aruṇaggaṇ viya suriyassa udayato, yoniso manasikāro viya ca kusala-kammasa, arahati Bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṇ bhavitun ti tṭhāne nidānaṇ tṭhapento *evam me sutan* ti ādim āha.

13. Aparo nayo: *Evan* ti iminā nānappakāra-paṭivedha-dipakena vacanena attano attha-paṭibhānapaṭisambhidā-sampattisabbhāvaṇ dīpeti, *sutan* ti iminā sotabbabheda-paṭivedhadipakena dhamma-niruttipaṭisambhidā-sampattisab-

bhāvaṇ. *Evaṇ* ti ca idaṇ yoniso manasikāradīpakaṇ vacanaṇ bhāsamāno ete mayā dhammā manasā 'nupekkhitā, dīṭṭhiyā suppaṭividdhā ti dīpeti. *Sutaṇ* ti idaṇ savanayoga-dīpakaṇ vacanaṇ bhāsamāno bahū mayā dhammā sutā, dhatā, vacasā paricitā ti dīpeti. Tadubhayenāpi attha-byañjana-paripūriṇ dīpento savane ādaraṇ janeti. Attha-byañjana-paripunṇaṇ hi dhammaṇ ādarena asunanto mahatā hitā paribāhiro hoti ti ādaraṇ janetvā sakkaccaṇ dhammo sotabbo.

14. *Evam me sutan* ti iminā pana sakalena vacanena āyasmā Ānando Tathāgatappaveditaṇ dhammaṇ attano adahanto asappurisabhūmiṇ atikkamati; sāvakattaṇ paṭijānanto sappurisabhūmiṇ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṇ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṇ paṭiṭṭhāpeti. Kevalaṇ sutam ev' etaṇ mayā, tass' eva pana Bhagavato vacanan ti dīpento attānaṇ parimoceti, Satthāraṇ apadisati, Jinavacanaṇ appeti, dhammanetṭiṇ paṭiṭṭhāpeti. Api ca *evam me sutan* ti attanā uppāditabhāvaṇ apaṭijānanto purimaṇ savanaṇ vivaranto sammukhā paṭiggahitam idaṇ mayā tassa Bhagavato catu-vesārajja - visāradassa dasabaladharassa āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino sihanādanadino¹ sabbasattuttamassa dhammissarassa dhammarājassa dhammādhipatino dhammadīpassa dhammasaraṇassa saddhammavara-cakkavattino Sammāsambuddhasa, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kattabbā ti sabbadeva-manussānaṇ imasmiṇ dhamme assaddhiyaṇ vināseti, saddhāsampadaṇ uppādeti. Ten' etaṇ vuccati:

Vināsayati assaddhaṇ saddhaṇ vaḍḍheti sāsane
evam me sutam icc' evaṇ vadaṇ Gotamasāvako ti.

15. [1¹] *Ekaṇ* ti gaṇanapariccheda-niddeso. *Samayaṇ* ti paricchinna-niddeso. *Ekaṇ samayaṇ* ti aniyāmita-paridīpanaṇ. Tattha samayasaddo,

Samavāye khaṇe kāle sāmūhe hetudīṭṭhisu
paṭilābhe pahāne ca paṭivedhe ca dissati.

Tathā hi 'ssa, "App' eva nāma sve pi upasaṅkameyyāma kālāṇ ca samayaṇi ca upādāyā" ti (D. i. 205) evam ādisu

¹ C 3, C 4 °nādino.

samavāyo attho. “Eko va kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariya-vāsāyā” ti (A. iv. 227) ādisu khaṇo. ‘Uṇha-samayo parilāhasamayo’ ti ādisu kālo. “Mahāsamayo pavanasmīn” ti (D. ii. 254) ādisu samūho. “Samayo pi kho te, Bhaddāli, appaṭividdho ahosi: Bhagavā kho Sāvatthiyaṇ viharati, Bhagavā pi maṇ jānissati: Bhaddāli nāma bhikkhu Satthu sāsane sikkhāya aparipūrakārī ti. Ayam pi kho te, Bhaddāli, samayo appaṭividdho ahosī” ti (M. i. 438) ādisu hetu. “Tena kho pana samayena Uggāhamāno paribbājako Samaṇa-Maṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre eka-sālake Mallikāya ārāme paṭivasatī” ti (M. ii. 22) ādisu diṭṭhi.

“Diṭṭhe va dhamme yo attho yo c’ attho samparāyiko atthābhisamayā dhīro paṇḍito ti pavuccatī” ti

(S. i. 87)

ādisu paṭilābho. “Sammā mānābhisamayā antam akāsi dukkhassā” ti (A. iii. 246) ādisu pahāṇaṇ. “Dukkhassa pīlanatṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmatṭho abhisamayatṭho” ti (Ps. ii. 108) ādisu paṭivedho. Idha paṇ’ assa kālo attho. Tena saṇvacchara-utu-māsaddhamāsa-rattindiva-pubbaṇha-majjhantika-sāyaṇha-paṭhama-majjhima-pacchima-yāma-muhuttādisu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṇ samayaṇ dīpeti.

16. Tattha kiṇ cāpi etesu saṇvaccharādisu samayesu yaṇ yaṇ suttan yaṃhi yaṃhi saṇvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttaṇ, sabbaṇ taṇ therassa suviditaṇ suvavatthāpitaṇ paññāya. Yasmā pana, evam me sutan asuka-saṇvacchare asuka-utumhi asuka-māse asuka-pakkhe asuka-rattibhāge divasabhāge vā ti evaṇ vutte na sakkā sukkena dhāretuṇ vā uddisitūṇ vā uddisāpetuṇ vā. bahuṇ ca vattabbaṇ hoti; tasmā eken’ eva padena tam atthaṇ samodhānetvā ekaṇ samayan ti āha.

17. Ye vā ime, gabbhokkantisamayo, jātisamayo, saṇvegasaṃsamayo, abhinikkhamanasamayo, dukkarakārikasamayo, Māravijayasamayo, abhisambodhisamayo, diṭṭhadhamma-sukhavihārasamayo, desanāsamayo, parinibbānasamayo ti evam ādayo Bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsa-

mayasaṅkhātaṃ ekaṃ samayaṃ ti dipeti. Yo vā 'yaṃ sāṇa-karuṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahita-parahita-paṭipattisamayesu parahitapaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇiyadvayasamayesu¹ dhammīkathāsamayo,² desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesu pi samayesu aññatarāṃ samayaṃ sandhāya ekaṃ samayaṃ ti āha.

18. Kasmā paṇ' ettha yathā Abhidhamme "Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ" ti (Dhs. 9) ca, ito aññesu suttapadesu "Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicc' eva kāmehi" ti (A. ii. 214) ca bhummavacanena niddeso kato, Vinaye ca "Tena samayena Buddho Bhagavā" ti (Vin. i. 1) karaṇavacanena, tathā akatvā ekaṃ samayaṃ ti upayogavacananiddeso³ kato ti? Tattha tathā, idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi Abhidhamme, ito aññesu suttapadesu ca adhikaraṇattho bhāvena bhāvalakkhaṇattho ca sambhavati. Adhikaraṇaṃ hi kālattho ca samūhattho ca samayo tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ, khaṇa-samavāya-hetusaṅkhatassa ca samayassa bhāvena tesāṃ bhāvo lakkhiyati. Tasmā tadatthajotanaṭṭhaṃ tattha bhummavacananiddeso kato. Vinaye pana⁴ hetu-attho karaṇattho ca sambhavati. Yo hi so sikkhāpada-paññatti-samayo Sariputtādīhi pi duviññeyyo, tena samayena hetubhūtena karaṇabhutena ca sikkhāpadāni paññāpayanto sikkhāpada-paññattihetuṃ ca avekkhamāno Bhagavā tattha tattha vihāsi. Tasmā tadatthajotanaṭṭhaṃ tattha karaṇavacanena niddeso kato. Idha pana aññasmiṃ ca evaṇjātike accantasanyogattho sambhavati. Yaṃ hi samayaṃ Bhagavā imaṃ aññaṃ vā suttantaṃ desesi, accantam eva taṃ samayaṃ karuṇā-vihārena vihāsi. Tasmā tadatthajotanaṭṭhaṃ idha upayogavacana-niddeso kato ti. Ten' etaṃ vuccati:

Taṃ taṃ attham avekkhetvā bhummēna karaṇena ca aññatra samayo vutto upayogena so idhā ti.

¹ "Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇiyaṃ: dhammī vā kathā, ariyo vā tuṇhībhāvo." M. i. 161.

² C 3 dhammakathā°.

³ C 3 upayogavacanena.

⁴ C 3 ca.

19. Porāṇā pana vaṇṇayanti: Tasmiṇ samaye ti vā, tena samayenā ti vā, ekaṇ¹ samayan ti vā abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhummam eva attho. Tasmā ekaṇ samayan ti vutte pi ekasmiṇ samaye ti attho veditabbo ti.

20. Bhagavā ti garu. Garuṇ hi loke Bhagavā ti vadanti. Ayaṇ ca sabbagaṇa-visiṭṭhatāya sabbasattānaṇ garu, tasmā Bhagavā ti veditabbo. Porāṇehi pi vuttaṇ:

“Bhagavā ti vacanaṇ seṭṭhaṇ Bhagavā ti vacanam uttamaṇ

garu gāravayutto so Bhagavā tena vuccatī” ti.

Api ca,

Bhāgyavā bhaggavā yutto bhagehi ca vibhattavā
bhattavā vantagamano bhavesu Bhagavā tato ti.

Imissā gāthāvasen’ assa padassa vitthārato attho veditabbo. So Visuddhimagge² Buddhānussati-niddese vutto yeva.

21. Ettāvatā c’ ettha evaṇ me sutan ti vacanena yathāsutaṇ dhammaṇ desento Bhagavato dhammasariraṇ paccakkhaṇ karoti. Tena, na idaṇ atikkantasatthukaṇ pāvacaṇaṇ, ayaṇ vo Satthā³ ti Satthu adassanena ukkaṇṭhitaṇ janaṇ samasāseti. Ekaṇ samayaṇ Bhagavā ti vacanena tasmiṇ samaye Bhagavato avijjamānabhāvaṇ dassento rūpakāya-parinibbānaṇ sāreti. Tena, evaṇvidhassa nāma ariyadhammassa desetā dasabaladharo vajirasaṅghātasamānakāyo, so pi Bhagavā parinibbuto, ken’ aññena jīvite āsā janetabbā ti jīvita-damattaṇ janaṇ saṇvejeti, saddhamme c’ assa ussāhaṇ jaṇeti. Evan ti ca bhaṇanto desanāsampattiṇ niddisati, me sutan ti sāvakasampattiṇ, ekaṇ samayan ti kālasampattiṇ, Bhagavā ti desakasampattiṇ.

22. [1¹] Ukkatṭhāyaṇ viharatī ti ettha ukkā ti dīpikā. Taṇ ca nagaraṇ maṅgaladivase, sukhaṇo sunakkhattaṇ mā atikkamī ti rattim pi ukkāsu ṭhitāsu māpitattā Ukkatṭhā ti vuccatī. Daṇḍadīpikāsu jāletvā dhāriyamānāsu māpitattā ti vuttaṇ hoti. Tassaṇ Ukkatṭhāyaṇ. Samīpaṭṭhe c’ etaṇ⁴ bhumma-vacanaṇ.

23. [1²] Viharatī ti avisesena iriyāpatha-dibba-brahma-

¹ C 1, C 2, C 4 taṇ.

² See D. ii. 154.

³ Visu. i. 210.

⁴ C 3 omits c’ etaṇ.

ariyavihāresu aññataṭṭaravihārasamañgi - paridīpakam etaṇ. Idha pana t̃hāna-gamanāsaṇa-sayanappabhedesu iriyāpathesu aññatara-iriyāpathasamāyoga-paridīpanaṇ. Tena t̃hito pi, gacchanta pi, nissinna pi, sayāno pi Bhagavā viharat' ico' eva veditabbo. So hi ekaṇ iriyāpathabādhanam aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipaṭantaṃ attabhāvaṇ harati, pavatte ti; tasmā viharati ti vuccati.

24. [1²] *Subhagavane* ti ettha subhagattā subhagaṇ. Sundarasarīrakattā¹ sundarakāmattā cā ti vuttaṇ hoti. Tassa hi vanassa sarīrasampattiya² manussā annapānādīni ādāya rattiṇḍivaṇ tath' eva chaṇa-samajja-ussave karontā bhoga-sukhaṇ anubhonti. Sundara-sundare c' ettha kāme patthenti, puttaṇ labhāma, dhītaṇ labhāmā ti; tesā taṇ tath' eva hoti. Evaṇ taṇ sundarasarīrakattā² sundarakāmattā ca subhagaṇ. Api ca, bahujanakantatāya pi subhagaṇ. Vanayati ti vanaṇ. Attasampadāya sattānaṇ bhattiṇ karoti, attani sinehaṇ uppade ti ti attho. Vanute iti vā vanaṇ. Nānāvidha-kusumagandha - sammodamattakokilādivihaṇgamavirutehi³ mandamanda⁴ - māruta - calitarukkhasākhā - viṭapa - pallava-palāsehi ca, ettha, maṇ paribhunjathā ti sabbapānino yāceti viyā ti attho. Subhagaṇ ca taṇ vanaṇ ca Subhagavanaṇ; tasmiṇ Subhagavane. Vanaṇ ca nāma ropimaṇ sayañjātaṇ ti duvidhaṇ. Tattha Veluvana-Jetavanādīni ropimāni; Andhavana-Mahāvana-Añjanavanādīni sayañjātāni. Idam pi sayañjātaṇ ti veditabbaṇ.

25. [1²] *Sālarājamūle* ti ettha sālarukkho pi sālo ti vuccati. Yath' āha: " Seyyathā pi, bhikkhave, gāmassa vā nigamassa vā avidūre mahantaṇ sālavanaṇ, taṇ c' assa eḷaṇḍehi sañchan-naṇ " ti (M. i. 124); " Antarena yamakasālānaṇ " ti (D. ii. 137). Vanaspatijettharukkho pi. Yath' āha:

" Tav' eva deva vijite tava uyyānabhūmiyā

ujuvaṇsā mahāsālā nīlobhāsā manoramā " ti (*).

Yo koci rukkho pi. Yath' āha: " Atha kho taṇ, bhikkhave, māluvābijaṇ aññatarasmiṇ sālāmūle nipateyyā " ti (M. i. 306).

¹ C 3 sundarasirīkattā.

² C 3 sirī°.

³ C 3, C 4 -vihaṇgamavirutehi.

⁴ C 3, C 4 mandamāruta.

* Jā. v. 251.

Idha pana vanaspatijettharukkho adhippeto. Rājasaddo pan' assa tam eva jetthakabhāvaṇ sādheti. Yathā añña-trāpi, "Suppatitthitassa vo,¹ brāhmaṇa Dhammika, nigrodharājassā" ti (A. iii. 369). Tattha dvedhā samāso: sālānaṇ rājā ti pi sālārājā, sālo ca so jetthakatthena rājā² ti pi sālārājā. *Mūlan* ti samīpaṇ. Ayaṇ hi mūlasaddo, "Mūlāni uddhareyya, antamaso usīranālamattāni pī" ti (A. ii. 199) ādisu mūlamūle dissati. "Lobho akusalamūlan" ti (A. i. 201) ādisu asādhāraṇa-hetumhi. "Yāva majjhantike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā rukkhamūlan" ti (*) ādisu samīpe. Idha pana samīpe adhippeto. Tasmā sālārājassa samīpe ti evam ettha attho daṭṭhabbo.

26. Tattha siyā: Yadi tāva Bhagavā Ukkatthāyaṇ viharati, Subhagavane Sālārājamūle ti na vattabbaṇ. Atha tattha viharati, Ukkatthāyaṇ ti na vattabbaṇ. Na hi sakkā ubhayattha ekaṇ samayaṇ viharitun ti. Na kho pan' etaṇ evaṇ daṭṭhabbaṇ. Na nu avocumha: samīpaṭṭhe bhumma vacanan ti? Tasmā yathā Gaṅgā-Yamunādīnaṇ samīpe goyūthāni carantāni Gaṅgāya caranti, Yamunāya caranti ti vuccanti, evam idhāpi, yadidaṇ Ukkatthāya samīpe Subhagavanaṇ, sālārājamūlaṇ, tattha viharanto vuccati Ukkatthāyaṇ viharati Subhagavane sālārājamūle ti. Gocaragāma-nidassanatthaṇ hi 'ssa Ukkatthā-vacanaṇ; pabbajitānurūpanivāsaṭṭhāna-nidassanatthaṇ sesavacanaṇ.

27. Tattha Ukkatthā-kittanena āyasmā Ānando Bhagāvato gahaṭṭhānuggaha-karaṇaṇ dasseti. Subhagavanādikittanena pabbajitānuggaha-karaṇaṇ. Tathā purimena paccayaggaṇato attakilamathānuyoga-vivajjanaṇ, pacchimena vatthukāmappahānato kāmasukhallikānuyoga-vivajjanūpāya-padassanaṇ.³ Purimena ca dhammadesanābhiyogaṇ, pacchimena vivekādhimuttiṇ. Purimena karuṇāya upagamaṇaṇ, pacchimena paññāya apagamaṇaṇ. Purimena sattānaṇ hitasukhanipphādanādhimuttataṇ, pacchimena parahitasukha-karaṇe nirupalepanataṇ. Purimena dhammikasukhāparicāganimittaṇ phāsuvihaṇaṇ, pacchimena uttarimanussa-

¹ The A. text, kho pana.

² C 3, C 4 °dassanaṇ.

³ C 3 rājā ca iti pi.

* Cf. Vin. iii. 202.

dhammānuyoganimittañ. Purimena manussānañ upakāra-bahulatañ, pacchimena devānañ. Purimena loke jātassa loke saṇvaḍḍhabbhāvañ, pacchimena lokena anupalittatañ. Purimena, “Ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānañ. Katamo ekapuggalo? Tathāgato arahañ Sammāsambuddho” ti (A. i. 22) vacanato yadatthañ Bhagavā uppanno, tadatthapariniṭṭhānañ, pacchimena yattha uppanno tadanurūpavihārañ. Bhagavā hi, paṭhamañ Lumbinīvane, dutiyañ Bodhimāṇḍe ti lokiya-lokuttarāya uppattiya vane yeva uppanno. Ten’ assa vane yeva vihārañ dasseti ti evam ādinā nayan’ ettha atthayojanā veditabbā.

28. [1²] *Tatrā* ti desakāla-paridīpanaṇ. Tañ hi yañ samayañ viharati, tatra samaye, yasmiñ ca sālārājamūle viharati, tatra sālārājamūle ti dīpeti. Bhāsitaḍḍhāyutte vā desakāle dīpeti. Na hi Bhagavā ayutte dese kāle vā dhammañ bhāsati. “Akālo kho tāva Bāhiyā” ti (Ud. 7) ādi c’ ettha sādhaṇaṇ. *Kho* ti padapūraṇamatte, avadhāraṇe, ādikālatthe vā nipāto. *Bhagavā* ti lokagaru-dīpanaṇ. *Bhikkhū* ti kathāsavanayutta-puggala-vacanaṇ. Api c’ ettha, “Bhikkhako ti bhikkhu, bhikkhācariyañ ajjhūpagato ti bhikkhū” ti (Vin. iii. 24) ādinā nayena vacanatto veditabbo. *Āmantesi* ti ālapi, abhāsi, sambodhesi.¹ Ayam ettha attho. Aññatra pana ñāpane pi hoti. Yath’ āha: “Āmantayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave” ti² (). Pakkosane pi. Yath’ āha: “Ehi tvañ bhikkhu, mama vacanena Sāriputtañ āmantehi” ti (S. ii. 51).

29. [1³] *Bhikkhavo* ti āmantanākāra-dīpanaṇ; tañ ca bhikkhanasīlatādi-guṇayogasiddhattā vuttañ. Bhikkhanasīlatāguṇayutto pi hi bhikkhu, bhikkhanadhammatāguṇayutto pi bhikkhu, bhikkhane sādhu-kāritāguṇayutto pi ti sadda-vidū maññanti. Tena ca nesañ bhikkhanasīlatādi-guṇayogasiddhena vacanena hīnādhikajanasevitañ vuttiñ pakāsento

¹ C 3 sambodhesi ti.

² Cf. ‘Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave.’ M. i. 271 and A. iv. 128.

uddhata-dīnabhāva-niggahaṇ karoti. *Bhikkhavo* ti iminā ca karuṇāvipphāra-sommahadaya-nayananiṭṭhā-pubbaṅga-mena vacanena te attano mukhābhimukhe karonto ten' eva kathetukamyatā-dīpakena nesaṇ vacanena sotukamyataṇ janeti. Ten' eva ca sambodhanatthena sādhukaṇ savana-manasikāre pi te niyojati. Sādhukaṇ savana-manasikārā-yattā hi sāsanasampatti.

30. Aparesu pi devamanussesu vijjamānesu kasmā bhikkhū yeva āmantesi ti ce? Jeṭṭha-seṭṭhāsanna-sadāsannihita-bhāvato. Sabbaparisa-sādhāraṇā hi Bhagavato dhammade-sanā, parisānaṇ ca jeṭṭhā bhikkhū, paṭhamuppannattā; seṭṭhā, anagāriyabhāvaṇ ādiṇ katvā Satthucariyānuvidhāyakattā, sakalasāsana-paṭiggāhakattā ca. Āsannā te,¹ tattha nisinesu Satthu-santikattā; sadāsannihitā, Satthusantikāvacarattā ti. Api ca, te dhammade-sanāya bhājanaṇ yathānusiṭṭha-paṭipattisabbhāvato.² Visesto ca ekacce bhikkhū yeva sandhāya ayaṇ desanā ti pi te eva āmantesi.

31. Tattha siyā: Kim atthaṇ pana Bhagavā dhammaṇ desento paṭhamāṇ bhikkhū āmantesi, na dhammam eva desesi ti? Satijananatthaṇ. Bhikkhū hi aññaṇ cintentā pi, vikkhit-tacittā pi, dhammaṇ paccavekkhantā pi, kammaṭṭhānaṇ manasikarontā pi nisinnā honti. Te anāmantetvā dhamme desiyamāne ayaṇ desanā kiṇnidānā, kiṇpaccayā, katamāya aṭṭhuppattiyā desitā ti sallakkhetuṇ asakkontā duggahitaṇ vā gaṇheyyuṇ, na vā gaṇheyyuṇ. Tena nesaṇ satijananatthaṇ Bhagavā paṭhamāṇ bhikkhū³ āmantetvā pacchā dhammaṇ deseti.

32. [1³] *Bhadante* ti gāra-va-vacanam etaṇ; Satthuno paṭi-vacanadānaṇ vā. Api c' ettha *bhikkhavo* ti vadamāno Bhagavā te bhikkhū ālapati. *Bhadante* ti vadamānā te Bhagavantaṇ paccālapanti. Tathā bhikkhavo ti Bhagavā ābhāsati, bhadante ti te paccābhāsanti. Bhikkhavo ti paṭivacanaṇ dāpeti, bhadante ti paṭivacanaṇ denti. *Te bhikkhū* ti ye Bhagavā āmantesi. *Bhagavato paccassosun* ti. Bhagavato āmantanaṇ pati-assosuṇ. Abhimukhā hutvā suniṇsu, sampatiṇṇiṇsu,

¹ C 3 omits te.

² C 1, C 2, C 4 °sambhavato.

³ C 3 omits bhikkhū.

paṭiggaheṣun ti attho. *Bhagavā etad avocā* ti Bhagavā etaṇ idāni vattabbaṇ sakalaṇ suttaṇ avoca.

33. Ettāvata ca yaṇ āyasmata Ānandena kamala-kuvalayujjala-vimala-sādurasasalilāya pokkharaniyā sukhāvataraṇatthaṇ nimmalasilātala-racanāvilāsi-sopānaṇ vippakiṇṇa-muttājālasadisa - vālikākiṇṇa - paṇḍarabhūmibhāgaṇ titthaṇ viya, suvibhattabhitti-vicittavedikā-parikkhittassa nakkhatapathaṇ phusitukāmatāya viya pavijumbhitasamussayassa pāsādavarassa sukhārohanatthaṇ dantamaya-saṇha-muduphalaka-kañcanaletāvinaddha-maṇiganaṇapabhāsamudayujjala-sobhaṇ sopānaṇ viya, suvaṇṇavalaya-nūpurādi-saṅghaṭṭanasadda-sammiṣṣa-kathita-bhāsita-madhurassara-gehajana-vicaritassa ulāra-issariya-vibhava-sobhitassa mahāgharassa sukhappavesanatthaṇ suvaṇṇa-rajata-maṇi-muttā-pavālādi-juti-vijjotita-suppatitṭhita-visāla-dvārabāhaṇ mahādvāraṇ viya, attha-byaṇjanasampannassa Buddhānaṇ desanāñña-gambhīrabhāva-saṇsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhanatthaṇ kāla-desa-desaka-parisāpadesa-patimaṇḍitaṇ nidānaṇ bhāsitaṇ, tassa atthavaṇṇanā samattā.

34. [1⁶] Idāni *sabbadhammamūlapariyāyan* ti ādinā nayena Bhagavatā nikkhittassa suttassa vaṇṇanāya okāso anuppatto. Sā pan' eṣā suttavaṇṇanā yasmā suttanikkhepaṇ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hoti, tasmā suttanikkhepaṇ tāva vicārayissāma. Cattāro hi suttanikkhepā: attajjhāsayo, parajjhāsayo, pucchāvasiko, aṭṭhuppattiko ti. Tattha yāni suttāni Bhagavā parehi anajjhīṭṭho kevalaṇ attano ajjhāsayaṇ' eva kathesi, seyyathidaṇ: Ākaṅkheyyasuttaṇ (M. 33), Vatthasuttaṇ (M. i. 36), Mahā-Satipaṭṭhānasuttaṇ (D. ii. 290), Mahā-Salāyatanavibhaṅgasuttaṇ (M. iii. 287), Ariyavaṇsasuttaṇ (A. ii. 27), Sammappadhānasuttanta-hārako (S. v. 244), Iddhipāda¹-Indriya-Bala-Bojjhaṅga-Maggaṅgasuttanta-hārako ti evam ādini, tesāṇ attajjhāsayo nikkhepo. Yāni pana, "Paripakkā kho Rāhulassa vimutti, paripācaniyā dhammā, yaṇ nūnāhaṇ Rāhulaṇ uttariṇ āsavānaṇ khaye vineyyaṇ " ti (M. iii. 277) evaṇ paresaṇ ajjhāsayaṇ khantiṇ manaṇ abhinī-

¹ Iddhipāda (S. v. 254), Indriya (S. v. 193), Bala (S. v. 249), Bojjhaṅga (S. v. 63), Maggaṅga (S. v. 1).

hāraṇ bujjanabhāvaṃ ca avekkhitvā parajjhāsayavasena kathitāni, seyyathidaṇ: Cūla-Rāhulovādasuttaṇ (M. iii. 277), Mahā-Rāhulovādasuttaṇ (M. i. 420), Dhammacakkappavattanaṇ (S. v. 420), Dhātuvibhaṅgasuttaṇ ti (M. iii. 237) evam ādini, tesāṇ parajjhāsayo nikkhepo. Bhagavantaṇ pana upasaṅkamitvā catasso parisā, cattāro vaṇṇā, nāgā supaṇṇā, gandhabbā, asurā, yakkhā, Mahārājāno, Tāvatiṇsādayo devā, Mahābrahmā ti evam ādayo, “Bojjhaṅgā bojjhaṅgā ti, bhante, vuccanti” (S. v. 72), “Nīvaraṇā nīvaraṇā ti, bhante, vuccanti” (*), “Ime nu kho, bhante, pañcupādānakkhandā” (S. iii. 100), “Kiṇsūdha vittaṇ purisassa seṭṭhan” ti (Sn. 181) ādinā nayena pañhaṇ pucchanti. Evaṇ puṭṭhena Bhagavatā yāni kathitāni Bojjhaṅgasuttādini, yāni vā pan’ aññāni pi Devatāsaṇyutta¹ - Brahmasaṇyutta - Mārasaṇyutta - Sakkapañha-Cūla-Vedalla-Mahā-Vedalla-Sāmaññaphala-Ālavaka-Sūcilomasuttādini, tesāṇ pucchāvasiko nikkhepo. Yāni pana² uppannaṇ kāraṇaṇ paṭicca kathitāni, seyyathidaṇ: Dhammadāyādaṇ (M. i. 12), Cūla-Sīhanādaṇ (M. i. 63), Candūpamaṇ (S. ii. 197), Puttamaṇsūpamaṇ (S. ii. 97), Dārukkhandhūpamaṇ (S. iv. 179), Aggikkhandhūpamaṇ (A. iv. 128), Phenapiṇḍūpamaṇ (S. iii. 140), Pāricchattakūpamaṇ ti (A. iv. 117) evam ādini, tesāṇ aṭṭhuppattiko nikkhepo.

35. Evam imesu catusu nikkhepesu imassa suttassa aṭṭhuppattiko nikkhepo. Aṭṭhuppattiyaṇ hi idaṇ Bhagavatā nikkhittaṇ. Katarāya aṭṭhuppattiyā? Pariyattiṇ nissāya uppanne māne. Pañcasatā kira brāhmaṇā tiṇṇaṇ Vedānaṇ pāragā, aparabhāge Bhagavato dhammadesanaṇ sutvā kāmesu ādīnavaṇ nekkhamme ca ānisaṇsaṇ sampassamānā Bhagavato santike pabbajitvā na cirass’ eva sabbaṇ Buddhavacanaṇ uggāṇhitvā pariyattiṇ nissāya mānaṇ uppādesuṇ: Yaṇ yaṇ Bhagavā katheti, taṇ taṇ mayaṇ khippam eva jānāma; Bhagavā hi tiṇi liṅgāni cattāri padāni, satta vibhattiyo muñ-

¹ Devatāsaṇyutta (S. i. 1), Brahmasaṇyutta (S. i. 136), Mārasaṇyutta (S. i. 103), Sakkapañha (D. ii. 263), Cūla-Vedalla (M. i. 299), Mahā-Vedalla (M. i. 292), Sāmaññaphala (D. i. 47), Ālavaka (Sn. p. 31), Sūciloma (Sn. p. 47).

² C 2 pan’ etāni.

* Cf. D. i. 246.

citvā na kiñci katheti; evaṇ kathite ca amhākaṇ gaṇṭhi-padaṇ nāma n' atthī ti. Tena Bhagavati agāravā hutvā tato paṭṭhāya Bhagavato upaṭṭhānam pi dhammasavanam pi abhiṇhaṇ na gacchanti. Bhagavā tesāṇ taṇ cittācāraṇ¹ ñatvā, abhabbā ime imaṇ mānakhilaṇ anupahacca maggaṇ vā phalaṇ vā sacchikātun ti tesāṇ sutapariyattiṇ nissāya uppannamānaṇ² aṭṭhuppattiṇ katvā desanākusalo Bhagavā māna-bhañjanatthaṇ sabbadhammamūlapariyāyan ti desanaṇ ārabhi.

36. [1⁵] Tattha sabbadhammamūlapariyāyan ti sabbesaṇ dhammānaṇ mūlapariyāyaṇ. Sabbesaṇ ti anavasesānaṇ. Anavasesavācako hi ayaṇ sabbasaddo. So yena yena sambandhaṇ gacchati, tassa tassa anavasesataṇ dīpeti; yathā “Sabbāṇ rūpaṇ aniccaṇ, sabbā vedanā aniccā” (*), “Sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesū” ti ().

37. Dhammasaddo pañāyaṇ pariyatti-sacca-samādhī-paññā - pakati-sabhāva-suññatā-puññāpatti-ñeyyādisu dissati. “Idha bhikkhu dhammaṇ pariyāpunāti suttaṇ geyyan” ti (A. iii. 86) ādisu hi dhammasaddo pariyattiyaṇ vattati. “Diṭṭhadhammo, viditadhammo” ti (Vin. i. 12) ādisu saccesu. “Evaṇdhammā te Bhagavanto” ti (D. ii. 54) ādisu samādhimhi.

“Yass' ete caturo dhammā vānarinda yathā tava saccaṇ dhammo dhiti cāgo diṭṭhaṇ so ativattati” ti
(Jā. i. 280).

ādisu paññāya. “Jātidhammā . . . jarādhammā” ti (M. i. 162) ādisu pakatiyaṇ. “Kusalā dhammā” ti (Dhs. 1) ādisu sabhāve. “Tasmaṇ kho pana samaye dhammā honti” ti (Dhs. 25) ādisu suññatāyaṇ. “Dhammo suciṇṇo sukham āvahāti” ti (Sn. 182) ādisu puññe. “Dve aniyatā dhammā” ti (Vin. iii. 187) ādisu āpattiyaṇ. “Sabbe dhammā sabbākārena Buddhassa Bhagavato ñānamukhe āpāthaṇ āgacchanti” ti (Ps. ii. 194) ādisu ñeyye. Idha pañāyaṇ sabhāve vattati. Tatrāyaṇ vacanattho : Attano lakkhaṇaṇ dhārenti ti dhammā. Mūlasaddo vitthārito eva. Idha pañāyaṇ asādhāraṇa-hetumhi daṭṭhabbo.

¹ C 3 cittacāraṇ.

² C 3 omits uppanna°.

* Cf. M. i. 228.

38. Pariyāyasaddo, “Madhupiṇḍika-pariyāyo¹ ti naṇ dhā-rehī” ti (M. i. 114) ādisu desanāya vattati. “Atthi khv’ esa,² brāhmaṇa, pariyāyo, yena maṇ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya: akiriyavādo samaṇo Gotamo” ti (A. iv. 174) ādisu kāraṇe. “Kassa nu kho, Ānanda, ajja pariyāyo bhikkhuniyo ovaditun” ti (M. iii. 270) ādisu vāre. Idha pana kāraṇe pi desanāya pi vaṭṭati.³ Tasmā sabbadhammamūlapariyāyan ti ettha sabbadhammaṇaṇ asādhāraṇahetu-saññitaṇ kāraṇan ti vā, sabbesaṇ dhammaṇaṇ kāraṇadesanaṇ ti vā evam attho daṭṭhabbo. Neyyatthattā c’ assa suttassa, na catubhūmakā pi sabhāvadhammā sabbadhammā ti veditabbā. Sakkāya-pariyāpannā pana tebhūmakadhammā va anavasesato veditabbā. Ayam ettha adhippāyo ti.

39. [1⁵] Vo ti, ayaṇ vo-saddo paccatta-upayoga-kāraṇa-sampadāna-sāmivacana-pada-pūraṇesu dissati. “Kacci pana vo, Anuruddhā, samaggā sammodamanā” ti (M. i. 206) ādisu hi paccatte dissati. “Gacchatha, bhikkhave, paṇāmemi vo” ti (M. i. 457) ādisu upayoge. “Na vo mama santike vatthabban” ti (M. i. 457) ādisu kāraṇe. “Vanapattha-pariyāyaṇ vo, bhikkhave, desissāmī” ti (M. i. 104) ādisu sampadāne. “Sabbesaṇ vo, Sāriputta, subhāsitan” ti (M. i. 219) ādisu sāmivacane. “Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā” ti (M. i. 17) ādisu pada-pūraṇamatte. Idha paṇāyaṇ sampadāne daṭṭhabbo. Bhikkhave ti paṭissavena abhimukhībhūtāṇaṇ puna ālapanāṇ. Desessāmī⁴ ti desanāpaṭijānaṇaṇ. Idaṇ vuttaṇ hoti: Bhikkhave, sabbadhammaṇaṇ mūlakāraṇaṇ tumhākaṇ desessāmī ti. Dutiyena nayena kāraṇadesanaṇ tumhākaṇ desessāmī ti.

40. [1⁵] Taṇ suṇāthā ti taṇ atthaṇ, taṇ kāraṇaṇ, taṇ desanaṇ mayā uccamāṇaṇ suṇātha. Sādhukan manasikarothā ti ettha pana sādhuṇaṇ sādhu ti ekattham etaṇ. Ayaṇ ca sādhu-saddo āyācana-samapaṭicchana-sampahaṇsana-sundara-dal’hikammādisu dissati. “Sādhu me bhante Bhagavā saṅkhittena dhammaṇ desetū” ti (S. iii. 35) ādisu hi āyācane dissati. “Sādhu bhante ti kho te bhikkhū Bhagavato

¹ M. text, t’ eva.

² C 2, C 4 me.

³ C 3 vattati.

⁴ C 1, C 2, C 4 Desissāmī ti.

bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā”¹ ti () ādisu sampaticchane. “Sādhū sādhū Sāriputtā” ti (S. v. 221) ādisu sampahaṇsane.

“Sādhū dhammarucī rājā sādhū paññānavā naro
sādhū mittānam addubbho pāpassākaraṇaṃ sukhān”
ti (*)

ādisu sundare. “Tena² hi brāhmaṇa, sādhukaṃ suṇāhi” ti (D. i. 124) ādisu sādhuḥkasaddo yeva dalhikamme, ānattiyaṃ ti pi vuccati. Idhāpi ayaṃ ettheva dalhikamme ca ānattiyaṃ ca attho veditabbo. Sundaratthe pi vaṭṭati. Dalhikaraṇatthena hi dalham imaṃ dhammaṃ suṇātha, suggahitaṃ gaṇhantā; ānatti-atthena mama ānattiyā suṇātha; sundaratthena sundaram imaṃ bhaddakaṃ dhammaṃ suṇāthā ti evaṃ dīpitaṃ hoti. *Manasikarothā* ti āvajjatha. Samannāharathā ti attho. Avikkhittacittā hutvā nisāmetha, citte karoṭhā ti adhippayo.

41. Idān’ ettha taṃ suṇāthā ti sotindriyavikkhepa-vāraṇam etaṃ. *Sādhuḥkaṃ manasikarothā* ti manasikāre dalhikammaniyojanena manindriyavikkhepa-vāraṇaṃ. Purimaṃ c’ ettha byañjanaṃ vipallāsagāha-vāraṇaṃ, pacchimaṃ atthavipallāsagāha-vāraṇaṃ. Purimena ca dhammasavane niyojeti, pacchimena sutānaṃ dhammānaṃ dhāraṇūpaparikkhādisu. Purimena ca sabyañjano ayaṃ dhammo, tasmā savaniyo ti dīpeti, pacchimena sāttho, tasmā manasikatabbo ti. Sādhuḥkapadaṃ vā ubhayapadehi yojetvā, yasmā ayaṃ dhammo dhammagambhīro desanāgambhīro ca, tasmā suṇātha sādhuḥkaṃ; yasmā atthagambhīro paṭivedhagambhīro ca, tasmā sādhuḥkaṃ manasikarothā ti evaṃ yojanā veditabbā.

42. [1⁶] *Bhāsissāmi* ti desessāmi.³ Taṃ suṇāthā ti ettha paṭiññātaṃ desanaṃ na saṅkhittato va desessāmi, api ca kho vitthārato pi taṃ bhāsissāmi ti vuttaṃ hoti. Saṅkhepa-vitthāra-vācakāni hi etāni padāni. Yath’ āha:

¹ Cf. “Sādhū bhante ti kho so bhikkhu Bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā.” M. iii. 16 and S. iii. 100.

² *The D. text and the Sn. text* (p. 21) read: “Tena hi, brāhmaṇa, suṇāhi, sādhuḥkaṃ manasikarohi.”

³ C 1, C 2, C 4 desissāmi.

^{*} Jā. v. 222.

“Saṅkhittena pi deseti vitthārena pi bhāsati

sālikāy’ iva nigghoso paṭibhānaṃ udīrayī” ti (S. i. 190).

43. Evaṃ vutte ussāhajātā hutvā *evaṃ bhante ti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosuṃ*. Sampaṭicchīsu,¹ paṭiggahesun ti vuttaṃ hoti. Atha nesāṃ Bhagavā etad avoca, etaṃ idāni vattabbaṃ *idha bhikkhave* ti ādi sakalaṃ suttanṃ avoca.

44. [1°] Tattha *idhā* ti desāpadese nipāto. Svāyaṃ katthaci lokaṃ upādāya vuccati. Yath’ āha: “Idha Tathāgato loka uppajati” ti (M. i. 179). Katthaci sāsanaṃ. Yath’ āha: “Idh’ eva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo” ti (A. ii. 238). Katthaci okāsaṃ. Yath’ āha:

“Idh’ eva tiṭṭhamānassa devabhūtassa me sato

punarāyu ca me laddho evaṃ jānāhi mārīsā” ti (D. ii. 285).

Katthaci padapūraṇamattam eva. Yath’ āha: “Idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assaṃ pavārito” ti (M. i. 12). Idha pana lokaṃ upādāya vutto ti veditabbo. *Bhikkhave* ti yathāpaṭiññātaṃ desanaṃ desetun puna bhikkhū ālapati. Ubhayenāpi, bhikkhave, imasmiṃ loka ti vuttaṃ hoti.

45. [1°] *Assutavā puthujjano* ti ettha pana, ‘āgamādhigamābhāvā neyyo assutavā’ iti. Yassa hi khandha-dhātu-āyatana-paccayākāra-satipaṭṭhānādisu uggaha-paripucchāvinicchayavirahitattā maññanāpaṭisedhako n’ eva āgamo, paṭipattiyā adhigantabbassa anadhigatattā n’ eva adhigamo atthi, so āgamādhigamābhāvā neyyo assutavā iti. Svāyaṃ,

Puthūnaṃ jananādīhi kāraṇehi puthujjano

puthujjanantogadhattā puthu vā’ yaṃ jano iti.

So hi puggalo² nānappakārānaṃ kilesānaṃ jananādīhi pi kāraṇehi puthujjano. Yath’ āha: “Puthu kilese janentī ti puthujjanā. Puthu avihata-sakkāyaditṭhikā ti puthujjanā. Puthu satthārānaṃ mukhullokakā ti puthujjanā. Puthu sabbagatīhi avuṭṭhitā ti puthujjanā. Puthu nānābhisaṅkhāre abhisāṅkharontī ti puthujjanā. Puthu nānā-oghehi uyhanti, . . . santāpehi santappanti ti puthujjanā. Puthu nānāparilāhehi pariḍayhantī ti puthujjanā. Puthu pañcasu kāmāgūnesu rattā giddhā gathitā mucchitā ajjhoppannā laggā laggitā palibuddhā ti puthujjanā. Puthu pañcāhi nīvaraṇehi āvaṭṭa

¹ C 3 Satthuvacanaṃ sampaṭicchīsu.

² C 3 puthūnaṃ.

nivutā ovutā¹ pihitā paṭicchannā paṭikujjitā ti puthujjanā” ti (Nd. i. 146). Puthūnaṃ vā gaṇanapatham atitānaṃ ariya-dhamma-parammukhānaṃ nicadhamma-samācārānaṃ janānaṃ antogadhattā pi puthujjanā. Puthu vā ayaṃ viṣuṇ yeva saṅkhaṇ gato, viṣaṇsaṭṭho silasutādi-guṇayuttehi ariyeḥi jano ti pi puthujjano.

46. Evam eteḥi assutavā puthujjano ti dvīhi padehi, ye te,

“Duve puthujjanā vuttā Buddheṇ’ Ādiccabandhunā

andho puthujjano eko kalyāṇ’ eko puthujjano” ti

() dve puthujjanā vuttā; tesu andhaputhujjano vutto hotī ti veditabbo.

47. [1°] *Ariyānaṃ adassāvī* ti ādisu ariyā ti ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye iriyanato, sadevakena ca lokena arañiyato Buddhā ca Paccekabuddhā ca Buddhasāvakā ca vuccanti. Buddhā eva vā idha ariyā. Yath’ āha: “Sadevake, bhikkhave, loke—pe—Tathāgato ariyo² ti vuccatī” ti (S. v. 435). *Sappurisā* ti ettha pana Paccekabuddhā Tathāgatasavakā ca sappurisā ti veditabbā. Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanapurisā ti sappurisā. Sabbe vā ete dvedhā pi vuttā. Buddhā pi hi ariyā³ ca sappurisā ca,⁴ Paccekabuddhā Buddhasavakā pi. Yath’ āha:

“Yo ve kataññū katavedi-dhīro

kalyāṇamitto dalhabhattī ca hoti

dukkhitassa sakkacca karoti kiccaṇ

tathāvidhaṇ sappurisaṇ vadantī” ti (Jā. v. 146).

Kalyāṇamitto dalhabhattī ca hotī ti ettāvātā hi Buddhasāvako vutto; kataññutādīhi Paccekabuddha-Buddhā ti.

48. Idāni yo tesāṇ ariyānaṃ adassanasīlo na ca dassane sādhu-kārī, so *ariyānaṃ adassāvī* ti veditabbo. So ca cakkhunā adassāvī ñāṇena adassāvī ti duvidho. Tesu ñāṇena adassāvī idha adhippeto. Maṇsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā diṭṭhā pi adiṭṭhā va hontī, tesāṇ cakkhūnaṃ vaṇṇamat-tagahaṇato, na ariyabhāvagocarato. Soṇasigālādayo pi ca cakkhunā ariye passanti. Na ca te ariyānaṃ dassāvino.

¹ Nd. text, ophuṭā.

² The S. text, ariyo, tasmā ariyasaccānī ti vuccanti.

³ C 1, C 2, C 4 ariyasāvakā.

⁴ C 1, C 2, C 4 va.

49. Tatr' idaṇ vatthu: Cittalapabbatavāsino kira khīṇāsa-vattherassa upaṭṭhāko buddhapabbajito ekadivasaṇ therena saddhiṇ piṇḍāya caritvā therassa pattacīvaraṇ gahetvā piṭṭhito āgacchanto therāṇ pucchi: Ariyā nāma, bhante, kīdisā ti. Thero āha: Idh' ekacco mahallako ariyānaṇ pattacīvaraṇ gahetvā vattapaṭivattaṇ katvā sahacaranto pi n' eva ariye jānāti. Evaṇ dujjānā, āvuso, ariyā ti. Evaṇ vutte pi so n' eva aññāsi.

50. Tasmā na cakkhunā dassanaṇ dassanaṇ, ñānena dassanam eva dassanaṇ. Yath' āha: "Kiṇ¹ te Vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena? Yo kho, Vakkali, dhammaṇ passati, so maṇ passati" ti (S. iii. 120). Tasmā cakkhunā passanto pi ñānena ariyehi diṭṭhaṇ aniccādilakkhaṇaṇ apassanto ariyādhigatañ ca dhammaṇ anadhigacchanto ariyakaradhammānaṇ ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā ariyānaṇ adassāvī ti veditabbo.

51. [1¹⁰] *Ariyadhammassa akovido* ti satipaṭṭhānādi-bhede ariyadhamme akusalo. *Ariyadhamme avinīto* ti ettha pana, Duvidho vinayo nāma ekamek'ettha pañcadhā abhāvato tassa ayaṇ avinīto ti vuccati.

Ayaṇ hi saṇvaravinayo, pahānavinayo ti duvidho vinayo.² Ettha ca duvidhe pi vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. Saṇvaravinayo pi hi sīlasaṇvaro, satisaṇvaro; ñāṇasaṇvaro, khantisaṇvaro, viriyasaṇvaro ti pañcavidho. Pahānavinayo pi tadaṅgappahānaṇ, vikkhambhanappahānaṇ, samucchedappahānaṇ, paṭipassaddhippahānaṇ, nissaraṇapahānaṇ ti pañcavidho.

52. Tattha, "Iminā pātimokkhasaṇvarena upeto hoti samupeto" ti (Vbh. 246) ayaṇ sīlasaṇvaro. "Rakkhati cakkhundriyaṇ cakkhundriye saṇvaraṇ āpajjati" ti (Vbh. 248) ayaṇ satisaṇvaro.

"Yāni sotāni lokasmiṇ (Ajitā ti Bhagavā) sati tesaṇ nivāraṇaṇ sotānaṇ saṇvaraṇ brūmi paññāy'ete pithiyare" ti (Sn. 1035)

¹ The S. text, Alaṇ, vakkali, kiṇ te iminā.

² C 1, C 2 omit vinayo.

ayaṇ ñāṇasaṇvaro. “Khamo hoti sītassa uṇhassā” ti (M. i. 10) ayaṇ khantisāṇvaro. “Uppannaṇ kāmavitakkaṇ nādhivāseti, pajahatī” ti (M. i. 11) ayaṇ viriyasaṇvaro. Sabbo pi cāyaṇ saṇvaro yathāsakaṇ saṇvaritabbānaṇ vinetabbānaṇ ca kāyaduccaritādīnaṇ saṇvaraṇato saṇvaro, vinayanato vinayo ti vuccati. Evaṇ tāva saṇvaravinayo pañcadhā bhijjati ti veditabbo.

53. Tathā yaṇ nāmarūpa-paricchedādīsu vipassanāñāṇesu paṭipakkhabhāvato, dīpālokeneva tamassa, tena tena vipassanāñāṇena tassa tassa aṅgassa pahānaṇ, seyyathidaṇ: nāmarūpavavatthānena sakkāyaditṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetuditṭhīnaṇ, tass’ eva aparabhāgena kaṅkhavitarāṇena kathaṇkathibhāvassa, kalāpasammasanena ahaṇ mamā ti gāhassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedaditṭhiyā, vayadassanena sassataditṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiratisaññāya, muñcitukamyatāñāṇena amuñcitukamyatāya, upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomena dhammatṭhitiyaṇ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittaggāhassa pahānam etaṇ tadaṅgappahānaṇ nāma.

54. Yaṇ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato, ghaṭappahareneva udakapiṭṭhe sevālassa, tesāṇ tesāṇ nīvaraṇādi¹-dhammānaṇ pahānaṇ, etaṇ vikkhambhanappahānaṇ nāma. Yaṇ catunnaṇ ariyamaggānaṇ bhāvitattā taṇtaṇmaggato² attano santāne “Ditṭhigatānaṇ pahānāya” ti (Dhs. 60) ādinā nayeṇa vuttassa samudaya-pakkhiyassa kilesagaṇassa accantaṇ appavattibhāvena pahānaṇ, idaṇ samucchadappahānaṇ nāma. Yan pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṇ kilesānaṇ, etaṇ paṭipassaddhippahānaṇ nāma. Yaṇ sabbasaṅkhatanissatattā pahīnasabbasaṅkhattaṇ nibbānam etaṇ nissaraṇappahānaṇ nāma. Sabbam pi c’ etaṇ pahānaṇ yasmā pahānaṭṭhena³ pahānaṇ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā pahānavinayo ti vuccati. Taṇtaṇpahānavato vā, tassa tassa vinayassa sambhavato

¹ C 3 nīvaraṇādīnaṇ.

² C 1, C 2, C 4 °maggangato.

³ C 3 cāgaṭṭhena.

p' etaṇ pahānavinayo ti vuccati. Evaṇ pahānavinayo pi pañcadhā bhijjati ti veditabbo.

55. Evam ayaṇ saṅkhepato duvidho, bhedato ca dasavidho vinayo bhinnasaṇvarattā pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa n' atthi, tasmā abhāvato tassa ayaṇ avinīto ti vuccati. Esa nayo sappurisānaṇ adassāvī, sappurisadhammassa akovido, sappurisadhamme avinīto ti etthāpi. Ninnānākaraṇaṇ hi etaṇ atthato. Yath' āha: "Ye va te ariyā, te va te sappurisā, ye va te sappurisā te va te ariyā. Yo eva so ariyānaṇ dhammo so eva so sappurisānaṇ dhammo, yo eva so sappurisānaṇ dhammo, so eva so ariyānaṇ dhammo. Ye va te ariyavinayā, te va te sappurisavinayā, ye va te sappurisavinayā, te va te ariyavinayā. Ariye ti vā sappurise ti vā ariyadhamme ti vā sappurisadhamme ti vā ariyavinaye ti vā sappurisavinaye ti vā, ese eke ekaṭṭhe same samabhāge tajjāte taññe vā" ti ().

56. Kasmā pana Bhagavā, sabbadhammamūlapariyāyaṇ vo, bhikkhave, desessāmī ti vatvā taṇ adesetvā va, idha, bhikkhave, assutavā puthujjano ariyānaṇ adassāvī ti evaṇ puthujjanaṇ niddisī ti? Puggalādhiṭṭhānāya dhammadesanāya taṇ atthaṇ āvikātuṇ. Bhagavato hi dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā, dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā ti dhammapuggalavasen' eva tāva catubbidhā desanā. Taṭtha, "Tisso imā, bhikkhave, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Imā kho, bhikkhave, tisso vedanā" ti (S. iv. 204) evarūpi dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā veditabbā. "Chaddhāturo ayaṇ, bhikkhu, puriso, chaphassāyatano aṭṭhārasamanopavicāro caturādhiṭṭhāno" ti (M. iii. 239) evarūpi dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā.. "Tayo' me, bhikkhave, puggalā santo saṇvijjamānā lokasmiṇ. Katame tayo? Andho, ekacakkhu, dvicakkhu. Katamo ca, bhikkhave, puggalo andho" ti (A. i. 128) evarūpi puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā. "Katamañ ca, bhikkhave, duggatibhayaṇ? Idha, bhikkhave, ekacco iti paṭisaṅcikkhati: Kāyaduccaritassa kho pāpako vipāko, abhisamparāyaṇ—pe—suddham attānaṇ pariharati. Idaṇ vuccati, bhikkhave, duggatibhayaṇ" ti (A. ii. 123)

evārūpi puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā. Svāyaṇ idha yasmā puthujjano अपरिण्णतवत्तुको, अपरिण्णतमुलिकं च idhādhippetā sabbadhammānaṇ mūlabhutā maññanā hoti, tasmā puthujjanaṇ dassetvā puggalādhiṭṭhānāya desanāya taṇ atthaṇ āvikātuṇ, idha, bhikkhave, assutavā puthujjano ariyānaṇ adassāvī ti evaṇ puthujjanaṇ niddisī ti veditabbo.

57. [1¹²] Evaṇ puthujjanaṇ niddisitvā idāni tassa paṭhavī-ādisu vatthusu sabbasakkāyadhamma-janikaṇ maññanaṇ dassento, *paṭhaviṇ paṭhavito* ti ādim āha. Tattha lakkhaṇapaṭhavī, sasambhārapaṭhavī, ārammaṇapaṭhavī, sammutipaṭhavī ti catubbidhā paṭhavī. Tāsu, “Katamā ca āvuso, ajjhakkā paṭhavīdhātu? Yaṇ ajjhattaṇ paccattaṇ kakkhaḷaṇ kharigataṇ” ti (M. i. 185) ādisu vuttā lakkhaṇapaṭhavī. “Paṭhaviṇ khaṇeyya vā khaṇāpeyya vā” ti (Vin. iv. 33) ādisu vuttā sasambhārapaṭhavī. Ye ca kesādayo vīsati koṭṭhāsā, ayolohādayo ca bāhirā, sā hi vaṇṇādīhi sambhārehi saddhiṇ paṭhavī ti sasambhārapaṭhavī. “Paṭhavikasinaṃ eko sañjānāti” ti (M. ii. 14) ādisu āgatā pana ārammaṇapaṭhavī; nimittapaṭhavī ti pi vuccati. Paṭhavikasinajjhānalābhi deva-loke nibbatto āgamanavasena paṭhavīdevatā ti nāmaṇ labhati; ayaṇ sammutipaṭhavī ti veditabbā. Sā sabbā pi idha labbhati. Tāsu yaṇ kiñci ayaṇ puthujjano paṭhavito sañjānāti, paṭhavī ti sañjānāti, paṭhavībhāgena¹ sañjānāti, lokavohāraṇ gahetvā saññāvipallāsena sañjānāti. Paṭhavī ti etaṇ paṭhavībhāvaṇ amuñcanto eva vā, etaṇ satto ti vā sattassā ti vā ādinā nayena sañjānāti. Kasmā evaṇ sañjānāti ti na vattabbaṇ. Ummattako viya hi puthujjano. So yaṇ kiñci yena kenaci ākārena gaṇhāti. Ariyānaṇ adassāvitātibhedam eva vā ettha kāraṇaṇ; yaṇ vā parato *apariṇṇataṇ tassā* ti vadantena Bhagavatā eva² vuttaṇ.

58. [1¹²] *Paṭhaviṇ paṭhavito saññatvā* ti so taṇ paṭhaviṇ evaṇ viparītasasāññāya sañjānitvā. “Saññānidānā hi papañca-saṅkhā” ti (Sn. 874) vacanato aparabhāge thāmappattehi taṇhā-māna-ditṭhi-papañcehi idha maññanā-nāmena vutthehi maññati, kappeti, vikappeti, nanappakārato aññathā gaṇhāti. Tena vuttaṇ: *Paṭhaviṇ maññatī ti*.

¹ C 1, C 2, C 4 °bhāvena.

² C 1, C 2, C 4, evaṇ.

59. Evaṃ maññaṭo c' assa tā maññaṇā olārikena nayena dassetuṇ, yā ayaṇ "Kesā lomā" ti (M. i. 185) ādinā nayena visatibhedā ajjhattikā paṭhavī vuttā; yā c' āyaṇ Vibhaṅge, "Tattha katamā bāhirā paṭhavīdhātu? Yaṇ bāhiraṇ kak-khalaṇ kharigataṇ kak-khalattaṇ kak-khalabbhāvo, bahiddhā anupādinnaṇ, seyyathidaṇ: ayo lohaṇ tipu sīsaṇ sajjhu muttā maṇi velūriyaṇ saṅkho silā pavālaṇ rajataṇ jātarūpaṇ lohi-taṅko masāragallaṇ tiṇaṇ kaṭṭhaṇ sakkharā kaṭhalā¹ bhūmi pāsāṇo pabbato" ti (Vbh. 82) evaṇ bāhirā paṭhavī vuttā; yā ca ajjhattārammaṇattike² nimittapaṭhavī, taṇ gahetvā ayam ettha yojanā vuccati: *Paṭhaviṇ maññaṭi* ti tīhi maññaṇāhi ahaṇ paṭhavī ti maññaṭi, mama paṭhavī ti maññaṭi, paro paṭhavī ti maññaṭi, parassa paṭhavī ti maññaṭi.

60. Atha vā ajjhattikaṇ paṭhaviṇ taṇhāmaññaṇāya maññaṭi, mānamaññaṇāya maññaṭi, diṭṭhimaññaṇāya maññaṭi. Kathaṇ? Ayaṇ hi kesādisu chandaṛāgaṇ janeti, kesa assādeti, abhinandati, abhivadati, ajjhosāya tiṭṭhati; lome nakhe, dante, tacaṇ, aṇṇataṇ vā pana rajaniyaṇ vatthuṇ. Evaṇ ajjhattikaṇ paṭhaviṇ taṇhāmaññaṇāya maññaṭi. Iti me kesā siyuṇ anāgatam addhānaṇ, iti lomā ti ādinā vā pana nayena tattha nandiṇ samannāneti. Iminā³ 'haṇ sīlena vā—pe—brahmacariyena vā evaṇ siniddha-mudu-sukhuma-nīlakeso bhavissāmī ti ādinā vā pana nayena appaṭiladdhānaṇ paṭilābhāya cittaṇ paṇidhahati. Evam pi ajjhattikaṇ paṭhaviṇ taṇhāmaññaṇāya maññaṭi. Tathā attano kesādināṇ sampattiṇ vā vipattiṇ vā nissāya mānaṇ janeti, seyyo⁴ 'ham asmī ti vā sadiso 'ham asmī ti vā hīno 'ham asmī ti vā. Evaṇ ajjhattikaṇ paṭhaviṇ mānamaññaṇāya maññaṭi. "Taṇ jivaṇ taṇ sarīraṇ" ti (M. i. 426) āgatanayena pana kesā jīvo ti abhinivisati. Esa nayo lomādisu. Evaṇ ajjhattikaṇ paṭhaviṇ diṭṭhimaññaṇāya maññaṭi. Atha vā, "Yā c' eva kho pana ajjhattikā paṭhavīdhātu yā ca bāhirā paṭhavīdhātu, paṭhavīdhātur ev' esā, taṇ n' etaṇ mamā" ti (M. i. 185) imissā pavat-

¹ *Ṭikā*; kathalaṇ.

² See Dhs. 241-42.

³ *The full passage is as follows*: Iminā 'haṇ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā (cf. A. iv. 55 and 461).

⁴ See "Seyyo 'ham asmī ti mano," and so forth (Vbh. 389-90).

tiyā paccanīkanayena kesādhedhaṇ paṭhaviṇ etaṇ mama, eso 'ham asmi, eso me attā ti abhinivisati. Evam pi ajjhattikaṇ paṭhaviṇ diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṇ tāva ajjhattikaṇ paṭhaviṇ tihi maññanāhi maññati.

61. Yathā ca ajjhattikaṇ evaṇ bāhiraṇ pi. Kathaṇ? Ayaṇ hi ayalohādisu chandarāgaṇ janeti, ayalohādini assādeti, abhinandati, ajjhosāya tiṭṭhati. Mama ayo mama lohan ti ādinā nayena ayādini mamāyati, rakkhati, gopayati. Evaṇ bāhiraṇ paṭhaviṇ taṇhāmaññanāya maññati. Iti me ayalohādayo siyuṇ anāgatam addhānan ti vā pan' ettha nandiṇ samannāneti. Iminā 'haṇ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā evaṇ sampanna-ayalohādi-upakaraṇo bhavissāmī ti vā appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṇ paṇidhahati. Evam pi bāhiraṇ paṭhaviṇ taṇhāmaññanāya maññati. Tathā attano ayalohādinaṇ sampattiṇ vā vipattiṇ vā nissāya mānaṇ janeti: iminā 'haṇ seyyo 'smī ti vā, sadiso 'ham asmi ti vā, hīno 'ham asmi ti vā. Evaṇ bāhiraṇ paṭhaviṇ mānamaññanāya maññati. Aye jīvasaṇṇī hutvā pana ayaṇ jīvo ti abhinivisati. Esa nayo lohādisu. Evaṇ bāhiraṇ paṭhaviṇ diṭṭhimaññanāya maññati. Atha vā, "Idh' ekacco paṭhavikasinaṇ attato samanupassati, yaṇ paṭhavikasinaṇ, so ahaṇ, yo ahaṇ taṇ paṭhavikasinaṇ ti, paṭhavikasinaṇ ca attāṇ ca ādvayaṇ samanupassati" ti (Ps. i. 143) Paṭisambhidāyaṇ vuttanayaṇ' eva nimittapaṭhavi attā ti abhinivisati. Evam pi bāhiraṇ paṭhaviṇ diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṇ bāhiraṇ paṭhaviṇ tihi maññanāhi maññati. Evaṇ tāva *paṭhaviṇ maññati* ti ettha tisso pi maññanā veditabbā. Ito paraṇ saṅkhepen' eva kathayissāma.

62. [1¹³] *Paṭhaviyā maññati* ti ettha paṭhaviyā ti bhumma-vacanam etaṇ. Tasmā ahaṇ paṭhaviyā ti maññati, mayhaṇ kiñcanaṇ¹ palibodho paṭhaviyā ti maññati. Paro paṭhaviyā ti maññati, parassa kiñcanaṇ palibodho paṭhaviyā ti maññati ti ayam ettha attho. Atha vā yvāyaṇ, "Kathaṇ rūpasmiṇ attānaṇ samanupassati? Idh' ekacco vedanaṇ, saṇṇaṇ, saṅkhāre, viññānaṇ attato samanupassati: ayaṇ kho me attā so kho pana me attā imasmiṇ rūpe ti evaṇ rūpasmiṇ vā² attā-

¹ C 1, C 2, C 4 kiñcana.

² The Ps. text omits vā.

naṇ samanupassatī'' ti (Ps. i. 145) etassa atthanayo vutto, eten' eva nayena vedanādidhamme attato gahetvā, tato ajjhattika-bāhirāsu¹ paṭhavīsu yaṇ kiñci paṭhaviṇ tass' okāsabhāvena parikkappetvā, so kho pana me ayaṇ attā imissā paṭhaviyā ti maññanto paṭhaviyā maññati. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ yeva pan' assa attani sinehaṇ taṇvatthukaṇ ca mānaṇ uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā. Yadā pana ten' eva nayena so kho pan' assa attā paṭhaviyā ti maññati, tadā diṭṭhimaññanā eva yujjati. Itarāyo pi pana icchanti.

63. *Paṭhavito maññatī* ti ettha pana paṭhavito ti nissakkavacanaṇ. Tasmā sa-upakaraṇassa attano vā parassa vā yathā-vuttappabhedato paṭhavito uppattiṇ vā niggamanaṇ vā, paṭhavito vā añño attā ti maññamāno paṭhavito maññatī ti veditabbo. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ yeva pan' assa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṇ sinehaṇ mānaṇ ca uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā. Apare āhu: Paṭhavīkasiṇaṇ parittaṇ bhāvetvā tato ca aññaṇ appamāṇaṇ attānaṇ gahetvā paṭhavito bahiddhā pi me attā ti maññamāno paṭhavito maññatī ti.

64. [1¹⁴] *Paṭhaviṇ me ti maññatī* ti ettha pana kevalam pi mahāpaṭhaviṇ taṇhāvasena mamāyatī ti iminā nayena pavat-tā ekā taṇhāmaññanā eva labbhatī ti veditabbā. Sā cāyaṇ, mama kesā, mama lomā, mama ayo, mama lohan ti eyaṇ yathāvuttappabhedāya sabbāya ajjhattika-bāhirāya paṭhaviyā yojetabbā ti.

65. *Paṭhaviṇ abhinandatī* ti vuttappakāram eva paṭhaviṇ taṇhādiṭṭhihi abhinandatī. Assādeti, parāmasati cā ti vuttaṇ hoti. *Paṭhaviṇ maññatī* ti eten' eva etasmiṇ atthe siddhe, kasmā etaṇ² vuttan ti ce ? Avicāritam etaṇ Porāṇehi. Ayaṇ pana me attano mati: Desanāvilasato vā ādinavadassanato vā. Yassā pi hi dhammadhātuyā suppaṭividdhattā nānānaya-vicitta-desanāvilāsa-sampanno assa, sā Bhagavato suppaṭividdhā, tasmā pubbe maññanāvasena kilesuppattiṇ dassetvā idāni abhinandanāvasena dassento desanāvilasato vā³ idam

1, C 2, C 4 °bāhiresu.

² C 3 evaṇ.

³ C 3 omits vā.

āha. Yo vā paṭhaviṃ maññati, paṭhaviyā maññati, paṭhavito maññati, paṭhaviṃ me ti maññati, so yasmā na sakkoti paṭhavinissitaṃ taṇhaṃ vā diṭṭhiṃ vā pahātuṃ, tasmā paṭhaviṃ abhinandati yeva. Yo paṭhaviṃ abhinandati dukkhaṃ so abhinandati; dukkhaṃ ca ādīnavo ti ādīnavadassanato pi idam āha. Vuttaṃ c' etaṃ Bhagavatā: “Yo, bhikkhave, paṭhavīdhātuṃ abhinandati, dukkhaṃ so abhinandati. Yo dukkhaṃ abhinandati, aparimutto so dukkhasmā ti vadāmi” ti (S. ii. 174).

66. Evaṃ paṭhavī-vatthukaṃ maññanaṃ abhinandanaṃ ca vatvā, idāni yena kāraṇena so maññati abhinandati ca, taṃ kāraṇaṃ āvikaronto āha: *Taṃ kissa hetu? Apariññātaṃ tassā ti vadāmi* ti. Tass' attho: So puthujjano taṃ paṭhaviṃ kissa hetu maññati, kena kāraṇena maññati, abhinandati ti ce? Apariññātaṃ tassā ti vadāmi. Yasmā taṃ vatthu tassa apariññātaṃ, tasmā ti vuttaṃ hoti. Yo hi paṭhaviṃ parijanāti, so tihi pariññāhi parijanāti, nātapariññāya, tīraṇapariññāya, pahānapariññāya ti. Tattha katamā nātapariññā? Paṭhavīdhātuṃ parijanāti, ayaṃ paṭhavīdhātu ajjhattikā, ayaṃ bāhirā, idam assā lakkhaṇaṃ, imāni rasa-paccupaṭṭhāna-padaṭṭhānāni ti; ayaṃ nātapariññā. Katamā tīraṇapariññā? Evaṃ nātaṃ katvā paṭhavīdhātuṃ tīreti, “Aniccato dukkhato rogato” ti (Ps. ii. 238) vā¹ cattālīsāya ākārehi; ayaṃ tīraṇapariññā. Katamā pahānapariññā? Evaṃ tīretvā aggamaggena paṭhavīdhātuyā chandarāgaṃ pajahati; ayaṃ pahānapariññā. Nāmarūpavavathānaṃ vā nātapariññā. Kalāpasammasanādi anulomapariyosānā tīraṇapariññā. Ariyamagge nānaṃ pahānapariññā ti. Yo paṭhaviṃ parijanāti, so imāhi tihi pariññāhi parijanāti. Assa² puthujjanassa tā pariññāyo n'atthi, tasmā apariññātattā paṭhaviṃ maññati ca abhinandati cā ti. Ten' āha Bhagavā: *Idha, bhikkhave, assutavā puthujjano—pe—paṭhaviṃ maññati, paṭhaviyā maññati, paṭhavito maññati, paṭhaviṃ me ti maññati, paṭhaviṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? Apariññātaṃ tassā ti vadāmi* ti.

Paṭhavivāro niṭṭhito.

¹ C 3 dvācattālīsāya.

² C 3 Assa ca.

67. [1¹⁵] *Āpaṇ āpato* ti etthāpi lakkhaṇa-sasambhārārammaṇa-sammutivasena catubbidho āpo. Tesu, “Tattha katamā ajjhattikā āpodhātu? Yaṇ ajjhattaṇ paccattaṇ āpo āpogataṇ, sineho sinehagataṇ, bandhanattaṇ rūpassa, ajjhattaṇ upādiṇṇaṇ” ti (Vbh. 83) ādisu vutto lakkhaṇa-āpo. “Āpokasiṇaṇ uggaṇhanto āpasmiṇ nimittaṇ gaṇhātī” ti (*) ādisu vutto sasambhārāpo. Sesaṇ sabbaṇ paṭhaviyaṇ vuttasadisam eva. Kevalaṇ yojanānaye pana, “Pittaṇ semhan” ti (Vbh. 83) ādinā nayena vuttā dvādasabhedā ajjhattikā āpodhātu; “Tattha katamā bāhirā āpodhātu? Yaṇ bāhiraṇ āpo āpogataṇ, sineho sinahagataṇ, bandhanattaṇ rūpassa, bahiddhā anupādiṇṇaṇ, seyyathidaṇ: mūlaraso khandharaso tacaraso pattaraso puppharaso phalaraso khīraṇ dadhi sappi navaṇitaṇ telaṇ madhu phāṇitaṇ, bhummaṇi vā udakāṇi antalikkhāṇi vā” ti (Vbh. 83) evaṇ vuttā ca bāhirā āpodhātu veditabbā; yo ca ajjhattārammaṇattike nimitta-āpo.

68. [1¹⁸] *Tejaṇ tejaṭo* ti imasmiṇ tejovāre pi vuttanayen’ eva vitthāro veditabbo. Yojanānaye pan’ ettha, “Yena ca santappati, yena ca jarīyati, yena ca pariḍayhati, yena ca asita-pīta-khāyita-sāyitaṇ sammā pariṇāmaṇ gacchati” ti (Vbh. 83) evaṇ vuttā catuppabhedā ajjhattikā tejodhātu; “Tattha katamā bāhirā tejodhātu? Yaṇ bāhiraṇ tejo tejogataṇ, usmā usmāgataṇ, usumaṇ usumagataṇ, bahiddhā anupādiṇṇaṇ, seyyathidaṇ: kaṭṭhagga sakalikagga tiṇagga gomayaḍḍhi thusagga saṅkāragga indagga aggisantāpo suriyasantāpo kaṭṭhasannicayasantāpo tiṇasannicayasantāpo dhaññasannicayasantāpo bhaṇḍasannicayasantāpo” ti (Vbh. 83) evaṇ vuttā ca bāhirā tejodhātu veditabbā.

69. [1²²] *Vāyaṇ vāyato* ti imassa vāyavārassāpi yojanānaye pana, “Uddhaṅgamā vātā, adhogamā vātā, koṭṭhāsasayā vātā, aṅgamaṅgānusārino vātā, satthakā vātā, khurakā vātā, uppalakā vātā, assāso passāso” ti (Vbh. 84) evaṇ vuttā ajjhattikā vāyodhātu; “Tattha katamā bāhirā vāyodhātu? Yaṇ bāhiraṇ vāyo vāyogataṇ, thambhitattaṇ rūpassa, bahiddhā anupādiṇṇaṇ, seyyathidaṇ: puratthimā vātā, pacchimā vātā, uttarā vātā, dakkhiṇā vātā, saraḍā vātā, araḍā vātā, sitā vātā, uṇhā vātā, parittā vātā, adhimattā vātā, kālā vātā, verambha-

* Cf. Visu. 170.

vātā, pakkhavātā, supaṇṇavātā, tālavaṇṇavātā, vidhūpanavātā” ti (Vbh. 84) evaṇ vuttā ca bāhirā vayodhātu veditabbā. Sesaṇ vuttanayam eva.

70. Ettāvātā ca yvāyaṇ,

“Vuttamhi ekadhamme ye dhammā ekalakkhaṇā tena vuttā bhavanti sabbe iti vutto lakkhaṇo hāro”¹ ti

(Nett. 3)

evaṇ Nettiyaṇ lakkhaṇo nāma hāro vutto, tassa vasena yasmā catusu bhūtesu gahitesu upādā-rūpam pi gahitam eva bhavati, rūpalakkhaṇaṇ anatītattā. Yaṇ ca bhūtopādā-rūpaṇ so rūpakkhandho. Tasmā assutavā puthujjano paṭhaviṇ āpaṇ, tejaṇ, vāyaṇ, maññatī ti vadantena atthato rūpaṇ attato samanupassatī ti pi vuttaṇ hoti. Paṭhaviyā, āpasmiṇ, tejasmiṇ, vāyasmiṇ maññatī ti vadantena rūpasmiṇ attānaṇ samanupassatī ti pi vuttaṇ hoti. Paṭhavito, āpato, tejato, vāyato, maññatī ti vadantena rūpato aññaṇ attā ti siddhattā rūpavantaṇ vā attānaṇ, attani vā rūpaṇ samanupassatī ti pi vuttaṇ hoti. Evam etā catasso rūpavatthukā sakkāyadiṭṭhi-maññanāyo. Tattha ekā ucchedadiṭṭhi, tisso sassatadiṭṭhiyo ti dve va diṭṭhiyo hontī ti ayam pi ettha viseso veditabbo.

71. [2¹] Evaṇ rūpamukhena saṅkhāravatthukaṇ maññanaṇ vatvā idāni ye saṅkhāre upādāya sattā paññapiyanti, tesu sattesu pi yasmā puthujjano maññanaṇ karoti, tasmā te satte niddisanto *bhūte bhūtato sañjānūti* ti ādim āha. Tatthāyaṇ bhūtasaddo pañcakkhandhāmanussa-dhātu-vijjamāna-khīṇā-sava-satta-rukkhādisu dissati. “Bhūtam idam ti, bhikkhave, samanupassathā”² ti (M. i. 260) ādisu hi ayaṇ pañcasu khandhesu dissati. “Yānīdha bhūtāni samāgatāni” ti (Sn. 222) ettha amanussesu. “Cattāro kho, bhikkhu, mahābhūtā hetū” ti (S. iii. 101) ettha catusu dhātusu. “Bhūtasmiṇ pācittiyaṇ” ti (Vin. iv. 25) ādisu vijjamāne. “Yo ca kālaghaso bhūto” ti (Jā. ii. 260) ettha khīṇāsave. “Sabbe va nikkhipissanti bhūtā loke samussayaṇ” ti (D. ii. 157) ettha sattesu.

¹ *The Netti text* :—

Vuttamhi ekadhamme ye dhammā ekalakkhaṇā keci vuttā bhavanti sabbe so hāro lakkhaṇo nāma.

² *M. text*, passathā ti.

“ Bhūtagāma-pātavyatāyā ” ti (Vin. iv. 34) ettha rukkhādisu. Idha panāyaṇ sattesu vattati; no ca kho avisesena. Cātumma-hārājikānaṇ hi heṭṭhā sattā idha bhūtā ti adhippetā. Tattha bhūte bhūtato sañjānāti ti ādi vuttanayam eva.

72. *Bhūte maññati* ti ādisu pana tisso pi maññanāyo vedita-bbā. Kathaṇ? Ayaṇ hi, “ So¹ passati gahapatiṇ vā gahapati-puttaṇ vā pañcahi kāmagaṇehi samappitaṇ samañgibhūtaṇ ” ti (M. i. 461) vuttanayena bhūte subhā sukhitā ti gahetvā rajjati, disvā pi rajjati, sutvā pi, ghāyitvā pi, sāyitvā pi, phusitvā pi, ñatvā pi; evaṇ bhūte taṇhāmaññanāya maññati. “ Aho vatāhaṇ . . . khattiyamahāsālānaṇ vā . . . sahavya-taṇ uppajjeyyaṇ ” ti (A. iv. 239) ādinā vā pana nayena appa-ṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṇ paṇidahaṭi; evam pi bhūte taṇhāmaññanāya maññati. Attano pana bhūtānañ ca sam-patti-vipattiṇ nissāya attānaṇ vā seyyaṇ dahati, bhūtesu vā yaṇ kiñci bhūtaṇ hīnaṇ; attānaṇ vā hīnaṇ, yaṇ kiñci bhūtaṇ seyyaṇ. Attānaṇ vā bhūtena, bhūtañ ca attanā sadisaṇ da-hati. Yath’ āha: “ Idh’ ekacco jātiyā vā—pe—aññataraññā-tarena vatthunā pubbakālaṇ parehi sadisaṇ attānaṇ dahati, aparakālaṇ attānaṇ seyyaṇ dahati, pare² hīne dahati. Yo evarūpo māno . . . ayaṇ vuccati mātīmāno ” ti (Vbh. 355). Evaṇ bhūte mānamaññanāya maññati. Bhūtā pana niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā ti vā, “ Sabbe sattā sabbe paṇā, sabbe bhūtā sabbe jīvā avasā abalā aviriyā niyati-saṅgati-bhāva-pariṇatā chass’³ evābhijātisu sukhadukkhaṇ paṭisaṇvedentī ” ti (D. i. 53) vā maññamāno diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṇ bhūte tīhi maññanāhi maññati.

73. Kathaṇ *bhūtesu maññati*? Tesu tesu⁴ bhūtesu attano upapattiṇ vā sukhappattiṇ⁵ vā ākañkhati. Evaṇ tāva taṇhāmaññanāya bhūtesu maññati. Bhūtesu vā upapattiṇ ākañkhamāno dānaṇ deti, sīlaṇ samādiyati, uposathakammaṇ karoti. Evam pi bhūtesu taṇhāmaññanāya maññati. Bhūte pana samūhagāhena gahetvā tattha ekacce bhūte seyyato dahati, ekacce sadisaṇ vā hīnato vā ti. Evaṇ bhūtesu mā-

¹ *M. text*, So tattha passati.

² *The Vbh. text*, parehi hīnaṇ na dahati.

³ C 3 chasv’ evā°. ⁴ C 3 omits tesu. ⁵ C 2 sukhupattiṇ.

namaññanāya maññati. Tathā ekacce bhūte niccā dhuvā ti maññati, ekacce aniccā addhuvā ti. Aham pi bhūtesu aññatarasmin ti vā maññati. Evaṃ bhūtesu diṭṭhimaññanāya maññati.

74. [2²] *Bhūtato maññatī* ti ettha pana sa-upakaraṇassa attano vā parassa vā yato kutoci bhūtato uppattiṃ maññamāno bhūtato maññatī ti veditabbo. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṃ yeva pan' assa diṭṭhimaññanāya maññite vattusmiṃ sinehaṃ mānaṃ ca uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā. *Bhūte me ti maññati* ti ettha pana ekā taṇhā-maññanā va labbhati. Sā cāyaṃ mama puttā, mama dhītā, mama ajeḷakā kukkuṭasūkarā hatthigavassavalavā ti evam ādinā nayena mamāyato pavattatī ti veditabbā. *Bhūte abhinandatī* ti etaṃ vuttanayam eva. *Apariññātaṃ tassā* ti ettha pana ye saṅkhāre upādāya bhūtānaṃ paññatti, tesāṃ apariññātattā bhūtā apariññātā hontī ti veditabbā. Yojanā pana vuttanayen' eva veditabbā.

75. [2⁴] Evaṃ saṅkhepato saṅkhāravasena ca sattavasena ca maññanāvatthuṃ dassetvā, idāni bhūmivisesādinā bhedena vitthārato pi taṃ dassento, *deve devato* ti ādim āha. Tattha dibbanti pañcahi kāmagaṇehi, attano vā iddhiyā ti *devā*. Kilanti jotenti vā ti attho. Te tividhā: sammutidevā, upapattidevā, visuddhidevā ti. Sammutidevā nāma rājāno, deviyo, kumārā. Upapattidevā nāma Cātummahārājike deve upādāya tatuttariṃ devā. Visuddhidevā nāma arahanto khīṇāsavā. Idha pana upapattidevā daṭṭhabbā. No ca kho te¹ avisesena. Paranimmitavasavattidevaloke Mārapariyaṇ² ṭhapetvā sese cha kāmāvacarā idha devā ti adhippetā. Tattha sabbā atthavaṇṇanā bhūtavāre vuttanayen' eva veditabbā.

76. [2⁷] *Pajāpati* ti ettha pana Māro Pajāpatī ti veditabbo. Keci pana tesāṃ tesāṃ devānaṃ adhipatīnaṃ mahārājādīnaṃ etaṃ adhivacanan ti vadanti. Taṃ devaggahaṇen' eva tesāṃ gahitattā ayuttan ti Mahā-aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhittaṃ. Māro yeva pana sattasaṅkhātāya pajāya adhipatibhāvena idha Pajāpatī ti adhippeto. So kuhiṃ vasatī ti ? Paranimmitava-

¹ C 3, C 4 omī te.

² C 3 Maraṃ sapariyaṇ.

savatti-devaloke. Tatra hi Vasavattidevarājā rajjaṇ karoti. Māro ekasmiṇ padese attano parisāya issariyaṇ pavattento rajjapaccante Dāmarika-rāja-putto viya vasatī ti vadanti. Māraggahaṇen' eva c' ettha Mārāparisāya pi gahaṇaṇ veditabbaṇ. Yojanānāyena¹ c' ettha Pajāpatiṇ vaṇṇavantaṇ dīghāyukaṇ sukhābahulaṇ disvā vā sutvā vā rajjanto taṇhāmaññaṇāya maññaṇti. Aho vatāhaṇ Pajāpatino saḥavyataṇ upapajjeyyaṇ ti ādinā vā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṇ paṇidāhanto pi Pajāpatiṇ taṇhāmaññaṇāya maññaṇti. Pajāpatibhāvaṇ pana patto samāno, aham asmi pajānaṇ issaro adhipatī ti mānaṇ janento Pajāpatiṇ māna-maññaṇāya maññaṇti. Pajāpati nicco dhuvo ti vā, ucchijjissati vinassissatī ti vā, avaso abalo aviriyo niyati-saṅgati-bhāva-pariṇatō chass'² evābhijātisu sukhadukkhaṇ paṭisaṇvedetī ti vā maññaṇamāno pana Pajāpatiṇ diṭṭhimaññaṇāya maññaṇti ti veditabbo.

77. [2⁸] *Pajāpatismī* ti ettha paṇ' ekā diṭṭhimaññaṇā va yujjati. Tassā evaṇ pavatti vedittabbā: Idh' ekacco Pajāpatismī ye dhammā sanvijjanti, sabbe te niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā ti maññaṇti. Atha vā, Pajāpatismī n' atthi pāpaṇ, na tasmiṇ papakāni kammāni upalippantī ti maññaṇti.

78. [2⁹] *Pajāpatito* ti ettha tisso pi maññaṇā labbhanti. Kathaṇ? Idh' ekacco sa-upakaraṇassa attano vā parassa vā Pajāpatito uppattiṇ vā niggamanaṇ vā maññaṇti. Ayaṇi assa diṭṭhimaññaṇā. Tasmiṇ yeva paṇ' assa diṭṭhimaññaṇāmaññaṇte vatthusmiṇ sinehaṇ mānaṇ ca uppādayato taṇhāmaṇamaññaṇā pi veditabbā. *Pajāpatiṇ me* ti ettha pana ekā taṇhāmaññaṇā va labbhati. Sā cāyaṇ, Pajāpati mama satthā, mama sāmī ti ādinā nayena mamāyato pavattatī ti veditabbā. Sesaṇ vuttanāyama eva.

79. [2¹¹] *Brahmaṇ Brahmatō* ti ettha brūhito tehi tehi guṇavisesehī ti Brahmā. Api ca Brahmā ti Mahābrahmā pi vuccati, Tathāgato pi, brāhmaṇo pi, mātāpitāro pi, seṭṭham pi. "Sahasso Brahmā, dvisahasso Brahmā" ti (M. iii. 101) ādisu hi Mahābrahmā Brahmā ti vuccati. "Brahmā ti,

¹ C 3 Yojanānāyo.

² C 3 chasv' evābhijātisu.

bhikkhave, Tathāgatass' etaṇ adhivacanan " ti () ettha Tathāgato.

"Tamonudo Buddho samantacakkhu
lokantagū sabbabhavâtivatto
anāsavo sabbadukkhappahīno
saccavhaya Brahme upāsito me " ti (Sn. 1133)

ettha brāhmaṇo.

"Brahmā ti mātāpitaro pubbācariyā ti vuccare" ti (A. i. 132) ettha mātāpitaro. "Brahmacakkaṇ pavatteti" ti (A. ii. 9) ettha seṭṭhaṇ. Idha pana pathamābhiniḃbatto kappāyuko Brahmā adhippeto. Taggahaṇen' eva Brahmapurohita-Brahmapārisajjā pi gahitā ti veditabbā. Atthavaṇṇanā pan' ettha Pajāpativāre vuttanayen' eva veditabbā.

80. [2¹⁵] Ābhassaravāre, daṇḍadīpikāya acci viya etesaṇ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patanti viya sarati, visarati ti *Ābhassarā*. Tesāṇ gahaṇena sabbā pi dutiyajjhānabhūmi gahitā. Ekatalavāsino eva c' ete sabbe pi Parittābhā, Appamanābhā, Ābhassarā ti veditabbā.

81. [2¹⁸] Subhakiṇṇavāre, subhena okiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekaghaṇā suvaṇṇamañjūsāya ṭhapita-sampajjalita-kañcanapīṇḍasassirīkā ti *Subhakiṇṇā*. Tesāṇ gahaṇena sabbā pi tatiyajjhānabhūmi gahitā. Ekatalavāsino eva c' ete pi sabbe Parittasubha-Appamāṇasubhasubhakiṇṇā ti veditabbā.

82. [2²²] Vehapphalavāre, vipulā phalā ti *Vehapphalā*, catutthajjhānabhūmi-Brahmāno vuccanti. Atthanayayaṇā pana imesu tisu pi vāresu bhūtavāre vuttanayen' eva veditabbā.

83. [2²⁷] Abhibhuvāre, abhibhavī ti *abhibhū*. Kiṇ abhibhavī ti? Cattāro khandhe arūpino. Asaññabhavass' etaṇ adhivacanaṇ. Asaññasattā devā Vehapphalehi saddhiṇ ekatalā eva; ekasmiṇ okāse yena iriyāpathena nibbattā ten' eva yāvatāyukaṇ tiṭṭhanti, cittakammarūpasadisā hutvā. Te idha sabbe pi Abhibhuvacanena gahitā. Keci Abhibhū nāma Sahasso Brahmā ti evam ādinā nayena tattha tattha Adhipati-Brahmānaṇ vaṇṇayanti. Brahmagahaṇena¹ pana tassa gahi-

tattā ayuttam ev' etan ti veditabbaṇ. Yojanānayo c' ettha, Abhibhū vaṇṇavā dīghāyuko ti sutvā tattha chandarāgaṇ uppādentō Abhibhuṇ taṇhāmaññanāya maññati; aho vatāhaṇ Abhibhunō saḥavyataṇ upapajjeyyan ti ādinā vā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṇ paṇidahanto pi Abhibhuṇ taṇhāmaññanāya maññati; attānaṇ hīnato¹ Abhibhuṇ seyyato dahanto pana Abhibhuṇ mānāmaññanāya maññati; abhibhū nicco dhuvo ti ādinā nayena parāmasanto Abhibhuṇ diṭṭhimaññanāya maññati ti veditabbo. Sesaṇ Pajāpativāre vuttanayen' eva veditabbaṇ.

84. [2³¹] Evaṇ Bhagavā paṭipāṭiyā devaloke dassento Abhibhuvacanena Asaññabhavaṇ dassetvā, idāni yasmā ayaṇ vaṭṭakathā, Suddhāvāsā ca vivatṭapakkhe ṭhitā, anāgāmi-khīṇāsavā eva hi te devā; yasmā vā katipayakappasahassāyukā te devā Buddhuppādakāle yeva honti; Buddhā pana asaṅkheyye pi kappe na uppajjanti, tadā suññā sā bhūmi hoti; rañño khandhāvāratṭhānaṇ viya hi Buddhānaṇ Suddhāvāsabhavo; ten' eva ca kāraṇena viññānaṭṭhitivasena pi sattāvāsavasena pi na gahitā; sabbakālikā pana imā maññanā; tasmā tāsaṇ sadā vijjamānabhūmiṇ dassento Suddhāvāse atikkamitvā, *Ākasānañcāyatanan* ti ādim āha. Tattha *Ākasānañcāyatanan* ti tambhūmikā cattāro kusalavipākakiriyaṅkhandhā. Te ca tatrūpapannass' eva daṭṭhabbā, bhavaparichedakathā ayan ti katvā. Esa nayo Viññānañcāyatanādisu. Atthayojanā pana catusu etesu vāresu Abhibhūvāre vuttanayen' eva veditabbā. Mānāmaññanā c' ettha Pajāpativāre vuttanayena pi yujjati.

85. [3¹⁶] Evaṇ bhūmivisesādinā bhedenā vitthārato pi maññanāvattṭhaṇ dassetvā, idāni sabbamaññanāvattṭhubhūtaṇ sakkāyapariyāpannaṇ tebhūmakadhammabhedaṇ diṭṭhādīhi catuhi saṅgaṇhitvā dassento, *diṭṭhaṇ diṭṭhato* ti ādim āha. Tattha *diṭṭhan* ti maṇsacakkhunā pi diṭṭhaṇ, dibbacakkhunā pi diṭṭhaṇ. Rūpāyatanass' etaṇ adhivacanaṇ. Tattha *diṭṭhaṇ maññati* ti diṭṭhaṇ maññati tihi maññanāhi. Kathaṇ? Rūpāyatanāṇ subhasaññāya sukhasaññāya ca passanto tattha chandarāgaṇ janeti, taṇ assādeti, abhinandati. Vuttam pi

¹ C 1, C 2, C 4 hīnato vā.

h' etaṇ Bhagavatā, "Itthirūpe, bhikkhave, sattā rattā giddhā gathitā mucchitā ajjhopannā.¹ Te dīgharattaṇ socanti itthirūpavasānugā" ti (A. iii. 68). Evaṇ diṭṭhaṇ taṇhāmaññanāya maññati. Iti me rūpaṇ siya anāgatam addhānan ti vā pan' ettha nandiṇ samannāneti, rūpasampadaṇ vā ākañkhamāno, dānaṇ² deti ti vitthāro. Evam pi diṭṭhaṇ taṇhāmaññanāya maññati. Attano pana parassa ca rūpasampatti-vipattiṇ nissāya mānaṇ janeti, iminā 'haṇ seyyo 'ham³ asmī ti vā hino 'ham asmī ti vā ti. Evaṇ diṭṭhaṇ mānamaññanāya maññati. Rūpāyatanāṇ pana niccaṇ dhuvaṇ sassatan ti maññati, attā attaniyaṇ ti maññati, maṇḍalaṇ amaṇḍalan ti maññati, evaṇ diṭṭhaṇ diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṇ diṭṭhaṇ tihi maññanāhi maññati.

86. Kathaṇ *diṭṭhasmiṇ maññati?* Rūpasmiṇ attānaṇ samanupassananayena maññanto diṭṭhasmiṇ maññati. Ya-thā vā thane thaññaṇ evaṇ rūpasmiṇ rāgādayo ti maññanto pi diṭṭhasmiṇ maññati. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ yeva vā pan' assa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṇ sinehaṇ mānañ ca uppādayato taṇhā-mānamaññanā veditabbā. Evaṇ diṭṭhasmiṇ maññati. Sesaṇ paṭhavivāre vuttanayen' eva veditabbāṇ.

87. [3¹⁹] *Sutaṇ* ti maṇsasotena pi sutaṇ, dibbasotena pi sutaṇ. Saddāyatanass' etaṇ adhivacanaṇ. *Mutaṇ* ti mutvā ca munitvā ca gahitaṇ. Āhacca upagantvā ti attho. Indriyānaṇ ārammaṇānañ ca aññamañña-saṇsilese viññātan ti vuttaṇ hoti. Gandha-rasa-phoṭṭhabbāyatanānaṇ etaṇ adhivacanaṇ. *Viññātan* ti manasā viññātaṇ. Sesānaṇ sattannaṇ āyatanānam etaṇ adhivacanaṇ; dhammārammaṇassa vā. Idha pana sakkāyapariyāpannam eva upalabbhati. Vitthāro pan' ettha diṭṭhavāre vuttanayen' eva veditabbo.

88. [3²⁹] Evaṇ sabbaṇ sakkāyabhedāṇ diṭṭhādīhi catuhi dassetvā, idāni tam eva samāpannakavārena asamāpannakavārena ca dvidhā dassento, *ekattaṇ nānattaṇ* ti āha. *Ekattaṇ* ti iminā hi samāpannakavāraṇ dasseti; *nānattaṇ* ti iminā asamāpannakavāraṇ. Tesaṇ vacanatto: ekabhāvo ekattaṇ, nānābhāvo nānattaṇ ti. Yojanā pan' ettha samāpannakavā-

¹ C 3 ajjhāpannā.² See above, § 73.³ C 3 omits aham.

raṇ catuhi khandhehi, asamāpannakavāraṇ ca pañcahi khandhehi bhinditvā, “Rūpaṇ attato samanupassati” ti (S. iii. 44) ādinā sāsana-nayena paṭhavivārādisu vuttena ca aṭṭhakathā-nayena yathānurūpaṇ vīmaṇsitvā veditabbā. Keci pana ekattan ti ekattanayaṇ vadanti, nānattan ti nānattanayaṇ; apare, “Ekattasaññī attā hoti arogo param maraṇā . . . nānattasaññī attā hoti” ti (D. i. 31) evaṇ diṭṭhā-bhinivesaṇ. Taṇ sabbaṇ idhānadhippetattā ayuttam eva hoti.

89. [3⁸⁸] Evaṇ sabbaṇ sakkāyaṇ dvidhā dassetvā, idāni tam eva ekadhā sampiṇdetvā dassento, *sabbaṇ sabbato* ti ādim āha. Yojanānayo pan’ ettha, sabbaṇ assādentto sabbaṇ taṇhāmaññanāya maññati; mayā va ete sattā nimmitā ti ādinā nayena attanā nimmitaṇ maññanto sabbaṇ māna-maññanāya maññati; sabbaṇ pubbe katakammahetu, sabbaṇ issaranimmānahetu, sabbaṇ ahetu appaccayā (cf. A. i. 173), sabbaṇ atthi, sabbaṇ n’atthi ti (cf. S. ii. 17) ādinā nayena maññanto sabbaṇ diṭṭhimaññanāya maññati ti veditabbo. Kathaṇ *sabbasmiṇ maññati*? Idh’ ekacco evaṇ diṭṭhiko hoti: mahā me attā ti. So sabbaṇ lokasannivāsaṇ tass’ okāsa-bhāvena parikappetvā so kho pana me ayaṇ attā sabbasmiṇ ti maññati. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ yeva pan’ assa attanī sinehaṇ taṇvatthukaṇ ca mānaṇ uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā. Sesaṇ paṭhavivāre vuttanayaṇ’ eva veditabbaṇ.

90. [4⁸⁹] Evaṇ sabbaṇ sakkāyaṇ ekadhā dassetvā, idāni aparena pi nayena taṇ ekadhā dassento, *nibbānaṇ nibbānato* ti ādim āha. Tattha *nibbānan* ti, “Yato kho, bho, ayaṇ attā pañcahi kāmagaṇehi samappito samaṅgibhūto paricāreti, ettāvata kho, bho, ayaṇ attā paramadiṭṭhadhammanibbānaṇ patto hoti” ti (D. i. 36) ādinā nayena pañcadhā āgataṇ paramadiṭṭhadhammanibbānaṇ veditabbaṇ. Tattha *nibbānaṇ* assādentto taṇhāmaññanāya maññati. Tena *nibbānena* aham asmi *nibbānappatto* ti mānaṇ janento mānamaññanāya maññati. Anibbānaṇ yeva samānaṇ taṇ *nibbānato* niccādito ca gaṇhanto diṭṭhimaññanāya maññati ti veditabbo. *Nibbānato* pana aññaṇ attānaṇ gahetvā, idaṇ *nibbānaṇ*, ayaṇ attā, so kho pana me ayaṇ attā imasmiṇ *nibbāne* ti maññanto *nibbānasmiṇ* maññati. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ

yeva pan' assa attani sinehaṇ taṇvatthukaṇ ca mānaṇ uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā

91. Esa nayo nibbānato maññanāya pi. Atrāpi hi nibbānato aññaṇ attānaṇ gahetvā, idaṇ nibbānaṇ, ayaṇ attā, so kho pana me ayaṇ attā ito nibbānato añño ti maññanto nibbānato maññati. Ayam assa diṭṭhimaññanā. Tasmiṇ yeva pan' assa attani sinehaṇ taṇvatthukaṇ ca mānaṇ uppādayato taṇhā-mānamaññanā pi veditabbā. Aho sukhaṇ mama nibbānaṇ ti maññanto pana, *nibbānaṇ me ti maññati* ti veditabbo. Sesā vuttanayam eva.

92. Ayaṇ pan' ettha anugīti:

Yādiso esa sakkāyo tathā naṇ avijānato
 puthujjanassa sakkāye jāyanti sabbamaññanā.
 Jeguccho bhiduro cāyaṇ dukkho aparīṇayako
 taṇ paccanīkato bālo gaṇhaṇ¹ vadḍheti maññanā.
 Subhato sukhato c' eva sakkāyaṇ anupassato
 salabhass' eva aggimhi hoti taṇhāya maññanā.
 Niccasaññaṇ adhiṭṭhāya sampattiṇ tassa passato
 gūthādi² sā va gūthasmiṇ hoti mānena maññanā.
 Attā attaniyaṇ³ veti passato naṇ abuddhino
 adāse viya mandassa⁴ diṭṭhiyā hoti maññanā.
 Maññanā ti ca nām' etaṇ sukhumaṇ Mārabandhanaṇ
 sithilaṇ duppamuñcaṇ ca yena baddho puthujjano
 Bahuṇ vipphandamāno pi sakkāyaṇ nātivattati,
 samussitaṇ dalhathambhaṇ sā va gaddulabandhano.
 S' eso⁵ sakkāyam allino jatiyā ca jarāya ca
 rogādihi ca dukkhehi niccaṇ haññati bāliso.
 Taṇ vo vadāmi bhaddaṇ vo sakkāyaṇ anupassatha
 asātato asubhato bhedato 'tha anattato.
 Eso sabhāvo h' etassa passaṇ evam imaṇ budho
 pahāya maññanā sabbā sabbadukkhā pamuccatī ti.

¹ C 2 gaṇhāti maññanāhi so.

² According to the *Tikā* the reading ought to be 'gūthādiss' eva. "Yathā gūthādi-kīṭako gūtharāsīṇ laddhā. . . ."

³ C 2, C 4 attamiyaṇ ceti; C 3 attaniyo veti.

⁴ C 2, C 4 bondassa.

⁵ C 1, C 2, C 4 Yo so.

Puthujjanavasena catuvīsatiṭṭhā¹ paṭhamanayakathā niṭṭhitā.

93. [4⁷] Evaṃ Bhagavā paṭhavi-ādisu vatthusu sabba-sakkāyadhammamūlabhūtaṃ puthujjanassa pavattiṃ dassetvā, idāni tesv' eva vatthusu sekhassa pavattiṃ dassento, *yo pi so, bhikkhave, bhikkhu sekho* ti ādim āha. Tattha yo ti uddesavacanaṃ. Pikāro sampiṇḍanattho, “Ayam pi dhammo aniyato” ti (Vin. iii. 192) ādisu viya. So ca ārammaṇasabhāgena puggalaṃ sampiṇḍeti, no puggalasabhāgena. Heṭṭhato hi puggalā diṭṭhivipannā, idha diṭṭhisampannā. Na tesāṃ sabhāgatā atthi. Ārammaṇaṃ pana heṭṭhā puggalānam pi tad eva imesam pi tad evā ti. Tena vuttaṃ: Ārammaṇasabhāgena puggalaṃ sampiṇḍeti, no puggalasabhāgenā ti. *Yo pi so* ti iminā pana sakalena vacanena idāni-vattabbaṃ sekhaṃ dasseti ti veditabbo. *Bhikkhave bhikkhū* ti idaṃ vuttanayam eva.

94. *Sekho* ti, ken' aṭṭhena sekho? Sekhadhammapaṭilābhato sekho. Vuttaṃ h' etaṃ: “Kittāvatā nu kho, bhante, sekho hoti ti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sekhāya sammā-diṭṭhiyā samannāgato hoti—pe—sekhena sammāsamādhinā samannāgato hoti. Ettavatā kho, bhikkhu, sekho hoti” ti (S. v. 14). Api ca, sikkhatī ti pi sekho. Vuttaṃ h' etaṃ: “Sikkhatī ti kho, bhikkhu, tasmā sekho ti vuccati. Kiṃ ca sikkhatī? Adhisīlam pi sikkhatī, adhiccittam pi sikkhatī, adhipaññaṃ pi sikkhatī. Sikkhatī² ti kho, bhikkhu, tasmā sekho ti vuccati” ti (A. i. 231). *Yo pi kalyāṇa-puthujjano anulomapaṭipadāya paripūrakārī sīlasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū, jāgariyānuyogam anuyutto pubbarattāpararattaṃ, bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāyanānuyogam anuyutto viharati, ajja vā sve vā aññatarāṃ sāmāññaphalaṃ adhigamissāmi* ti, so pi vuccati sikkhatī ti sekho. Imasmiṃ pan' atthe paṭivedhappatto va sekho adhippeto, no puthujjano.

95. Appattaṃ mānaṃ etenā ti *appattamānaso*. Mānaṃ ti rāgo pi, cittam pi, arahattam pi. “Antalikkhacaro pāso

¹ C 1, C 2, C 4 °sabbā.

² C 3, C 4 Sikkhatī sikkhatī ti.

svāyaṇ¹ carati mānaso ” ti (Vin. i. 21) ettha hi rāgo mānasaṇ.
 “ Cittaṇ, mano, mānasan ” ti (Dhs. 10) ettha cittaṇ. “ Appat-
 tamānaso sekho kālaṇ kayirā jane sutā ” ti (S. i. 121) ettha
 arahattaṇ. Idhāpi arahattam eva adhippetāṇ. Tena appat-
 tārahatto ti vuttaṇ hoti. *Anuttaran* ti seṭṭhaṇ. Asadisan ti
 attho. Catuhi yogehi khemaṇ anupaddutan ti *yogakkhemaṇ*,
 arahattam eva adhippetāṇ. *Patthayamāno* ti, dve patthanā:
 taṇhāpatthanā ca chandapatthanā ca.

“ Patthayamānassa hi jappitāni
 pavedhitaṇ vā pi pakappitesū ” ti (Sn. 902)
 ettha taṇhāpatthanā.

“ Chinnaṇ pāpimato sotaṇ viddhasaṇ vinalikataṇ
 pāmujjabahulā hotha khemaṇ patthetha bhikkhavo ” ti

(*)

ettha kattukamyatā-kusalacchandapatthanā. Ayam eva idha
 adhippetā.² Tena patthayamāno ti taṇ yogakkhemaṇ pattu-
 kāmo, adhigantukāmo, tanninno tappono tappabbhāro ti
 veditabbo. *Viharati* ti aññaṇ iriyāpathadukkhāṇ aññena
 iriyāpathena vicchinditvā aparipaṭantaṇ kāyaṇ harati. Atha
 vā, “ sabbe saṅkhārā aniccā ” ti[†] “ Adhimuccanto saddhāya
 viharati ”³ ti (Nd. ii. 141) ādinā pi Niddesanaṇ ettha attho
 daṭṭhabbo.

96. [4^s] *Paṭhaviṇ paṭhavito abhijānāti* ti paṭhaviṇ paṭhavi-
 bhāvena abhijānāti, na puthujjano viya sabbākāraviparītāya
 saññāya sañjānāti. Api ca kho abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti.
Paṭhavin ti etaṇ paṭhavibhāvaṇ⁴ amuñcanto eva naṇ aniccā
 ti pi, dukkhā ti pi, anattā ti pi evaṇ abhijānāti ti vuttaṇ hoti.
 Evaṇ ca naṇ abhiññatvā *paṭhaviṇ mā maññi* ti.⁵ Kiṇ vuttaṇ
 hoti? Maññati ti maññi. Ayaṇ pana maññi ca na maññi
 ca na vattabbo ti. Etasmiṇ hi atthe idaṇ padaṇ nipātetvā
 vuttan ti veditabbaṇ. Ko pan’ ettha adhippāyo ti? Vuccate:

¹ Vin. text, yvāyaṇ; S. i. 111, yo ’yāṇ.

² C 1, C 2, C 4 adhippeto.

³ The Nd. text reads ‘ carati.’ This is also the reading of
 the Siamese edition; p. 239. According to the Nd. i. 377, etc.,
 ‘ carati ’ and ‘ viharati ’ are equivalent words.

⁴ C 3 paṭhavibhāgaṇ.

⁵ C 3 omits ti.

* M. i. 227.

† A. i. 286, Dh. 277, Th. 1. 676.

Puthujjano tāva sabbamaññanānaṃ appahinattā maññati ti vutto. Khīṇāsavo pahinattā na maññati ti.¹ Sekhassa pana diṭṭhimaññanā pahinā, itarā pi tanubhāvaṃ gatā. Tena so maññati ti pi na vattabbo puthujjano viya, na maññati ti pi na vattabbo khīṇāsavo viyā ti.

97. [4²¹] *Pariññeyyaṃ tassā* ti, sekhassa taṃ maññanāvathuṃ okkantaniyāmatā sambodhiparāyaṇattā ca tihi pariññāhi pariññeyyaṃ, अपariññेय्यां ca अपariññātaṃ ca na hoti puthujjanassa viya; no pi pariññātaṃ khīṇāsavassa viya. Sesaṃ sabbattha vuttanayam eva.

Sekhavasena dutiyanayakathā niṭṭhitā.

98. [4²³] Evaṃ paṭhavi-ādisu vatthusu sekhassa pavattiṃ dassetvā, idāni khīṇāsavassa pavattiṃ dassento, *yo pi so, bhikkhave, bhikkhu arahā* ti ādim āha. Tattha *yo pi* ti sampiṇḍanattho. Idha ubhayasabhāgatā pi labbhati. Sekho hi khīṇāsavena ariyapuggalattā sabhāgo. Tena puggalasa-bhāgatā labbhati. Ārammaṇasabhāgatā pana vuttanayā² eva.

99. *Arahā* ti ārakakilesa. Dūrakilesa pahinakilesa ti attho. Vuttaṃ h' etaṃ Bhagavatā: “Kathaṃ ca, bhikkhave, bhikkhu arahā hoti? Ārakā'ssa honti pāpakā akusalā dhammā, saṅkilesikā ponobhavikā,³ sadarā dukkhavipākā, āyatiṃ jātijarāmaraniyā. Evan kho, bhikkhave, bhikkhu arahā hoti” ti (M. i. 280).

100. *Khīṇāsavo* ti, cattāro āsavā: kāmāsavo—pe—avijjāsavo. Ime cattāro āsavā arahato khīṇā, pahinā, samucchinnā, paṭipassaddhā, abhabbuppattikā, nānagginā daḍḍhā; tena vuccati khīṇāsavo ti.

101. *Vusitavā* ti garusaṇvāse pi ariyamagge pi dasasu ariyavāsesu pi vasi, parivasi, vuttho, parivuttho; so vutthavāso cinnacaraṇo ti vusitavā. *Katakaraniyo* ti, puthujjanakalyāṇakaṃ upādāya satta sekhā catuhi maggehi karaṇiyaṃ karonti nāma; khīṇāsavassa sabbakaraṇiyanī katāni pari-yositāni, n' atthi tassa uttariṃ. karaṇiyaṃ dukkhakkhayā-dhigamāyā ti katakaraṇiyo. Vuttam pi h' etaṃ:

¹ C 1, C 2, C 4 omīti ti.

² Above, § 93.

³ *Tīkā*: ponobbhavikā.

“Tassa sammā vimuttassa santacittassa bhikkhuno
katassa paticayo n’ atthi karaṇiyaṇ na vijjati”¹ ti
(A. iii. 378).

102. [4²⁴] *Ohitabhāro*² ti, tayo bhārā: khandhabhāro, ki-
lesabhāro, abhisaṅkhārabhāro ti; tass’ ime tayo bhārā ohitā,
oropitā, nikkhittā, pāpitā; tena vuccati ohitabhāro ti. *Anup-
pattasadattho* ti anuppatto sadatthaṇ. Sakatthan ti vuttaṇ
hoti. Kakārassāyaṇ dakāro kato. *Sadattho* ti ca arahattaṇ
veditabbaṇ. Taṇ hi attūpanibandhanatṭhena, attānaṇ avi-
jahanaṭṭhena, attano paramatthaṭṭhena ca attano atthattā
sakattho ti vuccati.

103. *Parikkhīṇabhavasanyojano* ti, bhavasanyojanānī ti
dasa saṇyojanāni: kāmārāgasanyojanaṇ, paṭigha-māna-
diṭṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsa-bhavarāga-issā-macchari-
yasanyojanaṇ, avijjāsanyojanaṇ. Imāni hi satte bhavesu
saṇyojenti, upanibandhanti; bhavaṇ vā bhavena saṇyojenti;
tasmā bhavasanyojanānī ti vuccanti. Imāni bhavasanyo-
janāni arahato parikkhīṇāni, pahīnāni, ñāṇagginā daḍḍhāni,
tena vuccati parikkhīṇabhavasanyojano ti.

104. [4²⁵] *Sammadaññā vimutto* ti ettha sammadaññā ti
sammā aññāya. Kiṇ vuttaṇ hoti? Khandhānaṇ khandhaṭ-
ṭhaṇ, āyatanānaṇ āyatanaṭṭhaṇ, dhātūnaṇ dhātaṭṭhaṇ,
dukkhassa pīlanaṭṭhaṇ, samudayassa pabhavaṭṭhaṇ, niro-
dhassa santaṭṭhaṇ,³ maggassa dassanaṭṭhaṇ, sabbe saṅkhārā
aniccā ti evam ādiṇ vā bhedaṇ sammā yathābhūtaṇ aññāya
jānitvā tīrayitvā tulayitvā vibhāvetvā vibhūtaṇ katvā.
Vimutto ti, dve vimuttiyo: cittassa ca vimutti,⁴ nibbānaṇ ca.
Arahā sabbakilesehi vimuttacittattā cittavimuttiyā pi vimutto,
nibbānaṇ adhimuttattā nibbāne pi vimutto; tena vuccati
sammadaññā vimutto ti.

105. [4³³] *Pariññātaṇ tassā* ti, arahato taṇ maññanāvattthu
tihi pariññāhi pariññātaṇ, tasmā so taṇ vatthun na maññati.
Taṇ maññanaṇ na maññatī ti vuttaṇ hoti. Sesaṇ vuttanayam
eva.

¹ Also Vin. i. 185.

² C 3, C 4 Ohitabhāro ti, bhārā ti.

³ C 2 sātaṭṭhaṇ.

⁴ C 1, C 2, C 4 adhimutti.

106. [5⁸] Nibbānavāre pana, *khayā rāgassā* ti ādayo tayo vārā vuttā. Ayañ ca pariññātavāro nibbānavāre pi vitthāretabbo. Vitthārentena ca, pariññātaṇ tassā ti sabbapadehi yojetvā puna, *khayā rāgassa vitārāgattā* ti yojetabbaṇ. Esa nayo itaresu. Desanā pana, ekattha vuttaṇ sabbattha vuttam eva hoti ti saṅkhittā. *Khayā rāgassa vītarāgattā* ti ettha ca yasmā bāhirako kāmesu vītarāgo na *khayā rāgassa vītarāgo*, arahā pana *khayā yeva*, tasmā vuttaṇ: *Khayā rāgassa vītarāgattā* ti. Esa nayo dosa-mohesu pi. Yathā ca, pariññātaṇ tassā ti vadāmi ti vutte pi, pariññātattā so taṇ vatthun taṇ vā maññanaṇ na maññati ti attho hoti; evaṇ idhāpi, vītarāgat-tā so taṇ vatthun taṇ vā maññanaṇ na maññati ti daṭṭhabbo. Ettha ca *pariññātaṇ tassā* ti ayaṇ vāro maggabhāvanā-pāri-pūridassanattaṇ vutto; itare phalasacchikiriya-pāripūri-dassanattan ti veditabbā. Dvīhi vā kāraṇehi arahā na maññati: vatthussa ca pariññātattā, akusalamūlānañ ca samucchinattā. Ten' assa pariññātavārena vatthupa-riññaṇ dīpeti, itarehi akusalamūla-samucchedan ti.

107. Tattha pacchimesu tisu vāresu ayaṇ viseso veditabbo: Tisu hi dosesu rāge ādīnavaṇ disvā dukkhānupassī viharanto appaṇihita-vimokhena vimutto *khayā rāgassa vītarāgo* hoti. Dose ādīnavaṇ disvā aniccānupassī viharanto animitta-vimokhena vimutto *khayā dosassa vītadoso* hoti. Mohe ādīnavaṇ disvā anattānupassī viharanto suññata-vimokhena vimutto *khayā mohassa vītamoho* hoti. Evaṇ sante na eko tihi vimokhehi vimuccatī ti dve vārā na vattabbā siyun ti ce. Na. Kasmā? Aniyāmitattā. Aniyamena hi vuttaṇ: *Yo pi so, bhikkhave, bhikkhu arahā* ti. Na pana vuttaṇ: Appaṇihita-vimokhena vā vimutto, itarena vā ti. Tasmā yaṇ¹ arahato yujjati, taṇ sabbaṇ vattabbam evā ti. Avisesena vā yo koci arahā samāno pi rāgādikhaye vipariṇāmadukkhassa pariññātattā *khayā rāgassa vītarāgo* ti vuccati; dukkhadukkhassa pariññātattā *khayā dosassa vītadoso*; saṅkhāradukkhassa pariññātattā *khayā mohassa vītamoho* ti. Itthārammaṇassa vā pariññātattā *khayā rāgassa vītarāgo*. Anitthārammaṇassa pariññātattā *khayā dosassa vītadoso*. Majjhāttārammaṇassa

¹ C 1, C 2, C 4 taṇ.

pariññātattā khayā mohassa vītamoho. Sukhāya vā vedanāya¹ rāgānusayassa samucchinattā khayā rāgassa vītarāgo. Itarāsu paṭigha-mohānusayānaṃ samucchinattā vītadoso, vītamoho cā ti. Tasmā taṃ viśesaṃ dassento āha: *Khayā rāgassa vītarāgattā, vītadosattā, vītamohattā* ti.

Khīṇāsavavasena tatiya-catuttha-pañcama-chaṭṭha-naya-kathā niṭṭhitā.

108. [5³⁴] Evaṃ paṭhavī-ādisu vatthusu khīṇāsavassu pavattiṃ dassetvā, idāni attano pavattiṃ dassento, *Tathāgato pi, bhikkhave* ti ādim āha. Tattha *Tathāgato* ti, aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato. Tathā āgato ti Tathāgato, tathā gato ti Tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgato ti Tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddho ti Tathāgato, tathadassitāya Tathāgato, tathāvāditāya Tathāgato, tathākāritāya Tathāgato, abhibhavanaṭṭhena Tathāgato ti.

109. Kathaṃ Bhagavā tathā āgato ti Tathāgato? Yathā sabbalokahitāya ussukkam āpannā purimakā Sammāsambuddhā āgatā. Yathā² Vipassī Bhagavā āgato, yathā Sikhī Bhagavā, yathā Vessabhū Bhagavā, yathā Kakusandho Bhagavā, yathā Konāgamano Bhagavā, yathā Kassapo Bhagavā āgato ti.³ Kiṃ vuttaṃ hoti? Yena abhinīhārena ete Bhagavanto āgatā, ten' eva amhākam pi Bhagavā āgato. Atha vā yathā Vipassī Bhagavā—pe—yathā Kassapo Bhagavā dānapāramiṃ pūretvā, sila-nekkhamma-paṇṇā-viriya-khantisacca-adhiṭṭhāna-mettā-upekkhāpāramiṃ pūretvā, imā dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyo ti samatiṇsa pāramiyo pūretvā, aṅgapariccāgaṃ nayana-dhana-rajja-puttadārapariccāgaṃ ti ime pañca mahāpariccāge paric-cajitvā, pubbayoga-pubbacariya-dhammakkhāna-ñātattha-cariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭiṃ patvā āgato, tathā amhākam pi Bhagavā āgato. Yathā ca Vipassī Bhagavā—pe—Kassapo Bhagavā cattāro satipaṭṭhāne, sammappadhāne. iddhipāde, pañc' indriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅge, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvetvā brūhetvā āgato, tathā

¹ C 1, C 2, C 4 vedanāya hi.

² C 1, C 2, C 4 Yathā hi.

³ C 3, C 4 omīti ti.

amhākam pi Bhagavā āgato. Evaṇ tathā āgato ti Tathā-gato.

Yath' eva lokasmiṇ Vipassī-ādayo
sabbaññubhāvaṇ munayo idh' āgatā
tathā ayaṇ Sakyamunīpi āgato
Tathāgato vuccati tena cakkhumā ti.

Evaṇ tathā āgato ti Tathāgato.

110. Kathaṇ tathā gato ti Tathāgato? Yathā sampati-jāto Vipassī Bhagavā gato—pe—Kassapo Bhagavā gato. Ka-thañ ca so gato? So hi sampatijāto va samehi pādehi paṭha-viyaṇ patiṭṭhāya uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gato. Yath' āha: "Sampatijāto, Ānanda, Bodhisatto samehi pādehi patiṭṭhahitvā uttarābhimukho¹ sattapadavītiḥārena² gacchati setamhi chatte anuḥīramāne, sabbā ca disā anuviloketi, āsabhīñ ca vācaṇ bhāsati: Aggo 'ham asmi lokassa, jeṭṭho 'ham asmi lokassa, seṭṭho 'ham asmi lokassa, ayam antimā jāti, n' atthi dāni punabbhavo" ti (M. iii. 123). Tañ c' assa gamanaṇ tathaṇ ahosi, avitathaṇ, anekesaṇ visesādhigamānaṇ pubbanimittabhāvena. Yaṇ hi so sampatijāto va samehi pādehi patiṭṭhahi, idaṇ assa caturiddhipādapatiḥābhassa pubbanimittaṇ. Uttarābhimukhabhāvo pana sabbalokut-tarabhāvassa pubbanimittaṇ. Sattapadavītiḥāro³ sattabo-jhaṅgaratanapaṭilābhassa. "Suvannadaṇḍā vītipatanti cā-marā" ti (Sn. 688) ettha vuttacāmarukkhepo pana sabbatit-thiyanimmathanassa. Setacchattadhāraṇaṇ arahattavimut-tivaravimala-setacchattapaṭilābhassa. Sabbadisānuvilokanaṇ sabbaññutānāvaraṇaṇānapaṭilābhassa. Āsabhivācābhāsanaṇ appativattiya-varadhammacakkappavattanassa pubbanimit-taṇ. Tathā ayaṇ Bhagavā pi gato. Tañ c' assa gamanaṇ tathaṇ ahosi, avitathaṇ, tesā yeva visesādhigamānaṇ pubbanimittabhāvena. Ten' āhu Porāṇā:

"Muhuttajāto va gavampati yathā
samehi pādehi phusī vasundharaṇ
so vikkamī satta padāni Gotamo
setañ ca chattaṇ anudhārayuṇ marū.

¹ C 3 uttarena mukho.

² C 3 °vītiḥāre.

³ C 3 °vītiḥārā.

Gantvāna so satta padāni Gotamo
disā vilokesi samā samantato
aṭṭhaṅgupetaṇ giram abbhudīrayī
siho yathā pabbatamuddhani-ṭṭhito ” ti ().

Evaṇ tathā gato ti Tathāgato.

111. Atha vā, yathā Vipassī Bhagavā—pe—yathā Kassapo Bhagavā, ayam pi Bhagavā tath’ eva nekkhammena kāmaccandaṇ pahāya gato. Avyāpadena vyāpādaṇ, ālokasaññāya thīnamiddhaṇ, avikkhepena uddhaccakukkuccaṇ, dhammavavatthānena vicikicchāṇ pahāya gato. Nāṇena avijjaṇ padāletvā gato. Pāmujjena aratiṇ vinodetvā, paṭhamajjhānena nīvaraṇakavāṭaṇ ugghāṭetvā, dutiyajjhānena vitakka-vicāradhūmaṇ upasametvā, tatiyajjhānena pītiṇ virājetvā, catutthajjhānena sukhadukkhaṇ pahāya, ākāśānañcāyatana-samāpattiya rūpasaññā-paṭighasaññā-nānattasaññāyo samatikkamitvā, viññāṇañcāyatana-samāpattiya ākāśānañcāyatana-saññāṇ, ākiñcaññāyatana-samāpattiya viññāṇañcāyatana-saññāṇ, nevasaññānāsaññāyatana-samāpattiya ākiñcaññāyatana-saññāṇ samatikkamitvā gato. Aniccānupassanāya niccasaññāṇ pahāya, dukkhānupassanāya sukhasaññāṇ, anattānupassanāya attasaññāṇ, nibbidānupassanāya nandiṇ, virāgānupassanāya rāgaṇ, nirodhānupassanāya samudayaṇ, paṇissagānupassanāya ādānaṇ, khayānupassanāya ghaṇasaññāṇ, vayānupassanāya āyūhanaṇ, vipariṇāmānupassanāya dhuvasaññāṇ, animittānupassanāya nimittasaññāṇ, appaṇihitānupassanāya paṇidhiṇ, suññatānupassanāya abhinivesaṇ, adhipaṇñādharmavipassanāya sārādānābhinivesaṇ, yathābhūtaññānadassanena sammohābhinivesaṇ, ādinavānupassanāya ālayābhinivesaṇ, paṭisañkhānupassanāya appaṭisañkhaṇ, vivaṭṭānupassanāya saṇyogābhinivesaṇ, sotāpattimaggena diṭṭhekaṭṭhe kilese bhañjitvā, sakadāgāmimaggena oḷārike kilese pahāya, anāgāmimaggena anusahagata kilese samugghāṭetvā, arahattamaggena sabbakilese samucchinditvā gato. Evam pi tathā gato ti Tathāgato.

112. Kathaṇ tathalakkhaṇaṇ āgato ti Tathāgato ? Paṭha-vidhātuyā kakkhalattalakkhaṇaṇ tathaṇ avitathaṇ, āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṇ—pe—tejodhātuyā uṇhattalakkhaṇaṇ, vāyodhātuyā vitthambhaṇalakkhaṇaṇ, ākāśadhātuyā

asamphuṭṭhalakkhaṇaṇ, viññānadhātuyā vijānanalakkhaṇaṇ; rūpassa ruppanalakkhaṇaṇ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṇ, saññāya sañjānanalakkhaṇaṇ, sañkhārānaṇ abhisañkharānalakkhaṇaṇ, viññānassa vijānanalakkhaṇaṇ; vitakkassa abhiniropanalakkhaṇaṇ, vicārassa anumajjanalakkhaṇaṇ, pītiyā pharaṇalakkhaṇaṇ, sukhasa sātālakkhaṇaṇ, cittekaggaṭāya avikkhepalakkhaṇaṇ, phassassa phusanalakkhaṇaṇ; saddhindriyassa adhimokkhalakkhaṇaṇ, viriyindriyassa paggahalakkhaṇaṇ, satindriyassa upaṭṭhānalakkhaṇaṇ, samādhindriyassa avikkhepalakkhaṇaṇ, paññindriyassa pajānanalakkhaṇaṇ; saddhābalassa assaddhiye akampiyalakkhaṇaṇ, viriyabalassa kosajje, satibalassa muṭṭhasacce, samādhibalassa uddhacce, paññābalassa avijjāya akampiyalakkhaṇaṇ; satisambojjhaṅgassa upaṭṭhānalakkhaṇaṇ, dhammavicayasambojjhaṅgassa pavicayalakkhaṇaṇ, viriyasambojjhaṅgassa paggahalakkhaṇaṇ, pītisambojjhaṅgassa pharaṇalakkhaṇaṇ, passaddhisambojjhaṅgassa upasamalakkhaṇaṇ, samādhisambojjhaṅgassa avikkhepalakkhaṇaṇ, upekkhāsambojjhaṅgassa paṭisañkhānalakkhaṇaṇ; sammādiṭṭhiyā dassanalakkhaṇaṇ, sammāsañkappassa abhiniropanalakkhaṇaṇ, sammāvācāya pariggahalakkhaṇaṇ, sammākammantassa samuṭṭhānalakkhaṇaṇ, sammāājivassa vodānalakkhaṇaṇ, sammāvāyāmassa paggahalakkhaṇaṇ, sammāsatiyā upaṭṭhānalakkhaṇaṇ, sammāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṇ; avijjāya aññānalakkhaṇaṇ, sañkhārānaṇ cetanālakkhaṇaṇ, viññānassa vijānanalakkhaṇaṇ, nāmassa namanalakkhaṇaṇ, rūpassa ruppanalakkhaṇaṇ, salāyatanassa āyatanalakkhaṇaṇ, phassassa phusanalakkhaṇaṇ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṇ, tanhāya hetulakkhaṇaṇ, upādānassa gahaṇalakkhaṇaṇ, bhavassa āyūhanalakkhaṇaṇ, jātiyā nibbattilakkhaṇaṇ, jarāya jiraṇalakkhaṇaṇ, maraṇassa cutilakkhaṇaṇ; dhātūnaṇ suññatālakkhaṇaṇ, āyatanānaṇ āyatanalakkhaṇaṇ; satipaṭṭhānānaṇ upaṭṭhānalakkhaṇaṇ, sammappadhānānaṇ padahanalakkhaṇaṇ, iddhipādānaṇ ijghanalakkhaṇaṇ, indriyānaṇ adhipatilakkhaṇaṇ, balānaṇ akampiyalakkhaṇaṇ, bojjhaṅgānaṇ niyyānalakkhaṇaṇ, maggassa hetulakkhaṇaṇ, saccānaṇ tathalakkhaṇaṇ; samathassa avikkhepalakkhaṇaṇ, vipassanāya anupassanālakkhaṇaṇ, samatha-vipassanānaṇ ekarasalakkhaṇaṇ, yu-

ganandhānaṃ¹ anativattanalakkhaṇaṃ; sīlavisuddhiyā saṅ-
varalakkhaṇaṃ, cittavisuddhiyā avikkhepalakkhaṇaṃ, diṭ-
ṭhivisuddhiyā dassanalakkhaṇaṃ; khaye ñāṇassa samucche-
dalakkhaṇaṃ, anuppāde ñāṇassa passaddhilakkhaṇaṃ; chan-
dassa mūlalakkhaṇaṃ, manasikāraṇassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ,
phassassa samodhānalakkhaṇaṃ, vedanāya samosaraṇalak-
khaṇaṃ, samādhissa pamukhalakkhaṇaṃ, satiya adhipatey-
yalakkhaṇaṃ, paññāya tatuttarilakkhaṇaṃ, vimuttiyā sāra-
lakkhaṇaṃ, amatogadhassa nibbānassa pariyosānalakkhaṇaṃ
tathaṃ avitathaṃ. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ ñāṇagatiyā āgato,
avirajjhivā patto, anuppatto ti Tathāgato. Evaṃ tathalak-
khaṇaṃ āgato ti Tathāgato.

113. Kathaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddho ti
Tathāgato? Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni.
Yath' āha: "Cattār' imāni, bhikkhave, tathāni avitathāni
anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṃ dukkhaṃ ti, bhik-
khave, tatham etaṃ, avitatham etaṃ, anaññatham etaṃ"
ti (S. v. 430) vitthāro. Tāni ca Bhagavā abhisambuddho,
tasmā tathānaṃ abhisambuddhattā Tathāgato ti vuccati.
Abhisambodhattho hi ettha gatasaddo. Api ca jarāmaṇassa
jātipaccaya-sambhūtasamudagataṭṭho tatho avitatho anañ-
ñatho—pe—saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāga-
taṭṭho tatho avitatho anaññatho. Tathā avijjāya saṅkhārā-
naṃ paccayaṭṭho, saṅkhārānaṃ viññāṇassa paccayaṭṭho—pe—
jātiyā jarāmaṇassa paccayaṭṭho tatho avithatho anañ-
ñatho. Taṃ sabbaṃ Bhagavā abhisambuddho, tasmā pi tathā-
naṃ abhisambuddhattā Tathāgato ti vuccati. Evaṃ tatha-
dhamme yāthāvato abhisambuddho ti Tathāgato.

114. Kathaṃ tathadassitāya Tathāgato? Bhagavā yaṃ sa-
devake loke—pe—sadevamanussāya aparimāṇāsu lokadhātusu
aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhuvāre āpāthaṃ āgacchantāṃ
rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ sabbākārato jānāti, passati.
Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ itthāniṭṭhādivasena vā diṭṭha-
suta-muta-viññātesu labbhamānaka-padavasena vā, "Kata-
maṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanāṃ? Yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahā-

bhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā¹ sanidassanaṃ sappatighaṃ, nīlaṃ pītakaṃ” ti (Dhs. 139) ādinā nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvepaññāsanayehi vibhajjamānaṃ tatham eva hoti, vitathaṃ n’ atthi. Esa nayo sotadvārādisu pi āpātham āgacchantesu saddādādisu. Vuttaṃ c’ etaṃ Bhagavatā: “Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa—pe—sadevamanus-sāya diṭṭhaṃ, sutaṃ, mutaṃ, viññātaṃ, pattaṃ, pariyesitaṃ, anuvicaritaṃ manasā, tam ahaṃ jānāmi, . . . tam ahaṃ abhiññāsiṃ,² taṃ Tathāgataṃ viditaṃ, taṃ Tathāgato na upaṭṭhāsī” ti (A. ii. 25). Evaṃ tathadassitāya Tathāgato. Ettha tathadassi-atthe Tathāgato ti padasambhavo veditabbo.

115. Kathaṃ tathāvāditāya Tathāgato? Yaṃ rattiṃ Bhagavā Bodhimaṇḍe aparājita-pallaṅkena nisinno tiṇṇaṃ Mārānaṃ matthakaṃ madditvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yaṃ ca rattiṃ yamakasālānaṃ antare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etth’ antare pañcacattālisavassa-parimāṇe kāle paṭhamabodhiyā pi majjhimabodhiyā pi pacchimabodhiyā pi yaṃ Bhagavatā bhāsitaṃ, suttaṃ, geyyaṃ,³—pe—vedallaṃ, taṃ sabbaṃ atthato ca vyañjanato ca anupavajjaṃ, anūnam anadhikaṃ, sabbākāraparipuṇṇaṃ, rāgamadanimmadanaṃ, dosa-mohamadanimmadanaṃ, n’ atthi tattha vālaggamattam pi avakkhalitaṃ, sabbaṃ taṃ ekamudikāya lañchitaṃ viya, ekanāliyā minitaṃ⁴ viya, ekatulāya tulitaṃ viya ca tatham eva hoti, avitathaṃ. Ten’ āha: “Yaṃ ca, Cunda, rattiṃ Tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yaṃ ca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati, lapati, niddisati, sabbaṃ taṃ tath’ eva hoti, no aññathā, tasmā Tathāgato ti vuccatī” ti (D. iii. 135). Gada-attho hi ettha gatasaddo. Evan tathāvāditāya Tathāgato. Api ca, āgadanam āgado. Vācanam ti attho. Tatho aviparīto āgado assā ti, dakārassa takāraṃ katvā Tathāgato ti vuccati. Evam etasmiṃ atthe padasiddhi veditabbā.

¹ C 2, C 3 vaṇṇanibhaṃ; but Dhs.: vaṇṇanibhā.

² The Aṅguttara text reads ‘abhiññāsiṃ.’

³ For the full text see M. i. 133.

⁴ C 3, C 4 mitaṃ.

116. Kathaṇ tathākāritāya Tathāgato? Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassāpi vācā; tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evambhūtaṃ c' assa, yathā vācā, kāyo pi tathā gato. Pavatto ti attho. Yathā ca kāyo, vācā pi tathā gatā ti Tathāgato. Ten' ev' āha: “Yathāvādī, bhikkhave, Tathāgato, tathākārī, yathākārī tathāvādī, iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī, tasmā Tathāgato ti vuccatī” ti (A. ii. 24). Evaṇ tathākāritāya Tathāgato.

117. Kathaṇ abhibhavanaṭṭhena Tathāgato? Upari bhavaggaṇ, heṭṭhā Avicinṇa pariyaṇṇaṇ katvā, tiriyaṇ aparimāṇāsu lokadhātusu sabbasatte abhibhavati, sīlena pi, samādhinā pi, paññāya pi, vimuttiyā pi, na tassa tulā vā pamāṇaṇ vā atthi, atulo appameyyo anuttaro rājarājā devadevo, Sakkānaṇ ati-Sakko, Brahmānaṇ ati-Brahmā. Ten' āha: “Sadevake, bhikkhave, loke—pe—sadevamanussāya Tathāgato abhibhū, anabhibhūto, aññadattadāso, vasavattī, tasmā Tathāgato ti vuccatī” ti (A. ii. 24). Tatth' evaṇ padasiddhi veditabbā: Agado¹ viya āgado. Ko pan' esa? Desanāvilāso c' eva puññussayo ca. Tena h' esa, mahānubhāvo bhissakko dibbāgadena sappe viya, sabbaparappavādino sadevakaṇ ca lokaṇ abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho avitatho aviparīto desanāvilāsamayo c' eva puññamayo ca āgado² assā ti dakārassa takāraṇ katvā Tathāgato ti veditabbo. Evaṇ abhibhavanaṭṭhena Tathāgato.

118. Api ca tathāya gato patto ti pi Tathāgato. Tathaṇ gato ti pi Tathāgato. Avagato, atīto, patto, paṭipanno ti attho. Tattha sakalalokaṇ tīraṇapariññāya tathāya gato, avagato ti Tathāgato. Lokasamudayaṇ pahānapariññāya tathāya gato atīto ti Tathāgato. Lokanīrodhaṇ sacchikiriyaṇ tathāya gato patto ti Tathāgato. Lokanīrodhagāminīṇ paṭipadaṇ tathaṇ gato³ paṭipanno ti Tathāgato. Tena yaṇ vuttaṇ Bhagavatā, “Loko, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho, lokasmā Tathāgato visaṇyutto. Lokasamudayo, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo Ta-

¹ C 1, C 2, C 4 Āgado viya agado.

² C 3, C 4 agado.

³ C 1, C 2, C 4 gato patto.

thāgatassa pahino. Lokanirodho, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho Tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā, bhikkhave, Tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā Tathāgatassa bhāvitā. Yaṇ, bhikkhave, sadevakassa lokassa — pe — sabbaṇ taṇ Tathāgatena abhisambuddhaṇ; tasmā Tathāgato ti vuccatī” ti (A. ii. 23), tassa evam pi attho veditabbo. Idam pi ca Tathāgatassa Tathāgatabhāva-paridīpane mukhamattam eva. Sabbākārena pana Tathāgato va Tathāgatassa Tathāgatabhāvaṇ vaṇneyya.

119. [5³⁴] *Arahaṇ Sammāsambuddho* ti padadvaye¹ pana ārakattā arīnaṇ, arānaṇ ca hatattā, paccayādīnaṇ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā ti imehi tāva kāraṇehi *arahaṇ* ti veditabbo. Sammā sāmaṇ ca sabbadhammānaṇ buddhattā pana Sammāsambuddho ti. Ayam ettha saṅkhepo. Vithārato pan’ etaṇ padadvayaṇ Visuddhimagge Buddhānusati²-vaṇṇanāyaṇ pakāsitaṇ.

120 [6¹] *Pariññātantaṇ*³ *Tathāgatassā* ti ettha pana etaṇ maññaṇāvattu pariññātantaṇ Tathāgatassā ti pi, pariññātaṇ Tathāgatassa ti pi attho veditabbo. Pariññātantaṇ nāma pariññātapāraṇ, pariññātāvasānaṇ. Anavasesato pariññātan ti vuttaṇ hoti. Buddhānaṇ hi sāvakehi saddhiṇ kiṇ cāpi tena tena maggena kilesappahāne viseso n’ atthi, pariññāya pana atthi. Sāvakā hi catunnaṇ dhātūnaṇ ekadesam eva sammāsivā nibbānaṇ pāpuṇanti. Buddhānaṇ pana anuppamāṇam pi saṅkhārāgataṇ ñāṇena aditṭham atulitaṇ, atīritam asacchi kataṇ n’ atthi.

121. [6¹¹] *Nandī dukkhassa mūlan* ti ādisu *nandī* ti purimā tanhā. *Dukkhaṇ* ti pañcakkhandhā. *Mūlan* ti *īti viditvā* ti taṇ purimabhavanandiṇ imassa dukkhassa mūlan ti evaṇ jānitvā. *Bhavā* ti kammabhavato. *Jātī* ti vipākakkhandhā. Te hi yasmā jāyanti, tasmā jāti ti vuttā. Jātisisena vā ayaṇ desanā. Etam pi *īti viditvā* ti iminā yojetabbaṇ. Ayaṇ hi ettha attho: Kammabhavato uppattibhavo⁴ hoti, evaṇ ca jānitvā ti. *Bhūtaṇ* ti sattassa. *Jarāmaranaṇ* ti jarā

¹ C 1, C 2, C 4 padadvayena.

² Visu i. 198.

³ C 1, C 2, C 4 Pariññātaṇ.

⁴ C 3 upapattibhavo.

ca maraṇaṃ ca. Etaṇ¹ vuttan hoti: Tena uppattibhavana² bhūtassa sattassa khandhānaṃ jarāmaranaṃ ca³ hoti ti evaṃ ca jānitvā. Ettāvatā yaṇ Bodhirukkhamūle aparājita-pallaṅkeṇa nisinno sammāsivā sabbaññutaṇ patto, tassa paṭiccasamuppādassa paṭivedhā maññānānaṃ abhāvakaranaṇ dassento catusaṅkhepaṇ tisandhiṇ tiyaddhaṇ viśatākuraṇ tam eva paṭiccasamuppādaṇ dasseti.

122. Kathaṇ pana ettāvatā esa sabbo dassito hoti ti? Ettha hi *nandī* ti ayam eko saṅkhepo, *dukkhassā* ti vacanato dukkhaṇ dutiyo, *bhavā jāti* ti vacanato bhavo tatiyo, jāti-jarāmaranaṇ catuttho. Evaṇ tāva cattāro saṅkhepā veditabbā. Koṭṭhāsā ti attho. Tanhādukkhānaṇ pana antaraṇ eko sandhi, dukkhassa ca bhavassa ca antaraṇ dutiyo, bhavassa ca jātiyā ca antaraṇ tatiyo. Evaṇ catunnaṇ aṅgulināṇ antarasadisā catusaṅkhepantarā tayo sandhi veditabbā.

123. Tattha nandī atīto addhā; jāti-jarāmaranaṇ anāgato; dukkhaṇ ca bhavo ca paccuppanno ti. Evaṇ tayo addhā veditabbā. Atīte pana pañcasu ākāresu nandivacanena tanhā ekā āgatā. Tāya anāgatā pi avijjā-saṅkhāra-upādāna-bhavā paccayalakkhaṇena gahitā va honti. Jāti-jarāmaraṇavacanena pana, yesaṇ khandhānaṇ taṇ jāti-jarāmaranaṇ, te vuttā yevā ti katvā āyatiṇ viññāna-nāmarūpa-salāyatana-phassa-vedanā gahitā va honti. Evam etesu, “Purimakamma-bhavasmiṇ moho avijjā, āyuhanā saṅkhārā, nikanti tanhā, upagamanam upādānaṇ, cetanā bhavo, iti⁴ ime pañca dhammā purimakammabhavasmiṇ idha paṭisandhiyā paccayā. Idha paṭisandhi viññānaṇ, okkanti nāmarūpaṇ, pasādo āyatanaṇ, phuṭṭho phasso, vedayitaṇ vedanā, iti⁴ ime pañca dhammā idhūpapattibhavasmiṇ purekatassa kammassa paccayā. Idha paripākattā āyatanānaṇ moho avijjā, ayūhanā saṅkhārā, nikanti tanhā, upagamanam upādānaṇ, cetanā bhavo, iti⁴ ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṇ āyati⁵-paṭisandhiyā paccayā. Āyati⁵-paṭisandhi viññānaṇ, okkanti nāmarūpaṇ, pasādo āyatanaṇ, phuṭṭho phasso, vedayitaṇ vedanā, iti⁴ ime pañca dhammā āyati⁵-upapattibhavasmiṇ

¹ C 1, C 2, C 4 omīi Etaṇ.

² C 3 upapattibhavo.

³ C 3 omīi ca.

⁴ Ps. text omīi iti.

⁵ Ps. āyatiṇ.

idha katassa kammassa paccayā ” ti (Ps. i. 52) evaṇ niddiṭṭha-lakkhaṇā vīsati ākāra veditabbā. Evaṇ *nandi dukkhassa mūlan ti iti viditvā bhavā jāti, bhūtassa jarāmaranan* ti ettāvatā esa sabbo pi catusaṅkhepo tisandhi tiyaddho vīsatākāro paṭiccasamuppādo dassito hoti ti veditabbo.

124. [6²⁰] Idāni, *tasmātiha, bhikkhave—pe—abhisambud-dho ti vadāmī* ti ettha apubbapadavaṇṇanan katvā pada-yojanāya atthanigamanan karissāma. Tasmātihā ti tasmā icc’ eva vuttaṇ hoti. Tikāra-hakārā nipātā. *Sabbaso* ti anavasesavacanam etaṇ. *Taṇhānan* ti nandi ti evaṇ vuttānan sabbataṇhānan. *Khayā* ti lokuttaramaggena accanta-khayā. Virāgādīni khayavevacanān’ eva. Yā hi taṇhā khīṇā virattā pi tā bhavanti, niruddhā pi, cattā pi, paṭinissatṭhā pi. *Khayā* ti vā catumaggakicca-sādhāraṇam etaṇ. Tato paṭhamamaggena virāgā, dutiyena nirodhā, tatiyena cāgā, catutthe-na paṭinissaggā ti yojetabbaṇ. Yāhi vā taṇhāhi paṭhaviṇ paṭhavito sañjāneyya, tāsāṇ khayā; yāhi paṭhaviṇ maññeyya, tāsāṇ virāgā; yāhi paṭhaviyā maññeyya, tāsāṇ nirodhā; yāhi paṭhavito maññeyya, tāsāṇ cāgā; yāhi, paṭhaviṇ me ti maññeyya, tāsāṇ paṭinissaggā. Yāhi vā paṭhaviṇ maññeyya, tāsāṇ khayā,—pe—yāhi paṭhaviṇ abhinandeyya, tāsāṇ paṭinissaggā ti evam ettha yojanā veditabbā. Na kiñci virujjhati.

125. [6²²] *Anuttaran* ti uttaravirahitaṇ, sabbasetṭhaṇ. *Sammāsambodhin* ti sammā sāmañ ca bodhiṇ. Atha vā pasatthaṇ sundarañ ca bodhiṇ. Bodhī ti rukkho pi, maggo pi, sabbaññutañāṇam pi, nibbānam pi. “Bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho ” ti (Vin. i. 1) ca, “Antarā¹ ca Bodhiṇ antarā ca Gayan ” ti (Vin. i. 8 and M. i. 170) ca āgataṭṭhānesu hi rukkho bodhī ti vuccati. “Bodhi vuccati catusu maggesu ñāṇan ” ti (*) āgataṭṭhāne maggo. “Pappoti bodhiṇ varabhūrimedhaso ” ti (D. iii. 159) āgataṭṭhāne sabbaññutañāṇan. “Patvāna bodhiṇ amataṇ asaṅkhatan ” ti () āgataṭṭhāne nibbānan. Idha pana Bhagavato arahattamaggañāṇan adhippetan. Apare pana sabbaññutañāṇan ti pi vadanti.

¹ *The texts of the Vin. and the M. read :—“Antarā ca Gayan antarā ca Bodhiṇ.”*

*Nd.1 . 456.

126. Sāvakānaṃ arahattamaggo anuttarā bodhi hoti na hoti ti? Na hoti. Kasmā? Asabbagunadāyakattā. Tesāṃ hi kassaci arahattamaggo arahattaphalam eva deti; kassaci tisso vijjā; kassaci cha abhiññā; kassaci catasso paṭisambhidā; kassaci sāvakaṃ pāramiññaṃ. Paccekabuddhānaṃ pi paccekabodhiññaṃ eva deti. Buddhānaṃ pana sabbagunasaṃpattiṃ deti, abhiseko viya rañño sabbalokissariyabhāvaṃ. Tasmā aññassa kassaci pi anuttarā bodhi na hoti.

127. *Abhisambuddho* ti abbhaññāsi. Paṭivijjhi, patto, adhi-gato ti vuttaṃ hoti. *Iti vadāmi* ti iti vadāmi, paññapemi, paṭṭhapemi, vivarāmi, vibhajāmi, uttānikaromī ti. Ta-trāyaṃ yojanā: Tathāgato pi, bhikkhave,—pe—paṭhaviṃ na maññati—pe—paṭhaviṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? Nandi dukkhassa mūlaṃ, bhavā jāti, bhūtassa jarāmaraṇaṃ ti iti viditvā ti. Tattha¹ itikaro kāraṇattho. Tena imassa paṭiccasamuppādassa viditattā, paṭividdhattā ti vuttaṃ hoti. Kiñ ca bhiyyo, yasmā ca evaṃ imaṃ paṭiccasamuppādaṃ viditvā Tathāgatassa yā nandī ti vuttataṃhā sabbappakārā pi pahinā; tāsañ² ca Tathāgato sabbaso taṇhānaṃ khayā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho; tasmā paṭhaviṃ na maññati—pe—paṭhaviṃ nābhinandati. *Vadāmi* ti evaṃ abhisambuddhattā paṭhaviṃ na maññati, nābhinandati ti vadāmi ti vuttaṃ hoti.

128. Atha vā, yasmā nandī dukkhassa mūlaṃ ti ādinā nayena paṭiccasamuppādaṃ viditvā sabbaso taṇhānaṃ khayaṃ gato, tasmātiha, bhikkhave, Tathāgato sabbaso taṇhānaṃ khayā—pe—abhisambuddho ti vadāmi. So evaṃ abhisambuddhattā paṭhaviṃ na maññati—pe—nābhinandati ti. Yattha yattha hi yasmā ti avatvā tasmā ti vuccati, tattha tattha yasmā ti ānetvā yojetaḥḥaṃ. Ayaṃ sāsana-yutti. Esa nayo sabbattha.

129. [6²⁴] *Idam avoca Bhagavā* ti idaṃ nidānāvasānato pabhūti yāva abhisambuddho ti vadāmi ti sakalasuttantaṃ Bhagavā paresaṃ paññāya alabbhaneyya-paṭiṭṭhaṃ parama-gambhīraṃ sabbaññutaṃ dassento ekena puthujjanavārena,

¹ C 3 Tattha iti viditvā ti itikāro.

² C 1, C 2, C 4 tāya ca.

ekena sekhavārena, catuhi khīṇāsavavārehi, dvīhi Tathāgata-vārehi ti atṭhahi mahāvārehi, ekamekasmiṇ ca vāre paṭhavi-ādīhi catuvisatiyā antaravārehi ca patimaṇḍetvā dvibhāṇa-vāraparimaṇāya tantiyā avoca.

130. Evaṇ vicitrānaya-desanāvilāsayuttaṇ ca pan' etaṇ suttan karavīka-rudamañjunā¹ kaṇṇasukhena paṇḍitajanahadayānaṇ amatābhisekasadisena brahmāssarena bhāsamānasāpi na te bhikkhū Bhagavato bhāsitaṇ abhinandun ti. Te pañcasatā bhikkhū idaṇ Bhagavato vacanaṇ nānumodisū. Kasmā? Aññānakena. Te kira imassa suttassa atthaṇ nābhijāninsu; tasmā nābhinandisū. Tesan hi tasmiṇ samaye evaṇ vicitrānaya-desanāvilāsayuttam pi etaṇ suttan ghanaputhulena dussapaṭṭena mukhabandhanaṇ katvā purato ṭhapita-manuññabhojanaṇ viya ahosi.

131. Na nu ca Bhagavā attanā desitaṇ dhammaṇ paraṇ ñāpetuṇ kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni pāramiyo pūretvā sabbaaññutaṇ patto? So kasmā yathā te na jānanti tathā desesī ti? Vuttam idaṇ imassa suttassa nikkhepavicaṇāyaṇ eva: Mānabhañjanatthaṇ sabbadhammamūlapariyāyan ti desanaṇ ārabhi² ti. Tasmā na yidha puna vattabbam atthi.

132. Evaṇ mānabhañjanatthaṇ desitaṇ ca pan'³ etaṇ suttan sutvā te bhikkhū, taṇ yeva kira paṭhaviṇ diṭṭhigatiko sañjānāti; sekho pi, arahā pi, Tathāgato pi abhijānāti; kiṇ nām' idaṇ kathaṇ nam' idan ti cintentā, pubbe mayaṇ Bhagavatā kathitaṇ yaṇ kiñci khippam eva jānāma, idāni pan' imassa mūlapariyāyassa antaṇ vā koṭiṇ vā na jānāma, na passāma; aho Buddhā nāma appameyyā atulā ti, uddhaṭṭadāṭhā viya sappā, nimmadā hutvā Buddhupaṭṭhānaṇ ca dhammasavanaṇ ca sakkaccaṇ agamaṇsu.

133. Tena kho pana samayena bhikkhū dhammasabhāyaṇ sannisinā⁴ imaṇ kathaṇ samuṭṭhāpesuṇ: Aho Buddhānaṇ ānubhāvo! Te nāma brāhmaṇapabbajitā tathā mānadamattā Bhagavatā Mūlapariyāyadesanāya nihataṇā katā ti. Ayaṇ carahi tesan bhikkhūnaṇ antarā kathā vippakatā.

¹ C 2, C 4 karavīkaruta°.

² Above, § 35.

³ C 2, C 4 pana taṇ.

⁴ C 1, C 2, C 4 nisinnā.

Atha Bhagavā Gandhakuṭiyā nikkhamitvā taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena dhammasabhāyaṇ paññattavara-Buddhāsane nisiditvā te bhikkhū āha: Kāya nu 'ttha, bhikkhave, etarahi antarākathāya sannisinā ti. Te tam atthaṇ Bhagavato ārocesuṇ. Bhagavā etad avoca: Na, bhikkhave, idān' eva, pubbe pi ahaṇ ime evaṇ mānapaggahitasire vicarante niha-tamāne akāsin ti. Tato imissā aṭṭhuppattiyā idaṇ atītaṇ ānesi:

134. Bhūtapubbaṇ, bhikkhave, aññataro disāpāmokkho brāhmaṇo Bārāṇasiyaṇ paṭivasati, tiṇṇaṇ vedānaṇ pāragū —pe—anavayo. So pañcamattāni mānavakasatāni mante vāceti. Paṇḍitā mānavakā bahuñ ca gaṇhanti, lahuñ ca suṭṭhu ca upadhārenti. Gahitañ ca tesāṇ na vinassati. So pi brāhmaṇo ācariyaṇ utṭhiṇ akatvā ghaṭe udakaṇ āsiñ-canto viya sabbasippan¹ uggaṇhāpetvā te mānavake etad avoca: Ettakam idaṇ sippan diṭṭhadhammasamparāyahitan ti. Te mānavakā, yaṇ amhākaṇ ācariyo jānāti, mayam pi taṇ jānāma, mayam pi dāni ācariyā evā ti mānam uppādetvā tato pabhuti ācariye agāravā nikkhattavattā vihariṇsu. Ācariyo ñatvā, karissāmi tesāṇ mānaniggahan ti cintesi. So ekadivasaṇ, upaṭṭhānam āgantvā vanditvā nissinne te māna-vake āha: Tātā, pañhaṇ pucchissāmi, kacci 'ttha samatthā kathetun ti? Te, pucchath' ācariyā, pucchath' ācariyā ti sahasā va āhaṇsu, yathā taṇ sutamadammattā.

135. Ācariyo āha:

“Kālo ghasati bhūtāni sabbān' eva sah' attanā
yo ca kālaghaso bhūto sa bhūtapacaniṇ pacī” ti
(Jā. ii. 260).

Vissajjetha, tātā, imaṇ pañhan ti. Te cintetvā ajānamānā tunhī ahesuṇ. Ācariyo āha: Alaṇ tātā, gacchath' ajja, sve katheyyāthā ti uyyojesi. Te dasa pi vīsati² pi sampiṇḍitā hutvā na tassa pañhassa ādiṇ, na antam addasaṇsu; gantvā ca ācariyassa ārocesuṇ: Na imassa pañhassa attham ajānāmā³ ti. Ācariyo tesāṇ niggahatthāya imaṇ gātham abhāsi:

¹ C 3 sabbaṇ sippan.

² C 1, C 2, C 4 vīsatiṇ pi.

³ C 1, C 2 attham pajānāmā ti; C 4 atthaṇ jānāmā ti.

“Bahūni narasisāni lomasāni brahāni ca
gīvāsu paṭimukkāni kocid ev’ ettha kaṇṇavā ” ti

(Jā. ii. 261).

Gāthāy’ attho: Bahūni narānaṃ sīsāni dissanti. Sabbāni ca tāni lomasāni dissanti.¹ Sabbāni ca tāni mahantāni; gīvāyam eva ṭhapitāni; na tālaphalaṃ viya hatthena gahitāni. N’ atthi tesāṃ imehi dhammehi nānākaraṇaṃ. Ettha pana kocid eva kaṇṇavā ti attānaṃ sandhāy’ āha. Kaṇṇavā ti pañṇavā. Kaṇṇacchiddaṃ pana na kassaci n’ atthi. Taṃ sutvā te māṇavakā maṅkubhūtā pattakkhandhā adhomukhā aṅguliyaṃ bhūmiṃ likhantā tuṇhī ahesuṃ.

136. Atha nesaṃ sahirikabhāvaṃ passitvā ācariyo uggaṇhātha, tātā, pañhan ti pañhaṃ vissajjesi. Kālo ti purebhaddakālo pi pacchābhaddakālo pi ti evaṃ ādi. Bhūtāni ti sattādhivacanāni etaṃ. Kālo bhūtānaṃ na camma-maṃsādāni khādanti; api ca kho nesaṃ āyu-vanna-balāni khepento yobbaññaṃ maddanto ārogyaṃ vināsento ghasati, khādanti ti vuccati. Sabbān’ eva saḥ’ attanā ti evaṃ ghasanto ca na kiñci vajjeti, sabbān’ eva ghasati. Na kevalaṃ ca bhūtāni eva, api ca kho saḥ’ attanā, attanāni pi ghasati. Purebhaddakālo pacchābhaddaṃ na pāpuṇāti. Esa nayo pacchābhaddakālādisu. Yo ca kālaghaso bhūto ti khīṇāsavass’ etaṃ addivaṇaṃ. So hi āyatiṃ paṭisandhikālaṃ khepetvā khāditvā ṭhitattā kālaghaso ti vuccati. Sa bhūtapacaniṃ paci ti so, yāyaṃ taṇhā apāyesu bhūte pacati, taṃ ānāgginā pariḍahi, bhasmam akāsi, tena bhūtapacaniṃ paci ti vuccati. Pajaniṃ ti pi pāṭho. Janikaṃ nibbattikaṃ ti attho.

137. Atha te māṇavakā, dīpasahassalokaṇa viya rattiṃ samavisamaṃ, ācariyassa vissajjanaṇa pañhassa atthaṃ pākataṃ disvā, idāni mayaṃ yāvajīvaṃ guruvāsaṃ vasissāma; mahantā ete ācariyā nāma; mayaṃ hi bahussutamānaṃ uppādetvā catuppadika-gāthāya pi atthaṃ na jānāmā ti nihata-mānā pubbasadisāni eva ācariyassa vattapaṭivattaṃ katvā saggaparāyaṇā ahesuṃ.

138. Ahaṃ, bhikkhave, tena samayena ācariyo ahoṣiṃ; ime bhikkhū māṇavakā. Evaṃ pubbe p’ ahaṃ ime evaṃ māna-

¹ C 3 omits dissanti.

paggahitasire vicarante nihatamāne akāsin ti. Idañ ca jāta-kaṇ sutvā te bhikkhū pubbe pi mayaṇ mānen' eva upahatā ti bhiyyosomattāya nihatamānā hutvā attano upakāra-kammaṭṭhānaparāyaṇā ahesuṇ.

139. Tato Bhagavā ekaṇ samayaṇ janapadacārikaṇ caranto Vesāliṇ patvā Gotamake cetiye viharanto imesaṇ pañcasa-tānaṇ bhikkhūnaṇ ṇānaparipākaṇ veditvā imaṇ Gotamakasuttaṇ kathesi: “ Abhiññāyāhaṇ, bhikkhave, dhammaṇ desemi, no anabhiññāya. Sanidānāhaṇ, bhikkhave, dhammaṇ desemi, no anidānaṇ. Sappāṭihāriyāhaṇ, bhikkhave, dhammaṇ desemi, no appāṭihāriyaṇ. Tassa mayhaṇ, bhikkhave, abhiññāya dhammaṇ desayato—pe—no appāṭihāriyaṇ karaṇiyo ovādo, karaṇiṇyā anusāsani. Alaṇ ca pana vo, bhikkhave, tuṭṭhiyā, alaṇ attamanatāya alaṇ somanassāya, Sammāsa-mbuddho vata¹ so Bhagavā, svākkhāto dhammo, supaṭipanno saṅgho ti. Idam avoca Bhagavā. . . . Imasmiṇ ca pana veyyakaraṇasmiṇ bhaññamāne sahaṇṇi lokadhātu akampit-thā ” ti (A. i. 276). Imaṇ ca suttaṇ sutvā te pañcasatā bhikkhū tasmiṇ yev' āsane saha paṭisambhidāhi arahattaṇ pāpu-ṇṇsu. Evāyaṇ desanā etasmiṇ ṭhāne niṭṭham agamasī ti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2.

[Sabbāsavasuttavaṇṇanā]

1. [6²⁷] *Evam me sutaṇ . . . Sāvatthiyaṇ* ti Sabbāsavasuttaṇ. Tatrāyaṇ anupubbapadavaṇṇanā: Sāvattthī ti Savatthassa isino nivāsaṭṭhānabhūtā nagarī, yathā Kākandī Mākandī ti.² Evaṇ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bha-ṇanti: Yaṇ kiñci manussānaṇ upabhogaparibhogaṇ sabbam ettha atthī ti Sāvattthi. Satthasamāyoge ca, kiṇ bhandam atthī ti pucchite, sabbam atthī ti vacanam upādāya Sāvattthi.

Sabbadā sabbūpakaraṇaṇ Sāvattthiyaṇ samohitaṇ tasmā sabbam upādāya Sāvattthī ti pavuccati.

¹ *The A. text omits vata so; C 4 so ca.*

² *Tīkā : Kākandī Makandī Kosambī ti.*

Kosalānaṃ puraṇaṃ rammaṇaṃ dassaniyaṇ¹ manoramaṇaṃ dasahi saddehi avivittaṇaṃ annapānasamāyutaṇaṃ.

Vuddhiṇ² vepullataṇaṃ pattaṇaṃ iddhaṇaṃ phitaṇaṃ manoramaṇaṃ Alakamandā va devānaṃ Sāvatti-puram uttaman ti.

Tassaṇaṃ Sāvattiyaṇaṃ.

2. [6²⁸] *Jetavane* ti ettha, attano paccatthikajanaṇaṃ jināti ti Jeto. Raññā vā attano paccatthikajane jite jāto ti Jeto. Maṅgalakamyatāya vā tassa evaṇaṃ nāmaṃ eva katan ti Jeto. Jetassa vanaṇaṃ Jetavanaṇaṃ. Taṇaṃ hi Jetena rājakumārena ropitaṇaṃ, saṇvaḍḍhitaṇaṃ, paripālitaṇaṃ, so ca tassa sāmī ahoṣi; tasmā Jetavanan ti vuccati. Tasmīṇaṃ Jetavane.

3. [6²⁸] *Anāthapiṇḍikassa ārāme* ti ettha Sudatto nāma so gahapati mātāpitūhi katanāmavasena. Sabbakāmasamid-dhitāya³ pana, vigatamaccheratāya, karuṇādiguṇasamaṅgi-tāya ca niccakālaṇaṃ anāthānaṇaṃ piṇḍam adāsi. Tena Anāthapiṇḍiko ti saṅkhaṇaṃ gato. Āramanti ettha paṇino, visesena vā pabbajitā ti ārāmo. Tassa pupphaphalādi-sobhāya nā-tidūra-naccāsannatādi-paṇcavidha⁴-senāsanasampattiyaṃ ca tato tato āgamma ramanti, abhiramanti, anukkaṇṭhitā hutvā nivasanti ti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyaṃ tattha tattha gate pi attano abbhantaṇaṃ yeva ānetvā rameti ti ārāmo. So hi Anāthapiṇḍikena gahapatinā Jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasa-hiraññaakoṭi-santhārena kinītvā aṭṭhārasahi hiraññaakoṭihi senāsanāni kārāpetvā aṭṭhārasahi hiraññaakoṭihi vihāramahaṇaṃ niṭṭhāpetvā, evaṇaṃ catupaṇṇāsa-hiraññaakoṭi-pariccāgena Buddhapamukhassa saṅghassa niy-yādito.⁵ Tasmā Anāthapiṇḍikassa ārāmo ti vuccati. Ta-smīṇaṃ Anāthapiṇḍikassa ārāme.

4. [6²⁸] Ettha ca, *Jetavane* ti vacanaṇaṃ purimasāmi-parikit-tanaṇaṃ. *Anāthapiṇḍikassa ārāme* ti pacchimasāmi-parikit-tanaṇaṃ. Kim etesaṇaṃ parikittane payojanaṃ ti? Puññakā-mānaṇaṃ diṭṭhānugati-āpajjanaṇaṃ. Tatra hi dvāra-koṭṭhaka-pāsādamāpane bhūmivikkaya-laddhā aṭṭhārasa hiraññaako-ṭiyo anekakoṭi-agghanakā rukkhā, ca Jetassa pariccāgo.

¹ C 3 dassaneyyaṇaṃ; but *Tīkā*: dassaniyaṇaṃ.

² 2 Vuddhiṇaṃ.

³ C 3 °samiddhatāya.

⁴ See A. v. 15²².

⁵ See Vin. ii. 153.

Catupaññāsa koṭiyo Anāthapiṇḍikassa. Iti tesañ parikittanena evañ puññakāmā puññāni karonti ti dassento āyasmā Ānando aññe pi puññakāme tesañ diṭṭhānugatiṃ āpajjane niyojete.

5. [6³⁰] *Sabbāsavasajjavarapariyāyaṃ vo, bhikkhave* ti kasmā idaṃ suttaṃ abhāsi? Tesañ bhikkhūnaṃ upakkilesa-visodhanaṃ ādiṃ katvā āsavakkhayāya paṭipattidassanattaṃ. Tatha *sabbāsavasajjavarapariyāyaṃ* ti sabbesaṃ āsavānaṃ saṃvarakāraṇaṃ, saṃvarabhūtaṃ kāraṇaṃ. Yena kāraṇena te saṃvaritā pidahitā hutvā anuppādanirodhasaṅkhātāṃ khayaṃ gacchanti, pahiyanti, nappavattanti, taṃ kāraṇaṃ ti attho.

6. [6³¹] Tattha āsavanti ti *āsavā*. Ukkhuto pi—pe—manato pi savanti, pavattanti ti vuttaṃ hoti. Dhammato yāva gotrabhu, okāsato yāva bhavaggaṃ savanti ti vā *āsavā*. Ete dhamme etaṃ ca okāsaṃ anto karitvā pavattanti ti attho. Antokaraṇattho hi ayam ākāro. Ciraparivāsikaṭṭhena madirādayo āsavā viyā ti pi *āsavā*. Lokasmiṃ hi ciraparivāsikā madirādayo āsavā ti vuccanti. Yadi vā ciraparivāsikaṭṭhena āsavā, ete yeva bhavitum aṇḍhanti. Vuttaṃ h' etaṃ: “Purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosi” ti (A. v. 113) ādi. Āyataṃ vā saṃsāradukkhaṃ savanti pasavanti ti pi *āsavā*. Purimāni c' ettha nibbacanāni yattha kilesā āsavā ti āgacchanti, tattha yujjanti; pacchimaṃ kamme pi. Na kevalaṃ ca kammakilesā yeva āsavā, api ca kho nānappakārakā uppaddavā pi. Suttasu hi, “Nāhaṃ, Cunda, diṭṭhadhammikānaṃ yeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemi” ti (D. iii. 129) ettha vivādamūlabhūtā kilesā āsavā ti āgatā.

“Yena devūpapatty' assa gandhabbo vā vihaṅgamo yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ manussattaṃ ca abbaje,¹ te mayhaṃ āsavā khīṇā viddhastā vinalikātā” ti

(A. ii. 39)

ettha tebhūmakaṃ ca kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā. “Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya” ti (Vin. iii. 21) ettha parūpavāda-

¹ C 1, C 2, C 4 aṇḍaje.

vippaṭisāra-vadhabandhādayo c' eva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā.

7. [6³¹] Te pan' ete āsavā yattha yathā āgatā, tattha tathā veditabbā. Ete hi Vinaye tāva, "Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṅvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā" ti (Vin. iii. 21) dvedhā āgatā. Saḷāyatane, "Tayo 'me, āvuso, āsavā: kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo" ti (S. iv. 256) tidhā āgatā. Aññesu ca suttantesu, Abhidhamme ca te eva diṭṭhāsavena saha catudhā āgatā. Nibbedhikapariyāye, "Atthi, bhikkhave, āsavā nirayagāmaṇiyā¹ atthi āsavā tiracchānayonigāmaṇiyā,¹ atthi āsavā pettivisayagāmaṇiyā,¹ atthi āsavā manussalokagāmaṇiyā,¹ atthi āsavā devaḷokagāmaṇiyā"¹ ti (A. iii. 414) pañcadhā āgatā. Chakkanipāte, "Atthi, bhikkhave, āsavā saṅvarā pahātabbā" ti (cf. A. iii. 387) ādinā nayena chaddhā āgatā. Imasmiṃ pana sutte te yeva dassanā pahātabbehi saddhiṃ sattadhā āgatā ti. Ayaṃ tāva āsavapade vacanatto c' eva pabhedo ca.

8. [6³¹] Saṅvarapade pana saṅvarayatī ti *saṅvaro*. Pida-hati, nivāreti, pavattituṃ na detī ti attho. Tathā hi, "Anu-jānāmi, bhikkhave, divā paṭisalliyantena dvāraṃ saṅvaritvā paṭisalliyitū" ti (Vin. iii. 39);

"Sotānaṃ saṅvaraṃ brūmi paññāy' ete pithiyare" ti (Sn. 1035) ādisu pidhānatthena saṅvaram āha. Svāyaṃ saṅvaro pañcavidho hoti: sīlasaṅvaro, sati-ñāṇa-khanti-viriyasaṅvaro ti. Tattha, "Iminā pātimokkhasaṅvarena upeto" ti (Vbh. 246) ayaṃ sīlasaṅvaro. Pātimokkhasilaṃ hi ettha saṅvaro ti vuttaṃ. "Cakkhundriye saṅvaram āpajjati" ti (Vbh. 248) ādisu satisaṅvaro. Sati h' ettha saṅvaro ti vuttā.

"Sotānaṃ saṅvaraṃ brūmi paññāy' ete pithiyare" ti (Sn. 1035) ayaṃ ñāṇasaṅvaro. Ñāṇaṃ h' ettha pithiyare ti iminā pidhānatthena saṅvaro ti vuttaṃ. "Khamo hoti sītassā" (M. i. 10) "Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti" ti (M. i. 11) adinā pana nayena idh' eva khanti-viriyasaṅvarā āgatā. Tesaṃ ca sabbāsavaṃsaṅvarapariyāyaṃ, ti iminā uddesena saṅgahitattā saṅvarabhavo veditabbo. Api ca pañcavidho

¹ C 3 *ard Tīkā*, °gāmaṇiyā; *The A. Text*, gamaniyā; C 4 gamaniyā.

pi ayaṇ saṇvaro idha āgato yeva. Tattha khanti-viriyasaṇvarā tāva vuttā yeva. “So taṇ ca anāsanaṇ, taṇ ca agocaraṇ” ti ayaṇ pan’ ettha sīlasaṇvaro. “Paṭisaṅkhā yoniso cakkhundriyasaṇvarasaṇvuto” ti ayaṇ satisaṇvaro. Sabbattha paṭisaṅkhā nāṇasaṇvaro ti. Agahitagahaṇena pana dassanaṇ,¹ paṭisevanā, bhāvanā ca nāṇasaṇvaro. Pariyanti etena dhammā ti *pariyāyo*. Uppattiṇ nirodhaṇ vā gacchanti ti vuttaṇ hoti. Ettāvatā sabbāsavaṇṇaparipariyāyaṇ ti ettha yaṇ vattabbaṇ, taṇ vuttaṇ hoti.

9. [7⁴] Idāni *jānato ahaṇ* ti ādisu *jānato* ti jānantassa. *Passato* ti passantassa. Dve pi padāni ekaṭṭhāni, byañjanaṇ eva nānā.² Evaṇ sante pi *jānato* ti nāṇalakkhaṇaṇ upādāya puggalaṇ niddisati. Jānanalakkhaṇaṇ hi nāṇaṇ. *Passato* ti nāṇappabhāvaṇ upādāya. Passanappabhāvaṇ hi nāṇaṇ. Nāṇasamaṅgi puggalo, cakkhumā viya cakkhunā rūpāni, nāṇena vivaṭe dhamme passati. Api ca yoniso manasikāraṇ uppādetuṇ jānato, ayoniso manasikāro yathā na uppajjati evaṇ passato ti. Ayam ettha saro. Keci pan’ ācariyā bahū papañce bhaṇanti. Te imasmiṇ atthe na yujjanti.

10. [7⁴] *Āsavānaṇ khayāṇ* ti āsavappahānaṇ, āsavānaṇ accantakkhaya-samuppādaṇ, khinākāraṇ, natthibhāvaṇ ti. Ayam eva hi imasmiṇ ca sutte, “Āsavānaṇ khayā anāsavaṇ cetovimuttin” ti (M. i. 284) ādisu ca āsavakkhayattho. Añña-tra pana magga-phala-nibbānāni pi āsavakkhayaṇ ti vuccanti. Tathā hi,

“Sekhassa sikkhamānassa ujumaggānusārino
khayasmiṇ paṭhamaṇ nāṇaṇ tato aññā anantarā” ti
(It. 53)

ādisu maggo āsavakkhayaṇ ti vutto. “Āsavānaṇ khayā samaṇo hoti” ti (M. i. 284) ādisu phalaṇ.

“Paravajjānupassissa niccaṇ ujjhānasaññino
āsavā tassa vaḍḍhanti ārā so āsavakkhayā” ti
(Dh. 253)

ādisu nibbānaṇ āsavakkhayaṇ ti vuttaṇ.

11. [7⁵] *No ajānato, no apassato* ti, yo pana na jānāti na passati. tassa no vadāmi ti attho. Etena ye ajānato apassato

¹ C 1, C 2 dassanā.

² C 3, C 4 nānaṇ.

saṅvarādihi yeva suddhiṃ vadanti, te paṭikkhittā honti. Purimena vā padadvayena upāyo vutto; iminā anupāyapaṭi-sedho ti. Saṅkhepena c' ettha nāṇaṃ āsavasaṅvarapariyāyo ti dassitaṃ hoti.

12. [7⁵] Idāni yaṃ jānato āsavānaṃ khayō hoti, taṃ dassetu-kāmo *kiṃ ca, bhikkhave, jānato* ti pucchāṃ ārabhi. Tattha jānanā bahuvidhā. Dabbajātiko eva hi koci bhikkhu chattaṃ kātuṃ jānāti, koci cīvarādīnaṃ aññatarāṃ. Tassa idīsāni kam-māni vattasīse ṭhatvā karontassa sā jānanā maggaphalānaṃ padaṭṭhānaṃ na hoti ti na vattabbā. Yo pana sāsane pabba-jitvā vejjakammādīni kātuṃ jānāti, tass' evaṃ¹ jānato āsavā vadḍhanti yeva. Tasmā yaṃ jānato passato ca āsavānaṃ khayō hoti, tad eva dassento āha: *Yoniso ca manasikāraṃ, ayoniso ca manasikāraṃ* ti.

13. [7⁶] Tattha *yoniso manasikāro* nāma upāyamanasikāro, pathamanasikāro. Aniccādisu aniccan ti ādinā eva nayena saccānulomikena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro, ayaṃ vuccati yoniso manasikāro. *Ayoniso manasikāro* ti anupāyamanasikāro, uppathamanasi-kāro. Anicce niccan ti, dukkhe sukhan ti, anattani attā ti, asubhe subhan ti, ayoniso manasikāro, uppathamanasikāro; saccapaṭikkūlena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro, ayaṃ vuccati ayoniso manasikāro ti. Evaṃ yoniso manasikāraṃ uppādetuṃ jānato, ayoniso manasikāro ca yathā na uppajjati, evaṃ passato āsavānaṃ khayō hoti.

14. [7⁷] Idāni imass' ev' atthassa yuttiṃ dassento āha: *Ayoniso, bhikkhave—pe—pahīyanī* ti. Tena kiṃ vuttaṃ hoti? Yasmā ayoniso manasikāroto āsavā uppajjanti, yoniso manasikāroto pahīyanti, tasmā jānitabbaṃ: yoniso manasikāraṃ uppādetuṃ jānato, ayoniso manasikāro ca yathā na uppajjati, evaṃ passato āsavānaṃ khayō hoti ti. Ayaṃ tāv' ettha saṅkhepavaṇṇanā.

15. [7⁷] Ayaṃ pana vitthāro: Tattha *yoniso ayoniso* ti imehi tāva dvīhi padehi ābaddhaṃ² hoti upari sakalaṃ suttaṃ.

¹ C 3 eva.

² C 1, C 4 āvaṭṭaṇ.

Vaṭṭavivaṭṭavasena hi sakalaṇ¹ suttanṇ vuttanṇ. Ayoniso manasikāramūlakaṇ ca vaṭṭanṇ, yoniso manasikāramūlakaṇ vivaṭṭanṇ. Kathanṇ? Ayoniso manasikāro hi vaḍḍhamāno dve dhamme paripūreti: avijjaṇ ca bhavataṇhaṇ ca. Avijjāya ca sati avijjāpaccayā saṅkhārā—pe—dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Taṇhāya sati taṇhāpaccayā upādānaṇ—pe—samudayo hoti ti. Evam ayaṇ ayoniso manasikārabahulo puggalo, vātavegābhīghātena vippanaṭṭhanāvā viya, Gaṅgāvatte patita-gokulaṇ viya, cakkayante niyutta-balivaddo viya ca punappunaṇ bhava-yoni-gativiññāṇaṭṭhiti-sattāvāsesu āvaṭṭa-parivaṭṭanṇ karoti. Evaṇ tāva ayoniso manasikāramūlakaṇ vaṭṭanṇ. Yoniso manasikāro pana vaḍḍhamāno, “Yoniso manasikārasampannass’ etaṇ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṇkhaṇ: ariyaṇ aṭṭhaṅgikaṇ maggaṇ bhāvēssati, ariyaṇ aṭṭhaṅgikaṇ maggaṇ bahulikarissati” ti (S. v. 31) vacanato sammādiṭṭhippamukhaṇ aṭṭhaṅgikaṇ maggaṇ paripūreti. Yā ca sammādiṭṭhi sā vijjā ti tassa vijjuppadā avijjānirodhā saṅkhāraṇirodho—pe—evam etassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti ti. Evaṇ yoniso manasikāramūlakaṇ vivaṭṭanṇ veditabbaṇ.

16. [77] Evan imehi dvihi padehi ābaddhaṇ hoti upari sakalaṇ suttanṇ. Evaṇ ābaddhe c’ ettha, yasmā pubbe āsavappahānaṇ dassetvā pacchā uppatti vuccamānā na yujjati, na hi pahīnā puna uppajjanti, uppannānaṇ pana pahānaṇ yujjati; tasmā uddesapaṭilomato pi, *ayoniso, bhikkhave, manasikaroto* ti adim āha. Tattha ayoniso manasikaroto ti vuttapakāraṇ ayoniso manasikāraṇ uppādayato. *Anuppannā c’ eva āsavā uppajjanti* ti ettha ye pubbe appaṭiladdhapubbaṇ cīvarādiṇ paccayaṇ vā upaṭṭhāka-saddhivihārika-antevāsīnaṇ vā aññataranṇ manuññavatthuṇ paṭilabbhitvā, taṇ subhaṇ sukhaṇ ti ayoniso manasikaroto, aññataranṇ vā pana ananubhūtapubbaṇ ārammaṇanṇ yathā tathā vā ayoniso manasikaroto āsavā uppajjanti, te anuppannā uppajjanti ti veditabbā. Aññathā hi anamatagge saṅsāre anuppannā nāma āsavā na santi. Anubhūtapubbe pi ca vatthumhi ārammaṇe vā yassa pakatisuddhiyā vā uddesa-paripucchā-pariyatti-navakamma-

¹ C 3 upari sakalasuttanṇ.

yonisomanasikāraṇaṇ vā aññataravasena pubbe anuppajjivā pacchā tādīsena paccayeṇa sahasā uppajjanti, ime pi anuppannā uppajjanti ti veditabbā. Tesu yeva pana vatthārammaṇesu punappunaṇ uppajjamānā, *uppannā pavaddhanti* ti vuccanti. Ito aññathā hi paṭhamuppannānaṇ vadḍhi nāma n' atthi.

17. [7⁹] *Yoniso ca kho*,¹ *bhikkhave* ti ettha pana, yassa pakatisuddhiyā vā, seyyathā pi āyasmato Mahā-Kassapassa, Bhaddāya ca Kapilāniyā, uddesa-paripucchādīhi vā kāraṇehi āsavā n' uppajjanti; so² pajānāti: na kho me āsavā maggena samugghātaṇ gatā, handa nesaṇ samugghātāya paṭipajjissāmī³ ti. Tato maggabhāvanāya sabbe samugghāteti. Tassa te āsavā, *anuppannā na uppajjanti* ti vuccanti. Yassa pana kārakass' eva sato satisammosena sahasā āsavā uppajjanti tato saṇvegama āpajjitvā yoniso padahanto te āsave samucchindati, tassa, *uppannā pahīyanti* ti vuccanti.

18. Maṇḍalārāmaṇvāsī-Mahā-Tissabhūtittherassa viya. So kira tasmiṇ yeva vihāre uddesaṇ gaṇhāti. Ath' assa gāme piṇḍāya carato visabhāgārammaṇe kilesa uppajji. So taṇ vipassanāya vikkhambhetvā vihāraṇ agamāsi. Tassa supinante pi taṇ ārammaṇaṇ upaṭṭhāsi. So, ayaṇ kilesa vadḍhitvā apāyasaṇvattaniko hoti ti saṇvegaṇ janetvā ācariyaṇ āpucchitvā vihārā nikkhamma Mahā-Saṅgharakkhitattherassa santike rāgapaṭipakkhaṇ asubhakammaṭṭhānaṇ gahetvā gumbantaṇ pavisitvā paṇsukūlacīvaraṇ pattharitvā nisajja anāgā-mimaggena pañcakāmaguṇarāgaṇ chinditvā, utṭhāya ācariyaṇ vanditvā punādivase uddesamaggaṇ pāpuṇi.

Ye pana vattamānānuppannā, tesā paṭipattiyā pahānaṇ nāma n' atthi.

19. [7¹⁰] Idāni uppannā ca āsavā pahīyanti ti idam eva padaṇ gahetvā ye te āsavā pahīyanti, tesā nānappakārato aññam pi pahānakāraṇaṇ āvikātuṇ desanaṇ vitthārento, *atthi, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā* ti ādim āha, yathā taṇ desanāpabhedakusalo Dhammarājā. Tattha *dassanā pahātabbā* ti dassanena pahātabbā. Esa nayo sabbattha.

¹ *M. text omits kho.*

² C 1, C 2, C 4 so ca jānāti.

³ C 3 paṭipajjāmī ti.

20. [7¹⁶] Idāni tāni padāni anupubbato vyākātukāmo *katame ca, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā* ti pucchāṇ katvā, Mūlapariyāya-vaṇṇanāyaṇ vuttanāyaṇ' eva, *idha, bhikkhave assutavā puthujjano* ti puggalādhiṭṭhānaṇ desanaṇ ārabhi. Tattha, *manasikaraṇīye dhamme nappajānāti* ti āvajjitabbe samannāharitabbe dhamme nappajānāti. *Amanasikaraṇīye* ti tabbiparīte. Esa nayo sesapadesu.

21. [7²⁰] Yasmā pana ime dhammā manasikaraṇīyā, ime amanasikaraṇīyā ti dhammato niyamo n' atthi, ākārato pan' atthi; yen ākārena manasi kayiramānā akusaluppatipadaṭṭhānā honti, ten' ākārena na manasi kātabbā; yena kusaluppatipadaṭṭhānā honti, ten' ākārena manasi kātabbā; tasmā *y' assa, bhikkhave, dhamme manasikaroto anuppanno vā kāmāsavo* ti ādim āha. Tattha *y' assā* ti ye assa, assutavato puthujjanassa. *Manasikaroto* ti āvajjayato, samannāharantassa. *Anuppanno vā kāmāsavo* ti ettha samuccayattho vā-saddo, na vikappattho. Tasmā yathā, “Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dipadā vā—pe—Tathāgato tesāṇ aggama akkhāyati” ti (A. ii. 34) vutte, apadā ca dipadā cā ti attho. Yathā ca, “Bhūtānaṇ vā sattānaṇ ʈitiyā, sambhavesīnaṇ vā anuggahāyā” ti (M. i. 261) vutte, bhūtānaṇ ca sambhavesīnaṇ cā ti attho. Yathā ca, “Aggito vā udakato vā mithubhedato vā” ti (D. ii. 88) vutte, aggito ca udakato ca mithubhedato cā ti attho. Evam idhāpi, anuppanno ca kāmāsavo uppajjati, uppanno ca kāmāsavo pavaḍḍhati ti attho daṭṭhabbo. Evaṇ sesesu.

22. [7²⁷] Ettha ca *kāmāsavo* ti pañcakāmaguṇiko rāgo. *Bhavāsavo* ti rupārūpabhava chandarāgo, jhānanikanti ca sassatucchadadiṭṭhisahagatā. Evaṇ diṭṭhāsavo pi bhavāsavo eva samodhānaṇ gacchati. *Avijjāsavo* ti catusu saccesu aññānaṇ. Tattha kāmaguṇe assādato manasikaroto anuppanno ca kāmāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati. Mahaggatadhamme assādato manasikaroto anuppanno ca bhavāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati. Tīsu bhūmisu dhamme catubbipallāsa-padaṭṭhānabhāvena manasikaroto anuppanno ca avijjāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati ti veditabbo. Vuttanāya-paccanīkato sukkapakkho vitthāretabbo.

23. Kasmā pana tayo eva āsavā idha vuttā ti ? Vimokkha-
paṭipakkhato. Appaṇihitavimokkhapaṭipakkho hi kāmāsavo.
Animitta-suññatapaṭipakkhā itare. Tasmā, ime tayo āsave
uppadentā tiṇṇaṇ vimokkhānaṇ abhāgino honti, anuppadentā
bhāgino ti etam atthaṇ dassentena tayo eva vuttā ti veditab-
bā. Diṭṭhāsavo pi vā ettha vutto yevā ti vaṇṇitam etaṇ.

24. [7³⁷] *Tassa amanasikaraṇīyānaṇ dhammānaṇ manasi-
kāraṇā* ti manasikārahetu. Yasmā te dhamme manasikaroti,
tasmā ti vuttaṇ hoti. Esa nayo dutiyapade pi. Anuppannā
c' eva āsavā uppajjanti, uppannā ca āsavā pavaḍḍhanti ti
heṭṭhā vutta-āsavānaṇ yeva abhedato nigamanam etaṇ.

25. [8³] Eṭṭāvatā yo ayaṇ puggalādhiṭṭhānāya desanāya
dassanā¹ pahātabbe āsave niddisituṇ assutavā puthujjano
vutto, so yasmā, ayoniso, bhikkhave, manasikaroto anuppan-
nā c' eva āsavā uppajjanti ti evaṇ sāmāññato vuttānaṇ
ayoniso-manasikārapaccayānaṇ kāmāsavādinam pi adhiṭṭhā-
naṇ, tasmā te pi āsave ten' eva puggalena dassetvā, idāni
dassanā pahātabbe āsave dassento, *so evaṇ ayoniso manasikaro-
ti : ahoṣiṇ nu kho ahaṇ* ti ādim āha. Vicikicchāsīsena c' ettha
diṭṭhāsavam pi dassetuṇ imaṇ desanaṇ ārabhi. Tass' attho:
Yass' ete iminā vuttanayena āsavā uppajjanti, so puthujjano,
yo cāyaṇ assutavā ti ādinā nayena vutto, so puthujjano evaṇ
ayoniso anupāyena uppathena manasikaroti. Kathaṇ ? *Ahoṣiṇ
nu kho — pe — so kuhiṇ-gāmī bhavissatī* ti. Kiṇ vuttaṇ
hoti ? So evaṇ ayoniso manasikaroti, yathā 'ssa ahaṇ²
ahoṣiṇ nu kho ti ādinā nayena vuttā solasavibhāgā vicikicchā
uppajjati.

26. [8⁴] Tattha *ahoṣiṇ nu kho na nu kho* ti sassatākāraṇ
ca adhiccasamuppatti-ākāraṇ ca nissāya atīte attano vijja-
mānataṇ ca avijjamānataṇ ca kaṅkhati. Kiṇ kāraṇaṇ ti
na vattabbaṇ. Ummattako viya bālaputhujjano yathā vā
tathā vā pavattati. Api ca ayoniso manasikāro yev' ettha
kāraṇaṇ. Evaṇ ayoniso manasikārassa pana kiṇ kāraṇaṇ
ti ? Sv' eva puthujjanabhāvo; ariyānaṇ adassanādīni vā.
Na nu ca puthujjano yoniso pi manasikaroti ? Ko vā evam
āha : Na manasi karoti ti ? Na pana tattha puthujjanabhāvo

¹ C 3 omits dassanā.

² C 3 ayaṇ.

kāraṇaṇ. Saddhammasavana-kalyāṇamittatādini tattha kāraṇāni. Na hi macchamaṇṣādini attano pakatiyā sugandhāni; abhisaṅkhārappaccayā pana sugandhāni pi honti.

27. [8⁵] *Kin nu kho ahosiṇ* ti jātiliṅguppattiyo nissāya, khattiyo nu kho ahosiṇ, brāhmaṇa-veśsa-sudda-gahaṭṭha-pabbajita-deva-manussānaṇ aṇṇataro ti kaṅkhati. *Kathaṇ nu kho* ti saṇṭhānākāraṇ nissāya, dīgho nu kho ahosiṇ, rassa-odāta-kaṇha-ppamāṇika-appamanikādīnaṇ aṇṇataro ti kaṅkhati. Keci pana, Issaranimmānādiṇ nissāya kena nu kho kāraṇena ahosiṇ ti hetuto kaṅkhati ti vadanti. *Kiṇ hutvā kiṇ ahosiṇ* ti jāti-ādini nissāya, khattiyo hutvā nu kho brāhmaṇo ahosiṇ—pe—devo hutvā manusso ti attano paramparaṇ kaṅkhati. Sabbatth' eva pana *addhānaṇ* ti kālādhivacanam etaṇ. *Bhavissāmi nu kho na nu kho* ti sassa-tākāraṇ ca ucchedākāraṇ ca nissāya anāgate attano vijjamānataṇ ca avijjamānataṇ ca kaṅkhati. Sesam ettha vuttanayam eva.

28. [8¹²] *Etarahi vā paccuppannaṇ addhānaṇ* ti idāni vā paṭisandhim ādiṇ katvā cutipariyantaṇ sabbam pi vattamānakālaṇ gahetvā. *Ajjhattaṇ kathaṅkathā hoti* ti attano khandhesv' eva vicikicchī hoti. *Ahaṇ nu kho asmī* ti attano atthibhāvaṇ kaṅkhati. Yuttaṇ pan' etan ti? Yuttaṇ ayuttan ti kā ettha cintā? Api c' ettha idaṇ vatthum pi udāharanti: Cullamātāya kira putto muṇḍo, mahāmātāya putto amuṇḍo. Taṇ puttaṇ muṇḍesuṇ. So vuṭṭhāya ahaṇ nu kho cullamātāya putto ti cintesi. Evaṇ ahaṇ nu kho 'smi ti kaṅkhā hoti.

29. [8¹³] *No nu kho 'smi* ti attano natthibhāvaṇ kaṅkhati. Tatrāpi idaṇ vatthu: Eko kira macche gaṇhanto udaye ciraṭṭhānena sītibhūtaṇ attano ūruṇ maccho ti cintetvā pahari. Aparo susānapasse khettaṇ rakkhanto bhīto saṅkuṭito sayi. So paṭibujjhivā attano jaṇṇukāni dve yakkhā ti cintetvā pahari. Evaṇ no nu kho 'smi ti kaṅkhati.

30. [8¹⁴] *Kiṇ nu kho* ti khattiyo vā samāno attano khattiyabhāvaṇ kaṅkhati. Esa nayo sesesu pi. Devo pana samāno devabhāvaṇ ajānanto nāma n' atthi. So pi pana ahaṇ rūpi nu kho arūpi nu kho ti ādinā nayena kaṅkhati. Khattiyādayo kasmā na jānanti ti ce? Apaccakkhā tesā tattha tattha

kule uppatti. Gahaṭṭhā pi ca Potalikādayo pabbajitasaññino; pabbajitā pi, kuppaṇ nu kho me kamman ti ādinā nayena gahaṭṭhasaññino; manussā pi ca rājāno viya attani devasaññino honti.

31. [8¹⁴] *Kathaṇ nu kho 'smī* ti vuttanayam eva. Kevalaṇ ettha abbhantare jīvo nāma atthī ti gahetvā, tassa saṇṭhānā-kāraṇ nissāya, dīgho nu kho 'smi, rassa-caturassa¹-chalaṇsa-aṭṭhaṇsa-solasañsādīnaṇ aññatarappakāro ti kaṅkhanto kathaṇ nu kho 'smī ti kaṅkhati ti veditabbo. Sarīrasaṇṭhānaṇ pana paccuppannaṇ ajānanto nāma n' atthi. *Kuto āgato, so kuhiṇ gāmī bhavissatī* ti attabhāvassa āgati-gatiṭṭhānaṇ kaṅkhati.

32. [8¹⁵] Evaṇ solasappabhedan vicikicchāṇ dassetvā, idāni yaṇ iminā vicikicchāsīsenā diṭṭhāsavaṇ dassetuṇ ayaṇ desanā āradhā, taṇ dassento, *tassa evaṇ ayoniso manasikaroto channaṇ diṭṭhīnaṇ* ti ādim āha. Tassa puggalassa yathā ayaṇ vicikicchā uppajjati evaṇ ayoniso manasikaroto tass' eva savi-cikicchassa ayoniso manasikārassa thāmagatattā channaṇ diṭṭhīnaṇ aññatarā diṭṭhi uppajjati ti vuttaṇ hoti.

33. [8¹⁷] Tattha sabbapadesu vāsaddo vikappattho. Evaṇ² vā diṭṭhi uppajjati ti vuttaṇ hoti. *Atthi me attā* ti c' ettha sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṇ gaṇhāti. *Saccato thetato* ti bhūtato ca thirato ca. Idaṇ saccan ti suṭṭhu dālha-bhāvenā ti vuttaṇ hoti. *N'atthi me attā* ti ayaṇ pana ucchedadiṭṭhi, sato sattassa tattha tattha vibhavagahaṇato. Atha vā, purimā pi tīsu kālesu atthī ti gahaṇato sassatadiṭṭhi. Paccuppannam eva atthi ti gaṇhantī ucchedadiṭṭhi. Pacchimaṇ pi atītānāgatesu n' atthī ti gaṇhato, bhasmantā³ āhutiyo ti gahitadiṭṭhikānaṇ viya, ucchedadiṭṭhi. Atīte eva n' atthī ti gaṇhantī adhiccasamuppannikasseva sassatadiṭṭhi.

34 [8²¹] *Attanā va attānaṇ sañjānāmī* ti saññākkhandha-sīsenā khandhe attā ti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānato, iminā attanā imaṇ attānaṇ sañjānāmī ti hoti. *Attanā va anattānaṇ* ti saññākkhandhaṇ yeva attā ti gahetvā, itare cattāro pi anattā ti gahetvā saññāya te sañjānato evaṇ

¹ C 3 °caturaṇsa-.

² C 3 Evaṇ vā evaṇ vā.

³ C 1, C 2 bhassantā.

hoti. Anattanā va attānan ti saññākkhandhaṇ anattā ti itare ca cattāro attā ti gahetvā saññāya te sañjānato evaṇ hoti. Sabbā pi sassatucchedaditthiyo va.

35. [8²³] *Vado vedeyyo* ti ādayo pana sassataditthiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadatī ti *vado*. Vacīkammassa kārako ti vuttaṇ hoti. Veditiyā ti *vedeyyo*. Jānāti, anubhavati cā ti vuttaṇ hoti. Kiṇ vedetī ti? *Tatra tatra kalyāṇapāpakānaṇ kammānaṇ vipākaṇ paṭisaṇvedeti*. *Tatra tatrā* ti tesu tesu yoni-gati-ṭhiti-nivāsa-nikāyesu, ārammaṇesu vā. *Nicco* ti uppādavayarahito. *Dhuvo* ti thiro, sārabhūto. *Sassato* ti sabbakāliko. *Aviparināmadhammo* ti attano pakatibhāvaṇ avijahanadhammo; kakaṇṭako viya nānappakārataṇ na āpajjati. *Sassatisaman* ti, canda-suriya-samudda-mahāpaṭhavī-pabbatā lokavohārena sassatiyo ti vuccanti. *Sassatihi* samaṇ sassatisamaṇ. Yāva sassatiyo tiṭṭhanti tāva tath' eva ṭhassatī ti gaṇhato evaṇ ditthi hoti.

36 [8²⁷] *Idaṇ vuccati, bhikkhave, ditthigatan* ti ādisu, *idaṇ* ti idāni vattabbassa paccakkhanidassanaṇ. *Ditthigatasam-bandhena* idaṇ vuttaṇ, na ditthisam-bandhena. Ettha hi ditthi yeva *ditthigataṇ*, guthagataṇ viya. Ditthisu vā gataṇ idaṇ dassanaṇ dvāsatthiditthi-antogadhataṇ ti pi *ditthigataṇ*. Ditthiyā vā gataṇ *ditthigataṇ*. Idaṇ hi atthi me attā ti ādi ditthiyā gamanamattam eva. N' atth' ettha attā vā nicco vā kocī ti vuttaṇ hoti. Sā cāyaṇ¹ ditthi dunniggamanaṭṭhena *gahanaṇ*²; duratikkamanaṭṭhena sappatibhayaṭṭhena ca *kaṇṭāro*, dubbhikkhakantāra-vālakantārādayo viya; sammāditthiyā vinivijjanaṭṭhena vilomaṭṭhena vā *visūkaṇ*; kadāci sassatassa kadāci ucchedassa gahanaṇato virūpaṇ phanditan ti *vipphanditaṇ*; bandhanaṭṭhena *saṇyojanaṇ*. Ten' āha: *Ditthigataṇ*³ . . . *ditthisaṇyojanaṇ* ti.

37. [8²⁹] *Idān' assā*⁴ tam eva bandhanaṭṭhaṇ dassento *ditthisaṇyojanasanyautto* ti ādim āha. Tassāyaṇ saṅkhepattho: Iminā ditthisaṇyojanena saṇyutto puthujjano etehi jāti-ādihi na parimuccati. Kiṇ vā bahunā? Sakalavatta-dukkhato pi na muccati ti.

¹ C 1, C 2, C 4 Svāyaṇ.

³ C 3, C 4 Ditthigahanaṇ.

² C 3, C 4 gahanaṇ.

⁴ C 1 and C 2 assa.

38. [8³²] Evaṃ chappabhedāṃ diṭṭhāsavaṃ dassetvā, yasmā silabbataparāmāso kāmāsavādi-vacanen' eva dassito hoti, kāmasukhatthaṃ hi bhavasukhaṃ; bhavavisuddhi-atthaṃ ca avijjāya abhibhūtā ito bahiddhā samaṇa-brāhmaṇā silabbatāni parāmasanti; tasmā taṃ adassetvā, diṭṭhigahaṇena vā tassa gahitattā pi taṃ adassetvā va, idāni yo puggalo dassa-nā pahātabbe āsave pajahati, taṃ dassetvā tesaṃ āsavānaṃ pahānaṃ dassetuṃ, pubbe vā ayoniso manasikaroto puthuj-janassa tesaṃ uppattiṃ dassetvā, idāni tabbiparītassa pahānaṃ dassetuṃ, *sutavā ca kho, bhikkhave* ti ādim āha. Tass' attho yāva, *so idaṃ dukkhaṃ* ti āgacchati, tāva heṭṭhā vuttanayena ca vuttapaccanīkanayena ca veditabbo. Paccanīkanayena ca sabbākārena ariyadhammassa akovida-avinīta-paccanīkato ayaṃ sutavā ariyasāvako ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto ti veditabbo. Api ca kho sikhāppatta-vipassanato¹ pabhuti yāva gotrabhu tāva tadanurūpena atthena ayaṃ ariyasāvako veditabbo.

39. [9¹⁷] *So idaṃ dukkhaṃ ti yoniso manasikaroti* ti ādisu pana ayaṃ atthavibhāvanā: So catusaccakammaṭṭhāniko ariyasāvako taṇhāvajjā tebhūmakā khandhā dukkhaṃ.² taṇhā dukkhasamudayo, ubhinnaṃ appavatti nirodho, nirodhasampāpako maggo ti evaṃ pubbe va ācariyasantike ugga-hitacatusaccakammaṭṭhāno³ aparena samayena vipassanā-maggaṃ ārūlho⁴ samāno te tebhūmake khandhe idaṃ dukkhaṃ ti yoniso manasikaroti, upāyena pathena samannāharati c' eva vipassati ca. Ettha hi yāva sotāpattimaggo tāva manasikārasisen' eva vipassanā vuttā. Yā panāyaṃ tass' eva dukkhasa samuṭṭhāpikā pabhāvikā taṇhā, ayaṃ samudayo ti yoniso manasikaroti. Yasmā pana idaṃ dukkhaṃ ca samudayo ca idaṃ ṭhānaṃ patvā nirujjhanti, nappavattanti. tasmā yadidaṃ nibbānaṃ nāma, ayaṃ dukkhanirodho ti yoniso manasikaroti. Nirodhasampāpakaṃ aṭṭhaṅgiṃ maggaṃ, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ti yoniso manasikaroti, upāyena pathena samannāharati c' eva vipassati ca.

¹ C 3 °vipassanāto.

³ C 3, C 4 uggahita°.

² C 1, C 2, C 4 dukkhā.

⁴ C 3 samārūlho.

40. Tatrāyaṇ upāyo: Abhiniveso nāma vaṭṭe hoti, vivaṭṭe n' atthi. Tasmā ayaṇ, "Atthi imasmiṇ kāye paṭhavīdhātu, apodhātū" ti (M. i. 57) ādinā nayena sakasantatiyaṇ cattāri bhūtāni tadanusārena upādā-rūpāni ca pariggahetvā ayaṇ rūpakkhandho ti vavatthapeti. Taṇ vavatthāpayato uppanne tadārammaṇe cittacetāsike dhamme ime cattāro arūpakkhandhā ti vavatthapeti. Tato ime pañcakkhandhā dukkhan ti vavatthapeti. Te pana saṅkhepato nāmañ ca rūpañ cā ti dve bhāgā eva honti. Idañ ca nāmarūpaṇ sahetu-sappaccayā¹ uppajjati, tassa ayaṇ hetu ayaṇ paccayo ti avijjābhavataṇhā-kammāhārādi ke hetupaccaye vavatthapeti. Tato tesāṇ paccayānañ ca paccayuppannadhammānañ ca yathāva-sarasa-lakkhaṇaṇ vavatthapetvā, ime dhammā ahutvā hontī ti aniccalakkhaṇaṇ āropeti. Udayavyayapīlittā dukkhā ti dukkhalakkhaṇaṇ āropeti. Avasavattanato anattā ti anattalakkhaṇaṇ āropeti. Evaṇ tiṇi lakkhaṇāni āropetvā paṭipāṭiyā vipassanaṇ pavattento sotāpattimaggaṇ pāpunāti. Tasmiṇ khaṇe cattāri saccāni ekapaṭivedhen' eva paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṇ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṇ pahānapaṭivedhena, nirodhaṇ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggaṇ bhāvanāpaṭivedhena. Dukkhañ ca pariññābhisamayenābhisameti—pe—maggaṇ bhāvanābhisamayena abhisameti. No ca kho aññamaññena ñāṇena. Ekaññāṇen' eva hi esa nirodhaṇ ārammaṇato, sesāni kiccato paṭivijjhati c' eva abhisameti ca. Na hi 'ssa tasmiṇ samaye evaṇ hoti: Ahaṇ dukkhaṇ parijānāmī ti vā—pe—maggaṇ bhāvemī ti vā ti. Api ca khv' assa ārammaṇaṇ katvā paṭivedhavasena nirodhaṇ sacchikaroto yeva taṇ ñāṇaṇ dukkhapariññākiccā pi samudayapahānakiccā pi maggabhāvanākiccā pi karoti yeva.

41. [9²⁰] *Tass' evaṇ upāyena yoniso manasikaroto tiṇi saṇyōjanāni pahīyanti*: visativatthukā sakkāyaditṭhi, aṭṭhavatthukā vicikicchā, sīlena suddhi vatena suddhi ti sīlavatānaṇ parāmasanako sīlabbataparāmāso ti. Tattha catusu āsavesu sakkāyaditṭhi-sīlabbataparāmāsā ditṭhāsavena saṅgahitattā āsavā c' eva saṇyōjanā ca. Vicikicchā saṇyōjanam eva, na

¹ C' 3 sappaccayaṇ.

āsavo. Dassanā pahātabbā āsavā ti ettha ca pariyāpannattā pana āsavā ti.

42. [9²²] *Ime vuccanti dassanā pahātabbā* ti ime sakkāya-ditṭhi-ādayo dassanā pahātabbā nāma āsavā ti dassento āha. Atha vā, yā ayaṇ channaṇ ditṭhinaṇ aññatarā ditṭhi uppajjati ti evaṇ sarūpen' eva sakkāyaditṭhi vibhattā, taṇ sandhāy' āha: *Ime vuccanti, bhikkhave* ti. Sā ca yasmā saha-jātapahānekaṭṭhehi saddhiṇ pahiyati, ditṭhāsave¹ pahīyamāne taṇsahajāto vā catusu ditṭhisampayuttacittesu kāmāsavo pi avijjāsavo pi pahiyati, pahānekaṭṭho² pana catusu ditṭhivip-payuttasu nāgasupannaṇādi-samiddhipatthanāvasena uppajjamāno bhavāsavo, ten' eva sampayutto avijjāsavo pi, dvīsu domanassacittesu paṇātipātādi-nibbattako avijjāsavo pi, tathā vicikicchācittasampayutta-avijjāsavo pi ti evaṇ sabbathā pi avasesā tayo pi āsavā pahiyanti; tasmā bahuvacananid-deso kato ti evam p' ettha attho veditabbo. Esa Porāṇānaṇ adhippayo.

43. [9²³] *Dassanā pahātabbā* ti dassanaṇ nāma sotāpattimaggo, tena pahātabbā ti attho. Kasmā sotāpattimaggo dassanaṇ? Paṭhamaṇ nibbānadassanato. Na nu gotrabhu paṭhamatarāṇ passatī ti? No na passati. Disvā kattabbaṇ kiccaṇ pana na karoti, saṇyojanānaṇ appahānato. Tasmā passatī ti na vattabbo. Yattha katthaci rājānaṇ disvā pi paṇṇākāraṇ datvā kiccanipphattiyā aditṭhattā, ajjāpi rājānaṇ na passamī ti vadanto gāma-vāsī puriso c' ettha nidassanaṇ.

44. [9²⁴] Evaṇ dassanena pahātabbe āsave dassetvā, idāni tadanantarudditṭhe saṇvarā pahātabbe dassetuṇ, *katame ca, bhikkhave, āsavā saṇvarā pahātabbā* ti āha. Evaṇ sabbattha sambandho veditabbo. Ito paraṇ hi atthamattam eva vaṇṇayissāma.

45. Na nu ca dassanena bhavanāyā ti imehi dvīhi appahātabbo āsavo nāma n' atthi, atha kasmā visuṇ saṇvarādihi pahātabbe dassetī ti? Saṇvarādihi pubbabhāge vikkhambhitā āsavā catuhi maggehi samugghātaṇ gacchanti. Tasmā tesāṇ maggānaṇ pubbabhāge imehi pañcah' ākārehi vikkham-

¹ C 3 ditṭhāsave hi.

² C 1, C 2, C 4 pahānekaṭṭhe.

bhanappahānaṃ dassento evaṃ āha. Tasmā yo cāyaṃ vutto paṭhamo dassanamaggo yeva, idāni bhāvanānāmena vuccissanti tayo maggā, tesāṃ sabbesam pi ayaṃ pubbabhā-gapaṭipadā ti veditabbā.

46. [9²⁴] Tattha *idhā* ti imasmiṃ sāsane. *Paṭisaṅkhā* ti paṭi-saṅkhāya. Tatthāyaṃ saṅkhāsaddo nāṇa-koṭṭhāsa-paṇṇatti-gaṇanādisu¹ dissati. “Saṅkhāy’ ekaṃ paṭisevati” ti (A. iv. 354) ādisu hi nāṇe dissati. “Papañcasaṅghāsaṅkhā samu-dācarantī” ti (M. i. 109) ādisu koṭṭhāse. “Tesaṃ tesaṃ dham-mānaṃ saṅkhā samaññā” ti (Dhs. 226) ādisu paṇṇattiyaṃ. “Na sukaṛaṃ saṅkhātun” ti (cf. S. ii. 181) ādisu gaṇanāyaṃ. Idha pana nāṇe daṭṭhabbo. *Paṭisaṅkhā yoniso* ti upāyena pathena paṭisaṅkhāya. Nātvā paccavekkhitvā ti attho. Ettha ca asaṃvare ādīnavapaṭisaṅkhā, yoniso paṭisaṅkhā ti veditabbā. Sā cāyaṃ, “Varaṃ, bhikkhave, tattāya ayosa-lākāya ādittāya sampajalitāya sajotibhūtāya cakkhundriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ, na tv’ eva cakkhuviññeyyesu rūpesu anu-byañjanaso nimittagaho” ti (S. iv. 168) ādinā Ādittapariyā-yena veditabbā.

47. [9²⁵] *Cakkhundriyasāṃvarasāṃvuto viharatī* ti ettha cakkhum eva indriyaṃ *cakkhundriyaṃ*. Saṃvaranato *sāṃvaro*. Pidahanato, thakanato ti vuttaṃ hoti. Satiyā etaṃ adhiva-canaṃ. Cakkhundriye saṃvaro *cakkhundriyasāṃvaro*; tit-thakāko, āvāṭakacchapo, vanamahiso ti ādayo viya.

48. Tattha kiṃ cāpi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā n’ atthi. Na hi cakkhuppasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhasac-caṃ vā uppajjati. Api ca yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati. Tato cakkhuviññānaṃ dassanakiccaṃ, tato vipākamanodhātu sampaṭicchana-kiccaṃ, tato vipākā-hetukamanoviññānadhātu santīraṇakiccaṃ, tato kiriyāhetu-kamanoviññānadhātu votthapānakiccaṃ sādhayamānā uppaj-jitvā nirujjhati. Tadanantaraṃ javanaṃ javati. Tatthāpi n’ eva bhavaṅgasamaye na āvajjanādināṃ aññatarasamaye saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi. Javanakkhaṇe pana sace

¹ C 3 -gaṇanāsu.

dussīlyaṇ vā muṭṭhasaccaṇ vā aññāṇaṇ vā akkhanti vā kosajaṇ vā uppajjati, asaṇvaro hoti. Evaṇ honto pi¹ so cakkhundriye asaṇvaro ti vuccati. Kasmā? Yasmā tasmiṇ sati dvāram pi aguttaṇ hoti, bhavaṅgam pi, āvajjanādinī vīthiccittāni pi. Yathā kiṇ? Yathā nagare catusu dvāresu asaṇvutesu, kiṇ cāpi anto gharadvāra-koṭṭhaka-gabbhādayo susaṇvutā, tathā pi antonagare sabbaṇ bhaṇḍaṇ arakkhitaṇ agopitam eva hoti. Nagaradvārena² hi pavasitvā corā yaṇ icchanti, taṇ kareyyuṇ. Evam eva javane dussīlyādisu uppannesu, tasmiṇ asaṇvare sati dvāram pi aguttaṇ hoti, bhavaṅgam pi, āvajjanādinī vīthiccittāni pi³ ti.

49. Tasmiṇ pana sīlādisu uppannesu dvāram pi guttaṇ hoti, bhavaṅgam pi, āvajjanādinī vīthiccittāni pi. Yathā kiṇ? Yathā nagaradvāresu susaṇvutesu, kiṇ cāpi anto gharādayo asaṇvutā, tathā pi antonagare sabbaṇ bhaṇḍaṇ surakkhitaṇ sugopitam eva hoti. Nagaradvāresu pihitesu corānaṇ paveso n' atthi. Evam eva javane sīlādisu uppannesu dvāram pi guttaṇ hoti, bhavaṅgam pi, āvajjanādinī vīthiccittāni pi. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamāno pi⁴ cakkhundriyasaṇvaro ti vutto. Idha cāyaṇ satisaṇvaro adhippeto ti veditabbo.

50. [9²⁵] Cakkhundriyasaṇvarena saṇvuto *cakkhundriya-saṇvara-saṇvuto*. Upeto ti vuttaṇ hoti. Tathā hi, "Pātimokkhasaṇvara-saṇvuto" ti (Vbh. 244) imassa vibhaṅge, "Iminā pātimokkhasaṇvarena upeto hoti—pe—samanāgato" ti (Vbh. 246) vuttaṇ. Taṇ ekajjaṇ katvā, cakkhundriyasaṇvarena saṇvuto *cakkhundriyasāṇvara-saṇvuto* ti evam attho veditabbo. Atha vā, saṇvari ti saṇvuto. Thakesi pidahī ti vuttaṇ hoti. Cakkhundriye saṇvarasaṇvuto ti *cakkhundriya-saṇvarasaṇvuto*. Cakkhundriyasaññitaṇ satikavāṇaṇ cakkhudvāre, gharadvāre kavāṇaṇ viya, saṇvari, thakesi, pidahī ti vuttaṇ hoti. Ayam eva c' ettha attho sundarataro. Tathā hi cakkhundriyasaṇvaraṇ asaṇvutassa viharato, saṇvutassa viharato ti etesu padesu ayam eva attho dissatī ti. *Viharatī* ti, evaṇ cakkhundriyasaṇvara-saṇvuto yena kenaci iriyāpatha-vihārena viharati.

¹ C 3 pana.

² C 3 Nagaradvārehi pavasitvā.

³ C 3 pi, and omits ti.

⁴ C 3 omits pi.

51. [9²⁶] *Yaṇ hi 'ssā* ti ādimhi, yaṇ cakkhundriyaśaṇvaraṇ assa bhikkhuno aśaṇvutassa athaketvā apidahitvā viharantassā ti evaṃ attho veditabbo. Atha vā, yekārassa yaṇ t ādeso. Hikāro ca padapūraṇo. Ye assā ti attho. *Uppajjeyyūn* ti nibbatteyyuṇ. *Āsavā vighātapaṇīlāhā* ti cattāro āsavā ca aññe ca vighātakarā kilesapaṇīlāhā, vipākapaṇīlāhā vā. Cakkhudvāre hi iṭṭhārammaṇaṇ āpāthagataṇ kāmassā-davasena assādayato abhinandato kāmāsavo uppajjati. Īdisaṇ aññasmim pi sugatibhave labhissāmī ti bhavapatthanāya assādayato bhavāsavo uppajjati. Satto ti vā sattassā ti vā gaṇhantassa diṭṭhāsavo uppajjati. Sabbeḥ' eva sahaajātaṇ aññāṇaṇ avijjāsavo ti cattāro āsavā uppajjanti. Tehi sampayuttā apare kilesā vighātapaṇīlāhā, āyatiṇ vā tesāṇ vipākā, te pi hi aśaṇvutass' eva viharato uppajjeyyūn ti vuccanti. *Evaṇ 'sa te* ti evaṇ assa te. Evaṇ etena upāyena na honti, no aññathā ti vuttaṇ hoti. Esa nayo *paṭisaṅkhā yoniso sotindriyaśaṇvara-saṇvuto* ti ādisu.

52. [10²] *Ime vuccanti āsavā saṇvarā pahātabbā* ti, ime¹ chasu dvāresu cattāro cattāro katvā catuvisati āsavā saṇvarena pahātabbā ti vuccanti. Sabbath' eva c' ettha satisaṇvaro eva saṇvaro ti veditabbo.

53. [10⁵] *Paṭisaṅkhā yoniso cīvaran* ti ādisu yaṇ vattabbaṇ, taṇ sabbaṇ Visuddhimagge² Silakathāyaṇ vuttamī eva. *Yaṇ hi 'ssā* ti yaṇ cīvaraṇ piṇḍapātādisu vā aññataṇ assa. *Apaṭisevato* ti evaṇ yoniso apaṭisevantassa. Sesāṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ pan' ettha aladdha-cīvarādiṇ³ patthayato laddhaṇ vā assādayato kāmāsavassa uppatti veditabbā. Īdisaṇ aññasmim pi sampattibhave sugatibhave labhissāmī ti bhavapatthanāya assādayato bhavāsavassa; ahaṇ labhāmi, na labhāmi ti vā, mayhaṇ vā idan ti attasaññaṇ avijahato diṭṭhāsavassa uppatti veditabbā. Sabbeḥ' eva pana sahaajāto avijjāsavo ti evaṇ catunnaṇ āsavānaṇ uppatti, vipākapaṇīlāhā ca navavedanuppadanato veditabbā.⁴ *Ime vuccanti, bhikkhave, āsavā paṭisevanā pahātabbā* ti ime ekamekaśmiṇ

¹ C 2, C 4 imesu.

² *Visu.* pp. 30-35.

³ C 3 aladdhaṇ cīvarādiṇ.

⁴ C 3 pi veditabbā; C 4 ca veditabbā.

paccaye cattāro cattāro katvā solasa āsavā iminā ñāpasaṅ-varasaṅkhātena paccavekkhaṇapaṭisevanena pahātabbā ti vuccanti.

54. [10²⁵] *Paṭisaṅkhā yoniso khamo hoti sītassā* ti upāyena pathena paccavekkhitvā khantā hoti sītassa, sītaṅ khamati, sahati; na avīrapuriso viya appamattakena pi sītena calati, kampati, kammaṭṭhānaṅ vijahati. Api ca kho Lomasa-Nāgātthero viya anappakenāpi sītena phuṭṭho na calati, na kampati, kammaṭṭhānam eva manasikaroti. Thero kira Cetiyaṇapabbate Piyaṅguguhāya padhānaghare viharanto antaraṭṭhake himapātasamaye lokantarikaniraye paccavekkhitvā kammaṭṭhānaṅ avijahanto va abbhokāse vītināmesi. Evaṅ uṇhādisu pi atthayojanā veditabbā. Kevalaṅ hi yo bhikkhu adhimattam pi uṇhaṅ sahati, sv' eva thero viya, ayaṅ *khamo uṇhassā* ti veditabbo. Thero kira gimhasamaye pacchābhattaṅ bahicaṅkame nisīdi kammaṭṭhānaṅ manasikaronto. Sedā pi 'ssa kacchehi muccanti. Atha naṅ antevāsiko āha: Idha, bhante, nisīdatha, sītalo okaso ti. Thero, uṇhabhayen' ev' amhi, āvuso, idha nisinno ti Avīcimahānirayaṅ paccavekkhitvā nisīdi yeva. *Uṇhan* ti c' ettha aggisantāpo va veditabbo. Suriyasantāpavasena pan' etaṅ vatthu veditabbaṅ.

55. [10²⁶] Yo ca dve tayo vāre bhattaṅ vā pāṇiyaṅ vā alabhamāno pi anamatagge saṅsāre attano pettivisayuppatṭiṅ paccavekkhitvā avedhento kammaṭṭhānaṅ na vijahati yeva; adhimattehi daṇṣamakasa-vātātapasamphassehi phuṭṭho vā pi tiracchānuppatṭiṅ paccavekkhitvā avedhento kammaṭṭhānaṅ na vijahati yeva; sirīṇṣapasamphassena phuṭṭho vā pi anamatagge saṅsāre sīhavyagghādi-mukhesu anekavāraṅ parivattitapubbabbhāvaṅ paccavekkhitvā avedhento kammaṭṭhānaṅ na vijahati yeva, Padhāṇiyatthero viya; ayaṅ *khamo jighacchāya—pe—sirīṇṣapasamphassīnan* ti veditabbo. Theraṅ kira Khaṇḍacela-vihāre Kaṇikāra-padhānaghare Ariyavaṇsaṅ suṇantaṅ ghoraviṇṇo sappo dasi. Thero jānitvā pi pasannacitto nisinno dhammaṅ yeva suṇāti. Visa-vego thaddho ahoṣi. Thero upasampadamaṇḍalaṅ ādiṅ katvā silaṅ paccavekkhitvā, parisuddhasīlo 'mhi ti pītiṅ uppādesi. Saha pītuppādā visaṅ nivattitvā paṭhaviṅ pāvīsi.

Thero tatth' eva cittekaggataṇ labhitvā vipassanaṇ vaḍḍhetvā arahattaṇ pāpuni.

56. [10²⁷] Yo pana akkosavasena durutte, duruttattā yeva ca durāgate, api antimavatthusahite vacanapathe sutvā khaṇṭigunaṇ yeva paccavekkhitvā na vedhati, Dīghabhāṇaka-Abhayatthero viya; ayaṇ *khamo duruttānaṇ durāgatānaṇ vacanapathānaṇ* ti veditabbo. Thero kira paccayasantosa-bhāvanāramatāya mahā-ariyavaṇṣapaṭipadaṇ kathesi. Sabbo Mahāgamo āgacchati. Therassa mahāsakkāro uppajji. Taṇ aññataro mahāthero adhi-vāsetuṇ asakkonto, Dīghabhāṇako Ariyavaṇṣaṇ kathemī ti sabbarattiṇ kolahalaṇ karotī ti ādihi akkosi. Ubho pi ca attano attano vihāraṇ gacchantā gāvuta-mattaṇ ekapathen' eva agamaṇsu. Sakalagāvutam pi so taṇ akkosi yeva. Tato yattha dvinnaṇ vihārānaṇ maggo bhijjati, tattha ṭhatvā Dīghabhāṇakatthero taṇ vanditvā, esa bhante, tumhākaṇ maggo ti āha. So asuṇanto viya agamāsi. Thero pi vihāraṇ gantvā pāde pakkhāletvā nisīdi. Tam enaṇ antevāsiko, kiṇ, bhante, sakalagāvutaṇ paribhāsantaṇ na kiñci avocutthā ti āha. Thero, khanti yeva, āvuso, mayhaṇ bhāro, na akkhanti, ekapaduddhāre pi kammaṭṭhānaviyogaṇ na passāmī ti āha. Ettha ca vacanam eva *vacanapatho* ti veditabbo.

57. [10²⁸] Yo pana uppannā sārīrikā vedanā dukkhamanaṭṭhena dukkhā, bahalaṭṭhena tippā, pharusatṭhena kharā, tikhiṇaṭṭhena kaṭukā, assādavirahitā¹ asātā, manaṇ avaḍḍhanato amanāpā, pāṇaharaṇasamatthatāya pāṇaharā adhi-vāseti yeva,² na vedhati, evaṇ sabhāvo hoti, Cittalapabbate Padhāniyatthero viya; ayaṇ *uppannānaṇ—pe—adhi-vāsa-kaṭāṭiko* ti veditabbo. Therassa kira rattiṇ padhānena vitināmetvā ṭhitassa udaravāto uppajji. So taṇ adhi-vāsetuṇ asakkonto āvattati parivattati. Tam enaṇ caṅkamanapasse ṭhito piṇḍapātikatthero³ āha: Āvuso, pabbajito nāma adhi-vāsanasilo hotī ti. So, sādhu bhante ti adhi-vāsetvā niccalo⁴ sayi. Vāto nābhito yāva hadayaṇ phālesi. Thero vedanaṇ

¹ C 3, C 4 assādavirahato.

³ C 3, C 4 piṇḍapātiya°.

² C 3 so yeva.

⁴ C 3 niccalo va.

vikkhambhetvā vipassanto muhuttēna anāgāmi hutvā parinibbāyī ti.

58. [10³⁰] *Yaṇ hi 'ssa ti sītādisu yaṇ kiñci ekadhammam pi assa. Anadhivāsayato ti anadhivāsentassa, akkhamantassa. Sesaṇ vuttanayam eva. Āsavuppatti pan' ettha evaṇ veditabbā: Sītena phuṭṭhassa uṇhaṇ patthayato kāmāsavo upajjati. Evaṇ sabbattha. N' atthi no sampattibhave sugatibhave sītaṇ vā uṇhaṇ vā ti bhavaṇ patthentassa bhavāsavo. Mayhaṇ sītaṇ uṇhaṇ ti gāho diṭṭhāsavo. Sabbeḥ' eva sampayutto avijjāsavo ti. Ime vuccanti—pe—adhivāsanā pahātabbā ti ime sītādisu ekamekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā imāya khantisaṇvarasaṅkhātāya adhvāsanāya pahātabbā ti vuccanti ti attho. Ettha ca yasmā ayaṇ khanti sītādayo dhamme adhvāseti, attano upari āropetvā vāseti yeva, na asahamānā hutvā nirassati, tasmā adhvāsanā ti vuccati ti veditabbā.*

59. [10³⁶] *Paṭisaṅkhā yoniso caṇḍaṇ hatthiṇ parivajjeti ti, ahaṇ samaṇo ti caṇḍassa hatthissa āsanne na ṭhātabbāṇ. Tato nidānaṇ hi maraṇam pi siyā, maraṇamattam pi dukkhaṇ ti evaṇ upāyena pathena paccavekkhitvā caṇḍaṇ hatthiṇ parivajjeti, paṭikkamati. Esa nayo sabbattha. Caṇḍaṇ ti duṭṭhaṇ. Vālaṇ ti vuttaṇ hoti. Khānūn ti khadiraḥkhānūādiṇ. Kaṇṭakādhānaṇ ti kaṇṭakānaṇ dhānaṇ. Yattha kaṇṭakā vijjhanti, taṇ okāsaṇ ti vuttaṇ hoti. Sabbhaṇ ti sabbato chinnataṇ. Papātaṇ ti ekato chinnataṇ. Candanikaṇ ti ucchiṭṭhodaka-gabbhamalādīnaṇ chaḍḍanaṭṭhānaṇ. Oligallāṇ ti tesāṇ yeva kaddamādīnaṇ sandanokāsaṇ. Taṇ jaṇṇumattam pi asucibharitaṇ hoti. Dve pi c' etāni ṭhānāni amanussaduṭṭhāni honti. Tasmā tāni vajjētabbāni.*

60. [11²] *Anāsane ti ettha pana, ayuttaṇ āsanaṇ anāsanaṇ. Taṇ atthato, aniyatavattukaṇ raho paṭicchannāsaṇaṇ ti veditabbāṇ. Agocāre ti etthāpi ayutto gocaro agocaro. So vesiyādibhedo pañcavidho.¹ Pāpake mitte ti lāmake dussile mittapatirūpake amitte. Bhajantaṇ ti sevamānaṇ. Viññū sabrahmacārī ti paṇḍitā buddhisampannā sabrahmacārayo. Bhikkhūnaṇ etaṇ adhvācanaṇ. Tehi, ekaṇ kammaṇ, ekud-*

¹ See Vbh. 247.

deso, samasikkhatā^{*} ti imaṇ brahmaṇ samānaṇ caranti, tasmā sabrahmacārī ti vuccanti. *Pāpakesu ṭhānesū* ti lā-makesu ṭhānesu. *Okappeyyun* ti saddaheyyun, addhā ayam āyasmā akāsi vā karissati vā ti.

61. [11⁶] *Yaṇ hi 'essā* ti hatthi-ādisu yaṇ kiñci ekam pi assa. Sesaṇ vuttanayam eva. Āsavuppatti pan' ettha evaṇ veditabba: Hatthi-ādinidānena dukkhena phutṭhassa sukhaṇ patthayato kāmāsavo uppajjati. N' atthi no sampattibhave sugatibhave idisaṇ dukkhan ti bhavaṇ patthentassa bhavā-savo. Maṇ hatthi maddati, asso¹ ti gāho diṭṭhāsavo. Sabbe² eva sampayutto avijjāsavo ti.

62. [11⁸] *Ime vuccanti—pe—parivajjanā pahātabbā* ti ime hatthi-ādisu ekekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā iminā silasaṇvarasaṅkhātena parivajjanena pahātabbā ti vuccanti ti ved³bbā.

63. [11¹¹] *Paṭisaṅkhā yoniso uppannaṇ kāmavitakkaṇ nādhivāseti* ti, iti pāyaṇ vitakko akusalo, iti pi sāvajjo, iti pi dukkhavipāko; “So ca kho attavyābhādhāya pi saṇvattati” ti (M. i. 115) ādinā nayena yoniso kāmavitakke ādinaṇ paccavekkhitvā tasmiṇ tasmiṇ ārammaṇe uppannaṇ jātam abhinibbattaṇ kāmavitakkaṇ nādhivāseti, cittaṇ āropetvā na vāseti. Abbhantare vā na vāseti ti pi attho. Anadhivāsento kiṇ karoti²? *Pajahati*, chaḍḍeti. Kiṇ kacavaraṇ viya piṭakenā ti? Na hi. Api ca kho taṇ³ *vinodeti*, tudati, vijjhati, nīharati. Kiṇ balivaddaṇ viya patodenā ti? Na hi. Atha kho⁴ *vyantīkaroti*, vigatantaṇ karoti, yathā 'ssa anto pi nāvasissati, antamaso bhavaṅgamattam pi, tathā naṇ karoti. Kathaṇ pana naṇ tathā karoti ti? *Anabhāvaṇ gameti*, anu anu abhāvaṇ gameti. Vikkhambhanappahānena yathā suvikkhambhito hoti tathā karoti ti vuttaṇ hoti. Esa nayo vyāpāda-vihīṇsāvitakkesu. Ettha ca *kāmavitakko* ti yo, “Kāmapaṭisaṇyutto takko vitakko . . . micchāsaṅkappo” ti (Vbh. 362) Vibhaṅge vutto. Esa nayo itaresu.

64. [11¹⁶] *Uppannuppanne* ti uppanne uppanne. Uppan-namatte yevā ti vuttaṇ hoti. Sakiṇ vā uppanne vinodetvā

¹ C 3 maṇ asso ti.

² C 3 karoti ti.

³ C 3 naṇ.

⁴ C 3 kho naṇ.

* Vin. iii. 28, 47, 74, 92.

dutiyavāre ajjuhekkhitā na hoti; satakkhattum pi uppannuppanne vinodeti yeva. *Pāpake akusale* ti lāmakatṭhena pāpake, akosallatāya akusale. *Dhamme* ti te yeva kāmavittakkādayo; sabbe pi vā nava mahāvitakke. Tattha tayo vuttā eva. Avasesā, nātivitakko,¹ janapadavitakko, amara-vitakko, parānuddayapaṭisaṅyutto vitakko, labhasakkārasilokapaṭisaṅyutto vitakko, anavaññattipaṭisaṅyutto vitakko ti ime cha (cf. Vbh. 356). *Yaṇ hi 'ssā* ti etesu vitakkesu yaṇ kiñci assa. Sesaṇ vuttanayam eva. Kāmavitakko paṇ' ettha kāmāsavo eva. Tabbiseso bhavāsavo, taṇsampayutto diṭṭhāsavo, sabbavitakkesu avijjā avijjāsavo ti evaṇ āsavupatti veditabbā.

65. [11²⁰] *Ime vuccanti—pe—vinodanā pahātubbā* ti ime kāmavitakkādivasena vuttappakārā āsavā, iminā tasmiṇ tasmiṇ vitakke ādinavapaccavekkhanasahitena viriyasaṇvarasaṅkhātēna vinodanena pahātubbā ti vuccanti ti veditabbā.

66. [11²²] *Paṭisaṅkhā yoniso satisambojjhaṅgaṇ bhāveti* ti abhāvanāya ādinavaṇ bhāvanāya ca ānisaṇsaṇ upāyena pāthēna paccavekkhitvā satisambojjhaṅgaṇ bhāveti. Esa nayo sabbattha. Ettha ca kiñ cāpi ime uparimaggattaya-samayasambhūtā lokuttarabojjhaṅgā eva adhippetā, tathā pi ādikammikānaṇ bojjhaṅgesu asammohatthaṇ lokiya-lokuttaramissakena tesāṇ nayeṇa atthavaṇṇanaṇ karissāmi. Idha pana lokiyanayaṇ pahāya lokuttaranayo eva gahetabbo. Tattha satisambojjhaṅgaṇ ti ādinā nayeṇa vuttānaṇ sattanaṇ ādipadānaṇ yeva tāva,

Atthato lakkhaṇādihi kamato ca vinicchayo
anūnādhikato c' eva viññātabbo vibhāvinā.

67. [11²²] Tattha satisambojjhaṅge tāva saraṇatṭhena *sati-sā* paṇ' esā upaṭṭhānalakkhaṇā, apilāpanalakkhaṇā vā. Vuttam pi h' etaṇ: “Yathā,² mahārāja, rañño bhaṇḍāgariko rañño sāpateyyaṇ apilāpeti, ettakaṇ, mahārāja, hiraññaṇ, ettakaṇ suvaṇṇaṇ, ettakaṇ sāpateyyaṇ ti. Evaṇ eva kho,

¹ See Vbh. 346 and 356. For the explanation see Sammo-havinodanī 424-25 (P. G. M. Pitaka Press, 1902).

² The text of Miln. slightly differs.

mahārāja, sati uppajjamānā¹ kusalākusala-savajjānavajja-hinapaṇīta²-kaṇhasukkasappaṭṭibhāge dhamme apilāpeti: ime cattāro satipaṭṭhānā ” ti (Miln. 37) vitthāro. Apilāpanarasa. Kiccavasen’ eva hi ’ssā etaṇ lakkhaṇaṇ therena vuttaṇ. Asammoharasā vā. Gocarābhimukhabbhāvapaccupaṭṭhānā. Sati eva sambojjhaṅgo *satisambojjhaṅgo*. Tattha bodhiyā bodhissa vā aṅgo ti *bojjhaṅgo*. Kin vuttaṇ hoti? Yā hi ayaṇ dhammasāmaggī, yāya lokiyalokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhacca-paṭiṭṭhānāyūhana-kāmasukhattakīlamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṇ anekesaṇ upadavānaṇ paṭipakkhabhūtāya sati-dhammavicaya-viriya-pītipassaddhi-samādhi-upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatī ti katvā bodhī ti vuccati; bujjhatī ti kilesasantāna-niddāya utṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānam eva vā sacchikarotī ti vuttaṇ hoti; yath’ āha: “Satta bojjhaṅge bhāvetvā³ anuttaraṇ sammā-sambodhiṇ abhisambuddho ” ti (D. ii. 83); tassā dhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā aṅgo ti pi bojjhaṅgo, jhānaṅga-maggaṅgādayo viya. Yo p’ esa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatī ti katvā ariyasāvako bodhī ti vuccati, tassa bodhissa aṅgo ti pi bojjhaṅgo, senaṅga-rathaṅga-dayo viya. Ten’ āhu Porāṇā: “Bujjhanakassa puggalassa aṅgā ti vā bojjhaṅgā ” ti. Api ca, “Bojjhaṅgā ti ken’ aṭṭhena bojjhaṅga? Bodhāya saṇvattantī ti bojjhaṅgā, bujjhantī ti bojjhaṅgā, anubujjhantī ti bojjhaṅgā, paṭibujjhantī ti bojjhaṅgā, sambujjhantī ti bojjhaṅgā ” (Ps. ii. 115) icc’ ādinā Paṭisambhidānāyenaṇapi bojjhaṅgattho veditabbo. Pasattho sundaro ca bojjhaṅgo sambojjhaṅgo. Evaṇ sati eva sambojjhaṅgo *satisambojjhaṅgo*. Taṇ *satisambojjhaṅgan* ti. Evaṇ tāva ekassa ādipadassa atthato lakkhaṇādihi ca vinicchayo viññātabbo.

68. Dutiyādisu pana, catusaccadhamme vicinātī ti *dhammavicayo*. So pavicayalakkhaṇo, obhāsanaraso, asammohapaccupaṭṭhāno. Virabhāvato, vidhinā īrayitabbato ca *viriyaṇ*. Taṇ paggahalakkhaṇaṇ, upatthambhanarasaṇ, anosi-

¹ C 1, C 4 sampajjamānā.

² C 3, C 4 hinappaṇīta-.

³ D. text yathābhūtaṇ bhāvetvā. See also D. iii. 101.

danapaccupaṭṭhānaṃ. Pīṇayati ti *pīṇi*. Sā pharaṇalakkhaṇā, tuṭṭhilakkhaṇā vā, kāyacittānaṃ pīṇanarasā, tesāṃ yeva odagya-paccupaṭṭhānā. Kāyacitta - daratha - passambhanato *passaddhi*. Sā upasamalakkhaṇā, kāyacittadaratha-nimmad-danarasā, kāyacittānaṃ aparipphandabhūta-sītibhāvapaccupaṭṭhānā. Samādhānato *samādhī*. So avikkhepalakkhaṇo, avisāralakkhaṇo vā, cittacetāsikānaṃ sampiṇḍanaraso,¹ cittatṭhitipaccupaṭṭhano. Ajjupekkhanato *upekkhā*. Sā paṭisaṅkhānalakkhaṇā, samavāhitalakkhaṇā vā, ūnadhikani-vāraṇarasā, pakkaḥpātūpacchedanarasā vā, majjhataḥbhāvapaccupaṭṭhānā. Sesāṃ vuttanayam eva. Evaṃ sesapa-dānam pi atthato lakkhaṇādīhi ca vinicchayo viññātabbo.

69. Kamato ti ettha ca, “Satiṅ ca khvāhaṇ, bhikkhave, sabbatthikaṇ vadāmi” ti (S. v. 115) vacanato sabbesaṇ sesa-bojjhaṅgānaṃ upakāra-kattā satisambojjhaṅgo paṭhamāṇ vutto. Tato paraṇ “So² tathā sato viharanto taṇ dhammaṇ paññāya vicināti” ti (S. v. 68) ādinā nayena sesasambojjhaṅgānaṃ pubbāpariyavasena payojanaṇ sutte yeva vuttaṇ. Evaṃ ettha kamato pi vinicchayo viññātabbo.

70. Anūnādhikato ti, kasmā pana Bhagavatā satt’ eva bojjhaṅgā vuttā, anūnā anadhikā ti? Līnuddhaccapaṭipakkhato, sabbatthikato ca. Ettha hi tayo bojjhaṅgā līnassa paṭipakkhā. Yath’ āha: “Yasmiṇ ca kho, bhikkhave, samaye līnaṇ cittaṇ hoti, kālo tasmiṇ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo viriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāyā” ti (S. v. 113). Tayo uddhaccassa.³ Yath’ āha: “Yasmiṇ ca kho, bhikkhave, samaye uddhataṇ cittaṇ hoti, kālo tasmiṇ samaye passaddhi-sambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāyā” ti (S. v. 114). Eko pan’ ettha sabbatthiko. Yath’ āha: “Satiṅ ca khvāhaṇ, bhikkhave, sabbatthikaṇ vadāmi” ti (S. v. 115). Sabbattikaṇ⁴ ti pi pāṭho. Dvinnam pi sabbattha icchitabbakan⁵ ti attho. Evaṇ līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthi-

¹ C 1, C 2, C 4 piṇḍana°.

² C 2, C 4 So sato.

³ C 3 uddhaccassa paṭipakkā.

⁴ C 3 Sabbatthakan ti.

⁵ C 3 icchitabban ti.

kato ca satt' eva bojjaṅgā vuttā, anūnā anadhikā ti. Evam ettha anūnādhikato pi vinicchayo viññātabbo.

71. [11²²] Evaṇ tāva satisambojjaṅgan ti ādinā nayena vuttānaṇ sattannaṇ ādipadānaṇ yeva atthavaṇṇanaṇ ñatvā, idāni bhāveti vivekanissitaṇ ti ādisu evaṇ ñātabbā: Bhāveti ti vaḍḍheti. Attano cittasantāne punappunaṇ janeti, abhinibbatteti ti attho. Vivekaṇ nissitaṇ ti *vivekanissitaṇ*. Viveko ti vivittatā. Svāyaṇ tadaṅgaviveko, vikkhambhana-samuccheda-paṭipassaddhi-nissaraṇaviveko ti pañcavidho. Tassa nānattaṇ, ariyadhamme avinīto ti ettha¹ vuttanayen' eva veditabbaṇ. Ayam eva hi tattha vinayo ti vutto. Evam etasmiṇ pañcavidhe viveke vivekanissitaṇ ti tadaṅgavivekanissitaṇ, samucchedavivekanissitaṇ, nissaraṇavivekanissitaṇ ca satisambojjaṅgaṇ bhāveti ti ayam attho veditabbo.

72. Tathā hi ayaṇ bojjaṅgabhaṇvānānuyutto yogi vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṇ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṇ, maggakāle pana kiccato samucchedavivekanissitaṇ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṇ satisambojjaṅgaṇ bhāveti. Pañcavidhavivekanissitaṇ pī ti eke. Te hi na kevaḷaṇ balavavipassanā-magga-phalakkhaṇesu eva bojjaṅge uddharanti; vipassanāpāda-kakasiṇajjhāna-ānāpānāsubha-brahmavihārajjhānesu pi uddharanti. Na ca paṭi-siddhā aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesāṇ matena etesaṇ jhānānaṇ pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanavivekanissitaṇ, yathā ca vipassanākkhaṇe ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṇ ti vuttaṇ, evaṇ paṭipassaddhivivekanissitaṇ pi bhāveti ti vattuṇ vaṭṭati. Esa nayo virāganissitādisu. Vivekathā eva hi virāgādayo.

73. Kevaḷaṇ h' ettha vossaggo duvidho: pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cā ti. Tattha pariccāgavossaggo ti vipassanākkhaṇe ca tadaṅgavasena, maggakkhaṇe ca samucchedavasena kilesappahānaṇ. Pakkhandanavossaggo ti vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe pana ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṇ. Tadubhayam pi imasmiṇ lokiya-lokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṇ satisambojjaṅgo yathāvuttena pakārena kilese paricajati, nibbānaṇ ca pakkhandati.

¹ See Sutta 1, §§ 51, 53, 54.

74. [11²³] *Vossaggaparīṇāmin* ti iminā pana sakalena vacanena vossaggatthaṇ parīṇamantaṇ parīṇatañ ca. Paripaccantaṇ paripakkañ cā ti idaṇ vuttaṇ hoti. Ayaṇ hi bojjaṇṅabhāvanam anuyutto bhikkhu yathā satisambojjaṇṅo kilesapariccāgavossaggatthaṇ nibbānapakkhandana-vossaggatthañ ca paripaccati, yathā ca paripakko hoti tathā naṇ bhaveti ti. Esa nayo sesabojjaṇṅesu.

75. Idha pana nibbānaṇ yeva, sabbasaṅkhatehi vivittatā viveko, sabbesaṇ virāgabhāvato virāgo, nirodhabhāvato nirodho ti vuttaṇ. Maggo eva ca vossaggaparīṇāmī. Tasmā satisambojjaṇṅaṇ bhāveti, vivekaṇ ārammaṇaṇ katvā pavattiyā vivekanissitaṇ, tathā virāganissitaṇ, nirodhanissitañ ca. Tañ ca kho ariyamaggakkhaṇappavattiyā kilesānaṇ samucchedanato pariccāgabhāvena ca, nibbānapakkhandanabhāvena ca parīṇataṇ paripakkaṇ ti ayam eva attho daṭṭhabbo. Esa nayo sesabojjaṇṅesu.

76. [11²⁹] *Yaṇ hi 'ssā* ti etesu bojjaṇṅesu yaṇ kiñci assa. Sesaṇ vuttanayam eva. Āsavuppattiyaṇ pan' ettha imesaṇ uparimaggattaya-sampayuttānaṇ bojjaṇṅānaṇ abhāvitattā ye uppajjeyyaṇ, kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo ti tayo āsavā, bhāvayato, evaṇ 'sa te āsavā¹ na honti ti ayaṇ nayo veditabbo.

77. [11³¹] *Ime vuccanti—pe—bhāvanā pahātabbā* ti ime tayo āsavā imāya maggattaya-sampayuttāya bojjaṇṅabhāvanāya pahātabbā ti vuccanti ti veditabbā.

78. [11³³] Idāni imehi sattah' ākārehi pahīnāsavaṇ bhikkhuṇ thomento, āsavappahāne c' assa ānisaṇsaṇ dassento, eteh' eva ca kāraṇehi āsavappahāne sattānaṇ ussukkaṇ jaṇento, *yato kho, bhikkhave,—pe—antaṃ akāsi dukkhassā* ti āha. Tattha yato kho ti samivacane tokāro. Yassa kho ti vuttaṇ hoti. Porāṇā pana yamhi kāle ti vaṇṇenti. *Ye āsavā dassanā* ti ye āsavā dassanena pahātabbā, te dassanen' eva pahīnā honti, na appahīnesu yeva pahīnasaññī hoti. Evaṇ sabbattha vitthāro.

79. [12⁴] *Sabbāsavaṇvarasayvuto* ti sabbehi āsavapīdhānehi pihito. Sabbesaṇ vā āsavānaṇ pīdhānehi pihito. *Acchec-*

¹ C 1, C 2, C 4 omī āsavā.

chi tanhan ti sabbam pi tanhaṇ chindi, samucchindi.¹ *Vāvat-tayi saṇṇojanan* ti dasavidhasaṇṇojanaṇ parivattayi, nimmūlam akāsi. *Sammā* ti hetunā kāraṇena. *Mānābhisamayā* ti mānassa dassanābhisamayā pahānābhisamayā ca. Arahattamaggo hi kiccavasena mānaṇ passati. Ayam assa dassanābhisamayo. Tena diṭṭho pana so tāvad eva pahiyati, diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṇ jīvitāṇ viya. Ayam assa pahānābhisamayo. *Antam akāsi dukkhassā* ti, evaṇ arahattamaggena mānassa diṭṭhattā pahinattā ca, ye ime “Kāya-bandhanassa anto jīrati” (Vin. ii. 136), “Haritantaṇ vā” ti (M. i. 188) evaṇvutta-antimamariyādanto ca, “Antam idaṇ, bhikkhave, jīvitānaṇ” ti (It. 89) evaṇvutta-lāmakanto ca, “Sakkāyo eko anto” ti (Nd. ii. 112) evaṇvutta-koṭṭhāsanto ca, “Es’ ev’ anto dukkhassa sabbapaccayasāṅkhayā” ti () evaṇvutta-koṭṭhāsanto cā ti cattāro antā; tesu sabbass’ eva vaṭṭadukkhassa aduṇ catutthakoṭṭisaṅkhātaṇ antam akāsi, paricchedaṇ parivaṭumaṇ akāsi. Antimasamussayamattā-vasesaṇ dukkham akāsi ti vuttaṇ hoti.

80. [12⁷] *Attamanā te bhikkhū* ti sakamanā tuṭṭhamanā, pītisomanassehi vā sampayuttamanā hutvā. *Bhagavato bhāsitaṇ abhinandun* ti idaṇ dukkhassa antakiriya-pariyosānaṇ Bhagavato bhāsitaṇ, sukathitaṇ sulapitaṇ, evam etaṇ Bhagavā, evam etaṇ Sugatā ti matthakena sampañicchantā abbhanumodisū ti. Sesam ettha yaṇ na vuttaṇ, taṇ pubbe vuttattā ca suviññeyyattā ca na vuttaṇ. Tasmā sabbaṇ vuttānusārena anupadaso paccavekkhitabbaṇ.

Sabbāsavaṇsuttavaṇṇanā nīṭhitā.

3.

[*Dhammadāyādasuttavaṇṇanā*]

1. [12¹⁰] *Evam me sutan* ti Dhammadāyādasuttaṇ. Yasmā pan’ assa aṭṭhuppattiko nikkhepo, tasmā taṇ dassetvā v’ assa apubbapadavaṇṇanaṇ karissāma. Katarāya pana idaṇ aṭṭhuppattiyā nikkhittan ti? Lābhasakkāre. Bhagavato kira mahālābhasakkāro uppajji, yathā taṇ cattāro asaṅkheyye pūritadānapārami-saṅcayassa. Sabbadisāsu yamakamahā-

¹ C 3, C 4 saṅchindi, samucchindi.

megho vuṭṭhahitvā mahoghaṇ viya sabbapāramiyo, ekasmiṇ attabhāve vipākaṇ dassamā ti sampiṇḍitā viya lābhasakkāra-mahoghaṇ nibbattayiṇsu. Tato tato anna-pāna-yāna-vattha-mālā-gandha-vilepanādi-hatthā khattiya-brahmaṇādayo āgantvā, kahaṇ Buddho, kahaṇ Bhagavā, kahaṇ deva-devo narāsabho purisasīho ti Bhagavantaṇ pariyesanti. Sakaṭasatehi pi paccaye āharitvā okāsaṇ alabhamānā samantā gāvutappamāṇam pi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṇ āhacca tiṭṭhanti c' eva anubandhanti ca. Andhakavinda-brāhmaṇādayo viya. Sabbaṇ Khandhake¹ (cf. Vin. i. 220) tesu tesu suttesu ca āgatanayena veditabbaṇ. Yathā ca Bhagavato evaṇ bhikkhusaṅghassa²pi. Vuttaṇ h' etaṇ: "Tenā kho pana samayena Bhagavā sakkato hoti, garukato mānito pūjito apacito, lābhī cīvāra-piṇḍapāta-senāsana-gilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṇ. Bhikkhusaṅgho pi kho sakkato hoti, —pe---parikkhārānaṇ" ti (Ud. 12). Tathā, "Yāvata kho, Cunda, etarahi saṅghā vā gaṇā vā loke uppannā, nāhaṇ, Cunda, aññaṇ ekasaṅgham pi samanupassāmi evaṇ lābhagga-yasaggappattaṇ, yathariva, Cunda, bhikkhusaṅgho" ti (D. iii. 126). Svāyaṇ Bhagavato, bhikkhusaṅghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnāṇ mahānadīnaṇ udakam iva appameyyo ahosi.

2. Kamena bhikkhū paccayagarukā paccayagiddhā paccayabāhulikā ahesuṇ. Pacchābhattam pi tela-madhu-phāṇitādisu āhaṭesu gaṇḍiṇ paharitvā, amhākaṇ ācariyassa detha, upajjhāyassa dethā ti uccāsaddaṇ karonti. Sā ca nesaṇ pavatti Bhagavato pi pākāṭā ahosi. Tato Bhagavā ananucchavikan ti dhammasuṇvegaṇ uppādetvā cintesi: Paccayā akappiyā ti na sakkā sikkhāpadaṇ paññāpetuṇ. Paccaya-baddhā hi kulaputtānaṇ samaṇadhammavutti. Handāhaṇ dhammadāyādapaṭipadaṇ desemi, yā² sikkhākāmānaṇ kulaputtānaṇ sikkhāpadapaññatti viya bhavissati, nagaradvāre ṭhapita-sabbakāyika-ādāso viya ca. Yathā hi nagaradvāre ṭhapita-sabbakāyike ādāse cattāro pi vaṇṇā attano chāyaṇ disvā vajjaṇ pahāya niddosā honti, evam eva sikkhākāmā kulaputtā sikkhāyogamaṇḍanena attānaṇ maṇḍetukūmā imaṇ

¹ C 1, C 2, C 4 Khandhakesu.

² C 1, C 2, C 4 sā.

[illegible]

3. [12¹⁴] *Tattha dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha. mā āmisadāyādā ti dhammassa me, bhikkhave, dāyādā bhavatha, mā āmisassa. Yo mayhaṇ dhammo, tassa paṭig-gāhakā bhavatha, yaṇ ca kho mayhaṇ āmisaṇ, tassa mā paṭig-gāhakā bhavathā ti vuttaṇ hoti. Tattha dhammo pi duvidho: nippariyāyadhammo, pariyāyadhammo ti. Āmisam pi duvidhaṇ: nippariyāyāmisaṇ, pariyāyāmisan ti. Kathaṇ? magga-phala-nibbānabhedo hi navavidho pi lokuttaradhammo nippariyāyadhammo nibbaṭṭitadhammo¹ yeva, na kenaci pariyāyena kāraṇena vā lesena vā dhammo. Yaṇ pan' idaṇ vivaṭṭūpanissitaṇ kusalaṇ, seyyathidaṇ: idh' ekacco vivaṭṭaṇ patthento dānaṇ deti, sīlaṇ samādiyati, uposathakammaṇ karoti, gandhamālādīhi vatthupūjaṇ karoti, dhammaṇ suṇāti, deseti, jhānasamāpattiyo nibbatteti; evaṇ karonto anupub-bena nippariyāyadhammaṇ amataṇ nibbānaṇ paṭilabhati; ayaṇ pariyāyadhammo. Tathā cīvarādayo cattāro paccayā nippariyāyāmisaṇ eva, na aññena pariyāyena vā lesena vā āmisaṇ. Yaṇ pan' idaṇ vaṭṭagami kusalaṇ, seyyathidaṇ: idh' ekacco vaṭṭaṇ patthento sampattibhavaṇ icchamāno dā-naṇ deti—pe—samāpattiyo nibbatteti; evaṇ karonto anupub-bena devamanussasampattiṇ paṭilabhati; idaṇ pariyāyā-misaṇ nāma.*

4. Tattha nippariyāyadhammo pi Bhagavato yeva santako. Bhagavatā hi kathitattā bhikkhū magga-phala-nibbānāni adhigacchanti. Vuttaṃ h' etaṃ: “So hi, brāhmaṇa, Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asaṅjātassa maggassa saṅjanetā—pe—maggānugā ca pana etarahi sāvakā viharanti, pacchā samannāgatā” ti (M. iii. 8) ca, “So h' āvuso, Bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati, cakkhubhūto, ñāṇabhūto, dhammabhūto, brahmabhūto, vattā, pavattā, atthassa ninnetā, amatassa dātā, dhammassāmī Tathāgato” ti (M. i. 111) ca. Pariyāyadhammo pi Bhagavato yeva santako. Bha-

¹ C 2 nibbandhika°.

gavatā hi kathitattā evaṇ¹ jānanti: Vivatṭaṇ patthetvā dānaṇ dento—pe—samāpattiṇ nibbattento anukkamena amataṇ nibbānaṇ paṭilabhatī ti.

5. Nippariyāyāmisam pi Bhagavato yeva santakaṇ. Bhagavatā hi anuññātattā yeva bhikkhūhi Jivakavatthuṇ (cf. Vin. i. 280) ādiṇ katvā paṇītacīvaraṇ² laddhaṇ. Yath' āha: "Anujānāmi, bhikkhave, gahapaticīvaraṇ. Yo icchati paṇsukūliko hotu, yo icchati gahapaticīvaraṇ sādīyatu. Itarītarena pāhaṇ, bhikkhave, santuṭṭhiṇ yeva vaṇṇemi" ti (Vin. i. 280). Pubbe ca³ hi bhikkhū paṇītaṇ piṇḍapātaṇ nālatthuṇ; sapadāna-piṇḍiyālopabhogaṇā evāhesuṇ. Tehi Rājagahe viharantena Bhagavatā, "Anujānāmi, bhikkhave, saṅghabhattaṇ, uddesabhattaṇ, nimantaṇabhattaṇ, salāka-bhattaṇ, pakkhikaṇ, uposathikaṇ, pāṭipadikaṇ" ti (Vin. ii. 175) evaṇ anuññātattā yeva paṇītabhogaṇaṇ laddhaṇ. Tathā senāsanaṇ. Pubbe hi akatāpabbhāra-rukkhamūlādi-senāsanaṇ yeva bhikkhū ahesuṇ. Te, "Anujānāmi, bhikkhave, pañca leṇanī" ti (Vin. ii. 146) evaṇ Bhagavatā anuññātattā yeva vihāro, aḍḍhayogo, pāsādo, hammiyaṇ, guhā ti imāni⁴ senāsanaṇi labhiṇsu. Pubbe muttahaṇṭaken' eva bhesajjaṇ akaṇsu. Te Bhagavatā yeva, "Anujānāmi, bhikkhave, pañca bhesajjāni, seyyathīdaṇ: sappi, navanītaṇ, telaṇ, madhu, phāṇitaṇ" ti (Vin.⁵ i. 200) evam ādinā nayena anuññātattā nānā bhesajjāni labhiṇsu. Pariyāyāmisam pi Bhagavato yeva santakaṇ. Bhagavatā hi kathitattā yeva jānanti: sampattibhavaṇ patthento dānaṇ datvā sīlaṇ—pe—samāpattiyo nibbattetvā anukkamena pariyāyāmisāṇ dibbasampattiṇ manussasampattiṇ paṭilabhatī ti.

6. [12¹⁴] Tad eva yasmā nippariyāyadhammo pi pariyāyadhammo pi, nippariyāyāmisam pi pariyāyāmisam pi Bhagavato yeva santakaṇ, tasmā tattha attano sāmibhāvaṇ dassento aha: *Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā* ti. Yo ca mayhaṇ santako duvidho pi dhammo, tasa dāyādā bhavatha. Yaṇ ca kho etaṇ mayham eva santakaṇ āmisaṇ,

¹ C 3 eva.

² C 3 paṇītaṇ cīvaraṇ.

³ C 1, C 2, C 4 omit ca.

⁴ C 1, C 2, C 4 iminā.

⁵ The Vin. text differs.

tassa dāyādā mā bhavatha. Dhammakotṭhāsass' eva sāmīno bhavatha, mā āmisakotṭhāsassa. Yo hi Jinasāsane pabbajitvā paccayaparamo viharati, catusu taṇhuppādesu sandissamāno, nikkhattadhuro dhammānudhammapaṭipattiyaṇ, ayaṇ āmisadāyādo nāma. Tādisā mā bhavatha. Yo pana anuññātapaccayesu appicchatādīni eva nissāya paṭisaṅkhā sevamāno paṭipattiparamo viharati, catusu ariyavaṇsesu sandissamāno, ayaṇ dhammadāyādo nāma. Tādisā bhavathā ti vuttaṇ hoti.

7. [12¹⁵] Idāni yesaṇ tattha etad ahosi, bhavissati vā anāgatam addhānaṇ: kin nu kho Bhagavā sāvakānaṇ alābhatthiko evam āhā ti; tesaṇ, atipaṇītalābhatthiko ahaṇ evaṇ vadāmi ti dassetuṇ āha: *Atthi me tumhesu—pe—no āmisadāyādā* ti. Tassāyam attho: Atthi me tumhesu anukampā, anuddayā, hitesitā, kena nu kho me kāraṇena, kena upāyena sāvakā dhammadāyādā assu, dhammakotṭhāsasāmīno, no amisadāyādā ti. Ayaṇ pana adhippāyo: Passati kira Bhagavā āmisagarukānaṇ āmise upakkhalitānaṇ, atītakāle tāva Kapilassa bhikkhuno, “Saṅghāti pi ādittā hoti” ti (Vin. iii. 107) ādinā nayena āgata-pāpabhikkhu-bhikkhuni-sikkhamānādīnaṇ ca anekasatānaṇ apāyaparipūrakattaṇ, attano sāsane pabbajitānaṇ Devadattādīnaṇ ca; dhammagarukānaṇ pana Sāriputta-Moggallāna-MahāKassapādīnaṇ abhiññā-paṭisambhidādi-guṇapaṭilābhaṇ; tasmā tesaṇ apāyaparimuttiṇ sabbaḡaṇasampattiṇ ca icchanto āha: *Atthi me tumhesu anukampā: kin ti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyun, no āmisadāyādā* ti. Paccayagaruko¹ catuparisantare kūṭakahāpaṇo viya nibbutaṅgāro viya ca nittejo nippabho hoti. Tato vivaṭṭitacitto dhammagaruko tejavā siho va abhibhuyyacārī. Tasmā pi evam āha: *Atthi me tumhesu—pe—no āmisadāyādā* ti.

8. [12¹⁶] Evaṇ dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā ti idaṇ anukampāya paṇītataṇ lābhaṇ icchantena vuttaṇ, no alābhatthikenā ti sadhetvā, idāni imassa ovādassa akarāṇe ādinavaṇ dassento āha: *Tumhe ca me bhikkhave—pe—no dhammadāyādā* ti. Tattha tumhe pi

¹ C 3 Paccayagaruko ca.

tena ādissā bhaveyyathā ti tumhe pi tena āmisadāyādabhāvena nodhammadāyādabhāvena ādissā bhaveyyātha. Avadisitabbā, visuṇ kātābbā, vavatthapetabbā, viññūhi gārayhā bhaveyyāthā ti vuttaṇ hoti. Kin ti *āmisadāyādā Satthusāvakā viharanti, no dhammadāyādā* ti.

9. [12¹⁹] *Aham pi tena ādisso bhaveyyan* ti, aham pi tena tumhākaṇ āmisadāyādabhāvena nodhammadāyādabhāvena gārayho bhaveyyaṇ. Kin ti *āmisa — pe — dāyādā* ti. Idaṇ Bhagavā tesaṇ atīva mudukaraṇatthaṇ āha. Ayaṇ hi ettha adhippāyo: Sace, bhikkhave, tumhe āmisalolā carissatha, tattha viññū maṇ garahissanti: kathaṇ hi nāma sabbaññū samāno attano sāvake dhammadāyāde no-āmisadāyāde kātuṇ na sakkotī ti? Seyyathā pi nāma anākappasampanne bhikkhū disvā ācariyupajjhāye garahanti: kass' ime saddhivihārikā, kass' antevāsikā ti? Seyyathā pi vā pana kulakumārake vā kulakumārikāyo vā dussīle pāpadhamme disvā mātāpitāro garahanti: kass' ime puttā, kassa dhītaro ti? Evam eva maṇ viññū garahissanti: kathaṇ hi nāma sabbaññū samāno attano sāvake dhammadāyāde no-āmisadāyāde kātuṇ na sakkotī ti?

10. [12²¹] Evaṇ imassa ovādassa akarāṇe ādinavaṇ dassetvā, karāṇe ānisaṇsaṇ dassento, *tumhe ca me* ti ādim āha. Tattha *aham pi tena na ādisso bhaveyyan* ti, seyyathā pi nāma vatta-paripūrake daharabhikkhū uddesaparipucchāsampanne vassasatike there viya ākappasampanne disvā, kassa saddhivihārikā, kass' antevāsikā ti? Asukassā ti. Patirūpaṇ therassa, paṭibalo vata ovadituṇ anusāsituṇ ti ācariyūpajjhāyā na ādissā, na gārayhā bhavanti. Evam eva aham pi tena tumhākaṇ dhammadāyādabhāvena no-āmisadāyādabhāvena, kassa sāvakā Nālakapaṭipadaṇ¹ Tuvaṭakapaṭipadaṇ,² Candupama-paṭipadaṇ,³ Rathavinīta-paṭipadaṇ,⁴ Mahā-Gosiṅgasālapaṭipadaṇ,⁵ Mahā-Suññatāpaṭipadaṇ⁶ paṭipannā catupaccaya-santosa-bhāvanārama-ariyavaṇsesu⁷ sakkhibhutā paccaya-gedhato vivaṭṭamānasā abbhāmuttacāndupamā viharanti ti?

¹ Sn. p. 131.

² Sn. p. 179.

³ S. ii. 197.

⁴ M. i. 145.

⁵ M. i. 212.

⁶ M. iii. 109.

⁷ See A. ii. 27.

Samaṇassa Gotamassā ti vutte, sabbaññū vata Bhagavā, asakhi vata sāvake āmisadāyādapaṭipadaṇ chaddāpetvā dhammadāyādapaṭipattipūrake kātun ti viññūnaṇ na ādisso, na gārayho bhavēyyan ti. Evaṇ imasmiṇ pade adhippāyaṇ ñatvā sesaṇ kaṇhapakkhe vuttanayapaccanīkena veditabbaṇ.

11. [12²⁵] Evaṇ imassa ovādassa karaṇe ānisaṇsaṇ dassetvā idāni taṇ ovādaṇ niyyātento āha: *Tasmātiha me, bhikkhave, —pe—no āmisadāyādā* ti.

12. [12²⁵] Evam imaṇ ovādaṇ niyyātetvā, idāni tassā dhammadāyādapaṭipattiyā paripūrakāriṇ thometuṇ *idhāhaṇ, bhikkhave* ti ādim āha. Bhagavato hi thomaṇaṇ sutvā pi honti yeva tathattāya paṭipajjitāro. Tattha *idhā* ti nipāta-padam etaṇ. *Bhuttāvī* ti bhuttavā. Katabhattakicco ti vuttaṇ hoti. *Pavārīto* ti yāvadatthapavāraṇāya pavārīto. Yāvadatthaṇ bhuñjitvā paṭikkhittabhojano, titto cā ti vuttaṇ hoti.

13. Catubbidhā hi pavāraṇā: vassaṇvutthapavāraṇā, pac-cayapavāraṇā, anatirittapavāraṇā, yāvadatthapavāraṇā ti. Tattha, “Anujānāmi, bhikkhave, vassaṇ vutthānaṇ bhikkhūnaṇ tīhi ṭhānehi pavāretun” ti (Vin. i. 159), ayaṇ vassaṇvutthapavāraṇā. “Icchāmi ahaṇ, bhante, saṅghaṇ cātumāsaṇ bhesajjehi pavāretun” ti (Vin. iv. 101) ca, “Aññatra puna-pavāraṇāya, aññatra niccapavāraṇāya” ti (Vin. iv. 103) ca, ayaṇ pac-cayapavāraṇā. “Pavārīto nāma, āsanaṇ paññāyati, bhojanaṇ paññāyati, hatthapasse¹ ṭhito abhiharati, paṭikkhepo paññāyati, eso² pavārīto nāmā” ti (Vin. iv. 82), ayaṇ anatirit-tapavāraṇā. “Paṇitena khādaniyena bhojaniyena sahatthā santappesi, sampavāresi” ti (M. ii. 93), ayaṇ yāvadatthapavāraṇā. Ayam idha adhippetā. Tena vuttaṇ: Pavārīto ti yāvadatthapavāraṇāya pavārīto ti.

14. [12²⁹] *Paripunṇo* ti bhojanena paripunṇo. *Pariyosito* ti pariyositabhojano. Uttarapadalopo daṭṭhabbo. Yāvataṇ bhuñjitabbaṇ hoti, tāvataṇ bhuttaṇ hoti, avasitā me bhojanakiriyā ti attho. *Suhito* ti pūrīto.³ Jighacchādūkhābhāvena vā sukhito ti vuttaṇ hoti. *Yāvadattho* ti yāva-

¹ Vin. text hatthapāse.

² The Vin. text is faulty.

³ C 3 dhāto.

tako me bhojanena attho, so sabbo nipphanho¹ ti. Ettha ca purimānaṃ tiṇṇaṃ pacchimāni sādhakāni. Yo hi pari-yosito, so bhuttāvī hoti. Yo ca suhito, so yāvadatthapavāra-nāya pavārīto. Yo yāvadattho, so paripuṇṇo ti. Purimāni vā pacchimānaṃ. Yasmā hi bhuttāvī tasmā pariyosito. Yasmā pavārīto tasmā suhito. Yasmā paripuṇṇo tasmā yā-vadattho. Sabbaṃ c' etaṃ parikappetvā vuttan ti veditabbaṃ.

15. [12³⁰] *Siyā* ti ekaṃse ca vikappane ca. “Paṭhavīdhātu siyā ajjhakkā, siyā bāhirā” ti (M. i. 185) ekaṃse. “Siyā aññatarassa bhikkhuno āpattivītikamo” ti () vikap-pane. Idha ubhayam pi vaṭṭati. Atireko va *atirekadhammo*. Tathā *chaḍḍiyadhammo*. Adhiko ca chaḍḍetabbo ca, na aññaṃ kiñci kātabbo ti attho.

16. [12³¹] *Athā* ti tamhi kāle. *Jighacchādubbalyaparetā* ti jighacchāya dubbalyena ca paretā, phuṭṭhā anugatā ca, aṭṭha pi dasa pi divasāni. Tattha keci jighacchitā pi na dubbalā honti, sakkonti jighacchaṃ sahituṃ. Ime pana na tādīsā ti dassetuṃ ubhayam āha. *Tyāhan* ti te ahaṃ. *Sace ākañkhathā* ti yadi icchatha. *Appaharite* ti apparūlhaharite. Yasmiṃ ṭhāne piṇḍapātottaraṇena vinassanadhammāni tiṇāni n' atthi, tasmin ti attho. Tena nittiṇaṃ ca mahātiṇa-gahanaṃ ca yattha sakatena pi chaḍḍite piṇḍapāte tiṇāni na vinassanti, taṃ ca ṭhānaṃ pariggahitaṃ hoti. Bhūtagāma-² sikkhāpadassa hi avikopanattham etaṃ vuttaṃ. *Appāṇake* ti nippāṇake, piṇḍapātajjhottaraṇena maritabbapāṇakara-hite vā mahā-udakakkhandhe. Parittodake eva hi bhatta-pakkhepena ālulite sukhumaṇḍanāka maranti, na mahātaḷā-kādisū ti. Pāṇakānurakkhanatthaṃ hi evaṃ vuttaṃ. *Opālā-pessāmī* ti nimmuḍḍāpessāmi.

17. [13⁶] *Tatr' ekassā* ti tesu dvīsu ekassa. Yo imaṃ dhammaṃ suṭṭhu sutvā punappunaṃ āvajjeti ca, taṃ sandhāy' āha. *Vuttaṃ kho pan' etaṃ* ti ayaṃ vuttasaddo kesohāraṇe pi dissati, “Kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro” ti (M. ii. 168) ādisu. Ropite pi,

“Yathā sārādikaṃ bijaṃ khetto vuttaṃ virūhatī” ti

(*)

¹ C 3 patto ti.

² Vin. iv. 34.

* Jā. ii. 322.

ādisu. Kat^hite pi, “Vuttam¹ idaṇ Bhagavatā, vuttam arahatā” ti (It. 1) ādisu. Idha pana kathite daṭṭhabbo. Kathitaṇ kho pan’ etan ti ayaṇ hi ’ssa attho. *Āmisaññātaraṇ* ti catunnaṇ paccayāmisānaṇ aññātaraṇ ekan ti attho. *Yadidan* ti nipāto, sabbaliṅga-vibhattivacanesu tādiso va, tattha tattha atthato parināmetabbo. Idha pan’ assa yo eso ti attho. Yo eso piṇḍapāto nāma idaṇ āmisaññātaraṇ ti vuttaṇ hoti. *Yan nūnāhan* ti sādhu vatāhaṇ. *Evan* ti yathā idāni imaṇ khaṇaṇ vītināmemi, evam eva rattindivam pi. *Vītināmeyyan* ti khepeyyaṇ ativattāpeyyaṇ. *So taṇ piṇḍapātan* ti so taṇ sadevakena lokena sirasā sampaticchitabbarūpaṇ Sugatātirittaṇ piṇḍapātaṇ abhuñjitvā dhammadāyādabhāvaṇ ākañkhamāno ādittasīsūpamaṇ² paccavekkhitvā ten’ eva jighacchādubbalyena evaṇ taṇ rattindivaṇ vītināmeyya.

18. [13¹⁷] *Atha dutiyassā* ti imasmiṇ pana vāre esa sañkhepo: Sace so bhikkhu, yan nūnāhaṇ—pe—vītināmeyyan ti cintento evam pi cinteyya: Pabbajitena kho vālamigākule araññe bhesajjaṇ viya pañcakāmaguṇa-vālākule gāme piṇḍapāto pi dukkhaṇ pariyesiṭṭaṇ. Ayaṇ pana piṇḍapāto iti pariyesanādinava-vimutto ca Sugatātiritto cā ti ubhato sujātakhattiyakumāro viya hoti. Yehi ca pañcahi kāraṇehi piṇḍapāto na paribhuñjitabbo hoti, seyyathidaṇ: puggalaṇ garahitvā na paribhuñjitabbo hoti, alajjipuggalassa santako ti; aparisuddha-uppattitāya na paribhuñjitabbo hoti, bhikkhuniparipācane asantasambhāvanuppanno ti; sāmikānukampāya na paribhuñjitabbo hoti, piṇḍapatasāmiko bhikkhu jighacchito ti; so dhāto tass’ eva antevāsikādisu anukampāya na paribhuñjitabbo hoti, antevāsikā vā aññe vā tappatibaddhā jighacchitā ti; te pi dhātā suhitā api ca kho assaddhatāya na paribhuñjitabbo hoti, piṇḍapātasāmiko bhikkhu assaddho ti; tehi ca kāraṇehi ayaṇ vimutto. Bhagavā hi lajjinaṇ aggo parisuddhuppattiko piṇḍapāto. Bhagavā ca dhāto suhito. Paccāsiṇsako pi c’ añño puggalo n’ atthi. Ye ca loke saddhā Bhagavā tesāṇ aggo ti. Evaṇ cintetvā ca *so taṇ piṇḍapātaṇ bhūñjitvā—pe—vītināmeyya*.

¹ It. text reads Vuttaṇ hetāṇ.

² See S. i. 13⁸; 53²⁵. A. ii. 93¹⁸; iii. 307¹²; iv. 320²⁶.

19. [13²⁵] Ettāvatā yo pi abhuñjitvā samaṇadhammaṃ karoti, so pi bhuñjitabbakam eva piṇḍapātaṃ na bhutto hoti. Yo pi bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karoti, so pi bhuñjitabbakam eva bhutto hoti. N' atthi piṇḍapāte viseso. Pug-gale pana atthi viseso. Tasmā taṃ dassento *kiñ cāpi so ti ādim āha*. Tattha *kiñ cāpi* ti anujānana-pasaṅsanatthe nipāto. Kiṃ anujānāti? Tassa bhikkhuno taṃ anavajja-paribhogaṃ. Kiṃ pasaṅsati? Bhutvā¹ samaṇadhamma-karaṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti: Yadi pi so bhikkhu evaṃ bhuñjitabbam eva bhuñjitvā kātabbam eva kareyya, *atha kho asu yeva me purimo bhikkhu* taṃ piṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā samaṇadhammaṃ karoti, asu yeva me, so yeva mama dvīsu sūresu sūrataro viya, dvīsu paṇḍitesu paṇḍitataro viya ca pujjataro ca pāsaṅsataro ca. Dutiyabhikkhuto atirekena pūjaniyo ca pasaṅsaniyo cā ti vuttaṃ hoti.

20. [13²⁸] Idāni tam atthaṃ kāraṇena sādheṇto *taṃ kissa hetū* ti ādim āha. Tass' attho: Tattha siyā tumhākaṃ: Kasmā so bhikkhu Bhagavato pujjataro ca pāsaṅsataro cā ti? *Taṃ hi tassa yasmā* taṃ piṇḍapātaṃ paṭikkhepanaṃ *tassa bhikkhuno dīgharattaṃ appicchatāya—pe—viriyārambhāya saṃvattissati*. Kathaṃ? Tassa hi sace aparena samayena paccayesu atricchatā vā pāpicchatā vā mahicchatā vā uppajjissati, tato naṃ iminā piṇḍapātaṃ paṭikkhepaṅkusena nivāressati, are tvaṃ Sugatâtirittam pi piṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā, idāni idisaṃ icchaṃ uppādesi ti evaṃ paccavekkhamāno. Esa naṃ asantutthiyā, asallekhassa ca uppannassa nivāraṇe. Evaṃ tāv' assa appicchatāya, santutthiyā, sallekhāya saṃvattissati.

21. [13³⁰] *Subharatāyā* ti ettha ayaṃ saṃvaṇṇanā: Idh' ekacco attano pi, upaṭṭhākānam pi dubharo hoti dupposo. Ekacco attano pi upaṭṭhākānam pi subharo hoti suposo. Kathaṃ? Yo hi ambilādini laddhā anambilādini pariyasati, aññassa ghare laddhaṃ aññassa ghare chaḍḍento sabbaṃ gāmaṃ vicaritvā rittapatto va vihāraṃ pavisitvā nipajjati, ayaṃ attano dubharo. Yo pana sālimaṇsodanādinaṃ patte pūretvā dinne pi dummukhabhāvaṃ anattamanabhāvaṃ dasseti, tesāṃ vā sammukhā va taṃ piṇḍapātaṃ, kiṃ tumhehi dinnan ti

apasādento sāmaṇeragahaṭṭhādinaṇ deti, ayaṇ upaṭṭhākānaṇ dubharo. Etaṇ disvā manussā dūrato va parivajjenti, dubharo bhikkhu, na sakkā positun ti. Yo pana yaṇ kiñci lūkhaṇ vā paṇītaṇ vā laddhā tuṭṭhacitto va bhuñjitvā vihāraṇ gantvā attano kammaṇ karoti, ayaṇ attano subharo. Yo ca paresam pi appaṇ vā bahuṇ vā lūkhaṇ vā paṇītaṇ vā dānaṇ ahīletvā attamano vippasannamukho hutvā tesāṇ sammukhā va paribhuñjitvā yāti, ayaṇ upaṭṭhākānaṇ subharo. Etaṇ disvā manussā ativiya vissaṭṭhā honti; amhākaṇ bhadanto subharo, thokena¹ pi tussati, mayam eva naṇ posessāmā ti paṭiññaṇ katvā posenti. Tattha sace aparena samayena tassa attano vā upaṭṭhākānaṇ vā dubharatānayaṇa cittaṇ upapajjissati, tato naṇ iminā piṇḍapāta-paṭikkhepaṇkusena nivāressati, are tvaṇ Sugatātirittam pi piṇḍapātaṇ paṭikkhipitvā idisaṇ cittaṇ uppādesi ti evaṇ paccavekkhamāno. Evam assa subharatāya saṇvattissati.

22. [13³⁰] Sace paṇ' assa kosajjaṇ upapajjissati, tam pi eten' ev' añkusena nivāressati, are tvaṇ nāma tadā Sugatātirittaṇ piṇḍapātaṇ paṭikkhipitvā tathā jighacchādubbalya-pareto pi samaṇadhammaṇ katvā ajja kosajjam anuyuñjasi ti evaṇ paccavekkhamāno. Evam assa viriyārambhāya saṇvattissati. Evam assa idaṇ piṇḍapāta-paṭikkhipanaṇ dīgharattaṇ appicchatāya—pe—viriyārambhāya saṇvattissati.

23. Evam ass' ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni paripūressanti. Kathaṇ? Atra hi pāliyaṇ yeva appicchatā-santuṭṭhitā-viriyārambhavasena tīni āgatāni. Sesāni sallekhena saṅgahītāni. Idaṇ hi sabbakathāvatthūnaṇ nāmam eva, yadidaṇ sallekho. Yath' āha: "Sā² ca kho ayaṇ, Ānanda, kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṇvattati, seyyathidaṇ: appicchakathā" ti (M. iii. 113) vitthāro. Evaṇ ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni paripūressanti.

24. Dasa kathāvatthūni paripūrāni tisso sikkhā paripūressanti. Kathaṇ? Etesu hi appicchakathā, santosakathā, asaṇsaggakathā, silakathā ti imā catasso kathā adhisīlasik-

¹ C 2, C 3 thokakena.

² The M. text yā.

khāsaṅgahitā yeva. Pavivekakathā, viriyārambhakathā, samādhikathā ti imā tisso adhiccittasikkhāsaṅgahitā. Paññā-kathā, vimuttikathā, vimuttiñāṇadassanakathā ti imā tisso adhipaññāsikkhāsaṅgahitā ti. Evaṃ dasa kathāvatthūni paripūrāni tisso sikkhā paripūressanti.

25. Tisso sikkhā paripūrā pañca asekhe dhammakkhandhe paripūressanti. Kathaṃ? Paripūrā hi adhisīlasikkhā asekho sīlakkhandho yeva hoti; adhiccittasikkhā asekho samādhikkhandho; adhipaññāsikkhā asekhā paññā-vimutti-vimutti-ñāṇadassanakkhandhā evā ti. Evaṃ tisso sikkhā paripūrā pañca asekhe dhammakkhandhe paripūressanti.

26. Pañca dhammakkhandhā paripūrā amataṃ nibbānaṃ paripūressanti. Seyyathā pi uparipabbate pavussako mahāmegho abhippavaṭṭho pabbatakandara-padara-sākhā paripūreti. Tā paripūrā kussubbhe, kussubbhā mahāsubbhe, mahāsubbhā kunnadiyo, kunnadiyo mahānadiyo, mahānadiyo samuddaṃ sāgaraṃ paripūrenti. Evam eva tassa bhikkhuno ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni ādiṃ katvā yāva amataṃ nibbānaṃ paripūressanti. Evam ayaṃ bhikkhu dhammadāyādaṭṭhapaṭipadaṃ paṭipanno paramadhammadāyādaṃ lacchatī ti etam atthaṃ sampassamāno Bhagavā, taṃ kissa hetu? Taṃ hi tassa, bhikkhave, bhikkhuno ti ādim āha.

27. [13³¹] Evam¹ etassa bhikkhuno pujjatara-pāsaṃsatarābhāvaṃ kāraṇena sādhetvā, idāni te bhikkhū tathattāya sanniyojento, *tasmātiha, bhikkhave* ti ādim āha. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yasmā yo taṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā samaṇadhammaṃ kareyya, so imehi pañcahi mūlaguṇehi paribāhiro, yo pana abhuñjitvā kareyya, so imesaṃ bhāgi hoti, *tasmātiha, bhikkhave—pe—no āmisadāyādā* ti.

28. [13³⁴] *Idam avoca Bhagavā* ti idaṃ nidānapariyosānato pabbuti yāva, no āmisadāyādā ti suttappadesaṃ Bhagavā avoca. *Idaṃ vatvā Sugato*, idaṃ ca suttappadesaṃ vatvā, sobhanāya paṭipadāya gatattā Sugato ti saṅkhaṃ patto sv'eva Bhagavā, *utthāy' āsanā vihāraṃ pāvisi*² paññattavara-Buddhāsanato utthahitvā vihāraṃ attano Mahā-Gandhakuṭiṃ pāvisi, asambhinnāya eva parisāya.

¹ C 3, C 4 Evaṃ tassa.

² C 3 pāvisi ti.

29. Kasmā? Dhammathomanatthaṇ. Buddhā kira apariniṭṭhitāya desanāya vihāraṇ pāvisantā dvīhi kāraṇehi pavisanti, puggalathomanatthaṇ vā dhammathomanatthaṇ vā. Puggalathomanatthaṇ pavisanto evaṇ cinteti: Imaṇ mayā saṅkhittena uddesaṇ uddiṭṭhaṇ vitthārena avibhattaṇ dhammapaṭiggāhakā bhikkhū uggahetvā Ānandaṇ vā Kaccānaṇ vā upasaṅkamitvā pucchissanti. Te mayhaṇ nānena saṇsandetvā vissajjessanti. Tato dhammapaṭiggāhakā puna maṇ pucchissanti. Tesam ahaṇ, sukathitaṇ, bhikkhave, Ānandena, sukathitaṇ Kaccānena, mañ ce pi tumhe etam atthaṇ puccheyyātha, aham pi naṇ evam eva vyākareyyan ti evaṇ te puggale thomessami. Tato tesu gāraṇaṇ janetvā bhikkhū upasaṅkamissanti. Te pi bhikkhū atthe ca dhamme ca niyojessanti. Te tehi niyojitā tisso sikkhā paripūrentā dukkhass' antaṇ karissantī ti. Dhammathomanatthaṇ pavisanto evaṇ cinteti; yathā ca idh' eva cintesi: Mayi vihāraṇ pavitṭhe tam eva āmisadāyādaṇ garaṇanto dhammadāyādaṇ ca thomento imissaṇ¹ yeva parisatiṇ nisinno Sāriputto dhammaṇ desessati. Evaṇ dvinnam pi amhākaṇ ekajjhāsayaṇa matiyā desitā ayaṇ desanā aggā ca garukā ca bhavissati, pāsānacchattasadisā, caturōghanittharaṇaṭṭhena titthe ṭhapitanāvā viya, saggagamanaṭṭhena catuyutta-ājaññaratho viya ca bhavissati. Yathā ca evaṇ karontassa ayaṇ daṇḍo ti parisatiṇ āṇaṇ ṭhapetvā utṭhāy' āsanā pāsādaṇ ārūlḥe rājini tatth' eva nisinno senāpati naṇ raññā ṭhapitaṇ āṇaṇ pavatteti, evam pi mayā ṭhapitaṇ desanaṇ imissaṇ¹ yeva parisatiṇ nisinno Sāriputto thometvā desissati. Evaṇ dvinnam pi amhākaṇ matiyā desitā ayaṇ desanā balavataṛā majjhantikasuriyo viya pajjalissati.² Evaṇ idha dhammathomanatthaṇ utṭhāy' āsanā vihāraṇ pāvīsi.

30. Īdisesu ca ṭhānesu Bhagavā nisinnāsane yeva antarahito cittagatiyā vihāraṇ pavisati ti veditabbo. Yadi hi kāyagatiyā gaccheyya, sabbā parisā Bhagavantaṇ parivāretvā gaccheyya. Sā ekavāraṇ bhinnā puna dussannipātā bhavēyyā ti Bhagavā cittagatiyā eva pāvīsi.

¹ C 2 imāyaṇ; C 1, C 4 imāsaṇ.

² C 3 pajjalissatī ti.

31. [13³⁶] Evaṇ paviṭṭhe pana Bhagavati, Bhagavato adhippāyānurūpaṇ etaṇ dhammaṇ thometukāmo *tatra kho āyasmā Sāriputto—pe—etaḍ avoca*. Tattha āyasmā ti piyavacanam etaṇ. Sāriputto ti tassa therassa nāmaṇ. Tañ ca kho mātito, na pitito. Rūpasāriyā hi brāhmaṇiyā so putto, tasmā Sāriputto ti vuccati. *Actrapakkantassā* ti pakkantassa sato na cirassa. *Āvuso bhikkhave*¹ ti ettha pana, Buddhā Bhagavanto sāvake ālapantā bhikkhave ti ālapanti. Sāvaka pana Buddhehi sadisā mā homā ti āvuso ti paṭhamaṇ vatvā pacchā bhikkhave ti bhaṇanti. Buddhehi ca ālapito bhikkhusaṅgho bhadante ti paṭivacanaṇ deti, sāvakehi āvuso ti. *Kittāvatā nu kho, āvuso* ti ettha *kittāvatā* ti paricchedavacanaṇ. Kittakenā ti vuttaṇ hoti, nukāro pucchāyaṇ. Khokāro nipātamattaṇ. *Satthu pavivittassa viharato* ti, tihi vivekehi, kāya-citta-upadhipivekehi satthuno viharantassa. *Vivekaṇ nānusikkhantī* ti tiṇṇaṇ vivekānaṇ aññataram pi nānusikkhanti, āmisadāyādā va hontī ti idam atthaṇ āyasmā Sāriputto bhikkhū pucchi. Esa nayo sukkapakkhe pi.

32. [14⁵] Evaṇ vutte tam atthaṇ sotukāmā bhikkhū, *dūrato pi kho* ti ādim āhaṇsu. Tattha *dūrato pi* ti tiroraṭṭhato pi tirojanapadato pi. Nekayojanagaṇaṇāto pi ti vuttaṇ hoti. *Santike* ti samīpe. *Aññātun* ti jānitun bujjhitun. *Āyasman-taṇ yeva Sāriputtaṇ paṭibhātū* ti āyasmato yeva Sāriputtassa bhāgo hotu. Āyasmā pana Sāriputto attano bhāgaṇ katvā vibhajātū ti vuttaṇ hoti. Āyasmato hi bhāgo yadidaṇ atthakkhānaṇ, amhākaṇ pana savanaṇ bhāgo ti ayam ettha adhippāyo. Evaṇ saddalakkhaṇena sameti. Keci pana bhaṇanti: Paṭibhātū ti dissatu.² Apare upaṭṭhātū ti. *Dhāressanti* ti uggahessanti, pariyāpūnissanti.

33. [14⁹] Tato nesaṇ kathetukāmo thero *tena hī* ti ādim āha. Tattha *tenā* ti karaṇavacanaṇ. Hikāro nipāto. Yasmā sotukām' attha, yasmā ca mayhaṇ bhāraṇ āropayittha, tasmā suṇāthā ti vuttaṇ hoti. Te pi bhikkhū therassa vacanaṇ sampaticchiṇsu. Ten' āha: *Evam āvuso—pe—paccassosun* ti. Atha nesaṇ, āmisadāyādaṇ garahantena Bhagavatā tumhe pi tena ādissā bhaveyyāthā ti eken' ev'

¹ The M. text bhikkhavo.

² C 3 dissatū ti.

ākārena vuttam atthaṇ tīhi ākārehi dassento āyasmā Sāriputto etad avoca: *Idh' āvuso, satthu pavivittassa viharato —pe—ettāvatā kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṇ nānusikkhantī* ti.

34. [14¹³] *Ettāvatā*¹ yañ ca Bhagavā, āmisadāyādapaṭipadaṇ garahanto tumhe pi tena ādissā bhaveyyāthā ti āha, yañ ca attanā pucchaṇ pucchi, kittāvatā nu kho—pe—nānusikkhanti ti, tassa vitthārato attho suvibhatto hoti. So ca kho Bhagavato ādissabhāvaṇ anāmasitvā va.² Bhagavato yeva hi yuttaṇ sāvake anugaṇhantassa, aham pi tena ādisso bhavissamī ti vattuṇ, na sāvakānaṇ. Esa nayo sukkapakkhe pi. Ayaṇ tāv' ettha anusandhikkamayojanā. Ayaṇ pan' atthavannanā: *Idhā* ti imasmiṇ sāsane. *Satthu pavivittassā* ti satthuno tīhi vivekehi accantaṇ vivittassa. *Vivekaṇ nānusikkhantī* ti kāyavivekaṇ nānusikkhanti. Na paripūrentī ti vuttaṇ hoti. Yadi pana tividham pi vivekaṇ sandhāya vadeyya, pucchāya aviseso siyā. Vyākaranapakkho hi ayaṇ. Tasmā iminā padena kāyavivekaṇ, yesañ ca dhammānan ti ādina cittavivekaṇ, bāhulikā ti ādinā upadhivivekañ ca dasseti ti evam ettha saṅkhepato attho veditabbo.

35. [14¹⁴] *Yesañ ca dhammānan* ti lobhādayo sandhāy' āha; ye parato tatr' āvuso lobho ca pāpako ti ādinā nayena vakkhati. *Nappajahantī* ti na pariccajanti. Cittavivekaṇ na paripūrentī ti vuttaṇ hoti. *Bāhulikā* ti cīvarādibāhullāya paṭipannā. Sāsanaṇ sithilaṇ gaṇhantī ti *sāthalikā*. *Okkamaṇe pubbaṅgamā* ti ettha okkamaṇaṇ vuccati avagamaṇaṭṭhena pañca nīvaraṇāni. Tena pañcanīvaraṇapūraṇe pubbaṅgamā ti vuttaṇ hoti. *Paviveke* ti upadhiviveke nibbāne. *Nikkhittadhurā* ti oropitadhurā. Tadadhigamāya ārambham pi akurumānā ti ettāvatā upadhivivekaṇ na paripūrentī ti vuttaṇ hoti.

36. [14¹⁷] *Ettāvatā* aniyamen' eva vatvā idāni desanaṇ niyamento, *tatr' āvuso* ti ādim āha. Kasmā? Sāvakā tīhi ṭhānehī ti evaṇ hi aniyametvā va vuccamāne, kam pi maññe bhaṇati, na amhe ti udāsīnā pi hontī. Therā, navā, majjhimā ti evaṇ pana niyametvā vuccamāne, amhe bhaṇati ti ādaraṇ

¹ C 2, C 4 *Ettāvatā* ca.

² C 3 *omits* va.

karonti. Yathā raññā¹ amaccehi, nagaravīthiyo sodhetabbā ti vutte pi, kena nu kho sodhetabbā ti maññamānā na sodhenti. Attano attano gharadvāraṇ sodhetabban ti ānābheriyā nikkhantāya sabbe muhuttena sodhenti ca alaṅkaronti ca. Evaṇsāmpadam idaṇ veditabbaṇ. Tattha *tatrā* ti tesu sāvakesu. *Therā* ti dasavasse upādāya vuccanti. *Tihi thānehī* ti tihi kāraṇehi. Ayaṇ hi thānasaddo issariya-ṭhiti-kkhaṇa-kāraṇesu dissati. “Kiṇ pan’ āyasmā devānam indo kammaṇ katvā imaṇ thānaṇ patto” ti (*) ādisu hi issariye dissati. “Thānakusalo hoti akkhaṇavedhī” ti (cf. A. ii. 170) ādisu ṭhitiyaṇ. “Thānaso c’ etaṇ Tathāgataṇ paṭibhātī” ti (M. i. 395) ādisu khaṇe. “Thānañ ca thānato aṭṭhānañ ca aṭṭhānato” ti (M. i. 69) ādisu kāraṇe. Idha pana kāraṇe yeva. Kāraṇaṇ hi, yasmā tattha phalaṇ tiṭṭhati, tadāyattavuttibhāvena, tasmā thānan ti vuccati.

37. [14¹⁹] *Iminā paṭhamena thānena therā bhikkhū gārāyā* ti ettha gārāyā ti garahitabbā. Therā nāma samānā araṇṇhe vanapatthāni senāsanāni na upenti, gāmantasenāsaṇaṇ na muñcanti, saṅgaṇikārāmataṇ vaḍḍhentā viharanti, kāya-vivekam pi na pūrenti, nava-majjhimakāle kīdisā ahesun ti evaṇ ninditabbā honti. Imaṇ nindaṇ, āvuso, labhanti ti dasseti. *Dutiyaena thānenā* ti etthāpi, ime nāma therā pi samānā yesaṇ dhammānaṇ Satthā pahānam āha, te lobhādi-dhamme na jahanti, accharāsaṅghātamattam pi ekamante nisīditvā cittekaggataṇ na labhanti, nava-majjhimakāle kīdisā ahesun ti evaṇ ninditabbā honti. Imaṇ nindaṇ, āvuso, labhanti ti dasseti ti evaṇ yojanā kātabbā. *Tatiyenā* ti etthāpi, ime nām’ āvuso, therā pi samānā itarītarena na yāpenti, cīvara-patta-senāsaṇa-pūtikāya-maṇḍanānuyogam anuyuttā viharanti upadhivivekaṇ apūrayamānā, nava-majjhimakāle kīdisā ahesun ti evaṇ ninditabbā honti. Imaṇ, āvuso, nindaṇ labhanti ti dasseti ti evaṇ yojanā veditabbā.

38. [14²⁵] Esa nayo majjhima-navavāresu. Ayaṇ pana viseso: *Majjhimā* ti pañcavasse upādāya yāva navavassā vuccanti. *Navā* ti ūnapañcavassā vuccanti. Yathā ca tattha, nava-majjhimakāle kīdisā ahesun ti vuttaṇ, evam

¹ C 1, C 4 rañño.

* D.ii. 284.

idha navakāle kīdisā ahesuṇ, therakāle kīdisā bhavissanti, majjhima-therakāle kīdisā bhavissanti ti vatvā yojetabbaṇ.

39. [15⁷] Imasmiñ ca kaṇhapakkhe vuttapaccanīkanayena sukkapakkhe attho veditabbo. Ayaṇ paṇ' ettha saṅkhepo: Ime vata therā pi samānā yojanaparamparāya araṇṇe vanapatthāni pantāni senāsanāni sevanti, gāmantaṇ senāsanaṇ upagantaṇ yuttakāle pi na upagacchanti, evaṇ jīṇasārīrā pi āraddhaviriya paccayadāyakānaṇ pasādaṇ janenti, nava-majjhimakāle kīdisā ahesuṇ ti *iminā paṭhamena thānena therā pāsaysā bhavanti*, pāsayaṇ labhanti. Lobhādayo pahāya cittavivekaṇ pūrenti. Ayam pi mahāthero saddhivihārika-antevāsikaparivāritena hutvā nisīdituṇ yuttakāle pi, idise pi vaye vattamāne bhattakiccaṇ katvā pavittṭho sāyaṇ nikkhamati, sāyaṇ pavittṭho pāto nikkhamati, kaṣiṇa-parikammaṇ karoti, samāpattiyo nibbatteti, magga-phalāni adhigacchati, sabbathā pi cittavivekaṇ pūreti. *Iminā duttiyena thānena therā bhikkhū pāsaysā bhavanti*, pāsayaṇ labhanti. Yasmiṇ kāle therassa paṭṭadukūlakoseyyādāni sukhasamphassāni lahucīvarāni yuttāni, tasmim pi nāma kāle ayaṇ mahāthero paṇsukūlāni dhāreti, asithilaṇ sāsanaṇ gahetvā vigatanīvaraṇo phalasamāpattiṇ appetvā upadhivivekaṇ paripūrayamāno viharati, nava-majjhimakāle kīdiso ahoṣi ti *iminā tatiyena thānena therā pāsaysā bhavanti*, pāsayaṇ labhanti. Esa nayo majjhima-navavāresu.

40. [15²⁵] *Tatr' āvuso* ti ko anusandhi? Evaṇ navah' ākārehi āmisadāyādapāṭipadaṇ garahanto, navahi dhammadāyādapāṭipadaṇ thomento aṭṭhārasah' ākārehi desanaṇ niṭṭhapetvā, ye te yesaṇ ca dhammānaṇ satthā pahānam āha, te ca dhamme nappajahantī ti evaṇ pahātabbadhammā vuttā, te sarūpato ime te ti dassetuṇ idaṇ, *tatr' āvuso*, lobho cā ti ādim āha. Ayam anusandhi. Api ca heṭṭhā pariyāyen' eva dhammo kathito, āmisaṇ pana pariyāyena pi nippariyāyena pi kathitaṇ. Idāni nippariyāyadhammaṇ lokuttaramaggaṇ kathetuṇ idam āha. Ayam p' ettha anusandhi.

41. Tattha *tatrā* ti atitadesanānidassanaṇ. Satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṇ nānusikkhantī ti ādinā nayena vuttadesanāyaṇ ti vuttaṇ hoti. *Lobho ca pāpako, doso ca pāpako* ti ime dve dhammā pāpakā lāmakā, ime pahā-

tabbā ti dasseti. Tattha lubbhanalakkhaṇo lobho. Dussanalakkhaṇo doso. Tesu lobho āmisadāyādassa paccayānaṃ lābhe hoti, doso alābhe. Lobhena aladdhaṃ pattheti, dosena alabhanto vighātavā hoti. Lobho deyyadhamme hoti, doso adāyake vā amanuññadāyake vā. Lobhena nava taṇhāmūlake dhamme paripūreti, dosena pañca macchariyāni.

42. [15²⁵] Idāni tesāṃ pahānūpāyaṃ dassento, *lobhassa ca pahānāya* ti ādim āha. Tass' attho: Tassa pana pāpakassa lobhassa ca dosassa ca pahānāya. *Atthi majjhimā paṭipadā* ti maggaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ. Maggo hi, lobho eko anto, doso eko anto ti ete dve ante na upeti, na upagacchati, mutto¹ etehi antehi, tasmā majjhimā paṭipadā ti vuccati. Etesaṃ majjhe bhavattā majjhimā, paṭipajjitabbato ca paṭipadā ti. Tathā kāmasukhallikānuyogo eko anto, attakilamathānuyogo eko anto, sassataṃ eko anto, ucchedo eko anto ti purimanayen' eva vitthāretabbaṃ.

43. [15²⁷] *Cakkhukaraṇī* ti ādihi pana tam eva paṭipadaṃ thometi. Sā hi saccānaṃ dassanāya saṃvattati, dassane parināyakaṭṭhenā ti cakkhukaraṇī. Saccānaṃ ñānāya saṃvattati, viditakārakaṭṭhenā² ti *ñānakaraṇī*. Rāgādinaṃ ca vūpasamanato *upasaṃāya* saṃvattati. Catunnam pi saccānaṃ abhiññeyyabhāvadassanato *abhiññāya* saṃvattati. Sambodho ti maggo, tass' atthāya saṃvattanato *sambodhāya* saṃvattati. Maggo yeva hi maggaṭṭhāya saṃvattati, maggena kātābbakiccakaraṇato. Nibbānāmatassa pana sacchikiriyāya paccakkhakammāya saṃvattanato *ñibbānāya saṃvattati* ti vuccati. Ayam ettha sāro. Ito aññathā vaṇṇanā-papañco.³

44. [15²⁸] Idāni taṃ majjhimaṃ paṭipadaṃ sarūpato dassetukāmo, *katamā ca sā* ti pucchitvā, *ayam evā* ti ādinā nayena vissajjeti.⁴ Tattha *ayam evā* ti avadhāraṇavacanaṃ, aññamaggapaṭisedhanatthaṃ, Buddha-Pacceka-Buddha-sāvakaṇaṃ sādharmaṇabhāvadassanatthaṃ ca. Vuttan c' etaṃ:

¹ C 3 vimutto.

² C 3 viditakaraṇaṭṭhenā ti.

³ C 3 vaṇṇanā papañcā.

⁴ C 1 vissajesi.

“Eso¹ va maggo n’ atth’ añño dassanassa visuddhiyā” ti (Dh. 274). Svāyaṇ kilesānaṇ ārakattā pi *ariyo*, ariyappahānāya saṇvattatī ti pi, Ariyena desito ti pi, ariyabhāvapaṭilābhāya saṇvattatī pi *ariyo*. Aṭṭhahi aṅgehi upetattā *aṭṭhaṅgiko*, na ca aṅgavinimmutto, pañcaṅgika-turiyādīni viya. Kilese mārento gacchati, maggati vā nibbānaṇ, maggīyati vā nibbānatthikehi, gammati vā tehi paṭipajjiyatī ti *maggo*.

45. [15³¹] *Seyyathīdan* ti nipāto. Tassa katamo so iti ce ti attho. Katamāni vā tāni aṭṭhaṅgāni ti. Ekamekaṇ hi aṅgaṇ maggo yeva. Yath’ āha: “Sammādiṭṭhi maggo c’ eva hetu cā” ti (Dhs. 186). Porāṇā pi bhaṇanti: Dassanamaggo sammādiṭṭhi, abhiniropanamaggo sammāsaṅkappo—pe—avikkhepamaggo sammāsamādhī ti.* Sammādiṭṭhādisu c’ etesu sammādassanalakkhaṇā *sammādiṭṭhi*. Sammā-abhiniropanalakkhaṇo *sammāsaṅkappo*. Sammāpariggahalakkhaṇā *sammāvācā*. Sammāsamutṭhāpanalakkhaṇo *sammākammanto*. Sammāvodāpanalakkhaṇo *sammā-ājīvo*. Sammāpaggahalakkhaṇo *sammāvāyāmo*. Sammā-upaṭṭhānalakkhaṇā *sammāsaṭi*. Sammāsamādhānalakkhaṇo *sammāsamādhī*. Nibbacanam pi nesaṇ, sammāpassatī ti *sammādiṭṭhi* ti eten’ eva nayena veditabbaṇ.

46. Tattha sammādiṭṭhi uppajjamānā micchādiṭṭhiṇ tapaccaniya²-kilese ca avijjaṇ ca pajahati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca passati, te ca kho asammohato, na ārammaṇato, tasmā sammādiṭṭhī ti vuccati. Sammāsaṅkappo micchāsaṅkappaṇ tappaccaniya-kilese ca pajahati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca sammā abhiniropeti, tasmā sammāsaṅkappo ti vuccati. Sammāvācā micchāvācaṇ tappaccaniya-kilese ca pajahati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca sammā parigaṇhāti, tasmā sammāvācā ti vuccati. Sammākammanto micchākammantaṇ tappaccaniya-kilese ca pajahati, nibbānaṇ ca ārammaṇaṇ karoti, sampayuttadhamme ca

¹ C 3 Es’ eva.

² C 2, C 4 tappaccanīkā-; *Ṭīkā*: “Micchādiṭṭhiyā sahajekatṭhatāya tadekatṭhā va tappaccaniyakilesā daṭṭhabbā.”

* Ps. ii. 84.

sammā samuṭṭhāpeti, tasmā sammākammanto ti vuccati. Sammā-ājīvo micchā-ājīvaṇṇaṃ tappaccaniya-kilese ca pajahati, nibbānaṃ ca ārammaṇaṇṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā vodāpeti, tasmā sammā-ājīvo ti vuccati. Sammāvāyāmo micchāvāyāmaṇṇaṃ tappaccaniyadhamme ca kosajjaṇṇaṃ ca pajahati, nibbānaṃ ca ārammaṇaṇṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā paggaṇhāti, tasmā sammāvāyāmo ti vuccati. Sammāsati micchāsatiṇṇaṃ tappaccaniya-kilese ca pajahati, nibbānaṃ ca ārammaṇaṇṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā upaṭṭhāpeti, tasmā sammāsati ti vuccati. Sammāsamādhi micchāsamādhiṇṇaṃ tappaccaniya-kilese ca uddhaccaṇṇaṃ ca pajahati, nibbānaṃ ca ārammaṇaṇṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca sammā samādhivati, tasmā sammāsamādhi ti vuccati.

47. [15³³] Idāni, *ayaṃ kho sū, āvuso*, ti tam eva paṭipadaṇṇaṃ nigamento āha. Tass' attho: Yvāyaṇṇaṃ cattāro pi lokuttare magge ekato katvā kathito aṭṭhaṅgiko maggo, *ayaṃ kho sū, āvuso—pe—nibbānāya saṃvattatī* ti.

48. [15³⁴] Evaṇṇaṃ pahātabbadhamme lobhadose tappahānūpāyaṇṇaṃ ca dassetvā, idāni aññe pi pahātabbadhamme, tesāṇṇaṃ pahānūpāyaṇṇaṃ ca dassento, *tatr' āvuso, kodho cā* ti ādim āha. Tattha kujjhanalakkhaṇo *kodho*, caṇḍikkalakkhaṇo vā, āghātakaraṇaraso, dūsanapaccupaṭṭhāno. Upanandhanalakkhaṇo *upanāho*, veraṇṇaṃ appaṭinissajjanaraso, kodhānuppa-bandhabhāva-paccupaṭṭhāno. Vuttaṇṇaṃ c' etaṇṇaṃ: "Pubbakāle kodho, aparakāle upanāho" ti (Vbh. 357) ādi. Paraḡaṇamakkhanalakkhaṇo *makkho*, tesāṇṇaṃ vināsanaraso, tadavacchādanapaccupaṭṭhāno. Yugaggāhalakkhaṇo *paḷāso*, paraḡaṇehi attano ḡaṇāṇaṇṇaṃ samīkaraṇaraso, paresāṇṇaṃ ḡaṇappamāṇena upaṭṭhāna-paccupaṭṭhāno. Parasampattikhiyana-lakkhaṇā *issā*, tassā akkhamanalakkhaṇā vā, tattha anabhira-tirasā, tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā. Attano sampat-tinigūhanalakkhaṇaṇṇaṃ *maccheraṇṇaṃ*, attano sampattiyā parehi sādharmaṇabhāva-asukhāyanarasaṇṇaṃ, . saṅkocapaccupaṭṭhānaṇṇaṃ. Katapāpa-paṭicchādanalakkhaṇā *māyā*, tassa nigūhanarasaṇṇaṃ, tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā. Attano avijjamānaḡaṇappakāsanalakkhaṇaṇṇaṃ *sātheyyaṇṇaṃ*, tesāṇṇaṃ samudāharaṇarasaṇṇaṃ, sarī-rākārehi pi tesāṇṇaṃ vibhūtakaraṇapaccupaṭṭhānaṇṇaṃ. Cittassa

uddhumātabbhāvalakkhaṇo *thambho*, appatissayavuttiraso, amaddavatāpaccupaṭṭhano. Karaṇuttariyalakkhaṇo *sārambho*, vipaccanikatāraso, agāravapaccupaṭṭhano. Unnatilakkhaṇo *māno*, ahañkāraraso, uddhumātabbhāvapaccupaṭṭhano. Abbhunnatilakkhaṇo *atimāno*, ativiya ahañkāraraso, accuddhumātabbhāvapaccupaṭṭhano. Mattabhāvalakkhaṇo *mado*, madagāhanaraso,¹ ummādapaccupaṭṭhano. Pañcasu kāmagaṇesu cittavossaggalakḥhaṇo *pamādo*, vossaggānuppadānaraso, sativippavāsapaccupaṭṭhano ti. Evaṇ imesaṇ dhammānaṇ lakkhaṇādīni veditabbāni. Ayam ettha sañkhepo. Vitthāro pana, “Tattha katamo kodho” ti (Vbh. 357) ādinā Vibhaṅge vuttanayen’ eva veditabbo.

49. Visesto c’ ettha āmisadāyādo attano² alabhanto aññassa lābhino kujjhati. Tassa sakiṇ uppanno kodho kodho yeva, tatuttariṇ upanāho. So evaṇ kuddho upanayhanto sante pi aññassa lābhino guṇe makkheti, aham pi tādiso ti ca yugaggāhaṇ gaṇhati. Ayam assa makkho ca palāso ca. So evaṇ makkhī palāsī, tassa lābhasakkārādisu, kiṇ imassa iminā ti issati, padussati. Ayam assa issā. Sace pan’ assa kāci sampatti hoti, tassā tena sādharmaṇabhāvaṇ na sahati. Idam assa maccherāṇ. Lābhahetu kho pana attano sante pi dose paṭicchādeti. Ayam assa māyā. Asante pi guṇe pakāseti. Idam assa sātheyyaṇ. So evaṇ paṭipanno sace yathādhippāyaṇ lābhaṇ labhati, tena thaddho hoti amuducitto, na yidaṇ evaṇ kātabban ti ovadituṇ asakkuṇeyyo. Ayam assa thambho. Sace pana naṇ koci kiñci vadati, na yidaṇ evaṇ kātabban ti, tena sāraddhacitto hoti, bhākuṭikamukho, ko me tvaṇ ti pasayhabhāṇi. Ayam assa sārambho. Tato thambhena aham eva seyyo ti attānaṇ maññanto māni hoti, sārambhena, ke ime ti pare atimaññanto atimāni. Ayam assa māno ca atimāno ca. So tehi mānātimānehi jātimaḍḍiṇ anekarūpaṇ madaṇ janeti, matto samāno kāmagaṇādibhedeṣu vatthusu pamajjati. Ayam assa mado ca pamādo cā ti. Evaṇ āmisadāyādo aparimutto hoti imehi pāpakehi dhammehi, aññehi ca evarūpehi. Evaṇ tāv’ ettha pahātabbā dhammā veditabbā.

¹ C 2, C 4 madagāharaso.² C 3 attanā.

50. Pahānūpāyo pana pāthato ca atthato ca sabbattha nibbiseso yeva. Nānaparicayapāṭavatthaṇ paṇ' ettha ayaṇ bhedo ca¹ kamo ca bhāvanānayo ca veditabbo. Tattha bhedo tāva: Ayaṇ hi majjhimā paṭipadā kadāci ariyo aṭṭhaṅgiko maggo hoti, kadāci sattaṅgiko. Ayaṇ hi lokuttara-paṭhamajjhānavasena uppajjamāno aṭṭhaṅgiko hoti, avasesajjhānavasena sattaṅgiko. Ukkatṭhaniddesato paṇ' idha aṭṭhaṅgiko ti vutto. Ito paraṇ hi maggaṅgaṇ n' atthi. Evaṇ tāv' ettha bhedo veditabbo. Yasmā pana sabba-kusalānaṇ sammādiṭṭhi seṭṭhā; yath' āha: "Paññā hi seṭṭhā kusalā vadanti" ti (*); kusalavāre² ca pubbaṅgamā; yath' āha: "Kathaṇ ca bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti? Sammādiṭṭhiṇ sammādiṭṭhī ti pajānāti, micchādiṭṭhiṇ micchādiṭṭhī ti pajānāti"³ ti (M. iii. 71) vitthāro; yathā⁴ c' āha: "Vijjā ca kho, bhikkhave, pubbaṅgamā kusalānaṇ dhammānaṇ samāpattiyā" ti (A. v. 214); tappabhavābhiniḍḍattāni sesaṅgāni; yath' āha: "Sammādiṭṭhiṇ sammāsaṅkappo pahoti—pe—sammāsatissa sammāsamādhi pahoti" ti (M. iii. 76); tasmā iminā kamena etāni aṅgāni vuttāni ti evam ettha kamo veditabbo.

51. Bhāvanānayo ti, koci samathapubbaṅgamaṇ vipassanaṇ bhāveti, koci vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ. Kathaṇ? Idh' ekacco paṭhamaṇ upacārasamādhin vā appanāsamādhin vā uppādeti. Ayaṇ samatho. So taṇ ca taṇsam-payutte ca dhamme aniccādihi vipassati. Ayaṇ vipassanā. Iti paṭhamaṇ samatho, pacchā vipassanā, tena vuccati samathapubbaṅgamaṇ vipassanaṇ bhāveti ti. Tassa samathapubbaṅgamaṇ vipassanaṇ bhāvayato maggo sañjāyati. So taṇ maggaṇ āsevati, bhāveti, bahulikaroti. Tassa taṇ maggaṇ āsevato bhāvayato bahulikaroto saṇyojanāni pahiyanti, anusayā vyantihonti, evaṇ samathapubbaṅgamaṇ vipassanaṇ bhāveti. Idha paṇ' ekacco vuttappakāraṇ samathaṇ anupādetvā va pañcupādānakkhandhe aniccādihi vipassati.

¹ C 1, C 2, C 4 ekam eva bhāvanānayo.

² C 1, C 2 Kusalavāresu.

³ The order of this passage is different in the M. text.

⁴ C 3 Yath' āha. * Ja. iii. 348.

Ayaṇ vipassanā. Tassa vipassanāpāripūriyā tattha jātānaṇ dhammānaṇ vavassaggārammaṇatā¹ uppajjati cittassa ekag-gatā. Ayaṇ samatho. Iti paṭhamaṇ vipassanā pacchā sama-tho, tena vuccati vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ bhāveti ti. Tassa vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ bhāvayato maggo sañjāyati. So taṇ maggaṇ āsevati—pe—bahulīkaroti. Tassa taṇ maggaṇ āsevato—pe—anusayā vyantihonti. Evaṇ vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ bhāveti. Samathapubbaṅ-gamaṇ pana vipassanaṇ bhāvayato pi, vipassanāpubbaṅgamaṇ samathaṇ bhāvayato pi lokuttaramaggakkhaṇe samathavi-passanā yuganandhā² va honti ti evam ettha bhāvanānayo veditabbo ti.³

Dhammadāyādasuttavaṇṇanā nīṭhitā.

4.

[*Bhayabheravasuttavaṇṇanā*]

1. [16¹⁵] *Evaṃ me sutan* ti Bhayabheravasuttaṇ. 'Tatrā-yaṇ anupubbapadavaṇṇanā: *Athā* ti avicchedatthe nipāto, *Kho* ti avadhāraṇatthe. Bhagavato Sāvatthiyaṇ vihāre avic-chinne yevā ti vuttaṇ hoti. *Jānussonī* ti, n' etaṇ tassa mātāpitūhi kataṇ nāmaṇ, api ca kho ṭhānantarapaṭilābhalad-dhaṇ. Jānussoniṭṭhānaṇ kira nām' etaṇ purohitaṭṭhānaṇ. Taṇ tassa raññā dinnāṇ. Tasmā Jānussonī ti vuccati. Brahmaṇ aṇatī ti *brāhmaṇo*. Mante sajjhāyati ti attho. Idam eva hi jātibrāhmaṇānaṇ niruttivacanaṇ. Ariyā pana bāhitapāpattā brāhmaṇā ti vuccanti. *Yena Bhagavā ten' upasaṅkamī* ti, *yenā* ti bhummatthe karaṇavacanaṇ. Tasmā yattha Bhagavā tattha upasaṅkamī ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Yena vā karaṇena Bhagavā devamanusshehi upasaṅkamitabbo, tena karaṇena upasaṅkamī ti evam p' ettha attho daṭṭhabbo. Kena karaṇena Bhagavā upasaṅka-mitabbo ti?⁴ Nānappakāra - guṇavisesādhigamādhippāyena,

¹ C 2, C 4 vossaggā°; *Ṭīkā*: "Vavassaggo vossaggo paṭinissaggo ti ca apavaggo ti ca atthato ekaṇ."

² C 3, C 4 yuganaddhā.

³ C 1, C 2 omīti ti.

⁴ C 1, C 2, C 4 omīti ti.

sādupalūpabhogādhippāyena dvijagaṇehi niccaphalita-mahārukkho viya. Upasaṅkamī ti ca gato ti vuttaṇ hoti.

2. [16¹⁶] *Upasaṅkamitvā* ti upasaṅkamanapariyosānādi-panaṇ. Atha vā evaṇ gato tato āsannataraṇ ṭhānaṇ Bhagavatā samīpasaṅkhātaṇ gantvā ti pi vuttaṇ hoti. *Bhagavatā saddhiṇ sammodī* ti yathā khamanīyādini pucchanto Bhagavā tena, evaṇ so pi bhagavatā saddhiṇ samappavattamodo ahosi, sītodakaṇ viya uṇhodakena sammoditaṇ ekibhāvaṇ agamāsi. Yāya ca, kacci te bho Gotama khamanīyaṇ, kacci yāpanīyaṇ, kacci bho Gotamassa Gotamasāvakaṇaṇ ca appābādhaṇ appātaṅkaṇ lahuṭṭhānaṇ balaṇ phāsuvihāro¹ ti ādikāya kathāya sammodi, taṇ, pītipāmojjasaṅkhātasammodajananato sammodituṇ yuttabhāvato ca sammodanīyaṇ, atthabyañjanamadhuratāya suciram pi kālaṇ sāretuṇ nirantaṇ pavattetuṇ araharūpato saritabbabhāvato ca sārāṇīyaṇ; sūyamānasukhato ca *sammodanīyaṇ*, anussariyamānasukhato *sārāṇīyaṇ*; tathā byañjanaparisuddhatāya sammodanīyaṇ, atthaparisuddhatāya sārāṇīyaṇ ti evaṇ anekehi pariyāyehi *sammodanīyaṇ kathaṇ sārāṇīyaṇ*. *Vītisāretvā* ti² pariyosāpetvā niṭṭhapetvā. Yen' atthena āgato taṇ pucchi-tukāmo *ekam antaṇ nisīdi*.

3. [16¹⁸] *Ekam antaṇ* ti bhāvanapūṇsakaniddeso. "Visamaṇ candimasuriyā parivattanti" ti (A. ii. 74) ādisu viya. Tasmā yathānisinno ekamante nisinno hoti, tathā nisīdi ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṇ upāyogavacanaṇ. *Nisīdī* ti upāvisi. Paṇḍitā hi purisā garuṭṭhānīyaṇ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekam antaṇ nisīdanti, ayaṇ ca nesaṇ aññataro, tasmā ekam antaṇ nisīdi.

4. Kathaṇ nisinno pana ekam antaṇ nisinno hoti ti? Cha nisaṇṇādose vajjetvā. Seyyathidaṇ: atidūram accāsaṇaṇ, uparivātam unnatappadesaṇ, atisammukham atipacchā ti. Atidūre nisinno hi³ sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṇ hoti. Accāsaṇe nisinno saṅghaṭṭanaṇ karoti. Uparivāte nisinno sariragandhena bādhati. Unnatappadesa nisinno agāraṇaṇ pakāseti. Atisammukhā nisinno, sace

¹ C 1, C 2, C 4 phāsuvihāraṇ ti.

² C 3 omits ti.

³ C 1, C 4 pi.

daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno, sace daṭṭhukāmo hoti givaṃ pasāretvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayam pi ete cha nisajjādose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṃ: *Ekam antaṃ nisīdī* ti.

5. [16²⁰] *Ye' me ti ye ime. Kulaputtā* ti, duvidhā kulaputtā: jātikulaputtā, ācārakulaputtā ca. Tattha, “Tena kho pana samayena Raṭṭhapālo nāma kulaputto tasmiṃ yeva Thullakoṭṭhite aggakulikassa putto” ti (M. ii. 55) evaṃ āgatā uccākulappasūtā jātikulaputtā nāma. “Ye¹ te kulaputtā saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā” ti (M. i. 32) evaṃ āgatā pana yattha katthaci kule pasūtā pi ācārasampannā ācārakulaputtā nāma. Idha pana dvīhi pi kāraṇehi kulaputtā yeva.

6. [16²¹] *Saddhā* ti saddhāya. *Agārasmā* ti agārato. *Anagāriyaṃ* ti pabbajjaṃ bhikkhubhāvaṃ ca. Pabbajjā pi hi, n' atth' ettha agāriyaṃ ti anagāriyā. Agārassa hitaṃ kasigorakkhādi kammaṃ ettha n' atthī ti attho. Bhikkhu pi, n' atth' assa agāraṃ ti anagāro. Anagārassa bhāvo anagariyaṃ. *Pabbajitā* ti upagatā. Evaṃ sabbathā pi anagāriyasaṅkhātāṃ pabbajjaṃ bhikkhubhāvaṃ ca upagatā ti vuttaṃ hoti.

7. [16²²] *Pubbaṅgamo* ti purato gāmī, nāyako. *Bahukāro* ti hitakiriyaṃ bahūpakāro. *Bhavaṃ tesāṃ Gotamo samādapetā* ti, te kulaputte bhavaṃ Gotamo adhisilādini gāhetā sikkhāpetā. *Sā janatā* ti so janasamūho. *Diṭṭhānugatiṃ āpajjatī* ti dassanānugatiṃ paṭipajjati. Yandiṭṭhiko bhavaṃ Gotamo, yaṅkhantiko yaṅruciko, te pi² tandiṭṭhikā honti, taṅkhantikā taṅrucikā ti attho.

8. Kasmā paṇāyaṃ evaṃ āhā ti? Esa kira pubbe aneke kulaputte agāramajjhe vasante devaputte viya pañcahi kāmagaṇehi paricāriyamāne³ anto ca bahi ca sasaṅvihitārakkhe disvā, te aparena samayena Bhagavato madhurassaraṇaṃ dhammadesanaṃ sutvā saddhāya gharā nikkhamma pabbajitvā ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhe āraññikesu senāsanesu kenaci arakkhiyamāne pi, anussaññitāparisaññite

¹ *M. text* Ye pana te.

² C 1, C 2, C 4 pana.

³ C 3 paricāriyamāne.

haṭṭhapahaṭṭhe udaggudagge addasa. Disvā ca, imesaṇ kulaputtānaṇ ayaṇ phāsuvihāro kaṇ nissāya uppanno ti cintento, samaṇaṇ Gotamaṇ ti Bhagavati pasādaṇ alatthā. So taṇ pasādaṇ nivedetuṇ Bhagavato santikaṇ āgato; tasmā evaṃ āha.

9. [16²⁴] Ath' assa Bhagavā taṇ vacanaṇ sampaṭicchanto abbhanumodanto ca, *evaṃ etaṇ, brāhmaṇā* ti ādim āha. Vacanasampaṭicchanaṇumodanatto yeva hi ettha ayaṇ evaṇ ti nipāto. *Mamaṇ uddissā* ti maṇ uddissa. *Saddhā* ti sad-dhāya eva "Na inatthā,¹ na bhayaṭṭhā" ti (It. 89) ādini sandhāy' āha. Īdisānaṇ yeva hi Bhagavā pubbaṅgamo, na itaresaṇ.

10. [16²⁹] *Durabhisambhavāni hī* ti sambhavituṇ dukkhāni, dussahāni. Na sakkā appesakkhehi ajjhogāhituṇ ti vuttaṇ hoti. *Araññe-vanapatthāni* ti araṇṇāni ca vanapatthāni ca. Tattha kiṇ cāpi Abhidhamme nippariyāyena, "Nikkhamitvā bahi indakhilā sabbam etaṇ araṇṇān" ti (Vbh. 251) vuttaṇ, tathā pi yaṇ taṇ, "Pañcadhanusatikaṇ pacchiman" ti (Vin. iv. 183) āraṇṇakaṅga-nippādakaṇ² senāsanaṇ vuttaṇ, tad eva adhippetan ti veditabbaṇ. *Vanapatthan* ti gāman-taṇ atikkamitvā manussānaṇ anupacāraṭṭhānaṇ, yattha na kasiyati, na vapiyati. Vuttaṇ c' etaṇ: "Vanapatthan ti dūrānam etaṇ senāsanaṇaṇ adhivacanaṇ. Vanapatthan ti vanasaṇḍānam etaṇ senāsanaṇaṇ — pe — Vanapatthan ti bhiṇsanakānam etaṇ . . . Vanapatthan ti salomahaṇsānam etaṇ . . . Vanapatthan ti pariyaṇtānam etaṇ . . . Vanapatthan ti na manussūpacārānam etaṇ senāsanaṇaṇ adhivacanaṇ" ti (Vbh. 251). Ettha ca pariyaṇtānaṇ ti imam ekaṇ pariyaṇaṇ ṭhapetvā sesapariyaṇyehi vanapatthāni veditabāni. *Pantāni* ti pariyaṇtāni, atidūrāni.

11. [16³⁰] *Dukkaṇaṇ pavivekaṇ* ti kāyavivekaṇ dukkaṇaṇ. *Durabhiraṇaṇ* ti abhiraṇaṇaṇ na sukhaṇ. *Ekatte* ti ekibhāve. Kiṇ dasseti? Kāyaviveke kate pi tattha cittaṇ abhiraṇaṇaṇaṇ petuṇ dukkaṇaṇ, dvayaṇdvayaṇaṇaṇaṇ hi ayaṇ loko ti.

¹ It ought to be inatthā and bhayaṭṭhā (Sanskrit rinārtāh and bhayārtāh), and is so in B.

² See Visu. i. 72.

12. [16³¹] *Haranti maññe* ti haranti viya ghasanti viya. *Mano* ti manaṇ. *Samādhij alabhamānassā* ti upacārasamādhij vā appanāsamādhij vā alabhantassa. Kiṇ dasseti? Īdisassa bhikkhuno tiṇa-paṇṇa-migādisaddehi vividhehi ca bhiṇsanakehi vanāni cittaṇ vikkhipanti maññe ti. Sabbaṇ brāhmaṇo saddhāya¹ pabbajitānaṇ kulaputtānaṇ araṇṇavāsena vimhito āha.

13. [17¹] Ath' assa Bhagavā purimanayen' eva, *evam etaṇ*, *brāhmaṇā* ti ādihi taṇ vacanaṇ sampaṭicchitvā abbhanumoditvā ca, yasmā solasasu ṭhānesu ārammaṇapariggaharahitānaṇ yeva tādīsāni senāsanāni durabhisambhavāni, na tesu ārammaṇesu pariggahayuttānaṇ, attanā² ca bodhisatto samāno tādiso ahosi, tasmā attano tādīsanaṇ senāsanānaṇ durabhisambhavataṇ dassetuṇ, *mayham pi kho* ti ādim āha. Tattha *pubbe va sambodhā* ti sambodhato pubbe va. Ariyamaggappavattito³ aparabhāge yevā ti vuttaṇ hoti. *Anabhisambuddhassā* ti appaṭividdhacatusaccassa. *Bodhisattass' eva sato* ti bujjanakasattass' eva, sammāsambodhiṇ adhigantaṇ arahantass' eva sato. Bodhiyā vā sattass' eva laggass' eva sato. Dipaṅkarassa hi Bhagavato pādamūle aṭṭhadhamma-samodhānena abhinīhārasamiddhito pabhuti Tathāgato Bodhiyaṇ satto, laggo, pattabbā esā⁴ mayā ti tadadhigamāya parakkamaṇ amuñcanto yeva āgato, tasmā Bodhisatto ti vuccati.

14. [17¹¹] *Tassa mayhan* ti tassa evaṇ bodhisattass' eva sato mayhaṇ. *Ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā* ti ye keci pabbajjūpagatā vā bhovādino vā. *Aparisuddhakāyakammantā* ti aparisuddhena pānātipātādinā kāyakammante na samannāgatā. *Aparisuddhakāyakammantasandosahetū* ti aparisuddhassa kāyakammantasāṅkhātassa attano dosassa hetu. *Aparisuddhakāyakammantassa kāraṇā* ti vuttaṇ hoti. *Have* ti ekaṇsavacane nipāto. *Akusalan* ti sāvajjaṇ akkhemañ ca. *Bhayabheravan* ti bhayañ ca bheravañ ca. Cittutrāsassa ca bhayānakārammaṇassa c' etaṇ adhivacanaṇ.

¹ C 3 saddhāpabbajitānaṇ.

² C 1, C 2, C 4 attānañ ca.

³ C 3 °ppattito.

⁴ C 3 mayā esā ti.

Tattha bhayaṇ sāvajjaṭṭhena akusalaṇ, bheravaṇ akkhemaṭṭhenā ti veditabbaṇ. *Avhayanī* ti pakkosanti.

15. Kathaṇ ? Te hi pāṇātipātādini katvā, mayaṇ ayuttam akamha, sace no te jāneyyūṇ yesaṇ aparajjhimha, idāni anubandhitvā anayavyasanaṇ āpādeyyun ti araṇṇaṇ pavisitvā gacchantare vā gumbantare vā nisidanti. Te appamattakam pi tiṇasaddaṇ vā paṇṇasaddaṇ vā sutvā, idāni 'mha naṭṭhā ti tasanti, vittasanti, āgantvā parehi parivāritā viya baddhā vadhītā viya ca honti. Evaṇ taṇ bhayabheravaṇ attani samāropanaṭṭhena avhayanī, pakkosanti.

16. [17¹⁵] *Na kho paṇāhaṇ — pe — paṭisevāmī* ti, ahaṇ kho pana aparisuddhakāyakammanto hutvā araṇṇe vana-patthāni pantāni senāsanaṇi na paṭisevāmi. *Ye hi vo* ti ettha *vo* ti nipātamattaṇ. *Ariyā* vuccanti Buddhā ca Buddhasāvaka ca. *Parisuddhakāyakammantā* ti idisā hutvā. *Ahaṇ tesāṇ aṇṇatamo* ti tesāṇ amhi eko, aṇṇataro. Bodhisatto hi gahaṭṭho pi pabbajito pi parisuddhakāyakammanto va hoti. *Bhiyyo* ti atirekatthe nipāto. *Palloman* ti pannalomataṇ. *Khemaṇ*, sotthibhāvaṇ ti attho. *Āpādin* ti āpajjiṇ. Atirekaṇ sotthibhāvaṇ, atirekena vā sotthibhāvam āpajjin ti vuttaṇ hoti. *Araṇṇe viharāyā* ti araṇṇe viharatthāya.

Kāyakammantavārakathā niṭṭhitā.

17. [17²³] *Esa nayo sabbattha*. Ayaṇ pana viseso: Vacīkammantavāre tāva *aparisuddhacīkammantā* ti aparisuddhena musāvādādīnā vacīkammantena¹ samannāgatā. Te kathaṇ bhayabheravaṇ avhayanī ? Te musāvādena parassa atthaṇ bhañjitvā, piṇḍāvacāya mittabhedāṇ katvā, pharusāvācāya paresaṇ parisamajjhe mammāni bhinditvā tuditvā, niratthakavācāya paraputtānaṇ² kammante vā nāsetvā, mayaṇ ayuttam akamha, sace pana te jāneyyūṇ yesaṇ aparajjhimha, idāni anubandhitvā anayavyasanaṇ pāpeyyun ti araṇṇaṇ pavisitvā gacchantare vā gumbantare vā nisidanti. Te appamattakam pi tiṇasaddaṇ vā paṇṇasaddaṇ vā sutvā idāni 'mha naṭṭhā ti tasanti, vittasanti, āgantvā parehi parivāritā viya baddhā viya vadhītā viya ca honti. Evaṇ taṇ

¹ C 1 °kammena.

² C 3 parasattānaṇ.

bhayabheravaṇ attani samāropanaṭṭhena avhayanti, pakko-santi.

18. [17²³] Manokammantavāre *aparissuddhamanokammantā* ti aparissuddhena abhijjhādinā manokammantena samannā-gatā. Te kathaṇ bhayabheravaṇ avhayanti? Te paresaṇ rakkhitaḡopitesu bhaṇḡdesu abhijjhāvisamalobhaṇ uppādetvā, parassa kujjhivā, paraputte micchādassanaṇ gahāpetvā, mayaṇ ayuttam akamha — pe — attani samāropanaṭṭhena avhayanti, pakkosanti.

19. [17²⁴] Ājivavāre, *aparissuddhājīvā* ti aparissuddhena vejjakamma¹-dūtakamma-vaḡḡhippayogādinā ekavīsati-ane-sanābhedenā ājivena samannāgatā. Te kathaṇ bhayabhera-vaṇ avhayanti? Te evaṇ jīvikaṇ kappetvā suṇanti: Sāsana-sodhakā kira tepiṭakā bhikkhū sāsanaṇ sodhetuṇ nikkhantā, ajja vā sve vā idha āgamissanti ti araṇṇaṇ pavisitvā gacchan-tare vā—pe—tasanti, vittasanti, tehi āgantvā parivāretvā gahitā viya, odātavatthāni nivāsītā viya ca honti. Sesaṇ tādīsam eva.

20. [17³²] Ito paraṇ *abhijjhālū* ti ādisu kiṇ cāpi abhijjhā-byāpadā manokammantasaṇgahītā, tathā pi nīvaraṇavasena puna vuttā ti veditabbā. Tattha *abhijjhālū* ti parabhaṇḡdāni abhijjhāyanasilā. *Kāmesu tibbarāḡā* ti vatthukāmesu baha-lakilesarāḡā. Te kathaṇ bhayabheravaṇ avhayanti? Te avavatthitārammaṇā honti. Tesāṇ avavatthitārammaṇā-naṇ araṇṇe viharantānaṇ divā diṭṭhaṇ rattīṇ bhayabheravaṇ hutvā upaṭṭhāti. Te akusalacittā appamattakena pi tasanti, rajjuṇ vā lataṇ vā disvā sappasaṇṇīno honti, khāṇuṇ disvā yakkhasaṇṇīno, thalaṇ vā pabbataṇ vā disvā hatthisaṇṇīno, sappādihi anayavyasanaṇ āpāditā viya honti ti. Sesaṇ tādīsam eva.

21. [18⁴] *Byāpannacittā* ti pakatibhāvavijahanena vipa-nacittā. Kilesānugataṇ hi cittaṇ pakatibhāvaṇ vijahati, purāṇabhattabyaṇjanaṇ viya pūtikaṇ hoti. *Padutthama-naṇkappā* ti padutṭhacittasaṇkappā. Abhaddakena paresaṇ anattahajanaṇa cittasaṇkappena samannāgatā ti vuttaṇ hoti. Te kathaṇ bhayabheravaṇ avhayanti? Bhayabhera-

¹ C 2, C 4 vejjakammena dūtakammena.

vavhānaṃ ito pabhuti abhiññhāluvāre vuttanāyena' eva vedittabbaṃ. Yattha pana viseso bhavissati tattha vakkhāma. *Na kho pañāhaṃ byāpannacitto* ti ettha pana mettacitto ahaṃ hitacitto ti dasseti. Īdisā hi Bodhisattā hontī ti. Evaṃ sabbattha vuttadosapaṭipakkhavasena Bodhisattagaṇā vaṇṇetabbā.

22. [18¹⁴] *Thīnamiddhapariyutthitā* ti cittagelaññabhūtena thīnena, sesanāmakāyagelaññabhūtena middhena ca pariyutthitā. Abhibhūta, gahitā ti vuttaṃ hoti. Te niddābahulā hontī.

23. [18²³] *Uddhatā* ti uddhaccapakatīkā, vipphandamānacittā. Uddhaccena hi ekārammaṇe cittaṃ vipphandati, dhajayaṭṭhiyaṃ vātena paṭākā viya. *Avūpasantacittā* ti anibbutacittā. Idha kukkucçaṃ gahetuṃ vaṭṭati.

24. [18³²] *Kaṅkhī vecikicchī* ti ettha ekam ev' idaṃ pañcamaṃ nīvaraṇaṃ; kin nu kho idaṃ ti ārammaṇaṃ kaṅkhanato kaṅkhā, idam ev' idaṃ ti nicchetuṃ asamaṭṭhabhāvato vicikicchā ti vuccati. Tena samannāgatā samaṇabrāhmaṇā kaṅkhī vecikicchī ti vuttā.

25. [19³] *Attukkaṃsakā paravambhī* ti, ye attānaṃ ukkaṃsenti, ukkhipanti, ucce ṭhāne ṭhapenti, paraṇ ca vambhenti garahanti nindanti, nīce ṭhane ṭhapenti, tesam etaṃ adhivacanaṃ. Te kathaṃ bhayaabheravaṃ avhayanti? Te parehi, asuko ca kira asuko ca attānaṃ ukkaṃsenti amhe garahanti, dāse viya karonti gaṇhatha ne ti anubaddhā palāyitvā araṇṇaṃ pavisitvā gacchantare vā ti kāyakammantasadiṣaṃ vitthāretabbaṃ.

26. [19¹²] *Chambhī* ti kāyatthambhana-lomaṇṣaṇākārena¹ chambhena samannāgatā. *Bhīrukaṇṭikā* ti bhīrupakatīkā.² Gāmadārakā viya bhayaabahulā. Asūrā kātaraṃ ti vuttaṃ hoti.

27. [19²¹] *Lābhasakkārasīlokaṃ* ti ettha labbhatī ti *lābho*. Catunnaṃ paccayānam etaṃ adhivacanaṃ. *Sakkāro* ti suṇḍarākāro. Paccayā eva hi paṇitapaṇitā suṇḍarasuṇḍarā abhisāṅkharitvā katā sakkāro ti vuccanti; yā ca parehi attano gāravakiriyaṃ, pupphādīhi vā pūjā. *Sīloko* ti vaṇṇabhaṇanaṃ.

¹ C 3 °lomaṇṣaṇakarena.

² C 1, C 2, C 4 bhīrupakatīkā.

Etaṇ lābhaṇ ca sakkāraṇ ca silokaṇ ca lābhasakkārasilokaṇ.
Nikāmayamānā ti patthayamānā. Bhayavhānaṇ¹ abhijjhā-
 luvārasadisam eva. Tadatthadīpakaṇ pan' ettha Piyagā-
 mikavatthuṇ kathenti.

28. Eko kira Piyagāmiko nāma bhikkhu samādinnaḍḍha-
tāṇḍānaṇ bhikkhūnaṇ lābhaṇaṇ disvā, ahaṃ pi dhutaṅgaṇaṇ samā-
diyitvā lābhaṇaṇ uppādemī ti cintetvā sosānikaṅgaṇaṇ samādaya
susāne vasati. Ath' ekadivaṇaṇ eko kammamutto jaraggavo
divā gocarā caritvā rattiṇaṇ tasmiṇ susāne pupphagumbe sīsaṇ
katvā romanthayamāno aṭṭhāsi. Piyagāmiko rattiṇaṇ caṅka-
manā nikkhanto tassa hanusaddaṇaṇ sutvā cintesi: Addhā maṇ
lābhagiddho esa susāne vasati ti ñatvā devarājā vihetṭhetum
āgato ti. So jaraggavassa purato añjaliṇaṇ paggaḥetvā, sap-
purisa devarājā, aṇṇa me ekarattiṇaṇ khama, sva paṭṭhāya na
evaṇ karissāmī ti namassamāno sabbarattiṇaṇ yācanto aṭṭhāsi.
Tato suriye uṭṭhite taṇaṇ disvā kattarayattihiyā paharitvā palā-
pesi, sabbarattiṇaṇ maṇaṇ bhīṇsāpesi ti.

29. [19³⁰] *Kusītā* ti kosajjānugatā. *Hīnaviriyā* ti hinā. Viriyena rahitā, viyuttā, nibbiriya ti vuttaṇ hoti. Tattha kusītā kāyikaviriyārambhavirahitā honti, hīnaviriyā cetasi-kaviriyārambhavirahitā. Te ārammaṇavavatthānamattam pi kātuṇ na sakkonti. Tesāṇ avavatthitārammaṇānan ti sabbaṇ pubbasadisam eva.

30. [20¹] *Muṭṭhassatī* ti naṭṭhassatī. *Asampajānā* ti paññārahitā.² Imassa ca paṭipakkhe, upaṭṭhitasatī 'ham asmī ti vacanato satibhājanīyam ev' etaṇ. Paññā pan' ettha satidubbalyadīpanatthaṇ vuttā. Duvidhā hi satī: paññāsampayuttā, vippayuttā ca. Tattha paññāsampayuttā balavatī, vippayuttā dubbalā. Tasmā yadā pi nesaṇ satī hoti, tadā pi asampajānattā muṭṭhassatī yeva te, dubbalāya satiyā satikiccābhāvato ti etaṃ atthaṇ dīpetuṇ asampajānā ti vuttaṇ. Te evaṇ muṭṭhassatī asampajānā ārammaṇavavatthānamattam pi kātuṇ na sakkonti ti sabbaṇ pubbasadisam eva.

31. [20¹⁰] *Asamāhitā* ti upacārappanāsamādhivirahitā. *Vibbhantacittā* ti ubbhantacittā. Samādhivirahe laddhokā-sena uddhaccena tesāṃ samādhivirahatāya cittaṃ nānāram

¹ C 3 Bhayabheravavhānaṇ.

² C 3 paññāvirahitā.

mañesu paribbhamati, vanamakkaṭo viya vanasākhāsu; uddhaccena ekārammaṇe pi vipphandati. Pubbe vuttanayena te evaṇ asaṃhita vibbhantacittā ārammaṇavavatthānamattam pi kātuṇ na sakkontī ti sabbaṇ pubbasadisam eva.

32. [20¹⁹] *Duppaññā* ti nippaññānam etaṇ adhivacanaṇ. Paññāya¹ pana duppaññānaṇ nāma n' atthi. *Ēlamugā* ti elamukhā. Khakārassa gakāro kato. Lālāmukhā ti vuttaṇ hoti. Duppaññānaṇ hi kathentānaṇ lālā mukhato galati. Lālā ca elā ti vuccati. Yath' āha: "Pass' elamugaṇ uragaṇ dvijivhan"² ti (*). Tasmā te elamugā ti vuccanti. Elamugā ti pi pātho. Elamukā ti pi keci paṭhanti. Apare elamukhā ti pi. Sabbattha elamukhā ti attho.

33. Te kathaṇ bhayaḃheravaṇ avhayaṇti? Te duppaññā elamugā ārammaṇavavatthānamattam pi kātuṇ na sakkonti. Tesā avavatthitārammaṇānaṇ araññe viharantānaṇ divā diṭṭhaṇ rattinṇ bhayaḃheravaṇ hutvā upaṭṭhāti. Te akusalacittā appamattakena pi tasanti, rajjuṇ vā lataṇ vā disvā sappasaññino honti, khāṇuṇ disvā yakkhasaññino, thalaṇ vā pabbataṇ vā disvā hatthisaññino. Sappādihi anayavyasaṇaṇ āpāditā viya honti. Evaṇ taṇ bhayaḃheravaṇ attani samāropanaṭṭhena avhayaṇti, pakkosanti.

34. [20²²] *Paññāsampanno* 'ham asmī ti ettha paññāsampanno ti paññāya sampanno samannāgato. No ca kho vipassanāpaññāya, na maggapaññāya, api ca kho pana imesu solasasu ṭhānesu ārammaṇavavatthānapaññāyā ti attho. Sesaṇ sabbattha vuttanayam evā ti.

Solasatṭhānārammaṇapariggaho niṭṭhito.

35. [20²⁷] *Tassa mayhan* ti ko anusandhi? Bodhisatto kira imāni solasārammaṇāni parigaṇhanto bhayaḃheravaṇ adisvā, bhayaḃheravaṇ nāma evarūpāsu rattisu evarūpe senāsane paññāyati, handa naṇ tatthāpi gavesāmi ti bhayaḃherava-gavesanaṇ akāsi. Etam atthaṇ Bhagavā idāni brāhmaṇassa dassento, *tassa mayhan* ti ādim āha. Tattha *yā tā* ti ubhayaṇ etaṇ rattinaṇ yeva uddesaṇiddesaḃvacanaṇ. *Abhiñ-*

¹ C 3 Paññā pana duṭṭhā nāma n' atthi.

² C 3 dujivhan ti. * Jā. iii. 347.

ñātā ti ettha abhī ti lakkhaṇatthe upasaggo. Tasmā abhiñ-
ñātā ti candapāripūriyā candaparikkhayenā ti evam ādihi
lakkhaṇehi ñātā ti veditabbā. Abhilakkhitā ti ettha upasag-
gamattam eva. Tasmā abhilakkhitā lakkhaṇiyā icc' eva
attho. Uposathasamādāna-dhammasavana-pūjāsakkārādi-
karaṇatthaṇ lakkhetabbā sallakkhetabbā upalakkhetabbā
ti vuttaṇ hoti.

36. [20²⁸] *Cātuddasī* ti pakkhassa paṭhamadivasato pa-
bhuti catuddasannaṇ pūraṇi ekā ratti. Evaṇ *pañcadasi*
aṭṭhamī ca. *Pakkhassā* ti sukkapakkhassa kaṇhapakkhassa
ca etā tisso tisso katvā cha rattiyo. Tasmā sabbattha pak-
khavacanaṇ yojetabbaṇ: pakkhassa cātuddasī, pakkhassa
pañcadasi, pakkhassa aṭṭhamī ti. Atha pañcamī kasmā
na gahitā ti? Asabbakālikattā. Buddhe kira Bhagavati
anuppanne pi, uppajjitvā aparinibbute pi pañcamī anabhi-
lakkhitā yeva. Parinibbute pana dhammasaṅgāhakattherā
cintesuṇ: Dhammasavanaṇ cirena hoti ti. Tato sammanni-
tvā pañcamī ti dhammasavana-divasaṇ ṭhapesuṇ. Tato
pabhuti sā abhilakkhitā jātā.¹ Evaṇ asabbakālikattā ettha
na gahitā ti.

37. [20²⁹] *Tathārūpāsū* ti tathāvidhāsu. *Ārāmacetiyānī*
ti, pupphārāma-phalārāmādayo ārāmā eva ārāmacetiyānī.
Cittikataṭṭhena hi te cetiyānī ti vuccanti. Pūjanīyaṭṭhena
ti vuttaṇ hoti. *Vanacetiyānī* ti baliharanaṇavanasaṇḍa-Subha-
gavana-Deva-Sālavanādini vanāni yeva vanacetiyānī. *Ruk-
khacetiyānī* ti gāmanigamādi-dvāresu pūjanīyarukkhā yeva
rukkhacetiyānī. Lokiyā hi dibbādhiṇvutthā ti vā mañña-
mānā tesu yeva vā dibbasaññino hutvā ārāmavanarukkhe
bhattiṇ² karonti, pūjenti. Tena te sabbe pi cetiyānī ti
vuccanti. *Bhīṣanakānī* ti bhayajanakāni, passato pi suṇato
pi bhayaṇ janenti. *Salomahaṇṣānī* ti sah' eva lomahaṇṣena
vattanti, pavisaṇmānass' eva lomahaṇṣajananato. *App' eva*
nāma passeyyan ti api nāma taṇ bhayabheravaṇ passeyyam
eva.

38. [20³³] *Aparena samayenā* ti, etad ahosi yaṇ nūnāhan
ti evaṇ cintitakālato aññena kālena. *Tattha ca me, brāhmaṇa,*

¹ C 3 jātā ti.

² C 3 cittīkaronti.

viharato ti tathārūpesu senāsanesu, yaṇ yaṇ manussānaṇ āyācana-upahāra-karaṇārahaṇ yaṇkkaṭṭhānaṇ puppha-dhūpa-maṇsa-ruhira-vasā-meda-pihaka-phapphāsa-surā-merayādihi okiṇṇakilinnadharanitalaṇ ekanipānaṇ¹ viya yaṇkharakkhasapisācānaṇ, yaṇ divā pi passantānaṇ hadayaṇ maññe phalati, taṇ ṭhānaṇ sandhaya' āha: *Tattha ca me, brāhmaṇa, viharato* ti.

39. [20³⁷] *Mago vā āgacchatī* ti siṅgāni vā khurāni vā koṭṭento gokaṇṇa-khagga-dīpi-varāhādibhedo mago vā āgacchatī. Sabbacatuppadānaṇ hi idha mago ti nāmaṇ. Kathaci pana kāṇasigalo pi vuccati. Yath' āha:

“Usabhass' eva te khandho sīhass' eva vijambhitaṇ migarāja, namo ty' atthu api kiñci labhāmase” ti

(Jā. ii. 440).

Moro vā katthaṇ pāteti ti moro vā sukkhakaṭṭhaṇ rukkhato cāletvā pāteti. Moragahaṇena ca idha sabbapakkhigahaṇaṇ adhippetāṇ. Tena yo koci pakkhī ti vuttaṇ hoti. Atha vā, moro vā ti vāsaddena añño vā koci pakkhī ti. Esa nayo purime magagahaṇe pi. *Vāto vā paṇṇasataṇ ereti* ti vāto vā paṇṇakacavaṇaṇ ghaṭṭeti. *Etaṇ nūna taṇ bhayabheravaṇ āgacchatī* ti, yaṇ etaṇ āgacchatī, taṇ bhayabheravaṇ nūna.² Ito pabhuti ca ārammaṇam eva bhayabheravaṇ ti veditabbaṇ, parittassa ca adhimattassa ca bhayassa ārammanattā, sukhārammaṇaṇ rūpaṇ sukham iva.

40. [21³] *Kin nu kho ahaṇ aññadatthu bhaya-paṭikañkhī viharāmi* ti, ahaṇ kho kiṇ kāraṇaṇ ekaṇsen' eva bhayaṇ ākañkhamāno hutvā viharāmi. *Yathābhūtaṇ yathābhūtaṇ* ti yena yena iriyāpathena bhūtaṇ bhavitassa sato vattamānassa, samañgībhūtaṇ vā. *Me* ti mama santike. *Tathābhūto*³ *tathābhūto* vā ti tena ten' eva iriyāpathena bhūto bhavito santo vattamāno, samañgībhūto vā ti attho.

41. [21^a] *So kho ahaṇ-pe-paṭivinemī* ti, Bodhisattassa kira cañkamantassa tasmiṇ migasiṅgakhurasaddādibhede bhayabheravārammaṇe āgate n' eva. Mahāsatto tiṭṭhati,

¹ C 2 ekanipātaṇ; C 4 ekaṇ nipātaṇ.

² C 2 nūnaṇ ti; C 4 nunan ti.

³ C 3 Tathābhūta. *M. text* tathābhūtaṇ.

na nisīdati, na sayati, atha kho caṅkamanto va parivīmaṇsanto parivicinanto bhayabheravaṇ na passati; migasiṅgakhurasad-dādimattam eva taṇ hoti. So taṇ ñatvā idaṇ nām' etaṇ. na bhayabheravaṇ ti tato tiṭṭhati vā nisīdati vā sayati vū. Etam atthaṇ dassento, *so kho ahaṇ* ti ādim āha. Esa nayo sabbapeyyālesu. Ito paraṇ ca iriyāpathapaṭipāṭiyā avatvā āsannaṭipāṭiyā iriyāpathā vuttā ti veditabbā. Caṅka-mantassa hi tasmiṇ bhayabherave āgate na ṭhito, na nisinno, na nipanno; ṭhitassāpi āgate na caṅkamī ti evaṇ tassa tassa āsannaṭipāṭiyā vuttā ti.

42. [21²⁰] Evaṇ bhiṇsanakesu pi ṭhānesu attano bhaya-bheravābhāvaṇ dassetvā, idāni jhāyinaṇ sammohaṭṭhānesu attano asammohavīhāraṇ dassetuṇ, *santi kho pana, brāhmaṇū* ti ādim āha. Tattha *santī* ti atthi, saṇvījjanti, upalabbhanti. *Divā ti sañjānanti* ti divaso ayan ti sañjānanti. *Divā yeva samānaṇ* ti divasaṇ yeva santaṇ. *Rattī ti sañjānanti* ti ratti ayan ti sañjānanti.

43. Kasmā pan' ete evaṇsaññino hontī ti? Vuṭṭhāna-kosallābhāvato vā sakunaṇrutato vā. Kathaṇ? Idh' ekacco odātakasiṇalābhī divā parikammaṇ katvā divā samāpanno, divā yeva vuṭṭhahāmī ti manasikāraṇ uppādeti, no ca kho addhānaparicchedakusalo¹ hoti. So divasaṇ atikkamitvā rattibhāge vuṭṭhāti. Odātakasiṇapharaṇavasena c' assa visadaṇ hoti vibhūtaṇ suvibhūtaṇ. So, divā vuṭṭhahāmī ti uppāditamanasikāratāya odātakasiṇapharaṇa-visada-vibhū-tatāya ca rattin yeva samānaṇ divā ti sañjānāti. Idha pan' ekacco nīlakasiṇalābhī rattin parikammaṇ katvā rattin samāpanno, rattin yeva vuṭṭhahāmī ti manasikāraṇ uppādeti, no ca kho addhānaparicchedakusalo¹ hoti. So rattin atikka-mitvā divasabhāge vuṭṭhāti. Nīlakasiṇapharaṇavasena c' assa avisadaṇ hoti avibhūtaṇ. So, rattin vuṭṭhahāmī ti uppāditamanasikāratāya nīlakasiṇapharaṇāvisada-avibhū-tatāya ca divā yeva samānaṇ ratti ti sañjānāti. Evaṇ tāva vuṭṭhānakosallābhāvato evaṇsaññino honti.

44. Sakunaṇrutato pana, idh' ekacco antosenāsane nisinno hoti, atha divāraṇavaka-sakuṇā kākādayo candālokena divā

¹ C 3 addhānaparicchede kusalo.

ti maññamānā rattij ravanti, aññehi vā kāraṇehi. So tesañ saddaṇ sutvā rattij yeva samānaṇ divā ti sañjānāti. Idha pan' ekacco pabbatantare gambhīrāya ghanavanapaṭicchannāya giriguhāya sattāhavaddalikāya vattamānāya antarahitasuriyāloke kāle nisinno hoti. Atha rattij ravanakasakuṇā ulūkādayo majjhantikasamaye pi tattha tattha samandhakāre nilinā rattisaññāya vā aññehi vā kāraṇehi ravanti. So tesañ saddaṇ sutvā divā yeva samānaṇ rattī ti sañjānāti. Evaṇ sakunaṇarutato evaṇsaññino honti.¹

45. [21²²] *Idam ahan* ti idaṇ ahaṇ evaṇ sañjānanaṇ. *Sammohavihārasmiṇ vadāmī* ti sammohavihārapariyāpannaṇ, antobhavaṇ² sammohavihāraññataraṇ vadāmī ti vuttaṇ hoti.

46. [21²³] *Ahaṇ kho pana, brāhmaṇa—pe—sañjānāmī* ti pākaṭo Bodhisattassa rattindivaparicchedo, sattāhavaddale pi candasuriyesu adissamānesu pi jānāti yeva ettakaṇ purebhattakālo gato, ettakaṇ pacchābhattakālo gato,³ ettakaṇ paṭhamayāmo, ettakaṇ majjhimayāmo ti; tasmā evam āha.

47. Anacchariyam etaṇ yaṇ pūritapāramī Bodhisatto evaṇ jānāti, padesañāṇe ṭhitānam pi hi rattindivaparicchedo pākaṭo hoti. Kalyāṇiya-mahāvihāre kira Godattatthero dvaṅgulakāle bhattaṇ gahetvā aṅgulakāle bhuñjati; suriye adissamāne pi pāto yeva senāsanaṇ pavisitvā tāya velāya nikkhamati. Ekadivasaṇ ārāmikā, sve therassa nikkhamana-kālaṇ passāmā ti bhattaṇ sampādetvā kālathambhamūle nisīdiṇsu. Thero dvaṅgulakāle yeva nikkhami. Tato pa-bhuti kira suriye adissamāne pi therassa nikkhamanaśaṇñāya eva bheriṇ ākoṭenti.

48. Vajagaragirivihāre pi Kāladevatthero antovasse yāmagandikaṇ paharati. Āciṇṇam etaṇ therassa. Na ca yāmayantanālikaṇ payojeti. Aññe bhikkhū payojenti. Atha nikkhante paṭhame yāme there muggaraṇ gahetvā ṭhitamatte yeva, ekadvevāraṇ paharante yeva vā yāmayantaṇ paṭati.⁴ Evaṇ tīsu yāmesu samaṇadhammaṇ katvā thero pāto yeva gāmaṇ pavisitvā piṇḍapātaṇ ādāya vihāraṇ gantvā⁵ bho-

¹ C 3 honti ti.

² C 3 antogadhaṇ.

³ C 3 omits gato.

⁴ C 1 pacati; C 4 paṭhati.

⁵ C 3 āgantvā.

janasālāya pattaṇ ṭhapetvā divāvihāraṭṭhānaṇ gantvā samānadhamaṇ karoti. Bhikkhū kālattambhaṇ disvā therassa āgamanatthāya pesenti. So bhikkhu therāṇ divāvihāraṭṭhānā nikkhamantam eva vā antarāmagge vā passati. Evaṇ padesaññāne ṭhitānaṇ sāvakanāma pi rattindivaparicchedo pākaṭo hoti, kim aṇṇa pana bodhisattānaṇ ti.

49. [21²⁵] *Yaṇ kho taṇ—pe—vadeyyā* ti ettha pana yaṇ kho taṇ, brāhmaṇa, asammohadhammo satto loka uppanno—pe—sukhāya devamanussānaṇ ti vacanaṇ vadamāno koci sammā vadeyya, sammāvadamāno siyā, na vitathavādī assa, mam' eva taṇ vacanaṇ vadamāno sammā vadeyya sammāvadamāno siyā, na vitathavādī assā ti evaṇ padasambandho veditabbo. Tattha *asammohadhammo* ti asammohasabhāvo. *Loke* ti manussaloke. *Bahujanahitāyā* ti bahujanassa hitatthāya, paññāsampattiyaṇ dīṭṭhadhammika-samparāyika-hitūpadesako ti. *Bahujanasukhāyā* ti bahujanassa sukhatthāya, cāgasampattiyaṇ upakaraṇasukhasampadāyako ti. *Lokānukampāyā* ti lokassa anukampatthāya, mettā-karūṇāsampattiyaṇ mātāpitara viya lokassa rakkhitaṇ gopayitaṇ ti. *Atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṇ* ti idha devamanussagahanena bhābbapuggale veneyyasatte yeva gahetvā tesāṇ nibbāna-magga-phalādhigamāya attano uppattiṇ dasseti ti veditabbo. *Atthāyā* ti hi vutte, paramatthatthāya nibbānatthāyā ti vuttaṇ hoti. *Hitāyā* ti vutte, taṇsāmpāpakamaggatthāyā ti vuttaṇ hoti. Nibbānasāmpāpakamaggato hi uttariṇ hitaṇ nāma n' atthi. *Sukhāyā* ti vutte, phalasamāpat-tisukhatthāyā ti vuttaṇ hoti, tato uttariṇ sukhābhāvato. Vuttaṇ c' etaṇ: “Ayaṇ samādhi paccuppannasukho c' eva āyatiṇ ca sukhavipāko” ti (A. iii. 24).

50. [21³¹] Evaṇ Bhagavā Buddhagunaṇapaṭilābhāvasānaṇ attano asammohavihāraṇ brāhmaṇassa dassetvā idāni yāya paṭipadāya taṇ koṭipattaṇ asammohavihāraṇ adhigato taṇ pubbabhāgato pabbuti dassetuṇ, *āradḍhaṇ kho pana me, brāhmaṇā* ti ādim āha. Keci paṇ' āhu: Imaṇ asammohavihāraṇ sutvā brāhmaṇassa cittaṇ evaṇ uppannaṇ: kāya nu kho paṭipadāya imaṇ patto ti. Tassa cittaṇ aññāya imāyāhaṇ paṭipadāya imaṇ uttamaṇ asammohavihāraṇ patto ti dassento evaṇ āhā ti.

51. [21³¹] Tattha āraddhaṇ kho pana me, brāhmaṇa, viriyaṇ ahoṣī ti, brāhmaṇa, na mayā ayaṇ uttamo asammohavihāro kusitena muṭṭhassatinā sāraddhakāyena vikkhattacittena vā adhigato, api ca kho tadadhigamāya āraddhaṇ kho pana me viriyaṇ ahoṣi. Bodhimaṇḍe nisinnena mayā caturaṅgaṇ¹ viriyaṇ āraddhaṇ ahoṣi, paggaḥitaṇ, asithilappavattitan ti vuttaṇ hoti. Āraddhattā yeva ca me taṇ asallīnaṇ ahoṣi. Upaṭṭhitā sati asammūṭṭhā ti na kevalañ ca me viriyam eva, sati pi ārammaṇābhimukhībhāvena upaṭṭhitā ahoṣi; Bodhimaṇḍe² nisinne upaṭṭhitā yeva ca asammūṭṭhā. Passaddho kāyo asāraddho ti kāyacittapassaddhi-sambhavena kāyo pi me passaddho ahoṣi. Tattha yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyo pi passaddho yeva hoti, tasmā nāmakāyo rūpakāyo ti avisesetvā va passaddho kāyo ti vuttaṇ. Asāraddho ti, so ca kho passaddhattā yeva asāraddho. Vigatadaratho ti vuttaṇ hoti. Samāhitaṇ cittaṇ ekaggaṇ ti cittaṇ pi me sammā āhitaṇ, suṭṭhu ṭhapitaṇ appitaṇ viya ahoṣi. Samāhitaṭṭā eva ca ekaggaṇ acalaṇ nipphandanā ti. Ettāvata jhānassa pubbabhāgaṭṭipadā³ kathitā hoti.

52. [21³³] Idāni imāya ṭṭipadāya adhigataṇ paṭhamajjhānaṇ ādiṇ katvā vijjāttayapariyosānaṇ visesaṇ dassento, so kho ahaṇ ti ādim āha. Tattha vivicc' eva kāmehi—pe—catutthajjhānaṇ upasampajja vihāsin ti ettha tāva yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbaṇ Visuddhimagge paṭhavikasinakathāyaṇ⁴ vuttaṇ. Kevalaṇ hi tattha upasampajja viharatī ti āgataṇ, idha vihāsin ti ayam eva viseso. Kiṇ katvā pana Bhagavā imāni jhānāni upasampajja vihāsi ti? Kammaṭṭhānaṇ bhāvetvā. Katarāṇ? Ānāpānasatikammaṭṭhānaṇ.

53. Imāni ca pana cattāri jhānāni kesaṇci cittekaggatthāni honti, kesaṇci vipassanāpādaṇi, kesaṇci abhiññāpādaṇi, kesaṇci nirodhapādaṇi, kesaṇci bhavokkamanatthāni. Tattha khīṇāsavānaṇ cittekaggatthāni honti. Te hi, samā-

¹ *Ṭikā*: Caturaṅgaṇ ti “kāmaṇ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatū” ti (A. i. 50) ādinā vuttacaturaṅgasamannāgataṇ.

² C 3 omits Bodhimaṇḍe nisinne.

³ C 2, C 4 pubbapaṭṭipadā.

⁴ See *Visu.* 139–169.

pajjitvā ekaggacittā sukhaṇ divasaṇ viharissāmā ti icc' evaṇ kasinaparikkammaṇ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbattenti. Sekhaputhujjanānaṇ, samāpattito vuṭṭhāya samāhiteṇa citteṇa vipassissāmā ti nibbattentānaṇ vipassanāpādakāni honti. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpādakajjhānaṇ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya, “Eko pi hutvā bahudhā hoti” ti (D. i. 78) vuttanayā abhiññāyo nibbattenti, tesāṇ abhiññāpādakāni honti. Ye, aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā nirodhasamāpattiṇ samāpajjitvā sattāhaṇ acittā hutvā diṭṭh' eva dhamme nirodhaṇ nibbānaṇ patvā sukhaṇ viharissāmā ti nibbattenti, tesāṇ nirodhapādakāni honti. Ye pana, aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā अपरिहिनज्झānā Brahmaloḥ uppajjissāmā ti nibbattenti, tesāṇ bhavokkamanatthāni honti. Bhagavatā pan' idaṇ catutthajjhānaṇ Bodhirukkhamūle nibbattitaṇ. Taṇ tassa vipassanāpādakaṇ c' eva ahoṣi abhiññāpādakaṇ ca, sabbakiccasādhakaṇ ca sabbalokiya lokuttaragunaḍāyakaṇ ti veditabbaṇ.

54. [22°] Yesaṇ ca guṇānaṇ dāyakaṇ ahoṣi, tesāṇ ekadesaṇ dassento, *so evaṇ samāhite citte* ti ādim āha. Tattha dvinnaṇ vijjānaṇ anupadavaṇṇanā c' eva bhāvanānayo ca Visuddhimagge¹ vittharito. Kevalaṇ hi tattha, *so evaṇ samāhite citte—pe—abhininnāmeti* ti vuttaṇ, idha abhininnāmesin ti. *Ayaṇ kho me, brāhmaṇā* ti ayaṇ ca appanāvāro tattha anāgato ti ayam eva viseso. Tattha *so* ti *so* ahaṇ. *Abhininnāmesin* ti abhinīharaṇ. Abhininnāmesin ti vacanato *so* ti *ettha*, *so* ahan ti evam attho veditabbo. Yasmā c' idaṇ Bhagavato vasena pubbenivāsānussatiñānaṇ āgataṇ, tasmā *so* tato cuto idhūpapanno ti *ettha* evaṇ yojanā veditabbā: *Ettha* hi *so* *tato cuto* ti paṭinivattantassa paccavekkhanaṇ. Tasmā *idhūpapanno* ti imissā idhūpapattiyā anantaraṇ *amutra udapādin* ti Tusitabhavanaṇ sandhāy' āhā ti veditabbo. *Tatrāp' āsiy evannāmo* ti tatrāpi Tusitabhavane Setaketu nāma devaputto ahoṣiṇ. *Evaygotto* ti tāhi devatāhi saddhiṇ ekagotto. *Evayvaṇṇo* ti suvaṇṇavaṇṇo. *Evamāhāro* ti dibbasudhāhāro. *Evāsukhadukkhaḥapaṭisaṇvedī* ti evaṇ dibbasukhaḥapaṭisaṇvedī. Dukkhaṇ pana saṅkhārādukkhamattam

¹ *Visu.* chapter xiii., pp. 410-429.

eva. *Evamāyupariyanto* ti evaṇ sattapaññāsa-vassakoṭi-saṭṭhivassasatasahassāyupariyanto. *So tato cuto* ti so ahaṇ tato Tusitabhavanato cuto. *Idhūpapanno* ti idha Mahā-Māyādeviyā kucchismiṇ nibbatto.

55. [22²³] *Ayaṇ kho me, brāhmaṇā* ti ādisu *me* ti mayā. *Vijjā* ti viditakaraṇaṭṭhena vijjā. Kiṇ viditaṇ karoti? Pubbenivāsaṇ. *Avijjā* ti tass' eva pubbenivāsassa aviditakaraṇaṭṭhena tappaṭicchādakamoho¹ vuccati. *Tamo* ti sv' eva moho paṭicchādakaṭṭhena tamo ti vuccati. *Āloko* ti sā yeva vijjā obhāsakaraṇaṭṭhena āloko ti vuccati. Ettha ca, vijjā adhigatā ti ayaṇ attho, sesaṇ pasaṇsāvacaṇaṇ. *Yojanā* pan' ettha, ayaṇ kho me vijjā adhigatā, tassa me adhigatavijjassa avijjā vihatā vinaṭṭhā ti attho. Kasmā? Yasmā vijjā uppannā. Esa nayo itarasmim pi padadvaye.

56. [22²⁵] *Yathā tan* ti ettha *yathā* ti opamme. *Tan* ti nipāto. Satiyā avippavāseṇa *appamattassa*. Viriyāṭāpena *ātāpino*. Kāye ca jīvite ca anapekkhatāya *pahitattassa*. Pesitattassā ti attho. Idaṇ vuttaṇ hoti: *Yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avijjā vihaññeyya*, vijjā uppajjeyya, tamo vihaññeyya, āloko uppajjeyya, evam eva mama avijjā vihatā, vijjā uppannā, tamo vihatō, āloko uppanno, etassa me padhānānuyogassa anurūpam eva phalaṇ laddhan ti.

Pubbenivāsakathā niṭṭhitā.

57. [22³¹] *Cutūpapātakathāyaṇ*, yasmā idha Bhagavato vasena pāli āgatā, tasmā *passāmi pajānāmī* ti vuttaṇ. Ayaṇ viseso. Sesaṇ Visuddhimagge² vuttasadisam eva. Ettha pana vijjā ti dibbacakkhuñānavijjā. Avijjā ti sattānaṇ cutipaṭisandhicchādikā avijjā. Sesaṇ vuttanayam eva.³ Yasmā ca pūritapāramīnaṇ Mahāsattānaṇ parikammakiccaṇ nāma n' atthi, te hi citte abhininnāmitamatte yeva anekavihitaṇ pubbenivāsaṇ anussaranti, dibbena cakkhunā satte passantī; tasmā yo tattha parikammaṇ ādiṇ katvā bhāvanānayo vutto, na tena idha attho ti.

58. [23¹¹] *Tatiyāya vijjāya*, *so evaṇ sūmahite citte* ti vipassanāpādaka-catutthajjhānacittaṇ veditabbaṇ. *Āsavānaṇ kha-*

¹ C 1, C 2, C 4 °lobho.

² *Visu.*, pp. 423-429.

³ C 3 evā ti.

yaññāyā ti arahattamaggaññatthāya. Arahattamaggo hi āsavavināsanato āsavānaṃ khayoti vuccati; tatra c' etaṃ ñāṇaṃ, tattha pariyāpannattā ti. *Cittaṃ abhininnāmesin* ti vipassanācittaṃ abhinīharaṇaṃ. *So idaṃ dukkhaṃ* ti evam ādisu⁶ ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo⁷ ti sabbam pi dukkhasaccaṃ sarasa-lakkhaṇapaṭivedhena *yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ*, jāniṃ, paṭivijjhiṃ. Tassa ca dukkhassa nibbattiṃ taṇhaṃ, *ayaṃ dukkhasamudayo* ti, tadubhayam pi yaṃ thānaṃ patvā nirujjhati, taṃ tesaṃ appavattiṃ nibbānaṃ, *ayaṃ dukkhanirodho* ti, tassa ca sampāpakaṃ ariyamaggaṃ, *ayaṃ dukkhanirodhagāminī patipadā* ti sarasa-lakkhaṇapaṭivedhena *yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ*, jāniṃ, paṭivijjhiṃ ti evam attho vedītabbo.

59. [23¹⁷] Evaṃ sarūpato saccāni dassetvā, idāni kilesavassena pariyāyato dassento, *ime āsavā* ti ādim āha. *Tassa me evaṃ jānato evaṃ passato* ti tassa mayhaṃ evaṃ jānantassa, evaṃ passantassa. Saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ katheti. *Kāmasavā* ti kāmasavato. *Vimuccitthā* ti iminā phalakkhaṇaṃ dasseti. Maggakkhaṇe hi cittaṃ vimuccati, phalakkhaṇe vimuttaṃ hoti. *Vimuttasmiṃ vimuttam itī ñāṇaṃ* ti iminā paccavekkhaṇaṇānaṃ dasseti; *khīṇā jātī* ti ādīhi tassa bhūmiṃ. Tena hi ñāṇena Bhagavā paccavekkhanto, khīṇā jātī ti ādini abbhaññāsi.

60. Katamā pana Bhagavato jātī khīṇā, kathaṃ ca naṃ abbhaññāsi ti? Na tāv' assa atītā jātī khīṇā, pubbe va khīṇattā; na anāgatā, anāgate vāyāmābhāvato; na paccuppannā, vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya eka-catu-paṇcavokārabhavesu eka-catu-paṇcakkhandhappabhedā jātī, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammatanaṃ āpajjanena khīṇā. Taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā, kilesābhāve vijjamānam pi kammaṃ āyatiṃ appaṭisandhikaṃ hoti ti jānanto abbhaññāsi.

61. [23²⁴] *Vusitaṃ* ti vutthaṃ. Parivutthaṃ, kataṃ, caritaṃ, niṭṭhitaṃ ti attho. *Brahmacariyaṃ* ti maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ satta sekhaṃ brahmacariyavāsaṃ vasanti nāma. Khīṇāsavo vutthavāso. Tasmā Bhagavā attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto vusitaṃ brahmacariyaṃ ti abbhaññāsi. *Kataṃ karaṇiyaṃ* ti

catusu saccesu catuhi maggehi pariññā-pahāna-sacchikiriya-bhāvanāvasena soḷasavidham pi kiccaṇ niṭṭhāpitan ti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṇ kiccaṇ karonti. Khīṇā-savo katakaraṇiyo. Tasmā Bhagavā attano karaṇiyaṇ paccavekkhanto, kataṇ karaṇiyan ti abbhaññāsi. *Nāparaṇ itthattāyā* ti idāni puna itthambhāvāya, evaṇ soḷasavidhakic-cabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanākiccaṇ me n' atthi ti abbhaññāsi. Atha vā *itthattāyā* ti itthambhāvato imasmā evaṇpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparāṇ khandhasantānaṇ mayhaṇ n' atthi. Ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti, chinnamūlakā rukkhā viya. Te carimaka-viññānanirodhena, anupādāno viya jātavedo, nibbāyissanti ti abbhaññāsi.

62. [23²⁵] Idāni evaṇ paccavekkhanañānapariggahitaṇ taṇ āsavānaṇ khayaññādhigamaṇ brāhmaṇassa dassento, *ayaṇ kho me, brāhmaṇā* ti ādim āha. Tattha *vijjā* ti arahattamagaṇānavijjā. *Avijjā* ti catusaccapaticchādikā avijjā. Sesaṇ vuttanayam eva. Ettāvata ca, pubbenivasaññānena atītaṇ saññānaṇ, dibbacakkhunā paccuppannānāgataṇsaññānaṇ, āsavakkhayena sakalalokuttaragaṇan ti evaṇ tihi vijjāhi sabbe pi sabbaññuḡuṇe saṅgahetvā attano asammohavihāraṇ brāhmaṇassa dassesi.

63. [23²⁹] Evaṇ vutte kira brāhmaṇo cintesi: Samaṇo Gotamo sabbaññūtaṇ paṭijānāti, ajjāpi ca araññavāsaṇ na vijahati, atthi nu khv' assa aññam pi karaṇiyan ti. Ath' assa Bhagavā ajjhāsayaṇ viditvā iminā ajjhāsayaṇanusandhinā, *siyā kho pana te* ti ādim āha. Tattha *siyā kho pana te, brāhmaṇa, evam assā* ti, brāhmaṇa, kadāci tuyhaṇ evaṇ bhaveyya. *Na kho pan' etaṇ brāhmaṇa, evaṇ daṭṭhabban* ti etaṇ kho pana, brāhmaṇa, tayā mayhaṇ pantasenāsanapaṭisevanaṇ avitarāgāditāyā ti evaṇ na daṭṭhabbaṇ.

64. [23³²] Evaṇ pantasenāsanapaṭisevane akāraṇaṇ paṭikhipitvā kāraṇaṇ dassento, *dve kho ahan* ti ādim āha. Tattha attho yeva *atthavaso*. Tasmā *dve kho ahaṇ, brāhmaṇa, atthavase* ti ahaṇ kho, brāhmaṇa, dve atthe, dve kāraṇāni sampas-samano ti vuttaṇ hoti. *Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāran* ti ettha diṭṭhadhammo nāma paccakkho attabhāvo. Sukhavihāro nāma catunnaṇ iriyāpathavihārānaṇ phāsutā. Ekassa

hi araññe antamaso uccāra-passāvakkiccaṇ upādāya sabbe iriyāpathā phāsukā honti. Tasmā diṭṭhadhammassa sukha-vihāraṇ diṭṭhadhammasukhavihāraṇ ti ayam attho veditabbo. *Pacchimañ ca janataṇ anukampamāno* ti, kathaṇ araññavāsena pacchimā janatā anukampitā hoti? Saddhāpabbajitā hi kulaputtā Bhagavato araññavāsaṇ disvā, Bhagavā pi nāma araññasenāsanāni na muñcati, yassa n' ev' atthi pariññātabbaṇ, na pahātabbaṇ, na bhāvetabbaṇ, na sacchikātabbaṇ, kim aṅga pana mayan ti cintetvā tattha vasitabbam eva maññissanti, evaṇ khippam eva dukkhass' antakarā bhavissanti.¹ Evaṇ pacchimā janatā anukampitā hoti. Etam atthaṇ dassento āha: *Pacchimañ ca janataṇ anukampamāno* ti.

65. [23³⁷] Taṇ sutvā attamano brāhmaṇo *anukampitarūpā* ti ādim āha. Tattha *anukampitarūpā* ti anukampitajātikā, anukampitasabhāvā. *Janatā* ti janasamūho. *Yathā taṇ arahatā Sammāsambuddhenā* ti yatha arahaṇ Sammāsambuddho anukampeyya, tath' eva anukampitarūpā ti. Evañ ca vatvā puna taṇ Bhagavato dhammadesanaṇ abbhanumodamāno Bhagavantaṇ etad avoca: *Abhikkantaṇ, bho Gotama, abhikkantaṇ, bho Gotamā* ti. Tatthāyaṇ abhikkantasaddo khaya-sundarābhirūpa-abbhanumodanesu dissati. Tathā hi, “Abhikkantā, bhante, ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciraṇisinnō bhikkhusaṅgho” ti² (Ud. 51) ādisu khaye dissati. “Ayaṇ imesaṇ catunnaṇ puggalānaṇ abhikkantataro ca paṇitataro ca” ti (A. ii. 101) ādisu sundare.

“Ko me vandati pādāni iddhiyā yasaṇ jalaṇ
abhikkantena vaṇṇena sabbā obhāsayaṇ disā” ti
(Vv. 49)

ādisu abhirūpe. “Abhikkantaṇ, bhante” ti (M. i. 368) ādisu abbhanumodane. Idhāpi abbhanumodane yeva. Yasmā ca abbhanumodane, tasmā sādhu sādhu, bho Gotamā ti vuttaṇ hoti ti veditabbaṇ.

“Bhaye kodhe pasaṇsāyaṇ turite kotūhalacchare
hāse soke pasāde ca kare āmeḍḍitaṇ budho” ti ()
iminā ca lakkhaṇena idha pasādavasena pasaṇsāvasena cāyaṇ
dvikkhattuṇ vutto ti veditabbo.

¹ C 3 bhavissanti ti.

² Also A. iv. 204.

66. [24¹] Atha vā *abhikkantan* ti atikkantaṇ. Ati-itthaṇ, atimanāpaṇ, atisundaran ti vuttaṇ hoti. Tattha ekena abhikkantasaddena desanaṇ thometi, ekena attano pasādaṇ. Ayaṇ h' ettha adhippāyo: Abhikkantaṇ, bho Gotama, yadi-daṇ bhoto Gotamassa dhammadesanā, abhikkantaṇ yadidaṇ bhoto Gotamassa desanaṇ āgamma mama pasādo. Bhagavato yeva vā vacanaṇ dve dve atthe sandhāya thometi. Bhoto Gotamassa vacanaṇ abhikkantaṇ dosanāsanato, abhikkantaṇ guṇādhigamanato. Tathā saddhājananato paññājananato; sātthato, sabyañjanato; uttānapadato, gambhīratthato; kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato; anattukkaṇsanato, aparavam-bhanato; karuṇāsītalato, paññāvadātato; āpātharamaṇiyato, vimaddakkhamato; sūyamānasukhato, vīmaṇṣiyamānahitato ti evam ādihi yojetabbaṇ.

67. [24³] Tato param pi catuhi upamāhi desanaṇ yeva thometi. Tattha *nikkujjitan* ti adhomukhaṇ ṭhapitaṇ, heṭṭhāmukhajātaṇ vā. *Ukkujjeyyā* ti uparimukhaṇ kareyya. *Paṭicchannan* ti tiṇapaṇṇādicchāditaṇ. *Vivareyyā* ti ugghāṭeyya. *Mūlhassā* ti disāmūlhassa. *Maggaṇ ācikkheyyā* ti hatthe gahetvā, esa maggo ti vadeyya. *Andhakāre* ti kālapakkhacātuddasī - aḍḍharatta - ghanavanasaṇḍa - meghapaṭa-lehi caturaṅge tame. Ayaṇ tāva anuttānapadattho. Ayam pana adhippāyayojanā: Yathā koci nikkujjitaṇ ukkujjeyya, evaṇ saddhammavimukhaṇ asaddhamme patitaṇ maṇ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṇ vivareyya, evaṇ Kassapassa Bhagavato sāsananataradhānato pabbuti micchādīṭṭhigahanapaṭicchannaṇ sāsanaṇ vivarantena, yathā mūlhassa maggaṇ ācikkheyya, evaṇ kummaggaṇ micchāmaggaṇ paṭipannassa me saggamokkhamaggaṇ āvikarontena, yathā andhakāre telapajjotaṇ dhāreyya, evaṇ mohandhakāranimuggassa me Buddhādiratanarūpāni apassato tappāṭicchādaka-mohandhakāra - viddhaṇsaka - desanāpajjota - dhāraṇena mayhaṇ bhotā Gotamena etehi pariyāyehi pakāsītattā anekapariyāyena dhammo pakāsito. '

68. [24⁷] Evaṇ desanaṇ thometvā imāya desanāya Ratanat-taye pasannacitto pasannākāraṇ karonto *esāhan* ti ādim āha. Tattha *esāhan* ti eso ahaṇ. *Bhavaṇtaṇ Gotamaṇ saraṇaṇ gacchāmī* ti bhavaṇ me Gotamo saraṇaṇ parāyanaṇ, aghassa

hantā, hitassa ca vidhātā ti iminā adhippāyena bhavantaṃ Gotamaṃ saraṇaṃ¹ gacchāmi, bhajāmi, sevāmi, paṇḍitirupāsāmi, evaṃ pajānāmi,² bujjhāmī ti. Yesaṃ hi dhātūnaṃ gati-attho, buddhi pi tesaṃ attho. Tasmā gacchāmi ti imassa jānāmi, bujjhāmī ti ayam attho vutto. *Dhammaṃ ca bhikkhusaṅghaṃ cā* ti ettha pana adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānu-siṭṭhaṃ paṭipajjamāne catusu apāyesu apatamāne dhāreti ti dhammo. So atthato ariyamaggo c' eva nibbānaṃ ca. Vuttaṃ h' etaṃ Bhagavatā³: “Yāvata, bhikkhave, dhammā saṅkhata, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesaṃ aggam akkhāyati” ti (A. ii. 34) vitthāro. Na kevalaṃ ca ariyamaggo c' eva nibbānaṃ ca, api ca kho ariyaphalehi saddhiṃ pariyatti-dhammo pi. Vuttaṃ h' etaṃ Chattamāṇavakavimāne:

“Rāgavirāgam anejaṃ asokaṃ dhammam asaṅkhatam appaṭikūlaṃ

madhuram imaṃ paṇaṃ suvivhattaṃ Dhammam imaṃ saraṇattham upemī” ti (Vv. 51).

Ettha rāgavirāgo ti maggo kathito. Anejaṃ asokaṃ ti phalaṃ. Dhammam asaṅkhatan ti nibbānaṃ. Appaṭikūlaṃ madhuram imaṃ paṇaṃ suvivhattaṃ ti piṭakattayena vibhattā sabbadhammakkhanda ti. Diṭṭhi-sīlasaṅghātena saṃhato ti saṅgho. So atthato aṭṭha-ariyapuggalasamūho. Vuttaṃ h' etaṃ tasmiṃ yeva vimāne:

“Yattha ca dinna-mahapphalaṃ āhu catusu sucīsu purisayugesu

aṭṭha ca puggala dhammasā te Saṅgham imaṃ saraṇattham upemī” ti (Vv. 51).

Bhikkhūnaṃ saṅgho bhikkhusaṅgho. Ettāvata brāhmaṇo tīpi saraṇagamanāni⁴ paṭivedesi.

69. Idāni tesu saraṇagamanesu kosallatthaṃ, saraṇaṃ, saraṇagamaṇaṃ, yo⁵ saraṇaṃ gacchati, saraṇagamaṇappa-

¹ C 3 omits saraṇaṃ.

² C 3 evaṃ vā jānāmi.

³ C 3 omits Bhagavatā.

⁴ C 2, C 4 saraṇāgamanāni. *But Tīkā*: “Tīpi vatthūni saraṇaṃ ti gamaṇena tikkhattuṃ gamaṇena ca tīpi saraṇagamanāni.”

⁵ C 3 yo ca.

bhedo, saraṇagamanaphalaṇ, saṅkilesa, bhedo ti ayaṇ vidhi veditabbo. Seyyathīdaṇ: padatthato tāva hiṇsatī ti saraṇaṇ. Saraṇagatānaṇ ten' eva saraṇagamanena bhayaṇ santāsaṇ dukkhaṇ duggatiparikkilesaṇ hanti, vināsetī ti attho. Ratanattayass' ev' etaṇ adhivacanaṇ. Atha vā, hite pavattanena, ahitā ca nivattanena sattānaṇ bhayaṇ hiṇsatī ti Buddhho, bhavakantārā uttāraṇena assāsādānena ca Dhammo, appakānam pi kārānaṇ vipulaphalapatiḷābhakaraṇena Saṅgho. Tasmā iminā pi pariyāyena Ratanattayaṇ saraṇaṇ. Tappa-sādataggarutāhi vihatakiḷeso tapparāyanatākārappavatto cittuppādo saraṇagamanaṇ. Taṇsamaṅgī satto saraṇaṇ gacchati. Vuttappakārena cittuppādena etāni me¹ tiṇi Ratanāni saraṇaṇ, etāni parāyanan ti evaṇ upetī ti attho. Evaṇ tāva saraṇaṇ, saraṇagamanaṇ, yo ca saraṇaṇ gacchati, idaṇ tayaṇ veditabbaṇ.

70. Saraṇagamanappabhede pana duvidhaṇ saraṇagama-naṇ: lokuttaraṇ, lokiyaṇ ca. Tattha lokuttaraṇ diṭṭhasaccānaṇ maggakkhaṇe saraṇagamanūpakkilesa-samucchedena ārammaṇato nibbānārammaṇaṇ hutvā kiccato sakale pi Ratanattaye ijjhati. Lokaṇaṇ puthujjanaṇaṇ saraṇagamanūpakkilesa-vikkhambhanaṇa ārammaṇato Buddhādiguṇārammaṇaṇ hutvā ijjhati. Taṇ atthato Buddhādisu vatthusu saddhāpatiḷābho. Saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhi dasasu puñṇakiriya vatthusu diṭṭhiṇṇakammaṇ² ti vuccati. Tayidaṇ catudhā pavattati: attasanniyyātanena, tapparāyanatāya, sissabhāvūpagamaṇena, paṇipātenā ti. Tattha attasanniyyātanāṇ nāma, ajja ādiṇ katvā ahaṇ attānaṇ Buddhassa niyyātemi, Dhammassa, Saṅghassa ti evaṇ Buddhādinaṇ attapariccajanaṇ. Tapparāyanatā nāma, ajja ādiṇ katvā ahaṇ Buddhaparāyano Dhammaparāyano Saṅghaparāyano, iti maṇ dhārethā ti evaṇ tapparāyanabhāvo. Sissabhāvūpagamaṇaṇ nāma, ajja ādiṇ katvā ahaṇ Buddhassa antevāsiko, Dhammassa, Saṅghassa, iti maṇ dhārethā ti evaṇ sissabhāvūpagamo. Paṇipāto nāma, ajja ādiṇ katvā ahaṇ abhivādana-paccupaṭṭhāna-añjalikamma-sāmicikammaṇ Buddhādinaṇ yeva tiṇṇaṇ vatthūnaṇ karomi, iti maṇ dhārethā ti evaṇ Bud-

¹ C 3 omits me.

² C 3 diṭṭhujju°.

dhâdisu paramanipaccākāro. Imesaṇ hi catunnaṇ ākārānaṇ aññataram pi karontena gahitaṇ yeva hoti saraṇagamaṇaṇ.

71. Api ca Bhagavato attānaṇ pariccajāmi, Dhammassa, Saṅghassa attānaṇ pariccajāmi, jīvitaṇ ca¹ pariccajāmi, pariccatto yeva me attā, pariccattaṇ yeva me jīvitaṇ, jīvita-pariyantikaṇ Buddhaṇ saraṇaṇ gacchāmi, Buddho me saraṇaṇ, leṇaṇ, tānaṇ ti evam pi attasanniyyātanaṇ veditabbaṇ. “Satthāraṇ ca vatāhaṇ passeyyaṇ, Bhagavantam eva passeyyaṇ. Sugataṇ ca vatāhaṇ passeyyaṇ, Bhagavantam eva passeyyaṇ. Sammāsambuddhaṇ ca vatāhaṇ passeyyaṇ, Bhagavantam eva passeyyaṇ ” ti (S. ii. 220) evam pi Mahā-Kassapassa saraṇagamane viya sissabhāvūpagamaṇaṇ daṭṭhabbaṇ.

“So ahaṇ vicarissāmi gāmā gāmaṇ purā puraṇ

namassamāno Sambuddhaṇ dhammassa ca sudhammatan ” ti (Sn. 192)

evam pi Ālavakādīnaṇ saraṇagamaṇaṇ viya tapparāyanatā veditabbā. “Atha² kho Brahmāyu brāhmaṇo utthāy’ āsanā ekaṇsaṇ uttarāsaṇaṇ karitvā Bhagavato pādesu sirasā nipatitvā Bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇihi ca parisambāhati, nāmaṇ ca sāveti, Brahmāyu ahaṇ, bho Gotama, brāhmaṇo, Brahmāyu ahaṇ, bho Gotama, brāhmaṇo ” ti (M. ii. 144) evam pi paṇipāto daṭṭhabbo.

72. So pan’ esa ñāti-bhayācariya-dakkhiṇeyyavasena catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyapaṇipātena saraṇagamaṇaṇ hoti, na itarehi. Setṭhavasen’ eva hi saraṇaṇ gayhati, setṭhavasena bhijjati. Tasmā yo Sākiyo vā Koliyo vā Buddho ambhākaṇ ñātako ti vandati, agahitam eva hoti saraṇaṇ. Yo vā samaṇo Gotamo rājapūjito mahānubhāvo avandiyamāno anattam pi kareyyā ti bhayena vandati, agahitam eva hoti saraṇaṇ. Yo pi Bodhisattakāle Bhagavato santike kiñci uggahitaṇ saramāno, Buddhakāle vā,

“Ekena bhoge bhuñjeyya, dvīhi kammaṇ payojaye, catutthaṇ ca nidhāpeyya āpadāsu bhavissati ” ti

(D. iii. 188)

evarūpaṇ anusāsanaṇ uggahetvā ācariyo me ti vandati,

¹ C 3 omits ca.

² The M. text reads Evaṇ vutte for atha kho.

agahitam eva hoti saraṇaṇ. Yo pana loke aggadakkhiṇeyyo ti vandati, ten' eva gahitaṇ hoti.

73. Evaṇ gahitasaraṇassa upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitaṇ pi ñātiṇ, ñātako me ayan ti vandato saraṇagamaṇaṇ na bhijjati, pag eva apabbajitaṇ. Tathā rājānaṇ bhayavasena vandato. So hi raṭṭhapūjitattā avandiyamāno anattam pi kareyyā ti. Tathā yaṇ kiñci sippasikkhāpakaṇ titthiyam pi, ācariyo me ayan ti vandato pi na bhijjati.¹ Evaṇ saraṇagamanappabhedo veditabbo.

74. Ettha ca lokuttarassa saraṇagamanassa cattāri sāmāññaphalāni vipākaphalaṇ; sabbadukkhakkhaya ānisaṇsaphalaṇ. Vuttaṇ h' etaṇ:

“Yo ca Buddhaṇ ca Dhammaṇ ca Saṅghaṇ ca saraṇaṇ
gato

cattāri ariyasaccāni sammappaññāya passati,
Dukkhaṇ dukkhasamuppādaṇ dukkhassa ca atikkamaṇ
ariyaṇ c' aṭṭhangikaṇ maggaṇ dukkhūpasamagāmināṇ.
Etaṇ kho saraṇaṇ khemaṇ etaṇ saraṇam uttamaṇ
etaṇ saraṇam āgamma sabbadukkhā pamuccati ” ti

(Dh. 190–92).

Api ca niccato anupagamanādivasena p' etassa ānisaṇsaphalaṇ veditabbaṇ. Vuttaṇ h' etaṇ: “Aṭṭhānam etaṇ, bhikkhave, anavakāso, yaṇ diṭṭhisampanno puggalo kañci² saṅkhāraṇ niccato upagaccheyya . . . sukhato upagaccheyya . . . kañci dhammaṇ attato upagaccheyya . . . mātaraṇ jīvitaṇ voropeyya . . . pitarāṇ jīvitaṇ voropeyya . . . arahantaṇ jīvitaṇ voropeyya . . . duṭṭhacitto³ Tathāgatassa lohitaṇ uppādeyya . . . Saṅghaṇ bhindeyya . . . aññaṇ satthāraṇ uddiseyya, n' etaṇ ṭhānaṇ vijjati ” ti (A. i. 26-7).

75. Lokiyassa pana saraṇagamanassa bhavasampadā pi bhogasampadā pi phalam eva. Vuttaṇ h' etaṇ:

“Ye keci Buddhaṇ saraṇaṇ gatāse na te gamissanti
apāyaṇ

pahāya mānusaṇ dehaṇ devakāyaṇ paripūressanti ” ti

(D. ii. 255).

¹ C 3 bhijjati ti.

² C 1, C 4 kiñci.

³ A. text : Tathāgatassa duṭṭhena cittena.

Aparam pi vuttaṃ: “ Atha kho Sakko devānam indo asītiyā devatāsahashehi saddhiṃ yen’ āyasmā Mahā-Moggallāno ten’ upasaṅkami—pe—Ekam antaṃ tṭhitaṃ kho Sakkaṃ devānam indaṃ āyasmā Mahā-Moggallāno etad avoca: Sādhū kho, devānam inda, Buddhaṃ saraṇagamanāṃ hoti. Buddhaṃ saraṇagamanahetu kho, devānam inda, evam idh’ ekacce sattā kāyassa bhedā param maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ uppajjanti. Te aññe deve dasahi tṭhānehi adhigaṇhanti: dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, sukhena, yasena, ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, saddehi, gandhehi, rasehi, phoṭṭhabbehi ” ti (S. iv. 274–75). Esa nayo Dhamme, Saṅghe ca. Api ca Velāmasuttādivasenāpi¹ saraṇagamanassa phalaviseso veditabbo. Evaṃ saraṇagamanaphalaṃ veditabbaṃ.

76. Tattha lokiyasaraṇagamanāṃ tīsu vatthusu aññāṇasaṃsaya-micchāñānādihi saṅkilissati, na mahājutikaṃ hoti, na mahāvipphāraṃ. Lokuttarassa n’ atthi saṅkilesa. Lokiyassa ca saraṇagamanassa duvidho bhedo: sāvajjo, anavajjo ca. Tattha sāvajjo aññasatthārādisu attaniyyātānādihi² hoti. So anīṭṭhaphalo. Anavajjo kālakiriyāya. So avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana n’ ev’ atthi bhedo. Bhavantare pi hi ariyasāvako aññasatthāraṃ na uddisati. Evaṃ saraṇagamanassa saṅkilesa ca ~~bhedo~~ ca veditabbo.

77. [24⁸] *Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ Gotamo dhāretu* ti maṃ bhavaṃ Gotamo, upāsako ayaṃ ti evaṃ dhāretu. Jānātū ti attho. Upāsakavidhikosallatthaṃ paṇ’ ettha, ko upāsako? Kasmā upāsako ti vuccati? Kim assa sīlaṃ? Ko ājīvo? Kā vipatti? Kā sampatti ti idaṃ paṇṇakaṃ veditabbaṃ.

78. Tattha, ko upāsako ti? Yo koci gahaṭṭho. Vuttaṃ h’ etaṃ: “ Yato kho, Mahānāma, Buddhaṃ³ saraṇaṃ gato hoti, Dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, Saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti, ettāvataṃ kho, Mahānāma, upāsako hoti ” ti (A. iv. 220). Kasmā upāsako ti? Ratanattayaṃ upāsano. So hi Buddhaṃ upāsati ti upāsako. Dhammaṃ, Saṅghaṃ upāsati ti upāsako. Kim assa sīlaṃ ti? Pañca veramaṇiyo. Yath’ āha: “ Yato kho, Mahānāma, upāsako paṇātipātā paṭivirato hoti,

¹ A. iv. 392–96.

² C 3 attasanni°.

³ C 1, C 2, C 4 upāsako Buddhaṃ.

adinnādānā, kāmesu micchācārā, musāvādā, surāmerayamajja-pamādaṭṭhānā paṭivirato hoti, ettāvatā kho, Mahānāma, upāsako silavā hoti” ti (A. iv. 220). Ko ājīvo ti? Pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvikākappanaṇ. Vuttaṇ h’ etaṇ Bhagavatā: “Pañc’ imā, bhikkhave, vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca? Sattavaṇijjā, sattavaṇijjā, maṇsavāṇijjā, majjavaṇijjā, visavaṇijjā. Imā kho, bhikkhave, pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā” ti (A. iii. 208). Kā vipattī ti? Yā tass’ eva sīlassa ca ājīvassa ca vipattī. Ayam assa vipattī. Api ca yāya esa caṇḍālo c’ eva hoti, malaṇ ca patikiṭṭho ca, sā pi ’ssa vipattī ti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yath’ āha: “Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsaka-caṇḍālo ca hoti, upāsakamalaṇ ca, upāsakapatikiṭṭho ca. Katamehi pañcahi? Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhalamaṇḍaliko hoti, maṇḍalaṇ pacceti no kammaṇ, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṇ pariyesati¹ tattha ca pubbakāraṇ karotī” ti (A. iii. 206). Kā sampattī ti? Yā c’ assa sīlasampadā ca ājīvasampadā ca sampattī, ye c’ assa ratanabhāvādikarā pañca dhammā. Yath’ āha: “Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakarātanaṇ ca hoti, upāsakapadumaṇ ca upāsakapūṇḍarīko ca. Katamehi pañcahi? Saddho hoti, sīlavā hoti, na kotūhalamaṇḍaliko hoti, kammaṇ pacceti no maṇḍalaṇ, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṇ gavesati idha ca pubbakāraṇ karotī” ti (A. iii. 206).

79. [24°] *Ajjatagge* ti ettha ayaṇ aggasaddo ādi-koṭi-koṭṭhāsa-setṭhesu dissati. “Ajjatagge, samma dovārika, āvarāmi dvāraṇ Nigaṇṭhānaṇ Nigaṇṭhīnaṇ” ti (M. i. 380) ādisu ādimhi dissati. “Ten’ eva aṅgulaggena taṇ aṅgulaggaṇ parāmaseyya” (*) “Ucchaggaṇ velaggaṇ” ti () ādisu koṭiyaṇ. “Anujānāmi, bhikkhave,² vihāraggena vā parivenaggena vā bhājetun” ti (**) ādisu koṭṭhāse. “Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā—pe—Tathāgato tesāṇ aggaṇ akkhāyati” ti (A. v. 21) ādisu setṭhe. Idha

¹ *The A. text*, gavesati.

² C 3 bhikkhave, ambilaggaṇ vā madhuraggaṇ vā tittakaggaṇ vā vihāraggena.

* Cf. Kv. 315.

** Cf. Vin. ii. 167.

panāyaṇ ādimhi datṭhabbo. Tasmā ajjatagge ti ajjatan ādiṇ katvā ti evam ettha attho veditabbo. Ajjatan ti ajjabhavaṇ.¹ Ajjadagge ti vā pāṭho. Dakāro padasandhikaro. Ajja aggaṇ katvā ti attho. *Pāṇupetan* ti pāṇehi upetaṇ. Yāva me jīvitaṇ pavattati tāva upetaṇ, anaññasatthukaṇ tihi saraṇagamanehi saraṇagataṇ upāsakaṇ kappiyakārakaṇ maṇ bhavaṇ Gotamo dhāretu, jānātu. Ahaṇ hi sace pi me tikkhiṇena asinā sisaṇ chindeyyuṇ, n' eva Buddhaṇ na Buddho ti vā, Dhammaṇ na Dhammo ti vā, Saṅghaṇ na Saṅgho ti vā vadeyyan ti evaṇ attasanniyyātanena saraṇaṇ gantvā catuhi ca paccayehi pavāretvā utṭhāy' āsanā Bhagavantaṇ abhivādetvā tikkhattuṇ padakkhiṇaṇ katvā pakkāmī ti.

Bhayaḥheravasuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

5.

[*Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā*]

1. [24¹¹] *Evam me suttaṇ . . . āyasmā Sāriputto* ti Anaṅgaṇasuttaṇ. Tatrāyaṇ anuttānapadavaṇṇanā. Yathā c' ettha evaṇ sabbasuttasu. Tasmā ito paraṇ ettakam pi avatvā apubbapadavaṇṇanaṇ yeva karissāma.

2. [24¹⁶] *Cattāro* ti gaṇanaparicchedo. *Puggalā* ti sattā, narā, posā. Ettāvata ca puggalavādī mahāthero ti na gaḥetabbaṇ. Ayaṇ hi āyasmā Buddhaputtānaṇ seṭṭho. So Buddhassa Bhagavato desanaṇ avilomento yeva deseti. Buddhassa Bhagavato duvidhā desanā: sammutidesanā, paramatthadesanā cā ti. Tattha puggalo, satto, itthī, puriso, khattiyo, brāhmaṇo, devo, Māro ti evarūpā sammutidesanā. Aniccaṇ, dukkhaṇ, anattā, khandhā, dhātū, āyatanāni, satipaṭṭhānā ti evarūpā paramatthadesanā. Tattha Bhagavā, ye sammutivasena desanaṇ sutvā atthaṇ paṭivijjhivā mohaṇ pahāya visesam adhigantaṇ samatthā, tesāṇ sammutidesanaṇ deseti. Ye pana paramatthavasena desanaṇ sutvā atthaṇ paṭivijjhivā mohaṇ pahāya visesam adhigantaṇ samatthā, tesāṇ paramatthadesanaṇ deseti.

3. Tatrāyaṇ upamā: Yathā hi desabhāsākusalo tiṇṇaṇ vedānaṇ atthasaṇvaṇṇanako ācariyo, ye Damilabhāsāya

¹ C 1, C 4 ajjabhāvaṇ.

vutte atthaṇ jānanti, tesāṇ Damilabhāsāya ācikkhati, ye Andhabhāsādisu aññatarāya, tesāṇ tāya¹ bhāsāya. Evaṇ te māṇavakā chekaṇ vyattaṇ ācariyam āgamma khippam eva sippaṇ uggaṇhanti. Tattha ācariyo viya Buddhō Bhagavā. Tayo vedā viya kathetabbabhāve t̥hitāni t̥ni piṭakāni. Desabhāsākosallam² iva sammuti-paramatthakosallaṇ. Nā-nādesabhāsā māṇavakā viya sammuti-paramatthavasena paṭivijjhanasamatthā veneyyasattā. Ācariyassa Damilabhāsādi-ācikkhanaṇ viya Bhagavato sammuti-paramatthavasena desanā veditabbā. Āha c' ettha:

“ Duve saccāni akkhāsi Sambuddho vadantaṇ varaṇ
sammutiṇ paramatthaṇ ca tatiyaṇ nūpalabbhati.
Saṅketavacanaṇ saccaṇ lokasammutikāraṇā
paramatthavacanaṇ saccaṇ dhammānaṇ bhūtakāraṇā.
Tasmā vohārakusalassa lokanāthassa Satthuno
sammutiṇ voharantassa musāvādo na jāyati ” ti ().

4. Api ca aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā puggalakathaṇ katheti: hirottappadīpanatthaṇ, kammassakatādīpanatthaṇ,³ paccattapurisakāradīpanatthaṇ, ānantariyadīpanatthaṇ, brahmavihāradīpanatthaṇ, pubbenivāsadīpanatthaṇ, dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṇ, lokasammutiyaṇ appahānatthaṇ cā ti.

5. Khandha-dhātu-āyatanāni hiriyanti, ottappanti ti hi vutte mahājano na jānāti, sammoham āpajjati, paṭisattu hoti: kim idaṇ khandha-dhātu-āyatanāni hiriyanti ottappanti nāmā ti. Itthi hiriyati ottappati, puriso, khattiyo, brāhmaṇo, devo, Māro ti vutte pana jānāti, na sammoham āpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā Bhagavā hirottappadīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Khandhā kammassakā, dhātuyo, āyatanāni ti ca⁴ vutte pi es' eva nayo. Tasmā kammassakatādīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Veluvanādayo mahāvihārā khandhehi kārapitā, dhātūhi, āyatanehi ti vutte pi es' eva nayo. Tasmā Bhagavā paccattapurisakāradīpanatthaṇ puggalakathaṇ katheti. Khandhā mātaraṇ jīvita voropenti, pitarāṇ jīvita⁵ voropenti, arahantaṇ . . . ruhirup-

¹ C 3 tāya tāya.

² C 2, C 4 Desabhāsāya.

³ C 3 kammassakata°.

⁴ C 3 omits ca.

⁵ C 3 omits jīvita voropenti.

pāḍakammaṇ, saṅghabhedan karonti, dhātuyo, āyatanāni ti vutte pi es' eva nayo. Tasmā Bhagavā ānantariyadīpanatthan puggalakathan katheti. Khandhā mettāyanti, dhātuyo, āyatanāni ti vutte pi es' eva nayo. Tasmā Bhagavā brahmavihāradīpanatthan puggalakathan katheti. Khandhā pubbenivāsam anussaranti, dhātuyo, āyatanāni ti vutte pi es' eva nayo. Tasmā Bhagavā pubbenivāsadīpanatthan puggalakathan katheti. Khandhā dānaṇ paṭigaṇhanti, dhātuyo, āyatanāni ti vutte pi ca mahājano na jānāti, sammoham āpajjati, paṭisattu hoti: kim idaṇ khandha-dhātu-āyatanāni dānaṇ¹ paṭigaṇhanti nāmā ti. Puggalā paṭigaṇhanti silavanto kalyāṇadhammā ti vutte pana jānāti, na sammoham āpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā Bhagavā dakkhiṇāvisuddhidīpanatthan puggalakathan katheti. Lokasammutiñ ca Buddhā Bhagavanto nappajahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyā lokābhilāpe tṭhitā yeva dhammaṇ desenti. Tasmā Bhagavā lokasammutiya appahānattham pi puggalakathan katheti.

6. [24¹⁶] Tasmā ayam pi āyasmā lokavohārakusalatāya Buddhassa Bhagavato desanaṇ avilomento lokasammutiyaṇ tṭhatvā va cattāro 'me āvuso, puggalā ti āha. Tasmā ettha paramatthavasena agahetvā sammutivasena puggalo veditabbo. Santo saṇṭvijaṇmānā ti lokasaṅketavasena atthi, upalabhamānā. Lokasmin ti sattaloke.

7. [24¹⁷] *Sāṅgaṇo va samāno* ti ādisu pana *aṅgaṇan* ti katthaci kilesā vuccanti. Yath' āha: "Tattha katamāni tīni aṅgaṇāni? Rāgo aṅgaṇaṇ, doso aṅgaṇaṇ, moho aṅgaṇan" ti (Vbh. 368). Katthaci yaṇ kiñci malaṇ vā paṇko vā. Yath' āha: "Tass' eva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī" ti² (M. i. 100). Katthaci tathārūpo bhūmibhāgo. So³ 'bodhiyaṅgaṇaṇ cetiyaṅgaṇan' ti ādivasena veditabbo. Idha pana nānappakārā tibbakilesā aṅgaṇan ti adhippetā. Tathā hi vakkhati: *pāpakūnaṇ kho etaṇ, āvuso, akusalānaṇ icchāvacaṇaṇaṇ adhivacaṇaṇ, yadidaṇ aṅgaṇan* ti. Saha aṅgaṇena sāṅgaṇo. *Sāṅgaṇo va samāno* ti saṅkilesa yeva

¹ C 1, C 4 omī dānaṇ.

² See also A. v. 92.

³ C 1, C 2, C 4 omī So.

santo. *Atthi me ajjhattaṇ aṅgaṇan ti yathābhūtaṇ nappajānāti* ti mayhaṇ attani cittasantāne kilesā atthi ti na jānāti. Ime kilesā nāma kakkhalā vālā, pajahitabbā, na gahetabbā, visadiddhasallasadisā ti evaṇ yathāvasarasato pi na jānāti. Yo atthi ti ca jānāti, evañ ca jānāti, so, *atthi me ajjhattaṇ aṅgaṇan ti yathābhūtaṇ pajānāti* ti vuccati. Yassa pana na ca maggena samūhatā kilesā, na ca uppajjanti yena vā tena vā varitattā, ayam idha *anaṅgaṇo* ti adhippeto. *N' atthi me ajjhattaṇ aṅgaṇan ti yathābhūtaṇ nappajānāti* ti mayhaṇ kilesā yena vā tena vā varitattā n' atthi, na ca maggena samūhatattā ti na jānāti. Te uppajjamānā anatthaṇ¹ karissanti, kakkhalā vālā, pajahitabbā, visadiddhasallasadisā ti evaṇ yathāvasarasato pi na jānāti. Yo pana, iminā kāraṇena n' atthi ti ca jānāti, evañ ca jānāti, so, *n'atthi me ajjhattaṇ aṅgaṇan ti yathābhūtaṇ pajānāti* ti vuccati. *Tatrā* ti tesu catusu puggalesu, tesu vā dvīsu sāṅgaṇesu. *Yvāyan* ti yo ayaṇ. *Yāyan* ti pi pāṭho.

8. [25⁹] *Ko nu kho, āvuso Sāriputta, hetu, ko paccayo* ti ubhayena pi kāraṇam eva pucchati. *Yen' imesan* ti yena hetunā yena paccayena imesaṇ dvinnāṇ eko seṭṭhapuriso, eko hīnapuriso akkhāyati, so ko hetu, ko paccayo ti evam ettha sambandho veditabbo.

9. [25¹⁵] *Tattha kiñ cāpi nappajānāti pajānāti* ti evaṇ vuttaṇ, pajānanā nappajānanā ti idam eva ubhayaṇ hetu c' eva paccayo ca, thero pana attano vicitrapaṭibhānatāya taṇ pākaṭatarāṇ katvā dassetuṇ puna *tatr' āvuso* ti ādim āha. *Tattha tass' etaṇ pāṭikañkhan* ti tassa puggalassa etaṇ pāṭikañkhitabbaṇ, idam eva esa pāpuṇissati, no aññaṇ ti icchitabbaṇ. Avassabhāvi ti vuttaṇ hoti. *Na chandaṇ janessatī* ti ādinā nayena vuttaṇ acchandaṇanādiṇ sandhāy' āha. *Tattha ca na chandaṇ janessatī* ti appajānanto tass' aṅgaṇassa pahānatthaṇ kattukamyatāchandaṇ na janessati. *Na vāyamissatī* ti tato balavataṇ vāyāmam pi na karissati. *Na viriyaṇ ārabhissatī* ti thāmagataviriyaṇ pana n' eva ārabhissati. *Nappavattessatī* ti vuttaṇ hoti. *Sāṅgaṇo* ti imehi rāgādīhi aṅgaṇehi sāṅgaṇo. *Saṅkilittḥacitto* ti tehi yeva

¹ C 3 mahānatthaṇ.

suṭṭhutarāṇ kiliṭṭhacitto, malinacitto, vibādhitacitto ca hutvā. *Kālaṇ karissatī* ti marissati.

10. [25¹⁹] *Seyyathā pī* ti yathā nāma. *Kaṇsupātī* ti kaṇsalohabbhājanaṇ. *Ābhatā* ti ānūtā. *Āpaṇā vā kammārakulā vā* ti āpaṇato vā kaṇsapātikārakānaṇ kammārānaṇ gharato vā. *Rajenā* ti āgantukarajena paṇsu-ādinā. *Malenā* ti tatth' eva utṭhitena lohamalena. *Pariyonaddhā* ti sañchannā. *Na ca pariyodaṭṭheyyun* ti dhovana-ghaṇsanādīhi na parisuddhaṇ kārāṭṭheyyun. *Rajāpathe* ti rajapathe. Ayam eva vā pāṭho. Rajassa āgamaṇaṭṭhane vā vuṭṭhānaṭṭhāne vā heṭṭhāmañce vā thusakoṭṭhake vā bhājanantare vā yattha rajena okiriyatī ti attho. *Saṅkiliṭṭhatarā assa malaggahitā* ti ettha rajapathe nikkhipanena saṅkiliṭṭhatarā, aparibhoga-apariyodapanehi malaggahitā. Malaggahitatarā ti vuttaṇ hoti. Paṭipucchāvacanaṇ c' etaṇ. Ten' assa evam attho veditabbo: Āvuso, sā kaṇsapāti evaṇ kayiramānā aparena kūlena saṅkiliṭṭhatarā ca malaggahitatarā ca, mattikapātī ti vā kaṇsapātī ti vā pi dujjānā bhavēyya nu kho, no ti ? Thero taṇ paṭijānanto āha: *Evam āvuso* ti.

11. [25²⁵] Puna Dhammasenāpati upamaṇ sampaṭipū-dento, *evam eva kho* ti ādim āha. Tatr' evaṇ upamāsaṇsan-danā veditabbā: Kiliṭṭhakaṇsapātisadisō sāṅgaṇo puggalo. Kiliṭṭhakaṇsapātiyā na paribhuñjanam ādiṇ katvā rajapathe¹ nikkhepo viya tassa puggalassa pabbajjaṇ labhamānassa vej-jakammādi-pasutapuggalasantike pabbajjapaṭilābho. Saṅkiliṭṭhakaṇsapātiyā puna saṅkiliṭṭhatarabbhāvo viya tassa puggalassa anukkamena ācariyupajjhāyānaṇ anusikkhato vejjakammādikaraṇaṇ. Ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena dukkaṭa-dubbhāsita vitikkamaṇaṇ. Ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena pācittiya-thullaccaya vitikkamaṇaṇ, saṅghādisesa vitikkamaṇaṇ, pārājika vitikkamaṇaṇ, mātughātādi-ānantariyakaraṇaṇ. Ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyā ti.

12. [25²⁹] *Saṅkiliṭṭhacitto kālaṇ karissatī* ti ettha ca akusala-cittena kālaṇ karissatī ti na evaṇ attho daṭṭhabbo. Sabba-sattā hi pakaticittena bhavaṅgacitten' eva kālaṇ karonti.

Ayaṇ pana avisodhetvā cittasantānaṇ kālāṇ karissatī ti etam atthaṇ sandhāya evaṇ vutto ti veditabbo.

13. [25³⁷] Dutiyavāre *pariyodaḍḍeyyūn* ti dhovana-ghaṇsana-saṇhachārikāparimajjanādihi parisuddhaṇ ādāsamaṇḍalasadisāṇ kareyyuṇ. *Na ca naṇ rajāpathe* ti pubbe vuttapakāre tḥāne anikkhipitvā karaṇḍaka-mañjūsādisu vā tḥapeyyuṇ, palivethetvā vā nāgadante laggeyyuṇ. Sesaṇ vuttanayānusāren' eva gahetabbaṇ. Upamāsaṇsandanā p' ettha evaṇ veditabbā: Kiliṭṭhakaṇsapātisadisō sāṇgaṇo puggalo. Kiliṭṭhakaṇsapātiyā paribhuñjanam ādiṇ katvā suddhaṭṭhāne tḥapanāṇ viya tassa puggalassa pabbajjaṇ labhamānassa pesalabhikkhusantike¹ pabbajjāpaṭilābho; ye ca² ovaḍanti, anusāsanti, appamattakam pi pamādaṇ disvā daṇḍakammaṇ katvā punappunaṇ sikkhāpenti. Saṇkiliṭṭhakaṇsapātiyā aparakāle parisuddhapariyodātabhāvo viya tassa puggalassa ācariyupajjhāyānaṇ anusikkhato anukkamena sammā vatta-paṭipatti. Ettha tḥitassa anaṇgaṇakālakiriya. Atha vā anukkamena parisuddhe sile paṭiṭṭhāya attano anurūpaṇ Buddhavacanaṇ uggaṇhitvā dhutaṇgāni samādāya attano anukūlakammaṭṭhānaṇ gahetvā gāmantasenāsanavāsaṇ muñcitvā paṇtasenāsanavāso. Ettha tḥitassa anaṇgaṇakālakiriya. Atha vā anukkamena kaṣiṇaparikammaṇ katvā aṭṭhasamāpattinibbattaṇena kilesavikkhambhanaṇ, vipassanāpāḍakajjhānā vuṭṭhāya vipassanāya kilesānaṇ tadaṇganivāraṇaṇ,³ sotāpatti-phalādhigamo—pe—arahattasacchikiriya ti. Ettha tḥitassa accantānaṇgaṇakālakiriya eva.

14. [26⁹] Tatiyavāre *subhanimittan* ti rāgaṭṭhāniyaṇ iṭṭhārammaṇaṇ. *Manasikarissatī* ti tasmiṇ vipannaṇsati tan nimittaṇ āvajjissati. *Tassa subhanimittassa manasikārā* ti tassa puggalassa subhanimittamanasikāra-kāraṇā. *Anud-dhaṇsessaṭī* ti hiṇsissati, adhibhavissati. Rāgo hi uppajjamāno kusalavāraṇ pacchinditvā sayam eva akusalajavanaṇ hutvā tiṭṭhanto kusala-cittaṇ anuddhaṇsetī ti veditabbo. Sesaṇ vuttanayānusāren' eva veditabbaṇ.⁴ Upamāsaṇsandanā paṇ' ettha evaṇ veditabbā: Parisuddhakaṇsapātisadisō

¹ C 3 pesalabhikkhūnaṇ santike.

² C 3 omits ca.

³ C 1, C 2, C 4 °nivāraṇaṇ.

⁴ C 3 gahetabbaṇ.

pakatīyā appakilesa anaṅgaṇo¹ puggalo. Parisuddhakaṇ-
sapātiyā na paribhuñjanam ādiṇ katvā rajāpathe nikkhepo
viya tassa puggalassa pabbajjaṇ labhamānassā ti ito paraṇ
sabbhaṇ paṭhamavārasadisam eva.

15. [26²⁴] Catutthavāre *subhanimittaṇ na manasikurissatī*
ti tasmiṇ sativirahābhāvato taṇ nimittaṇ nāvajjissati.
Sesaṇ dutiyavārānusāren' eva veditabbaṇ. *Ayaṇ kho, āvuso*
ti ādi pana ko nu kho, āvuso ti ādimhi vuttanayam eva.

16. [27⁷] Idāni taṇ aṅgaṇaṇ nānappakārato pākaṭaṇ
kārapetukāmen' āyasmatā Mahā-Moggallānena, *aṅgaṇaṇ aṅga-*
ṇaṇ ti ādinā nayena puṭṭho taṇ paccekaṇ² vyākaraṇto
pāpakāṇaṇ kho etaṇ, āvuso ti ādim āha. Tattha *icchāvacarā-*
naṇ ti icchāya avacarāṇaṇ. Icchāvasena okiṇṇāṇaṇ pavattā-
naṇ, nānappakārāṇaṇ kopa-appaccayāṇaṇ ti attho. *Yaṇ*
idh' ekaccassā ti yena idh' ekaccassa, *evaṇ icchā uppañjeyya,*
taṇ *thānaṇ* taṇ kāraṇaṇ vijjati. Atthi, upalabbhati ti vuttaṇ
hoti. *Āpanno assaṇ* ti āpanno bhavēyyaṇ. *Na ca maṇ*
bhikkhū jāneyyūn ti bhikkhū ca maṇ na jāneyyūṇ. Kiṇ
pan' ettha *thānaṇ*? Lābhatthikatā. Lābhatthiko hi bhik-
khu pakatīyā pi ca katapuñño manussehi sakkatagarukato
evaṇ cinteti: Āpatti-āpannaṇ bhikkhuṇ therā ṇatvā majjhi-
māṇaṇ ārocenti, te navakāṇaṇ, navakā vihāre vighāsādādīṇaṇ,
te ovādaṇ āgatāṇaṇ bhikkhunīṇaṇ, evaṇ kamena catasso
parisā jānanti. Evam assa lābhantarāyo hoti. Aho vatā-
haṇ āpattiṇ ca vata āpanno assaṇ, na ca maṇ bhikkhū jāney-
yūn ti.

17. [27¹³] *Yaṇ taṇ bhikkhuṇ bhikkhū jāneyyūn* ti yena
kāraṇena taṇ bhikkhuṇ aṅṇe bhikkhū jāneyyūṇ, taṇ kāraṇaṇ
vijjati kho pana, atthi yeva, na n' atthi. Therā hi ṇatvā
majjhimaṇaṇ ārocenti. Evaṇ so pubbe vuttanayena catusu
parisāsu pākaṭo hoti. Evaṇ pākaṭo ca ayasābhibhūto gū-
masatam pi pavisitvā ummārasatesu pāde puñchitvā yathā-
dhotena pattena nikkhamati. Tato, jānanti maṇ bhikkhū
āpattiṇ āpanno ti, tehi c' amhi evaṇ nāsito ti cintetvā, *itī so*
kupito hoti appatīto. So iminā kāraṇena kupito c' eva hoti
kodhābhibhūto, appatīto ca domanassābhibhūto. *Yo c' eva*

¹ C 3 anaṅgaṇapuggalo.

² C 3 omits paccekaṇ.

kho, āvuso, kopo, yo ca appaccayo, ubhayam etaṃ aṅgaṇaṇ ti, āvuso, yo cāyaṃ saṅkhārakkhandhasaṅgaṇhito kopo, yo ca vedanākkhandhasaṅgaṇhito appaccayo, etaṃ ubhayaṃ aṅgaṇaṇ ti evaṃ ettha attho daṭṭhabbo. Idaṃ ca tādisāṇaṃ puggalāṇaṃ vasena vuttaṃ. Lobho pana imassa aṅgaṇassa pubba-bhāgavasena, moho sampayogavasenāpi gahito yeva hoti.

18. [27¹⁹] *Anuraho man ti, purimasadiso va bhikkhu attānaṃ gahetvā viharapaccante senāsanaṃ pavesetvā dvāraṃ thaketvā codente icchati. Thānaṃ kho paṇ' etaṃ ti etaṃ pi kāraṇaṃ vijjati, yaṃ taṃ bhikkhuṃ catuparisamajjhaṃ ānetvā vyattā vinitā, tayā amukamhi nāma thāne vejjakammaṃ katan ti ādinā nayena codeyyuṃ. So catusu parisāsu pākaṭo hoti. Evaṃ pākaṭo ca ayasābhibhūto ti sabbaṃ pubbasadisam eva.*

19. [27²⁰] *Sappatipuggalo ti samāno puggalo. Samāno ti sāpattiko. Paṭipuggalo ti codako. Ayaṃ sāpattiken' eva codanaṃ icchati, tvaṃ ca¹ imaṃ c' imaṃ ca āpattiṃ āpanno, taṃ tāva paṭikarohi, pacchā maṃ codessasī ti vattuṃ sakkā ti maññaṃ māno. Api ca jāti-ādihi pi samāno puggalo sappatipuggalo. Ayaṃ hi attano jātiyā, kulena, bāhusaccena, vyattatāya, dhutaṅgenā ti evamādihi pi samānen' eva codanaṃ icchati, tādisena vuttaṃ nātidukkhaṃ hoti ti maññaṃ māno. Appatipuggalo ti ettha ayutto paṭipuggalo appatipuggalo. Imehi apattādihi asadisattā paṭisattu paṭimallo codako bhavituṃ ayutto ti vuttaṃ hoti. Iti so kupito ti iti so imāya appatipuggalacodanāya evaṃ kupito hoti.*

20. [27³³] *Catutthavāre aho vatā ti, "Aho vata re, amhākaṃ paṇḍitaka, aho vata re amhākaṃ bahussutaka . . . tevijjakā" ti (D. i. 107) garahāya pi dissati. "Aho vata maṃ daharaṃ yeva samānaṃ rajje abhisinṇeeyuṃ" ti (Vin. i. 37) patthanāyam pi. Idha patthanāyam eva. Paṭipucchitvā paṭipucchitvā ti punappunaṃ pucchitvā. Ayam pi bhikkhu lābhatthiko Bhagavatā attānaṃ paṭipucchitabbaṃ icchati. Taṃ ca kho anumatipucchāya, no maggaṃ vā phalaṃ vā vipassanaṃ vā antaraṃ katvā. Ayaṃ hi passati Bhagavantaṃ Sāriputtādayo mahāthere, 'Taṃ² kiṃ maññaṃ, Sāriputta, Moggallāna,*

¹ C 3 pi.

² See M. iii. 278.

Kassapa, Rāhula,¹ cakkhuṇ niccaṇ vā aniccaṇ vā' ti evaṇ parisamajjhe paṭipucchitvā paṭipucchitvā dhammaṇ desentaṇ, manusse ca tesaṇ, paṇḍitā therā Satthu cittaṇ ārādhenti ti vaṇṇaṇ bhaṇante, lābhasakkāraṇ ca upaharante. Tasmā taṇ lābhasakkāraṇ icchanto evaṇ cintetvā nikhaṇitvā ṭhapi-takhāṇu viya Bhagavato purato va hoti. *Iti so kupito* ti, atha Bhagavā taṇ amanasikaritvā va aññaṇ therāṇ paṭipucchitvā dhammaṇ deseti. Tena so kupito hoti, Bhagavato ca, therassa ca. Kathaṇ Bhagavato kuppatti? Ahaṇ pabbajitakā lato pabhuti Gandhakuṭiparivenato bahi niggamaṇaṇ na jānāmi, sabbakālaṇ chāyā va na vijahāmi, maṇ nāma pucchitvā dhammadesanāmattam pi n' atthi, tammuhuttaṇ diṭṭhamattakattheraṇ pucchitvā dhammaṇ deseti ti evaṇ Bhagavato kuppatti. Kathaṇ therassa kuppatti? Ayaṇ mahallakatthero Bhagavato purato khāṇu viya nisidati, kadā nu kho imaṇ dhammakammikā abhabbatṭhānaṇ pāpetvā nīharissanti; ayaṇ hi yadi imasmiṇ vihare na bhavēyya, avassaṇ Bhagavā mayā saddhiṇ sallapeyyā ti evaṇ therassa kuppatti.

21. [28⁶] *Purakkhatvā purakkhatvā* ti purato purato katvā. Samparivāretvā ti vuttaṇ hoti. Ayam pi lābhatthiko yeva Ayaṇ hi passati bahussute bhikkhū mahāparivārena gāmaṇ pavisante, cetiyaṇ vandante, tesaṇ ca taṇ sampattiṇ disvā upāsake pasanne pasannākāraṇ karonte. Tasmā evaṇ icchati. *Kupito* ti ayam pi dvisu ṭhānesu kuppatti: bhikkhūnaṇ, therassa ca. Kathaṇ bhikkhūnaṇ? Ime yad eva mayhaṇ uppajjati cīvaraṇ vā piṇḍapāto vā taṇ gahetvā paribhuñjanti, mayhaṇ pana pattacīvaraṇ gahetvā piṭṭhito āgacchanto pi n' atthi ti evaṇ bhikkhūnaṇ kuppatti. Kathaṇ therassa? Eso mahallakatthero tesu tesu ṭhānesu sayam eva paññāyati, kudassu nāma naṇ dhammakathikā nikkaḍḍhissanti, imasmiṇ asati avassaṇ maṇ yeva parivāressanti ti.

22. [28¹⁷] *Bhattagge* ti bhojanaṭṭhāne. *Aggāsaṇaṇ* ti saṅghattherāsaṇaṇ. *Aggodakaṇ* ti dakkhiṇodakaṇ. *Agga-piṇḍaṇ* ti saṅghattherapiṇḍaṇ. Sabbattha vā *aggaṇ* ti paṇitādhivacanam etaṇ. Tattha aham eva labheyyaṇ ti icchā nātimahāsāvajjā; na aññe labheyyuṇ ti pana atima-

hāsāvajjā. Ayam pi lābhatthiko pāsādiko hoti cīvaradhāraṇādīhi, kadāci pabbajati, kadāci vibbhamati. Tena so pubbe laddhapubbaṇ āsanādiṇ pacchā alabhanto evaṇ cinteti. *Na so bhikkhu labheyyā* ti, so bhikkhu therānaṇ aggāsanādisu pattesu tadanusārena majjhimānaṇ aññesaṇ ca navānaṇ, kadāci yaṇ vā taṇ vā sabbanihīnaṇ āsanādiṇ labhati, n' eva vā labhati. *Kupito* ti ayam pi dvisu ṭhānesu kuppatti: manussānaṇ ca therānaṇ ca. Kathaṇ manussānaṇ ? Ime maṅgalāmaṅgalādisu maṇ nissāya bhikkhū labhanti, bhante, ettake bhikkhū gahetvā amhākaṇ anukampaṇ karoṭhā ti vadanti, idāni tammuhuttaṇ diṭṭhamattakaṇ mahalākatttheraṇ vatvā gatā, hotu, idān'¹ esaṇ kicce uppanne jānissāmī ti evaṇ manussānaṇ kuppatti. Kathaṇ therānaṇ ? Ime nāma yadi na bhaveyyuṇ, maṇ yeva manussā nimanṭeyyuṇ ti evaṇ therānaṇ kuppatti.

23. [28²⁶] *Anumodeyyan* ti anumodanaṇ kareyyaṇ. Ayam pi lābhatthiko yaṇ vā taṇ vā khaṇḍānumodanaṇ jānāti. So anumodanaṭṭhāne bahū mātugāmā āgacchanti, tā maṇ sañjānitvā tato pabhuti thālikabhikkhaṇ dassantī ti patthento evaṇ cinteti. *Ṭhānan* ti bahussutānaṇ anumodanā bhāro. Tena bahussuto anumodeyyā ti vuttaṇ hoti. *Kupito* ti ayaṇ tisu ṭhānesu kuppatti: manussānaṇ, therassa, dhammakathikassa ca. Kathaṇ manussānaṇ ? Ime pubbe maṇ yeva upasaṅkamitvā yācanti: amhākaṇ Nāgattthero, amhākaṇ Sumanatthero anumodatū ti, ajja pana nāvocun ti manussānaṇ kuppatti. Kathaṇ therassa ? Ayaṇ saṅghatthero, tumhākaṇ kulūpakaṇ Nāgatttheraṇ, Sumanattheraṇ upasaṅkamattha, ayaṇ anumodissatī ti na bhaṇatī ti evaṇ therassa kuppatti. Kathaṇ dhammakathikassa ? Therena vuttamatte yeva pahāraṇ laddhakukkuṭo viya turitaturitaṇ vassati,² imaṇ nāma nikkadḍhantā n' atthi, imasmiṇ hi asati aham eva anumodeyyan ti evaṇ dhammakathikassa kuppatti.

24. [28³⁴] *Ārāmagatānan* ti vihāre sannipatitānaṇ. Ayam pi lābhatthiko yaṇ vā taṇ vā khaṇḍadhammakathaṇ jānāti. So passati tādisesu ṭhānesu dviyojanatiyojanato sannipatitvā bhikkhū sabbarattika-niccadhammasavanāni suṇante, tuṭ-

¹ C 3 idāni nesaṇ.

² C 2, C 4 passati.

ṭhacitte ca dahare vā sāmaṇere vā sādhu sādhū ti mahāsaddena sādhu-kāraṇaṇ dente. Tato dutiyadivase antogāmagate bhikkhū upāsakā pucchanti: Ke, bhante, dhammakathaṇ kaṭhesun ti. Te bhaṇanti: Asuko ca asuko cā ti. Taṇ sutvā pasannā manussā dhammakathikānaṇ mahāsakkāraṇ karonti. So taṇ icchamāno evaṇ cinteti. *Ṭhānaṇ* ti bahussutānaṇ vinicchayakusalānaṇ dhammadesanā bhāro. Tena bahussuto dhammaṇ¹ deseyyā ti vuttaṇ hoti. *Kupito* ti catuppadi-kagāthāmatam pi vattuṇ okāsaṇ alabhamāno kupito hoti attano mandabhāvassa: ahaṇ hi mando duppañño, kuto labhissāmi desetun ti.

25. [29⁶] *Bhikkhunīnaṇ* ti ovādatthaṇ vā uddesatthaṇ vā paripucchatthaṇ vā pūjākaraṇatthaṇ vā ārāmaṇ āgantvā sannipatitānaṇ bhikkhunīnaṇ. Ayam pi lābhatthiko. Tass' evaṇ hoti: Imā mahākulā pabbajitā bhikkhuniyo. Tā kulesu pavisitvā nisinnā manussā pucchissanti: Kuto ovādaṇ vā paripucchaṇ vā gaṇhathā ti. Tato vakkhanti: Asuko nāma ayyo bahussuto, tassa detha, karoṭhā ti. Ten' assa evaṇ icchā uppajjati. *Ṭhānaṇ* ti ovādādayo nāma bahussutānaṇ bhāro. Tena bahussuto deseyyā ti vuttaṇ hoti. *Kupito* ti ayaṇ dvīsu ṭhānesu kuppatti: tāsāñ ca bhikkhunīnaṇ, imā pubbe maṇ nissāya uposatha-pavāraṇādini labhanti, tā idāni tammuhuttaṇ diṭṭhamattakamahallakattherassa santikaṇ gatā ti. Dhammakathikassa ca, esa imāsaṇ sahasā ovādaṇ adāsi yevā ti.

26. [29⁷] *Upāsakānaṇ* ti, ārāmagatā upāsakā nāma nissatṭhakammantā mahā-upāsakā honti. Te puttabhātukānaṇ kammantaṇ niyyātetvā dhammaṇ suṇantā vicaranti. Ayaṇ tesāṇ desetun icchati. Kiṇ kāraṇā? Ime pasāditvā upāsikānam pi ārocessanti; tato saddhiṇ upāsikāhi mayham eva lābhasakkāraṇ upaharissanti ti. *Ṭhānaṇ* bahussuten' eva yojetabbaṇ. *Kupito* ti ayam pi dvīsu ṭhānesu kuppatti: upāsakānañ ca, ime aññattha suṇanti, amhākaṇ kulūpakassa santike suṇamā ti n' āgacchanti, hotu, idāni nesaṇ uppanne kicce jānissamī ti; dhammakathikassa ca, ayam etesaṇ desetī ti.

¹ C 3 omits dhammaṇ.

27. [29⁷] *Upāsikānan* ti ārāmagatā upāsikā nāma āsana-pūjādikaraṇatthaṇ vā uposathadivase vā dhammasavanatthaṇ sannipatitā. Sesaṇ upāsakavāre vuttanayam eva.

28. [29¹⁶] *Sakkareyyun* ti sakkaccaṇ ca kareyyuṇ, suṇḍaraṇ ca kareyyuṇ. Iminā attani kāraṇ kayiramānaṇ sakkaccaṇ¹ ca suṇḍaraṇ ca pattheti. *Garukareyyun* ti bhāriyaṇ kareyyuṇ. Iminā bhikkhūhi attānaṇ garuṭṭhāne ṭhapiyamānaṇ pattheti. *Māneyyun* ti piyāyeyyuṇ. *Pūjeyyun* ti evaṇ sakkarontā garukarontā mānentā paccayehi pūjeyyun ti paccayapūjaṇ pattheti. *Thānan* ti, “Piyo garu bhāvanīyo” ti (A. iv. 32) vuttappakāro bahussuto ca sīlavā ca etaṇ vidhiṇ arahati. Tena bhikkhū evarūpaṇ evaṇ kareyyun ti vuttaṇ hoti. *Kupito* ti ayam pi dvīsu ṭhānesu kuppati: Bhikkhūnaṇ ca, ime etaṇ sakkaronti ti; therassa ca, imasmiṇ asati maṇ yeva sakkareyyun ti. Esa nayo ito paresu tīsu vāresu.

29. [29³⁶] *Paṇītānaṇ cīvarānan* ti paṭṭadukūla-pattunṇakoseyyādīnaṇ mahaggha-sukhuma-sukhasamphassānaṇ. Idhāpi aham eva lābhi assan ti icchā nātimahāsāvajjā, na añño lābhī assā ti pana mahāsāvajjā. *Paṇītānaṇ piṇḍapātānan* ti sappi-tela-madhu-sakkarādi-pūritānaṇ seṭṭhapīṇḍapātānaṇ. *Paṇītānaṇ senāsānanānan* ti anekasata-anekasahassagghana-kānaṇ mañcapīṭhādīnaṇ. *Paṇītānaṇ gilānapaccayabhesajjaparikkhārānan* tisappi-tela-madhu-phāṇitādīnaṇ uttamabhesajjānaṇ. Sabbatthāpi ṭhānaṇ bahussutehi ca puññavarātehi ca yojetabbaṇ, *kupito* ti sabbatthāpi dvīsu ṭhānesu kuppati: Manussānaṇ ca, imesaṇ nāma paricītabhāvo pi n’ atthi, digharattaṇ ekato vasantassa paṇsukūlatthāya vā piṇḍapātathāya vā sappi-telādīkāraṇā vā gharapaṭipātiyā carantassa pi me ekadivasam pi kiñci paṇītaṇ paccayaṇ na denti, āgantukamahallaṇ pana disvā va yaṇ icchatī taṇ denti ti; therassa ca, ayam pi mahallako imesaṇ attānaṇ dassento yeva caratī, kudassu nāma naṇ dhammakammikā nikkaḍḍheyyuṇ, evaṇ imasmiṇ asatī aham eva lābhī assan ti.

30. [30¹⁵] *Imesaṇ kho, āvuso* ti imesaṇ heṭṭhā ekūnavīsativārehi vutta-icchāvacarānaṇ. *Dissanti c’ eva sūyanti cā*

¹ C 3 sakkaccaṇ kataṇ ca.

ti, na icchâvacarā cakkhunā dissanti na sotena sūyanti, manoviññāṇavisayattā. Appahina-icchâvacarassa pana puggalassa icchâvacaravasena pavattaṇ kāyakammaṇ disvā diṭṭhā viya, vacīkammaṇ sutvā sutā viya ca honti. Tena vuttaṇ: *Dissanti c' eva sūyanti cā* ti. Paccakkhakāle dissanti: asuko kira bhikkhu idiso ti. Tirokkhakāle sūyanti. *Kiñ cāpi* ti anuggaha-garahavacanaṇ. Tena āraññakattaṇ anuggaṇhāti, icchâvacarānaṇ appahānaṇ garahati. Tatrāyaṇ yojanā: Kiñ cāpi so bhikkhu gāmantasenāsanaṇ paṭikkhipitvā āraññako hoti, ante pantasenāsane vasati, ime c' assa ettakā icchâvacarā appahinā. Kiñ cāpi so atirekalābhaṇ paṭikkhipitvā piṇḍapātiko hoti. Kiñ cāpi so lolupacāraṇ vajjetvā sapadānacārī hoti. Kiñ cāpi so gahapati-cīvaraṇ paṭikkhipitvā paṇsukūliko hoti. *Lūkhacīvaradharo* ti ettha pana *lūkhan* ti satthalūkhaṇ, suttalūkhaṇ, rajanalūkhan ti tīhi kāraṇehi lūkhaṇ veditabbaṇ. Tattha satthena khaṇḍākhaṇḍikaṇ chinnaṇ satthalūkhaṇ nāma. Taṇ agghena parihāyati. Thūladīghasuttakena sibbitaṇ suttalūkhaṇ nāma. Taṇ phassena parihāyati, kharasamphassaṇ hoti. Rajanena rattaṇ rajanalūkhaṇ nāma. Taṇ vaṇṇena parihāyati, dubbaṇṇaṇ hoti. Kiñ cāpi so bhikkhu evaṇ satthalūkha-suttalūkha-rajanalūkhacīvaradharo hoti, ime c' assa ettakā icchâvacarā appahinā dissanti c' eva sūyanti ca. Atha kho naṇ viññū sabrahmacārī n' eva sakkaronti, na pūjentī ti. *Taṇ kissa hetū* ti ettha tan ti nipātamattaṇ. Kissa hetū ti kiṇ kāraṇā. *Tehi tassa . . . sūyanti* ca, yasmā tassa te pāpakā sūyanti cā ti vuttaṇ hoti. Imesaṇ icchâvacarānaṇ appahinattā ti ayam ettha adhippayo.

31. [30²⁴] Idāni tam atthaṇ upamāya pākaṭaṇ karonto *seyyathā pi* ti ādim āha. Tattha *kuṇapan* ti matakalebaraṇ. Ahissa kuṇapaṇ ahikuṇapaṇ. Evaṇ itarāni. Atipaṭikkūla-jigacchaniyabhāvato c' ettha imān' eva tiṇi vuttāni ti veditabbāni. Aññesaṇ hi sasa-sūkarādīnaṇ kuṇapaṇ manussā kaṭukabhaṇḍādīhi abhisaṇkharitvā paribhuñjanti pi, imesaṇ pana kuṇapaṇ abhinavam pi jigucchanti yeva, ko pana vādo kālātikkamena pūtibhūte. *Racayitvā* ti vaḍḍhetvā. Pūretvā ti attho. Kuṇapaṇ gahetvā kaṇsapātiyaṇ pakkhipitvā ti vuttaṇ hoti. *Aññissā* ti aparāya. *Paṭikujjitvā* ti pida-

hitvā. *Antarāpanan* ti āpanānam antare mahājanasañkiṇṇa-racchāmukhaṇ. *Paṭipajjeyyun* ti gaccheyyun. *Jaññaṇaṇ viyā* ti mokkhamokkhaṇ¹ viya, manāpamanāpaṇ viya. Api ca vadhukā-panṇākāraṇ viyā ti pi vuttaṇ hoti. Vadhukā hi janī ti vuccati. Tassā nīyamānapaṇṇākāraṇ jaññaṇ. Ubhayathā pi ādaravasena pasaṇsāvasena vā punaruttaṇ. Jaññaṇ jaññaṇ viyā² ti pi vā pāṭho. *Avāpuritvā*³ ti vivaritvā. *Tassa saha dassanena amanāpatā ca saṇṭhaheyyā* ti tassa kuṇapassa dassanena sah' eva tassa janassa amanāpatā tiṭṭheyya. Amanāpatā ti ca, amanāpaṇ idan ti uppanna-cittacetāsikānam etaṇ adhivacanaṇ. Esa nayo paṭikkūlyajegucchatāsu. *Jighacchitānam pī* ti chātānam pi. Na *bhotukamyatā assū* ti bhuñjitukāmatā na bhaveyya. *Pag eva suhītānan* ti dhātānaṇ pana paṭhamataram eva bhuñjitukāmatā na bhaveyyā ti vuttaṇ hoti.

32. Tatrāyaṇ upamāsaṇsandanā: Parisuddhakaṇsapātisa-disaṇ imassa pabbajjālingaṇ.⁴ Kuṇaparacanaṇ⁵ viya icchāvacarānaṇ appahānaṇ. Aparāya kaṇsapātiyā paṭikujjanaṇ viya āraññaṇāṇādihi micchācārapaṭicchādanaṇ. Kaṇsapātiṇ vivaritvā kuṇapadassanena janassa amanuññatā viya āraññaṇāṇādihi anādiyitvā icchāvacaradassanena sabrahmacārīnaṇ na sakkārakaraṇāditā ti.

33. [31⁶] Sukkapakkhe pana, *kiñ cāpī* ti anuggahapaṇaṇ sāvacaṇaṇ. Tena āraññaṇakattaṇ anugaṇhāti, icchāvacarappahānaṇ pasaṇsati. *Nemantaṇiko* ti nimantaṇapaṭiggāhako. *Vicitakālakan* ti vicinitvā apanītakālakaṇ. *Anekasūpaṇ anekabyañjanan* ti ettha sūpo nāma hatthahāriyo vuccati. *Byañjanan* ti uttaribhaṇṇaṇ. Tena maccha-maṇsa-muggasūpādihi anekasūpaṇ, nānappakāramaṇsādi-byañjanehi anekabyañjanan ti vuttaṇ hoti. Sesā vuttanayen' eva veditabbaṇ. Upamāsaṇsandane ca sālīhattaracanaṇ viya icchāvacarappahānaṇ. Aparāya kaṇsapātiyā paṭikujjanaṇ viya appicchata-samutṭhānehi gāmantavihārādihi icchāvacarappahānapaṭicchādanaṇ. Kaṇsapātiṇ vivaritvā sālīhattadassanena janassa

¹ C 3 cokkhacokkhaṇ; so *Ṭikā* also.

² C 3 vyā ti.

³ C 2 Avāpuretvā.

⁴ C 1, C 2, C 4 °lābhaṇ.

⁵ C 1, C 2, C 4 °rajanaṇ.

manāpatā viya gāmantavihārādini anādiyitvā icchāvacarap-pahānadassanena sabrahmacārīnaṃ sakkārakaraṇādītā¹ veditabbā.

34. [31²⁶] *Upamā maṇ, āvuso Sāriputta, paṭibhātī* ti mayhaṇ, āvuso Sāriputta, upamā upaṭṭhāti. Ekaṇ upamaṇ vattukāmo ahan ti adhippāyo. *Paṭibhātu tan* ti tuyhaṇ paṭibhātu, upaṭṭhātu. Vada tvan ti adhippāyo. *Ekam idāhan* ti ettha *idan*² ti nipūtamattaṇ. Ekasmiṇ samaye ahan ti vuttaṇ hoti. Bhummatthe upayogavacanaṇ. *Rājaguhe viharāmi Giribbaje* ti *Rājagahan* ti tassa nagarassa nāmaṇ. Samantato pana giriparikkhepena vajo viya saṇṭhitattā *Giribbajan* ti vuccati. Tasmiṇ nagare *viharāmi*. Taṇ nissāya viharāmi ti vuttaṇ hoti. *Atha khvāhan* ti atha kho ahaṇ. Ettha ca *athā* ti aññādhikāra-vacanārambhe nipāto. *Kho* ti padapūraṇamatte. *Pubbaṇhasamayan* ti divasassa pubba-bhāgasamayaṇ. Pubbaṇhasamaye ti attho. Pubbaṇhe vā samayaṇ pubbaṇhasamayaṇ. Pubbaṇhe ekaṇ khaṇan ti vuttaṇ hoti. Evaṇ accantaṇyoge upayogavacanaṇ labbhati. *Nivāsetvā* ti paridahitvā. Vihāranivāsana-parivat-tanavasena³ etaṇ veditabbaṇ; gāmappavesanattāya vā saṇṭhapetvā nivāsanavasena. Na hi so tato pubbe anivattho ahoṣi. *Pattacīvaram ādāyā* ti pattaṇ hatthehi, cīvaraṇ kāyena ādiyitvā. *Piṇḍāyā* ti piṇḍapātattāya.

35. [31³⁰] *Samīti*³ ti tassa nāmaṇ. *Yānukāraputto* ti rathakāraputto. *Paṇḍuputto* ti Paṇḍussa putto. *Ājīvako* ti naggasamaṇo. *Purāṇayānukāraputto* ti porāṇakayānakārakulassa putto. *Paccupaṭṭhito* ti upagantvā ṭhito. *Vaṇkuṇ* nāma ekato kuṭilaṇ. *Jimhaṇ* nāma sappagatamaggasadisāṇ. *Dosaṇ* ti pheggu-visamagaṇṭhitādi. *Yathā yathā* ti kālatti nipāto. *Yadā yadā*, yasmiṇ yasmiṇ kāle ti vuttaṇ hoti. *Tathā tathā* ti ayam pi kālatti yeva. Tasmiṇ tasmiṇ kāle ti vuttaṇ hoti. So attano suttānulomena cinteti. Itaro tena cintitakkhaṇe cintitaṭṭhānaṃ eva tacchati. *Attamaṇo* ti sakamaṇo, tuṭṭhamanaṇ; pīṭisomanassehi vā gahitamanaṇ. *Attamanavācaṇ nicchāresī* ti attamanatāya

¹ C 2, C 4 sakkārakaraṇādīni veditabbāni.

² C 3 idā ti.

³ C 3 Samitī ti.

vācaṇ, attamanabhāvassa vā yuttavācaṇ nicchāresi. Udīrayi, pabyāhari ti vuttaṇ hoti. *Hadayā hadayaṇ maññe aññāyā* ti cittena cittaṇ jānitvā viya.

36. [32⁷] *Assaddhā* ti Buddha-Dhamma-Saṅghesu saddhāviraḥitā. *Jīvikatthā* ti iṇa-bhayādipīlitā bahi jīvituṇ asakkontā idha jīvikatthikā hutvā. *Na saddhā* ti na saddhāya. *Sathā māyāvino* ti māyā-sāṭheyyehi yuttā. *Kelubhīno* ti sikkhitakerāṭikā. Nipphannathāmagatasāṭheyyā ti vuttaṇ hoti. Sāṭheyyaṇ hi abhūtaguṇadassanato abhūtabhaṇḍa-guṇadassanasaman ti katvā kerāṭiyaṇ ti vuccati. *Unmaḷā* ti uggatanalā. Utṭhitatucchamānā ti vuttaṇ hoti. *Capalā* ti pattacīvaramaṇḍanādinā cāpallena yuttā. *Mukharā* ti mukhakharā. *Kharavacanā* ti vuttaṇ hoti. *Vikīṇṇavācā* ti asaṇyatavacanā, divasam pi niratthakavācappalāpino. *Indriyesu aguttadvārā* ti chasu indriyesu asaṇvutakamma-dvārā. *Bhojane amattaññuno* ti bhojane yā mattā jānitabbā pariyesana-paṭiggahaṇa-paribhogesu yuttatā,¹ tassā ajānānakā. *Jāgariyaṇ ananuyuttā* ti jāgaraṇe ayuttā. *Sāmaññe anapekkhavanto* ti samaṇadhamme nirapekkhā. Dhammānu-dhammapaṭipattirahitā ti attho. *Sikkhāya na tibbagāravā* ti sikkhāpadesu bahalagāravā² na honti; āpattivītikkama-bahulā. *Bāhulikā* ti ādi Dhammadāyāde vuttaṇ. *Kusitā* ti ādi Bhayabherave. *Dhammapariyāyenā* ti dhammadesa-nāya.

37. [32¹⁶] *Saddhā agārasmā* ti pakatiyā pi saddhā, pabbajantā pi saddhāya³ agārasmā anagāriyaṇ pabbajitā. *Pivanti maññe, ghasanti maññe* ti pivanti viya, gilanti viyā ti. Attamanavācaṇ nicchārentā vacasā pivanti viya, abbhanu-modantā manasā ghasanti viya. *Sādhū vatā* ti sundaraṇ vata. *Sabrahmacārī* ti rassam pi vaṭṭati, dīgham pi. Rasse sati Sāriputtassa upari hoti, dīghe sati sabrahmacāriṇaṇ. Yadā Sāriputtassa upari hoti, tadā sabrahmacāri-Sāriputto amhe akusalā vuṭṭhāpetvā ti attho. Yadā sabrahmacāriṇaṇ, tadā sabrahmacārayo akusalā vuṭṭhāpetvā ti attho. *Daharo* ti taruṇo. *Yuvā* ti yobbanabhāve ṭhito. *Maṇḍanakajātiko*

¹ C 1, C 2, C 4 yuttattā.

² C 2, C 4 bahulā°.

³ C 1, C 2, C 4 saddhā.

ti alaṅkāraśābhāvo. Tattha koci taruṇo pi yuvā na hoti yathā atitaruṇo, koci yuvā pi maṇḍanakajātiko na hoti yathā upasantasābhāvo, ālasiya-vyasanādihi abhibhūto. Idha pana daharo c' eva yuvā ca maṇḍanakajātiko ca adhippeto. Tasmā evam āha. Uppalādini lokasammatattā vuttāni.

38. [32³³] *Iti ha te ti evaṇ te. Ubho mahānāgā ti dve pi mahānāgā. Dve pi hi ete aggasāvaka mahānāgā ti vuccanti. Tatrāyaṇ vacanatto: Chandādihi na gacchanti ti nāgā. Tena tena maggena pahīne kilese na āgacchanti ti nāgā. Nānappakāraṇ āguṇ na karonti ti nāgā. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthāro pana Mahā-Niddese¹ vuttanāyena eva veditabbo. Api ca,*

“Āguṇ na karoti kiñci loke
sabbasaṇyoge visajja bandhanāni
sabbattha na sajjati vimutto
nāgo tādi pavuccate tathattā” ti (Sn. 522)

evam p' ettha attho veditabbo. Mahantā nāgā mahānāgā. Aññehi khīṇāsavanāgehi pujjatarā ca pāsāṇsatarā cā ti attho. *Aññamaññassā* ti añño aññassa. *Samanumodiṇsū* ti samaṇ anumodiṇsu. Tattha imāya upamāya Mahā-Moggallāno therō anumodi; paṭibhātu taṇ, āvuso ti Dhammasenāpati. Tena vuttaṇ: *Aññamaññassa subhāsitaṇ samanumodiṇsū ti. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā nīṭhita.*

6.

[*Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā*]

1. [33¹] *Evam me sutaṇ ti Ākaṅkheyyasuttaṇ. Tattha sampannasīlā* ti, tividhaṇ sampannaṇ: paripuṇṇa-samaṅgi-madhuravasena. Tattha,

“Sampannaṇ sālakedāraṇ suvā bhuñjanti Kosiya
paṭivedayāmi te, brahme, na naṇ vāretum ussahe” ti
(Jā. iv. 278)

idaṇ paripuṇṇasampannaṇ nāma. “Iminā pātimokkhasaṇvarena upeto hoti, samupeto, upāgato, samupāgato, upa-panno, sampanno,² samannāgato” ti (Vbh. 246) idaṇ samañ-

¹ Nd. i. 201.

² The Vbh. text reads samupapanno.

gisampannaṃ nāma. “Imissā, bhante, mahāpathaviyā heṭṭhimaṃ talañ sampannaṃ, seyyathā pi khuddaṃ madhuṃ anelakaṃ evamassādan” ti (*) idaṃ madhurasampannaṃ nāma. Idha pana paripuṇṇasampannam pi samaṅgisampannam pi vaṭṭati. Tasmā *sampannasīlā* ti paripuṇṇasīlā hutvā ti pi sīlasamaṅgino hutvā ti pi evam ettha attho daṭṭhabbo. *Sīlan* ti ken’atṭhena sīlaṃ? Sīlanatṭhena sīlaṃ. Tassa vitthārakathā Visuddhimagge¹ vuttā.

2. Tattha paripuṇṇasīlā ti iminā atthena khettadosavigamena khettaṭṭhāpāripūri² viya sīladosavigamena sīlaṭṭhāpāripūri² vuttā hoti. Yathā hi khettaṃ bījakaṇḍaṇḍaṃ, vappakaṇḍaṇḍaṃ, udakakaṇḍaṇḍaṃ, ūsakaṇḍaṇḍaṃ ti catudosasamannāgataṃ aparipūraṃ hoti. Tattha bījakaṇḍaṇḍaṃ nāma yattha antarantarā bījāni kaṇḍāni vā pūtini vā honti. Tāni yattha patanti,³ tattha sassanā na vutṭheti,⁴ khettaṃ kaṇḍaṇḍaṃ hoti. Vappakaṇḍaṇḍaṃ nāma yattha akusalo bījāni vapanto antarantarā na pāṭeti. Evaṃ hi sabbattha sassanā na vutṭheti, khettaṃ kaṇḍaṇḍaṃ hoti. Udakakaṇḍaṇḍaṃ nāma yattha katthaci udakaṃ atibahuṃ vā hoti, na vā hoti. Tatrāpi⁵ sassāni na vutṭhenti, khettaṃ kaṇḍaṇḍaṃ hoti. Ūsakaṇḍaṇḍaṃ nāma yattha kassako kismici padese naṅgalena bhūmiṃ cattāro pañca vāre kasanto atigambhīraṃ karoti, tato ūsaṃ uppajjati. Tatrāpi sassanā na vutṭhāti, khettaṃ kaṇḍaṇḍaṃ hoti. Tādisaṃ ca khettaṃ na mahapphalaṃ hoti, na mahānisaṃsaṃ. Tatra hi bahuṃ vapitvā appaṃ labhanti.⁶ Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā khettaṃ paripuṇṇaṃ hoti. Tādisaṃ ca khettaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Evam eva kaṇḍaṇḍaṃ, chiddaṃ, sabalaṃ, kammāsaṃ ti catudosasamannāgataṃ sīlaṃ aparipūraṃ hoti. Tādisaṃ ca sīlaṃ na mahapphalaṃ hoti, na mahānisaṃsaṃ. Imesaṃ pana catunnaṃ dosānaṃ vigamā sīlaṃ paripuṇṇaṃ hoti. Tādisaṃ ca sīlaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Sīlasamaṅgino ti iminā pan’atthena sīlena samaṅgibhūtā, samodhānagatā, samannāgatā hutvā viharathā ti idam eva vuttaṃ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi sampannasīlatā hoti: sīlavipattiyā ca ādinavadassanena, sīla-

¹ Visu. 8.² C 3, C 4 °pāripūri.³ C 3 vapanti.⁴ C 2 vutṭhāti.⁵ C 3 Tatrāpi hi.⁶ C 3 labbhati.

* Vin. iii. 7.

sampattiyā ca ānisaṇṣadassanena. Tadubhayam pi Visuddhimagge vitthāritan.¹

3. Tattha *sampannasīlā* ti ettāvatā kira Bhagavā catupārisuddhisīlaṇ uddisitivā *pātimokkhasaṇṇavarasaṇṇvutā* ti iminā tattha jeṭṭhakasīlaṇ vitthāretvā dassesī ti Dīpavihāravāsi-Sumanatthero² āha. Antevāsiko pan' assa Tepitaka-Cūlābhayatthero³ āha: Ubhayatthāpi pātimokkhasaṇṇavaro Bhagavatā vutto. Pātimokkhasaṇṇavaro yeva hi sīlaṇ, itarāni pana tīpi sīlaṇ ti vuttatṭhānaṇ nāma atthi⁴ ti ananujānanto vatvā āha: Indriyasaṇṇavaro nāma chadvārarakkhāmattakam eva. Ājivapārisuddhi dhammena samena paccayupattimattakaṇ. Paccayanissitaṇ paṭiladdhapaccaye idamatthan ti paccavekkhitvā bhuñjanamattaṇ. Nippariyāyena pātimokkhasaṇṇavaro va sīlaṇ. Yassa so bhinno, ayaṇ, chinnaśiso viya puriso hatthapāde, sesāni rakkhissatī ti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṇ, acchinnaśiso viya puriso jīvitaṇ, sesāni puna pākatikāni katvā rakkhitaṇ sakkoti. Tasmā *sampannasīlā* ti iminā pātimokkhasaṇṇavaraṇ uddisitivā *sampannapātimokkhā* ti tass' eva vevacanaṇ vatvā taṇ vitthāretvā dassento *pātimokkhasaṇṇavarasaṇṇvutā* ti ādim āhā ti.⁵

4. [33⁶] Tattha *pātimokkhasaṇṇavarasaṇṇvutā* ti pātimokkhasaṇṇavarena samannāgatā. *Ācāragocarasaṃpannā* ti ācārena ca gocarena ca saṃpannā. *Aṇumattesu* ti appamattakesu. *Vajjesu* ti akusaladhammesu. *Bhayadassāvī* ti bhaya-dassinō. *Samādayā* ti sammā ādiyitvā. *Sikkhatha sikkhāpadesu* ti sikkhāpadesu taṇ taṇ sikkhāpadaṇ samādiyitvā sikkhatha. Api ca, *samādayā sikkhatha sikkhāpadesu* ti yaṇ kiñci sikkhāpadesu sikkhākoṭṭhāsesu sikkhitabbaṇ, kāyikaṇ⁶ vācasikaṇ vā taṇ sabbaṇ sammā ādaya sikkhathā ti ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato pana sabbān' etāni pātimokkhasaṇṇavārādīni padāni Visuddhimagge⁷ vuttāni.

5. [33⁸] *Ākaṅkheyya* ce ti idaṇ kasmā āradhaṇ? Sīlānisaṇṣadassanatthaṇ. Sace pi acirapabbajitānaṇ vā duppañ-

¹ *Visu.* 53-58.

² C 3, C 4 Summatthero.

³ C 3 Cūlanāga°; C 4 Mūlābhaya°.

⁴ C 1, C 2 omīti atthi ti.

⁵ C 1, C 2, C 4 omīti ti.

⁶ C 3 kāyikaṇ vā.

⁷ *Visu.* 16 f.

fiānaṇ vā evaṃ assa: Bhagavā sīlaṇ pūretha, sīlaṇ pūrethā ti vadati, ko nu kho sīlapūraṇe ānisaṇso, ko viseso, kā vaḍḍhi ti? Tesāṇ sattarasa ānisaṇse dassetuṇ evaṃ āha, app' eva nāma evaṇ sabrahmacāriṇaṇ piyamaṇāpatādiṇ āsavakkhaya-pariyosānaṇ ānisaṇsaṇ sutvā pi sīlaṇ paripūreyyuṇ ti.

6. Visakaṇṭakavāṇijo viya. Visakaṇṭakavāṇijo nāma gula-vāṇijo vuccati. So kira gula-phāṇita-khaṇḍasakkarādīni sakaṭeṇ' ādāya paccantagāmaṇ gantvā visakaṇṭakaṇ gaṇhatha, visakaṇṭakaṇ gaṇhathā ti ugghosesi. Taṇ sutvā gāmikā visaṇ nāma kakkhalaṇ, yo taṇ khādati, so marati, kaṇṭakam pi vijjhivā māreti, ubho p' ete kakkhalā, ko ettha ānisaṇso ti gehadvārāni thakesuṇ, dārake ca palāpesuṇ. Taṇ disvā vāṇijo, avohāraṇ kusalā ime gāmikā, handa ne upāyena gaṇhāpemi ti atimadhuraṇ gaṇhatha, atisāduṇ gaṇhatha, gulaṇ phāṇitaṇ sakkaṇaṇ samaggaṇ labbhati, kūtamaśaka-kūṭakāhāpaṇādīhi pi labbhatī ti ugghosesi. Taṇ sutvā gāmikā haṭṭhapahaṭṭhā¹ niggantvā bahum pi mūlaṇ datvā gahesuṇ. Tattha vāṇijassa, visakaṇṭakaṇ gaṇhathā ti ugghosanaṇ viya Bhagavato, sampannasilā, bhikkhave, viharatha, . . . samādāya sikkhatha sikkhāpadesū ti vacanaṇ. Ubho p' ete kakkhalā, ko ettha ānisaṇso ti gāmikānaṇ cintanaṇ viya, Bhagavā sampannasilā viharathā ti āha, sīlaṇ ca nāma' etaṇ kakkhalaṇ hassa-khiḍḍādivipaccanīkaṇ, ko nu kho sampannasilānaṇ ānisaṇso ti bhikkhūnaṇ cintanaṇ. Atha tassa vāṇijassa, atimadhuraṇ gaṇhathā ti ādivacanaṇ viya Bhagavato, piyamaṇāpatādi-āsavakkhaya-pariyosānaṇ² sattarasa-ānisaṇsappakāsaṇatthaṇ ākaṇkheyyā ti ādivacanaṇ.

7. [33^a] Tattha ākaṇkheyya ce ti yadi ākaṇkheyya, yadi iccheyya. Piyo c' assaṇ ti piyacakkhūhi sampassitabbo, sinehuppattiyā padaṭṭhānabhūto bhaveyyaṇ ti vuttaṇ hoti. Manāpo ti tesāṇ manavaḍḍhanako, tesāṇ vā manena pattabbo. Mettacittena pharitaṇ ti vuttaṇ hoti. Garū ti tesāṇ garuṭṭhāniyo, pāsānacchattasadiṇ. Bhāvanīyo ti addhā 'yam āyasmā jānaṇ jānāti, passaṇ passatī ti evaṇ sambhāvāniyo. Sīlesu' ev' assa paripūrakārī ti catupārisuddhi-sīlesu yeva paripūrakārī assa. Anūnena paripūreṇ' ākārena

¹ C 1, C 2, C 4 haṭṭhahaṭṭhā.

² C 3 °pariyosāna°.

samannāgato bhaveyyā ti vuttaṃ hoti. *Ajjhattaṃ cetosamatham anuyutto* ti attano cittasamathe yutto. Ettha hi *ajjhattaṃ* ti vā attano ti vā etaṃ ekaṭṭhaṃ, byañjanam eva nānaṃ. Bhummatthe paṇ' etaṃ samathan ti upayogavacanaṃ anū ti iminā upasaggena yoge siddhaṃ. *Anirākatajjhāno* ti bahi-anīhaṭṭajjhāno, avināsitajjhāno vā. Nīharaṇa-vināsanatthaṃ hi idaṃ nirākaraṇaṃ nāma. “Thambhaṃ niraṅkatvā nivātavutti” ti (Sn. 326) ādisu c' assa payogo daṭṭhabbo. *Vipassanāya samannāgato* ti sattavidhāya anupassanāya yutto. Sattavidhā anupassanā nāma, aniccānupassanā, dukkhānupassanā, anattānupassanā, nibbidānupassanā, virāgānupassanā, nirodhānupassanā, paṭinissaggānupassanā ti. Tā Visuddhimagge vitthāritā.¹ *Brūhetā suññāgārānaṃ* ti vaḍḍhetā suññāgārānaṃ. Ettha ca samathavipassanāvasena kammaṭṭhānaṃ gahetvā rattindivaṃ suññāgāraṃ pavisitvā nisīdamāno bhikkhu *brūhetā suññāgārānaṃ* ti veditabbo. Ekabhūmakāḍipāsāde kurumāno pi pana, n' eva suññāgārānaṃ brūhetā ti daṭṭhabbo.

8. Ettāvatā ca yathā taṇhāvicaritadesanā² paṭhamāṃ taṇhāvasena āradhā pi taṇhāpadaṭṭhānattā māna-diṭṭhinaṃ, māna-diṭṭhiyo otaritvā kamena papañcattayadesanā jātā, evaṃ ayaṃ desanā paṭhamāṃ adhisīlasikkhāvasena āradhā pi, silāpadaṭṭhānattā samatha-vipassanānaṃ, samatha-vipassanāyo otaritvā kamena sikkhāttayadesanā jātā ti veditabbā. Ettha hi *sīlesv' ev' assa paripūrakārī* ti ettāvatā adhisīlasikkhā vuttā. *Ajjhattaṃ cetosamatham anuyutto anirākatajjhāno* ti ettāvatā adhicitasikkhā. *Vipassanāya samannāgato* ti ettāvatā adhipaññāsikkhā. *Brūhetā suññāgārānaṃ* ti iminā pana samathavasena suññāgāravaḍḍhane adhicitasikkhā, vipassanāvasena adhipaññāsikkhā ti evaṃ dve pi sikkhā saṅgahetvā vuttā. Ettha ca *ajjhattaṃ cetosamatham anuyutto anirākatajjhāno* ti imehi padehi silānurakkhitā eva cittekaḡgetā kathitā; *vipassanāyā* ti iminā padena silānurakkhito saṅkhārapariggaho.

¹ *Visu.* 641-643.

² *Ṭīkā*: Taṇhāvicaritadesanā ti “Ajjhattikass' upādāyā” ti (A. ii. 212) ādinayappavattaṃ taṇhāvicaritasuttaṃ.

9. Kathaṇ cittekaggaṭā sīlam anurakkhati? Yassa hi cittekaggaṭā n' atthi, so vyādhimhi uppanne vihaññati. So vyādhivihato vikkhittacitto sīlaṇ vināsetvā pi vyādhivūpasa-maṇ kattā hoti. Yassa pana cittekaggaṭā atthi, so taṇ vyādhidukkhaṇ vikkhambhetvā samāpattiṇ samāpajjati. Samāpannakkhaṇe dukkhaṇ dūrāpagataṇ hoti, balavataṇ sukhā uppajjati. Evaṇ cittekaggaṭā sīlam anurakkhati. Kathaṇ saṅkhārapariggaho sīlam anurakkhati? Yassa hi saṅkhārapariggaho n' atthi, tassa, mama rūpaṇ, mama viññānaṇ ti attabhāve balavamamattaṇ hoti. So tathārūpesu dubbhikkha-vyādhibhayādisu sampattesu sīlaṇ vināsetvā pi attabhāvaṇ posetā hoti. Yassa pana saṅkhārapariggaho atthi, tassa attabhāve balavamamattaṇ vā sineho vā na¹ hoti. So tathārūpesu dubbhikkha-vyādhibhayādisu sampattesu sace pi 'ssa antaṇ bahi nikkhamati, sace pi ussussati, visussati, khaṇḍākhāṇḍiko vā hoti satadhā pi sahaṣṣadhā pi, n' eva sīlaṇ vināsetvā attabhāvaṇ posetā hoti. Evaṇ saṅkhārapariggaho sīlam anurakkhati. *Brūhetā suññāgārānaṇ* ti iminā pana tass' eva ubhayassa brūhanā, vaḍḍhanā, sātaccakiriyā dassitā.

10. [33¹²] Evaṇ Bhagavā yasmā, *sabrahmacārīnaṇ piyo c' assaṇ—pe—bhāvanīyo cā* ti ime cattāro dhamme ākaṅkhan-tena n' atth' aññaṇ kiñci kātappaṇ, aññadatthu sīlādiguṇa-samannāgaten' eva bhavitappaṇ; idiso hi sabrahmacārīnaṇ piyo hoti, manāpo, garu, bhāvanīyo; vuttam pi c' etaṇ:²

“Sīladassanasampannaṇ dhammaṭṭhaṇ saccavādiṇaṇ attano kamma kubbānaṇ taṇ jano kurute piyaṇ” ti
(Dh. 217);

tasmā, *ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu sabrahmacārīnaṇ piyo c' assaṇ—pe—bhāvanīyo cā ti, sīlesv' ev' assa paripūrakārī—pe—suññāgārānaṇ* ti vatvā, idāni yasmā paccaya-lābhā-ditaṇ³ patthayantenāpi idam eva karaṇīyaṇ nāññaṇ kiñci, tasmā *ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu lābhī assaṇ* ti ādim āha. Na c' ettha Bhagavā lābhanimittaṇ sīlādi-paripūraṇaṇ katheti ti veditabbo. Bhagavā hi,

¹ C 2 n' atthi.

² C 3 h' etaṇ.

³ C 2, C 4 °lābhādīnaṇ.

“ Ghāsesanaṇ chinnakatho na vācaṇ payutaṇ bhaṇe ” ti
(Sn. 711)

evaṇ sāvake ovadati. So kathaṇ lābhanimittaṇ silādi-paripūraṇaṇ kathessati? Puggalajjhāsayavasena paṇ' etaṇ vuttaṇ. Yesaṇ hi evaṇ ajjhāsayo bhaveyya, sace mayaṇ catuhi paccayehi na kilameyyāma, silāni paripūretuṇ sakkuṇeyyāmā ti, tesaṇ ajjhāsayavasena Bhagavā evam āha. Api ca sarasānisaṇso esa silassa, yadidaṇ cattāro paccayā nāma. Tathā hi, paṇḍitamanussā koṭṭhādisu ṭhapitam pi nīharitvā puttādinam pi adatvā attanā pi aparibhuñjitvā silavantānaṇ denti ti silassa sarasānisaṇsadassanattam p' etaṇ vuttaṇ.

11. [33¹⁰] Tatiyavāre *yesāhan* ti yesaṇ ahaṇ. *Tesaṇ te kārā* ti tesaṇ devānaṇ vā manussānaṇ vā te mayi katā paccaya-dānakārā. Devā pi hi silādiguṇayuttānaṇ paccaye denti, na kevalaṇ manussā yeva, Sakko¹ viya āyasmato Mahā-Kassapassa. *Mahapphalā mahānisaṇsā* ti ubhayam etaṇ atthato ekaṇ, byañjanam eva nānaṇ. Mahantaṇ vā lokiyasukhaṇ phalantī ti mahapphalā, mahato lokuttarasukhassa paccayā hontī ti mahānisaṇsā. Silādiguṇayuttassa hi kaṭacchubhikkhā pi, pañcaratanamattāya bhūmiyā paṇṇasālā pi katvā dinnā anekāni kappasahassāni duggativinipātato rakkhati, pariyosāne ca amatāya dhātuyā parinibbānapaccayo hoti. “ Khīrodanaṇ aham adāsin ” ti (Vv. 29) ādini c' ettha vatthūni, sakalam eva vā Petavatthu, Vimānavatthu ca sādhaṇaṇ. Tasmā paccayadāyakehi attani katānaṇ kārānaṇ mahapphalataṇ icchantenāpi silādiguṇayutten' eva bhavitabban ti dasseti.

12. [33²⁰] Catutthavāre *ñātī* ti sassu-sasurapakkhikā. *Sā-lohitā* ti ekalohitabaddhā pitu-pitāmahādayo. *Petā* ti peccabhāvaṇ gatā. *Kālakatā* ti matā. *Tesaṇ taṇ* ti tesaṇ taṇ mayi pasannacittataṇ vā pasannena cittena anussaraṇaṇ vā. Yassa hi² bhikkhuno kālakato pitā vā mātā vā, amhākaṇ ñātako thero silavā kalyāṇadhammo ti pasannacitto hutvā taṇ bhikkhuṇ anussarati, tassa so cittappasādo pi, taṇ anussaraṇamattam pi mahapphalaṇ mahānisaṇsam eva hoti; anekāni

¹ See Ud. 29.

² C 1, C 2, C 4 omit hi.

kappasahassāni duggatito vāretuṇ, ante ca amataṇ pāpetuṇ samattham eva hoti. Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā: “Ye keci bhikkhave, bhikkhū silasampannā, samādhisampannā, paññāvimutti-vimuttiñāṇadassanasampannā, . . . dassanam p' ahaṇ, bhikkhave, tesāṇ bhikkhūnaṇ bahukāraṇ vadāmi. Savanaṇ . . . anussati . . . anupabbajjaṇ . . . upasaṇkamaṇaṇ . . . payirupāsanam p' ahaṇ, bhikkhave, tesāṇ bhikkhūnaṇ bahukāraṇ vadāmi” ti (It. 107).¹ Tasmā ñātisālohitānaṇ attani cittappasādassa anussatiyā ca mahapphalataṇ icchantenāpi silādiguṇayuttena, eva bhavitabban ti dasseti.

13. [33²³] Pañcamavāre *aratiratisaho assan* ti aratiyā ratiyā ca saho abhibhavitā ajjhottharitā ca² bhaveyyaṇ. Ettha ca *aratī* ti adhikusalesu dhammesu pantasenāsanesu³ ca ukkaṇṭhā. *Ratī* ti pañcakāmaguṇarati. *Na ca maṇ arati saheyyā* ti mañ ca arati nābhibhaveyya, na maddeyya, na ajjhotthareyya. *Uppannaṇ* ti jātaṇ, nibbattaṇ. Silādiguṇayutto hi aratiñ ca ratiñ ca sahati, ajjhottharati, madditvā tiṭṭhati. Tasmā īdisam attānaṇ icchantenāpi silādiguṇayutten' eva bhavitabban ti dasseti.

14. [33²⁷] Chaṭṭhavāre *bhayan* ti cittutrāso pi ārammaṇam pi. *Bheravaṇ* ārammaṇam eva. Sesāṇ pañcamavāre vuttanayam eva. Silādiguṇayutto hi bhayabheravaṇ sahati, ajjhottharati,⁴ madditvā tiṭṭhati. Ariyakotivāsi-Mahā-Dattatthero viya. Thero kira maggapaṭipanno aññatarāṇ pāsādikaṇ araññaṇ disvā, idh' ev' ajja samañadhammaṇ katvā gamissāmi ti maggā okkamma aññatarasmiṇ rukkhamūle sañghātiṇ paññāpetvā pallaṅkaṇ ābhujitvā nisīdi. Rukkha-devatāya dārakā therassa silatejēna sakabhāvena sañṭhātuṇ asakkontā vissaram akaṇsu. Devatā pi sakarukkhaṇ⁵ cālesi. Thero acalo va nisīdi. Sā dhūpāyi, pajjali, n' eva sakkhi⁶ therāṇ cāletuṇ Tato upāsakavaṇnen' āgantvā vanditvā aṭṭhāsi. Ko eso ti vuttā, aham bhante, etasmiṇ rukkhe adhivatthā devatā ti avoca. ‘Tvaṇ ete vikāre akāsī’ ti? ‘Āma bhante’ ti. Kasmā ti ca. vuttā āha: Tumbhākaṇ,

¹ The It. text slightly differs.

² C 3 omits ca.

³ C 3 °senāsane ca.

⁴ C 3 ajjhottharitvā.

⁵ C 3 sakala°.

⁶ C 3 n' evāsakkhi.

bhante, silatejena dārakā sakabhāvena saṇṭhātuṇ asakkontā vissaram akaṇsu. Sā 'haṇ tumhe palāpetuṇ evam akāsin ti. Thero āha: Atha kasmā, idha, bhante, mā vasatha, mayhaṇ aphāsū¹ ti paṭigacc' eva nāvocā ti? Idāni pana mā kiñci avoca. Ariyakotīya-Mahā-Datto amanussabhayena gato ti vacanato lajjāmi. Tenāhaṇ idh' eva vasissaṇ, tvaṇ pana ajj' ekadivasaṇ yattha katthaci vasāhī ti. Evaṇ silādiguṇa-yutto bhayabheravasaho hoti. Tasmā idisam attānaṇ icchantenāpi silādiguṇayutten' eva bhavitabban ti dasseti.

15. [33³¹] Sattamavāre *ābhicetasikānaṇ* ti, abhiceto ti abhikkantaṇ visuddhacittaṇ vuccati; adhiccittaṇ vā. Abhice-tasi jātāni ābhicetasikāni. Abhicosannihitāni vā ābhice-tasikāni. *Diṭṭhadhammasukhavihārānaṇ* ti diṭṭhadhamme sukhavihārānaṇ. *Diṭṭhadhammo* ti paccakkho attabhāvo vuccati. Tattha sukhavihārabhūtānaṇ ti attho. Rūpāva-carajjhānānaṇ etaṇ adhivacanaṇ. Tāni hi appetvā nisin-nā jhāyino imasmiṇ yeva attabhāve asaṇkiliṭṭhaṇ nekkham-masukhaṇ vindanti; tasmā diṭṭhadhammasukhavihārāni ti vuccanti. *Nikāmalābhī* ti nikāmena lābhī, attano icchā-vasena lābhī. Icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṇ samattho ti vuttaṇ hoti. *Akicchālābhī* ti sukhen' eva paccanīkadhamme vikkhambhetvā samāpajjituṇ samattho ti vuttaṇ hoti. *Akasiralābhī* ti akasirānaṇ lābhī vipulānaṇ. Yathāpariccheden'² eva vuṭṭhātuṇ samattho ti vuttaṇ hoti. Ekacco³ lābhī yeva hoti, na pana sakkoti icchiticchitakkhaṇe samā-pajjituṇ. Ekacco sakkoti tathā samāpajjituṇ, pāripanthike pana kicchena vikkhambheti. Ekacco tathā ca samāpajjati, pāripanthike ca akicchena vikkhambheti, na sakkoti nālikā-yantaṇ⁴ viya yathāparicche yeva vuṭṭhātuṇ. Yo pana imaṇ tividham pi sampadaṇ icchatī, so pi silesv' ev' assa paripū-rakārī ti.

16. [33³³] Evam abhiññāpādake jhāne vutte kiñ cāpi abhiññānaṇ vāro āgāto, atha kho naṇ Bhagavā agahetvā va, yasmā na kevalaṇ abhiññāpādakajjhānāni ca abhiññāyo yeva ca silānaṇ ānisaṇso, api ca kho cattāri arūpajjhānāni

¹ C 3 aphasun ti.

² C 3 yathāparicchede yeva.

³ C 3 Ekacco hi.

⁴ C 1, C 4 nāliyantaṇ.

pi, tayo ca heṭṭhimā ariyamaggā, tasmā taṇ sabbaṇ pariyādiyitvā dassetuṇ, *ākaṅkheyya ce—pe—ye te santā* ti evam ādim āha. Tattha *santā* ti aṅgasantatāya c' eva ārammaṇasantatāya ca santā. *Vimokkhā* ti paccanīkadhammehi vimuttā¹ ārammaṇe ca adhimuttā.² *Atikkamma rūpe* ti rūpāvaca-
rajjhāne atikkamitvā. Ye te vimokkhā atikkamma rūpe santā ti padasambandho. Itarathā hi, atikkamma rūpe kiṇ karonti ti na paññāyeyyuṇ. *Āruppā* ti ārammaṇato ca vipākato ca rūpavirahitā. *Kāyena phassitvā*³ ti nāmakāyena phusitvā. Papuṇitvā adhigantvā ti vuttaṇ hoti. Sesaṇ vuttānam eva. Idaṇ vuttaṇ hoti: Yo pi bhikkhu ime vimokkhe phusitvā viharitukāmo, so pi sīlesv' eva paripūrakārī assā ti.

17. [34¹] Navamavāre *tiṇṇaṇ saṇyojanānaṇ* ti sakkāya-ditṭhi-vicikicchā-silabbataparāmāsasaṅkhātānaṇ tiṇṇaṇ bandhanānaṇ. Tāni⁴ saṇyojenti khandha-gati-bhavādihi khandha-gati-bhavādayo, kammaṇ vā phalena, tasmā saṇyojanāni ti vuccanti. Bandhanāni ti attho. *Parikkhayā* ti parikkhayaena. Sotāpanno ti sotaṇ āpanno. *Soto* ti ca maggass' etaṇ adhivacanaṇ. *Sotāpanno* ti taṅkhaṇe puggalassa. Yath' āha: "Soto soto ti h' idaṇ,⁵ Sāriputta, vuccati, katamo nu kho, Sāriputta, soto ti? Ayam eva hi, bhante, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṇ: sammāditṭhi—pe—sammāsamādhi. Sotāpanno sotāpanno ti h' idaṇ,⁵ Sāriputta, vuccati, katamo nu kho, Sāriputta, sotāpanno ti? Yo hi, bhante, iminā aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato, ayaṇ vuccati sotāpanno, so 'yam āyasmā evannāmo evaṅgotto" ti (S. v. 347). Idha pana maggena phalassa nāmaṇ dinnāṇ. Tasmā phalaṭṭho sotāpanno ti veditabbo. *Avinipātadhammo* ti vinipātetī ti vinipāto; nāssa vinipāto dhammo ti avinipātadhammo. Na attānaṇ apāyesu vinipātanasaṅbhāvo ti vuttaṇ hoti. Kasmā? Ye dhammā vinipātagamaṇiyā⁶ tesaṇ pahinattā. Sambodhi paraṇ ayaṇaṇ, parā gati assā ti *sambodhiparāyano*. Uparimaggattayaṇ avassaṇ sampā-

¹ C 1, C 2, C 4 vimuttattā.

² C 1, C 2, C 4 adhimuttattā.

³ C 1, C 2, C 4 phusitvā.

⁴ C 3 Tāni hi.

⁵ C 1, C 2 omit h' idaṇ.

⁶ C 3 apāyagamaṇiyā.

pako ti attho. Kasmā ? Paṭiladdhapaṭhamamaggattā. *Sīlesv' evā* ti idiso hotukāmo pi *sīlesv' ev'* assa paripūrakārī ti.

18. [34⁵] Dasamavāre paṭhamamaggena parikkhīṇāni pi tīni saṇyojanāni sakadāgāmimaggassa vaṇṇabhaṇanattaṇ vuttāni. *Rāgadosamohānaṇ tanuttā* ti etesaṇ tanubhāvena. Tanuttakaraṇenā ti vuttaṇ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi tanuttaṇ veditabbaṇ: adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi vaṭṭānusārimahājanasseva kilesā abhiṇhaṇ na uppajjanti; kadāci kadāci uppajjanti viralākāraṇ¹ hutvā, viralavāpīte khetto añkurā viya. Uppajjamānā pi ca vaṭṭānusārimahājanasseva maddantā pharantā chādentā andhakāraṇ karontā na uppajjanti, mandamandā uppajjanti tanukākārā hutvā, abbhapaṭalam iva, makkhikāpattam iva ca. Tattha keci therā bhaṇanti: Sakadāgāmissa kilesā kiṇ cāpi cirena uppajjanti, bahalā va uppajjanti. Tathā hi 'ssa puttā ca dhītaro ca dissanti ti. Etaṇ pana appamāṇaṇ. Puttadhītaro hi aṅgapaccangaparāmasanamattenāpi hontī ti dvīhi kāraṇehi 'ssa kilesānaṇ tanuttaṇ veditabbaṇ: adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cā ti. *Sakadāgāmī* ti sakiṇ āgamanadhammo. *Sakid eva imaṇ lokaṇ āgantvā* ti ekavāraṇ yeva imaṇ manussalokaṇ paṭisandhivasena āgantvā. Yo pi hi idha sakadāgāmimaggaṇ bhāvetvā idh' eva parinibbāti, so pi idha na gahito, yo pi idha maggaṇ bhāvetvā devesu uppajjitvā tatth' eva parinibbāti, yo pi devaloke maggaṇ bhāvetvā tatth' eva parinibbāti, yo pi devaloke maggaṇ bhāvetvā idha manussaloke nibbatitvā parinibbāti. Yo pana idha maggaṇ bhāvetvā devaloke nibbatto, tattha yāvataṇyukaṇ ṭhatvā puna idh' eva uppajjitvā parinibbāti, ayam idha gahito ti veditabbo. *Dukkhaṇ antaṇ kareyyaṇ* ti vaṭṭadukkhaṇ paricchedaṇ kareyaṇ. *Sīlesv' evā* ti idiso hotukāmo pi *sīlesv' ev'* assa paripūrakārī ti.

19. [34⁸] Ekādasamavāre *pañcannaṇ* ti gaṇanaparicchedo. *Oraṇbhāgiyānaṇ* ti oraṇ vuccati heṭṭhā. Heṭṭhābhāgiyānaṇ ti attho. Kāmāvacaradevaloke uppattipaccayānaṇ ti adhippayo. *Saṇyojanānaṇ* ti bandhanānaṇ. Tāni kāma-

¹ C 3 viralākārā.

rāga-vyāpādasanyojanehi saddhiṃ pubbe vuttasanyojanān' eva veditabbāni. Yassa hi tāni appahīnāni, so kiñ cāpi bhavagge uppanno hoti, atha kho āyuparikkhayā kāmāvacare nibbattati yeva. Gilitabalisamacchopamo h' ayaṃ puggalo, dighasuttakena pāde baddhavihaṅgūpamo cā ti veditabbo. Pubbe vuttānam pi c' ettha vacanaṃ vaṇṇabhaṇanattam evā ti veditabbaṃ. *Opapātiko* ti sesayonipatikkhepavacanānam etaṃ. *Tatthapariniḍḍhāyī* ti tatth' eva Brahmaloke pariniḍḍhāyī. *Anāvattidhammo tasmā lokā* ti tato Brahmaloḷā paṭisandhivasena puna anāvattisabhāvo. *Sīlesv' evā* ti idiso hotukāmo pi sīlesv' ev' assa paripūrakārī ti. .

20. [34¹⁰] Evaṃ anāgāmimagge vutte kiñ cāpi catutthamaggassa vāro āgato, atha kho naṃ Bhagavā agahetvā va, yasmā na kevalaṃ āsavakkhayābhiññā eva sīlānaṃ ānisaṃso, api ca lokiyapañcābhiññāyo pi, tasmā tā pi dassetuṃ; yasmā ca āsavakkhaye kathite desanā niṭṭhitā hoti, evaṃ ca sati imesaṃ guṇānaṃ akathitattā ayaṃ kathā muṇḍābhiññā kathā nāma bhaveyya, tasmā abhiññāpāripūriṃ katvā desetum pi; yasmā ca anāgāmimagge tṭhitassa sukhena iddhivikubbanā ijjhati, samādhiparipanthānaṃ kāmarāgavyāpadānaṃ samūhatattā, anāgāmī hi sīlesu ca samādhimhi ca paripūrakārī, tasmā yuttaṭṭhāne eva lokikābhiññāyo desetum pi, *ākaṅkheyya ce—pe—anekavihitaṃ* ti evam ādim āha ti ayam anusandhi. Tattha *anekavihitaṃ iddhividhaṃ* ti ādinā nayena āgatānaṃ pañcannam pi lokiyābhinnanan pālivaṇṇanā saddhiṃ bhāvanā-nayena Visuddhimagge¹ vuttā.

21. [35³⁶] Chaṭṭhābhiññāya āsavānaṃ khayā ti arahattamaggena sabbakilesānaṃ khayā. *Anāsavaṃ* ti āsavaviraḥitaṃ. *Cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ* ti ettha cetovacanena arahattaphalasampayutto samādhi, paññāvacanena taṃsāmpayuttā paññā ca vuttā. Tattha ca samādhi rāgato vimuttattā cetovimutti, paññā avijjāya vimuttattā paññāvimutti ti veditabbā. Vuttaṃ c' etaṃ Bhagavatā: “Yo hi 'ssa, bhikkhave, samādhi, tad assa' samādhindriyaṃ.² Yā hi 'ssa, bhikkhave, paññā, tad assa paññindriyaṃ.³ Iti kho,

¹ *Visu.* chapters xii. and xiii.

² See S. v. 225²⁸.

³ See S. v. 226⁸.

bhikkhave, rāgavirāgā cetovimutti, avijjāvirāgā paññāvimutti¹ ti (). Api c' ettha, samathaphalaṇ cetovimutti, vipassanāphalaṇ paññāvimutti ti veditabbā. *Ditthe va dhamme* ti imasmiṇ yev² attabhāve. *Sayaṇ abhiññā sacchikatvā* ti attanā yeva paññāya paccakkhaṇ katvā. Aparapaccayena ñatvā ti attho. *Upasampajja vihareyyaṇ* ti pāpūnitvā sampādetvā vihareyyaṇ. *Sīlesv' evā* ti, evaṇ sabbāsava nidhunitvā cetovimuttiṇ paññāvimuttiṇ adhi-gantukāmo³ sīlesv' ev' assa paripūrakārī ti.

22. [36⁴] Evaṇ Bhagavā silānisaṇsakathaṇ⁴ yāva arahattā kathetvā idāni sabbam pi taṇ silānisaṇsaṇ sampiṇdetvā dassento nigamaṇaṇ āha: *Sampannasīlā, bhikkhave—pe—idam etaṇ paṭicca vuttan* ti. Tassāyaṇ saṅkhepattho: Sampannasīlā, bhikkhave, viharatha—pe—sikkhāpadesū ti, *itī yaṇ taṇ vuttaṇ* yaṇ taṇ mayā pubbe evaṇ vuttaṇ, etaṇ sabbam pi, sampannasīlo bhikkhu sabrahmacārīnaṇ piyo⁵ hoti, garu, bhāvanīyo, paccayānaṇ lābhī, paccayadāyakānaṇ mahapphalakaro, pubbañātīnaṇ anussaraṇacetanāya phalamahattakaro, aratiratisaho, bhayaḥheravasaho, rūpāvacarajjhānānaṇ ca⁶ arūpāvacarajjhānānaṇ ca lābhī, heṭṭhimāni tīni sāmāñña-phalāni, pañca⁷ lokiyābhiññā, āsavakkhayañāṇaṇ ti ime ca guṇe sayaṇ abhiññā sacchikattā⁸ hoti, idaṇ paṭicca idaṇ sandhāya vuttan ti. *Idam avoca Bhagavā, attamanā te bhikkhu Bhagavato bhāsitaṇ abhinandun* ti.⁹

Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā nīṭhitā.

7.

[Vatthasuttavaṇṇanā]

1. [36¹¹] *Evam me sutan* ti Vatthasuttaṇ. Tattha *seyyathā pi, bhikkhave, vatthan* ti, bhikkhave, yathā vatthaṇ. Upamā vacanam etaṇ. Upamaṇ karonto ca Bhagavā katthaci upamaṇ paṭhamaṇ yeva dassetvā pacchā atthaṇ dasseti,

¹ See A. i. 61¹².

³ C 3 adhigantukāmo pi.

⁵ C 3 piyo hoti manāpo.

⁷ C 2, C 4 pi.

⁹ C 3 omits this sentence.

² C 3 yeva attabhāve.

⁴ C 2, C 4 °kathā.

⁶ C 3 omits ca.

⁸ C 1, C 2, C 4 sacchikatā.

katthaci paṭhamañ atthañ dassetvā pacchā upamañ; katthaci upamāya atthañ parivāretvā dasseti, katthaci atthena upamañ. Tathā h' esa, "Seyyathā p' assu, bhikkhave, dve agārā sadvārā, tattha cakkhumā puriso majjhe t̥hito paseyyā" ti (M. iii. 178) sakalam pi Devadūtasuttañ upamañ paṭhamañ dassetvā pacchā atthañ dassento āha. "Tirokuḍḍañ, tiropākārañ, tiropabbatañ asajjamaṇo gacchati, seyyathā pi ākāse" ti (D. i. 78) ādinā pana nayena sakalam pi iddhivi-dhañ atthañ paṭhamañ dassetvā pacchā upamañ dassento āha. "Seyyathā pi, brāhmaṇa, puriso sāratt̥hiko sāraga-vesī" ti (M. i. 198) ādinā va nayena sakalam pi Culla-Sāropamasuttañ upamāya atthañ parivāretvā dassento āha. "Idha pana, bhikkhave, ekacce kulaputtā dhammañ pari-yāpunanti: suttañ—pe—Seyyathā pi, bhikkhave, puriso alagadatthiko" ti (M. i. 134) ādinā pana nayena sakalam pi Alagaddasuttañ, Mahā-Sāropamasuttañ¹ ti evam ādini sut-tāni atthena upamañ parivāretvā dassento āha. Svāyañ idha paṭhamañ upamañ dassetvā pacchā atthañ dasseti.

2. Kasmā pan' evañ Bhagavā dasseti ti? Puggalajjhāsayena vā desanāvilāsena vā. Ye hi puggalā paṭhamañ upamañ dassetvā vuccamānañ atthañ sukhena paṭivijjhanti, tesañ paṭhamañ upamañ dasseti. Esa nayo sabbattha. Yassā ca dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanāvilāsa-patto hoti, sā 'ssa suppaṭividdhā. Tasmā esa desanāvilā-sappatto Dhammissaro Dhammarājā. So yathā icchati, tathā dhammañ deseti ti. Evañ iminā puggalajjhāsayena vā desanāvilāsena vā evañ dasseti ti veditabbo.

3. [36¹⁵] Tattha *vatthan* ti pakatiparisuddhavatthañ. *Saṅkiliṭṭhañ malaggahitañ* ti āgantukena paṇsurajādinā saṅkilesena saṅkiliṭṭhañ, sedajallikādinā ca malena gahitattā malaggahitañ. *Raṅgajāte* ti ettha raṅgam eva raṅgajātañ. *Upasaṇhareyyā* ti upanāmeyya. *Yadi nīlakāyā* ti nilakatthāya vā ti vuttañ hoti. Evañ sabbattha. Rajako hi nīlakatthāya upasaṇharanto kaṇsānila-palāsanilādi-ke nīla-raṅge upasaṇharati; pītakatthāya upasaṇharanto kaṇikāra-pupphasadise pītakaraṅge; lohikatatthāya upasaṇharanto

¹ M. i. 192.

bandhujīvakapupphasādise lohitakaraṅge; mañjeṭṭhakatthāya upasaṅharanto kaṇavīrapupphasādise mandaratta-raṅge. Tena vuttaṅ: *Yadi nīlakāya, yadi pītakāya, yadi lohitakāya, yadi mañjeṭṭhakāyā* ti.

4. [36¹⁸] *Durattavaṇṇam ev' assā* ti duraññitavaṇṇam eva assa. *Aparisuddhavaṇṇam ev' assā* ti nīlavaṇṇo pi' ssa parisuddho na bhavyeṃ, sesavaṇṇo pi. Tādisaṅ hi vatthaṅ nīlakumbhiyā pakkhittam pi sunīlaṅ na hoti. Sesakumbhisu pakkhittam pi supītakādivaṇṇaṅ na hoti. Milātani-lakuraṇḍaka - kaṇikāra - bandhujīvaka - kaṇavīrapupphavaṇṇam¹ eva hoti. *Taṅ kissa hetū* ti taṅ vatthaṅ kissa hetu, kiṅ kārāṇā īdisaṅ hoti; tasmiṅ vā vatthe taṅ raṅgajātaṅ kissa hetu, kiṅ kārāṇā īdisaṅ durattavaṇṇaṅ aparisuddhavaṇṇaṅ hoti ti? Yasmā pana vatthassa saṅkiliṭṭhabhāvo yev' ettha kārāṇaṅ, nāññaṅ kiñci, tasmā, *aparisuddhattā, bhikkhave, vatthassā* ti āha.

5. [36²⁰] *Evam evā* ti upamāsaṃpaṭipādanaṅ. *Citte saṅkiliṭṭhe* ti cittamhi saṅkiliṭṭhamhi. Kasmā pana Bhagavā saṅkiliṭṭhavatthena opammaṅ akāsi ti ce? Vāyāmasāphalyadassanattaṅ. Yathā āgantukehi malehi saṅkiliṭṭhaṅ vatthaṅ pakatiyā paṇḍarattā puna dhoviyamānaṅ paṇḍaraṅ hoti. Na tattha jātikālake viya elakalome vāyāmo nipphalo hoti. Evaṅ cittam pi āgantukehi kilesehi saṅkiliṭṭhaṅ. Pakatiyā pana taṅ sakalam² pi paṭisaṇḍhi-bhavaṅgavāre paṇḍaram eva. Yath' āha: "Pabhassaram idaṅ, bhikkhave, cittaṅ, tañ ca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhaṅ" ti (A. i. 10). Taṅ visodhiyamānaṅ sakkā pabhassaraṅ kātuṅ. Na tattha vāyāmo nipphalo ti. Evaṅ vāyāmasāphalyadassanattaṅ saṅkiliṭṭhavatthena opammaṅ akāsi ti veditabbo.

6. [36²⁰] *Duggati pātikaṅkhā* ti īdisa citta duggati pātikaṅkhitabbā. Duggatim eva³ pāpunissati, nāññaṅ ti evaṅ duggati icchitabbā, avassabhāvinī ti vuttaṅ hoti. Sā cāyaṅ duggati nāma paṭipattiduggati, gatiduggati ti duvidhā hoti. Paṭipattiduggati pi⁴ agāriyapaṭipattiduggati, anagāriyapaṭipattiduggati ti duvidhā hoti. Agāriko hi saṅkiliṭṭhacitto

¹ C 1, C 2, C 4 °kaṇavīrakārapuppha°.

² C 3 sakale pi.

³ C 3 eva esa.

⁴ C 1, C 2, C 4 omiṭ pi.

pānam pi hanti, adinnam pi ādiyati, sakale pi dasa akusalakammapathe pūreti. Ayam assa agāriyapaṭipattiduggati. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ nirayam pi gacchati, tiracchānayanonim pi pettivisayam pi. Ayam assa gatiduggati. Anāgariyo pi imasmiṃ sāsane pabbajito saṅkiliṭṭhacitto dūteyyapahinagamanāṃ gacchati,¹ vejjakammaṃ karoti, saṅghabhedaṃ cetiyabhedaṃ parakkamati, veludānādihi jīvikaṃ kappeti, sakalam pi anācāraṃ agocaraṃ ca paripūreti. Ayam assa anagāriyapaṭipattiduggati. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ nirayam pi gacchati, tiracchānayanonim pi, pettivisayam pi gacchati. Samaṇayakkho nāma hoti, samaṇapeto, āditehi saṅghāti-ādihi sampajjalitakāyo aṭṭassaraṃ karonto vicarati. Ayam assa gatiduggati.

7. [36²¹] *Seyyathā pi* ti sukkapakkho desetum āradhho. Tass' attho kaṇhapakkhe vuttavipaccanikena veditabbo. Etthāpi ca *sugati* nāma paṭipattisugati, gatisugati ti duvidhā hoti. Paṭipattisugati pi agāriyapaṭipattisugati, anagāriyapaṭipattisugati ti duvidhā hoti. Anagāriyo hi parisuddhacitto pānātipātā pi viramati, adinnādānā pi—pe—sakale pi dasa kusalakammapathe paripūreti. Ayam assa agāriyapaṭipattisugati. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ manussamahattam pi devamahattam pi uppajjati. Ayam assa gatisugati. Anagāriyo vā imasmiṃ sāsane pabbajitvā parisuddhacitto catupārisuddhisīlaṃ sodheti, terasa dhutaṅgāni samādiyati, aṭṭhaṅgāsārammaṇesu attano anukūlakammaṃ aṭṭhānaṃ gahetvā pantasenāsaṇaṃ paṭisevamāno kaṣiṇaparikkammaṃ katvā jhānasamāpattiyo nibbatteti, sotāpattimaggaṃ bhāveti . . . anāgāmiṃ maggaṃ bhāveti. Ayam assa anagāriyapaṭipattisugati. So tattha ṭhito kāyassa bhedaṃ manussaloke vā tisu mahākulesu, chasu vā² Kāmāvacaradevesu, dasasu vā Brahmabhavaṇesu, pañcasu vā Suddhāvāsesu, catusu vā Āruppesu uppajjati. Ayam assa gatisugati ti.

8. [36²⁷] Evaṃ saṅkiliṭṭhacitte duggati pāṭikaṅkhā, asaṅkiliṭṭhe ca sugati ti vatvā, idāni yehi upakkilesehi cittaṃ saṅkiliṭṭhaṃ hoti te dassento, *katame ca, bhikkhave, cittassa upak-*

¹ C 1, C 2, C 4 icchati.

² C 1, C 2, C 4 omīti vā.

kilesā ? *Abhiijhā-visamalobho* ti ādim āha. Tattha saka-bhaṇḍe chandarāgo abhiijhā, parabhaṇḍe visamalobho. Atha vā, sakabhaṇḍe vā parabhaṇḍe vā hotu, yuttapattaṭṭhāne chandarāgo abhiijhā, ayuttāpattaṭṭhāne visamalobho. Thero pan' āha: Kissa vinibbhogaṇ karotha ? Yutte vā ayutte vā hotu, " Rāgo visamaṇ, doso visamaṇ, moho visaman " ti (Vbh. 368) vacanato na koci lobho avisamo nāma. Tasmā lobho yev' esa abhiijhāyanatṭhena abhiijhā, visamaṭṭhena visamaṇ. Ekattatham etaṇ byañjanam eva nānan ti. So pan' esa abhiijhā-visamalobho uppajjitvā cittaṇ dūseti, obhāsituṇ na deti, tasmā cittassa upakkilesa ti vuccati.

9. [36²⁸] Yathā c' esa evaṇ navavidhāghātavatthusambhavo *byāpādo*. Dasavidhāghātavatthusambhavo *kodho*. Punappunaṇ cittapariyonandhano *upanāho*. Agāriyassa vā anagāriyassa vā sukatakaṇaṇavināsano *maḁkho*. Agāriyo pi hi kenaci anukampakena daḁiddo samāno ucce ṭhāne ṭhapito, aparena samayena, kiṇ tayā mayhaṇ katan ti tassa sukatakaṇaṇ vināseti. Anagāriyo pi sāmaṇerakālato pabhuti ācariyena vā upajjhāyena vā catuhi paccayehi, uddesa-paripucchāhi ca anuggahetvā dhammakathānaya-pakaraṇakosallāḁiṇi sikkhāpito, aparena samayena rājarājamaḁattāḁiḁi sakkato garukato ācariyupajjhāyesu acittikato caramāno, ayaṇ amhehi daharakāle evaṇ anuggahito saṇvaḁḁhito ca, atha ca pan' idāni nisneho jāto ti vuccamāno, kiṇ mayhaṇ tumhehi katan ti tesāṇ sukatakaṇaṇ vināseti. Tass' eso sukatakaṇaṇavināsano maḁkho uppajjitvā cittaṇ dūseti, obhāsituṇ na deti, tasmā cittassa upakkilesa ti vuccati.

10. [36²⁹] Yathā cāyaṇ, evaṇ bahussute pi puggale ajjhottharivā, iḁisassa ce bahussutassa aniyatā gati, tava vā mama vā ko viseso ti āḁinā nayena uppajjamāno yugaggāho *paḁāso*. Pareṣaṇ sakkārāḁiṇi khīyamānā *issā*. Attano sampattiyaḁ parehi sādhāraṇabhāvaṇ asayhamānaṇ¹ *macchariyaṇ*. Vañcanikacariyabhūtā *māyā*. Kerāṭikabhāvena uppajjamānaṇ *sāṭheyyaṇ*. Kerāṭiko hi ānandamaccho viya hoti. Ānandamaccho nāma macchānaṇ naṅguṭṭhaṇ dasseti, sappānaṇ

¹ C 3 asahamānaṇ.

sisañ, tumhehi sadiso ahan ti jānāpetuñ. Evam eva kerāṭiko puggalo yañ Suttantikañ vā Ābhidhammikañ vā upasañkamati, tañ evañ vadati: Ahañ tumhākañ baddhacaro, tumhe mayhañ anukampakā, nāhañ tumhe muñcāmī ti, evam ete sagāravo ayañ amhesu sappatisso ti maññissantī ti. Tass' etañ kerāṭikabhāvena uppajjamānañ sātheyyañ uppajjitvā cittañ dūseti, obhāsituñ na deti, tasmā cittassa upakilesa ti vuccati.

11. [36³⁰] Yathā c' etañ, evañ vātabharita-bhastāsadisathaddhabhāva-paggahitasira-anivātavuttikārakaro¹ *thambho*. Taduttarikaṇaṇo *sārambho*. So duvidhena labbhati: akusalavasena c' eva kusalavasena ca. Tattha agāriyassa² parena katanā alaṅkāraḍiñ disvā taddiguṇa-taddiguṇakaraṇena uppajjamāno; anagāriyassa ca yattakañ yattakañ paro pariyāpunāti, katheti vā, mānavasena taddiguṇa-taddiguṇakaraṇena uppajjamāno akusalo. Agāriyassa pana parañ ekañ salākabhattañ dentañ disvā attanā dve vā tīni vā dātukāmātāya uppajjamāno; anagāriyassa ca parena ekanikāye gahite mānañ anissāya kevalaṇ disvā attano ālasiyañ abhibhuyya dve nikāye gahetukāmatāya uppajjamāno kusalo. Idha pana akusalo adhippeto. Ayañ hi uppajjitvā cittañ dūseti, obhāsituñ na deti, tasmā cittassa upakkilesa ti vuccati.

12. [36³¹] Yathā³ cāyañ, evañ jāti-ādīni nissāya cittassa unṇativasena pavatto māno; accuṇṇativasena atimāno. Madagahaṇākāro *mado*. Kāmaguṇesu cittavossaggavasena uppajjamāno *paṃādo* uppajjitvā cittañ dūseti, obhāsituñ na deti, tasmā cittassa upakkilesa ti vuccati.

13. Kasmā pana Bhagavā upakkilesañ dassento lobham ādiñ katvā dasseti⁴ ti? Tassa paṭhamuppatito. Sabbasattānañ hi yattha katthaci uppannānañ, antamaso Suddhāvāsabhūmiyam pi, sabbapaṭhamañ bhavanikantivasena lobho uppajjati, tato attano attano anurūpañ paccayañ paṭicca yathāsambhavañ itare. Na ca ete solas' eva cittassa upakkilesā. Etena pana nayena sabbe pi kilesā gahitā yeva hontī ti veditabbā.

¹ C 2, C 4 °vuttikāro.

² C 3, C 4 agāriyassa ca.

³ C 2, C 4 Tathā vāyajāti-ādīni.

⁴ C 2 dassesi ti.

14. [37¹] Ettāvataṁ saṅkilesaṁ dassetvā, idāni vodānaṁ dassento, *sakko so, bhikkhave* ti ādim āha. Tattha *iti*¹ *viditvā* ti evaṁ jānitvā. *Pajahatī* ti samucchedaṁ pahāna-vasena ariyamaggena pajahatī. Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggaṭipāṭiyā ti dvidhā pahānaṁ veditabbaṁ. Kilesapaṭipāṭiyā tāva, abhijjhā-visamalobho, thambho, sārambho, māno, atimāno, mado ti ime cha kilesā arahattamaggena pahiyanti. Byāpādo, kodho, upanāho pamādo ti ime cattāro kilesā anāgāmiyamaggena pahiyanti. Makkho, palāso, issā, macchariyaṁ, māyā, sāṭṭheyyaṁ ti ime cha sotāpattimaggena pahiyanti. Maggaṭipāṭiyā pana, sotāpattimaggena makkho, palāso, issā, macchariyaṁ, māyā, sāṭṭheyyaṁ ti ime cha pahiyanti. Anāgāmiyamaggena byāpādo, kodho, upanāho, pamādo ti ime cattāro. Arahattamaggena abhijjhā-visamalobho, thambho, sārambho, māno, atimāno, mado ti ime cha pahiyanti ti.

15. Imasmiṁ pana tṭhāne ime kilesā sotāpattimaggavajjhā vā hontu, sesamaggavajjhā vā, atha kho anāgāmiyamaggen' eva pahānaṁ sandhāya, *abhijjhā-visamalobho cittaṁ upakkilesaṁ pajahatī* ti ādim āhā ti veditabbo. Ayam ettha pavēni-maggāgato sabbhāvo. So cāpi upari catummaggass' eva niddiṭṭhattā yujjati. Tatiyamaggena pahīnāvasesānaṁ hi visamalobhādīnaṁ tena pahānaṁ hoti, sesānaṁ iminā va. Ye pi hi sotāpattimaggena pahiyanti, te pi taṁsamutṭhāpakacittānaṁ appahīnattā anāgāmiyamaggen' eva supphīnā honti. Keci pana paṭhamamaggen' ev' ettha pahānaṁ vaṇṇayanti. Taṁ pubbāparena na sandhiyati. Keci vikkhambhanappahānaṁ ti.² Taṁ tesāṁ icchāmatṭam eva.

16. [37°] *Yato kho, bhikkhave* ti ettha *yato* ti yasmiṁ kāle. *Pahīno hotī* ti anāgāmiyamaggakkhaṇe pahānaṁ sandhāy' ev' āha. *So Buddhhe aveccappasādenā* ti etaṁ yato kho, bhikkhave, visamalobho pahīno hoti, so Buddhhe . . . samannāgato hotī ti evaṁ ekam ekena padena yojetabbaṁ. Imassa bhikkhuno anāgāmiyamaggena lokuttarappasādo āgato; ath' assa aparena samayena Buddhagūṇe, Dhammagūṇe, Saṅghagūṇe ca anussarato lokiko uppajjati. Tam assa sabbam pi

¹ C 1, C 2, C 4 iti hi.² C 1, C 2, C 4 °pahānam pi.

lokiyalokuttaramissakaṇ pasādaṇ dassento Bhagavā, *Buddhe aveccappasādenā* ti ādim āha. Tattha *aveccappasādenā* ti Buddha-Dhamma-Saṅghaguṇānaṇ yāthāvato¹ ñātattā aca-lena accutena pasādena. Idāni yathā tassa bhikkhuno anus-sarato so aveccappasādo uppanno, taṇ vidhiṇ dassento, *itī pi so Bhagavā* ti ādinā nayena tīṇi anussatiṭṭhānāni vitthāresi.² Tesāṇ atthavaṇṇanā sabbākārena Visuddhimagge³ anussatikhāya vuttā.

17. [37²⁸] Evam assa lokiyalokuttaramissakaṇ pasādaṇ dassetvā, idāni kilesappahānaṇ aveccappasādasamannāgamaṇ ca paccavekkhanto uppajjamānaṇ somanassādiṇ ānisaṇsaṇ dassento, *yathodhi⁴ kho pan' assā* ti ādim āha. 'Anāgāmissa hi, paccante vuṭṭhitaṇ corūpaddavaṇ vūpasamentvā taṇ⁵ paccavekkhato mahānagare vasantassa rañño viya, ime c' ime ca mama kilesā pahīnā ti attano kilesappahānaṇ paccavekkhato balavasomanassaṇ uppajjati. Taṇ dassento Bhagavā, *yathodhi⁴ kho pan' assā* ti ādim āha. Tass' attho: Yvāyaṇ⁶ anāgāmī bhikkhu evaṇ Buddhe aveccappasādena samannāgato hoti . . . Dhamme . . . Saṅghe . . . anuttaraṇ puññakkhettaṇ lokassā ti, tassa taṇ⁷ yathodhi⁴ kho cattaṇ hoti . . . paṭinissatṭhaṇ, sakasaka-odhivasena cattam eva hoti taṇ taṇ kilesa-jātaṇ, vantaṇ, muttaṇ, pahīnaṇ, paṭinissatṭhaṇ. Sakasaka-odhivasenā ti dve odhī: kilesodhi ca maggodhi ca. Tattha kilesodhivasenāpi ye kilesā yammaggavajjhā, te aññamaggavajjhehi amissā hutvā saken' eva odhinā pahīnā. Maggo-dhivasenāpi ye kilesā yena maggena pahātabbā, te ten' eva pahīnā honti. Evaṇ sakasaka-odhivasena taṇ taṇ kilesa-jātaṇ cattam eva hoti paṭinissatṭhaṇ. Taṇ paccavekkhitvā va laddhasomanasso tatuttarim pi so *Buddhe aveccappasādena samannāgato 'mhī ti labhati atthavedan* ti sambandho. Yato-

¹ C 1, C 2, C 4 yāthāvato.

² C 1, C 2, C 4 vitthāreti.

³ *Visu.* 198-221.

⁴ C 1, C 2 yatodhi; C 3 yato pi; C 4 yathodi; *but Tīkā*: "Yathāsaddo byāpanicchāyaṇ."

⁵ C 1, C 2, C 4 vūpasamentaṇ vā.

⁶ C 1, C 2 Svāyaṇ.

⁷ C 1, C 2, C 4 omī taṇ.

dhi kho ti pi pāṭho. Tassa vasena ayam attho: Tassa bhikkhuno yatodhi kho pana cattan hoti . . . paṭinissatṭhan.

18. Tattha *yato* ti kāraṇavacanaṇ. Yasmā ti vuttaṇ hoti. *Odhī* ti heṭṭhā tayo maggā vuccanti. Kasmā ? Te hi odhiṇ katvā koṭṭhāsaṇ katvā upari upari maggena pahātabbakilese ṭhapetvā pajahanti, tasmā odhī ti vuccanti. Arahattamaggo pana kiñci¹ kilesaṇ anavasesetvā pajahati, tasmā anodhi ti vuccati. Imassa ca bhikkhuno heṭṭhāmaggaṭṭayena cattan yatodhi kho pana cattan hoti. Tattha *kho panā* ti nipātamattaṇ. Ayaṇ pana piṇḍattho: Yasmā assa odhi-cattan hoti paṭinissatṭhan, tasmā naṇ paccavekkhitvā laddhasomanasso tatuttarim pi so Buddhhe aveccappasādena samannāgato 'mhi ti labhati atthavedan ti yathāpāli netabbaṇ. Tattha *cattan* ti idaṇ sakabhāvaṇ pariccajanavasena vuttaṇ. *Vantaṇ* ti idaṇ puna anādiyanabhāvadassanavasena *Muttaṇ* ti idaṇ santativinimocanavasena. *Pahīnaṇ* ti idaṇ muttassa pi kvaci anavatthānadassanavasena. *Paṭinissatṭhan* ti idaṇ pubbe ādiṇṇapubbassa nissaggadassanavasena, paṭimukhaṇ vā nissatṭhabhāvadassanavasena. Bhāvanābalena abbhuyya² nissatṭhabhāvadassanavasena ti vuttaṇ hoti.

19. [37³⁰] *Labhati atthavedaṇ, labhati dhammavedan* ti ettha Buddhādisu aveccappasādo yeva araṇiyato attho. Upagantabbato ti vuttaṇ hoti. Dhāraṇato Dhammo. Vinipatituṇ³ appadānato ti vuttaṇ hoti. Vedo ti gantho pi ṇānam pi somanassam pi. “Tiṇṇaṇ vedānaṇ pāragū” ti (M. ii. 133) ādisu hi gantho Vedo ti vuccati.

“Yaṇ brāhmaṇaṇ vedagaṇ ābhijaṇṇaṇ⁴

akiñcanaṇ kāmabhava asattaṇ” ti (Sn. 1059)

ādisu ṇāṇaṇ. “Ye vedajātā vicaranti loke” ti () ādisu somanassaṇ. Idha pana somanassaṇ ca somanassasampayuttaṇāṇaṇ ca adhippetan. Tasmā, labhati atthavedaṇ, labhati dhammavedan ti, aveccappasādārammaṇaṇ somanassaṇ ca somanassamayaṇāṇaṇ ca labhati ti evam ettha attho datṭhabbo. Atha vā *atthavedan* ti aveccappasādaṇ paccavekkhato uppannaṇ vuttappakāram eva vedaṇ. *Dhammavedan*

¹ C 3 kañci.

² C 1, C 2, C 4 anabhibhuyya.

³ C 1, C 2, C 4 vinipatituṇ.

⁴ Sn. text ābhijaṇṇā.

ti aveccappasādassa hetu¹ odhiso kilesappahānaṇ paccavekkhato uppannaṇ vuttappakāram eva vedan ti evam pi ettha attho veditabbo. Vuttaṇ h' etaṇ: "Hetumhi ñāṇaṇ dhamma-
paṭisambhidā. Hetuphale ñāṇaṇ atthapaṭisambhidā" ti (Vbh. 293). *Dhammūpasanḥitaṇ pāmuḍḍhaṇ* ti tam eva atthañ ca dhammañ ca, tañ ca atthadhammānisaṇsabhūtaṇ vedan paccavekkhato uppannaṇ pāmojjaṇ. Taṇ hi anavajjalak-
khaṇena paccavekkhanākārappavattena dhammena upasaṇ-
hitaṇ ti vuccati.

20. [37³²] *Pamudītassa pīti jāyati* ti iminā pāmojjena pamu-
ditassa nirāmisā pīti jāyati. *Pīṭimanassā* ti tāya pītiyā
pīṇitamanassa. *Kāyo passambhatī* ti kāyo paṭippassaddho
hoti, vūpasantadaratho. *Passaddhakāyo sukhan* ti evaṇ vū-
pasantakāyadaratho cetasiṇaṇ sukhaṇ paṭisaṇvedeti. *Cittaṇ
samādhīyati* ti cittaṇ sammā ādhiyati, appitaṇ viya acalaṇ
tiṭṭhati.

21. [38¹⁰] Evam assa kilesappahānaṇ aveccappasādasa-
mannāgamañ² ca paccavekkhato uppajjamānaṇ somanassā-
dim ānisaṇsaṇ dassetvā, idāni, *yathodhi*³ *kho pana me* ti vārena
tassā paccavekkhanāya pavattākāraṇ dassetvā tass' eva
anāgāmimaggānubhāvassa ca balan dassento, *sakho so, bhik-
khavo* ti ādim āha. Tattha *evaṇsīlo* ti tassa anāgāmimagga-
sampayuttaṇ silakkhandhaṇ dasseti. *Evaṇdhammo evaṇ-
pañño* ti taṇsampayuttam eva samādhikkhandhaṇ paññāk-
khandhañ ca dasseti. *Sālinan* ti lohitasāli-gandhasāli-ādīnaṇ
anekarūpānaṇ. *Pinḍapātan* ti odanaṇ. *Vicitakālakan* ti
apanitakālakaṇ. *N' ev' assa taṇ hoti antarāyāyā* ti tassa
evaṇvidhassa bhikkhuno taṇ vuttappakārapinḍapātabho-
janaṇ maggassa vā phalassa vā n' eva antarāyāya hoti.
Paṭiladdhagunassa hi taṇ kim antarāyaṇ karissati? Yo⁴
pi' ssa appaṭiladdhacattutthamaggo ca phalañ ca tappaṭi-
lābhāya vipassanaṇ ārabhato pi n' ev' assa naṇ hoti antarā-
yāya, antarāyaṇ kātuṇ asamattham eva hoti. Kasmā?
Vuttappakāra-sīla-dhamma-paññānaṇ saṅgahena maggena
visuddhacittattā.

¹ C 3 hetuṇ.

² C 3 °samannāgamanañ ca.

³ C 1, C 2, C 4 yatodhi; C 3 yato pi. ⁴ C 1, C 2, C 4 So.

22. [38¹³] *Yasmā c' ettha etad eva kāraṇaṇ, tasmā tadanurūpaṇ upamaṇ dassento seyyathā* ti ādim āha. *Tattha acchan* ti vippasannaṇ. *Parisuddhaṇ* malavigamena. *Pariyodātaṇ* pabhassaratāya. *Ukkāmukhaṇ* ti suvaṇṇakārānaṇ mūsāmukhaṇ. *Suvaṇṇakārānaṇ* mūsā hi idha ukkā. *Aññattha* pana dīpikādayo pi vuccanti. “*Ukkāsu dhāriyamānāsū*” ti (D. i. 49) āgataṭṭhāne dīpikā ukkā ti vuccati. “*Ukkaṇ bandheyya. Ukkaṇ bandhitvā ukkā mukhaṇ ālinpeyyā*” ti (A. i. 257) āgataṭṭhāne añgārakapallaṇ.

“*Kammārānaṇ yathā ukkā anto jhāyati no bahi*” ti (Jā. vi. 189 and 437) āgataṭṭhāne kammāruddhanaṇ. “*Evaṇ vipāko ukkāpāto bhavissati*” ti (D. i. 68) āgataṭṭhāne vātavego ukkā ti vuccati. *Imasiṇ pana ṭhāne aññesu ca evarūpesu*, “*Sanḍāsena jātārūpaṇ gahetvā ukkā mukhe ca pakhipati*” ti (A. i. 257) āgataṭṭhānesu suvaṇṇakārānaṇ mūsā ukkā ti veditabbā. *Tatrāyaṇ upamāsaṇ sandanā: Saṅkiliṭṭhavatthaṇ viya hi saṅkiliṭṭhajātārūpaṇ viya ca imassa bhikkhuno puthujjanakāle kāmarāgādimalānugataṇ cittaṇ datṭhabbaṇ. Acchodakaṇ viya ukkā mukhaṇ viya ca anāgāmimaggo. Taṇ udakaṇ ukkā mukhaṇ ca āgama vatthasuvaṇṇānaṇ parisuddhatā viya tassa bhikkhuno vuttapakārasīla-dhamma-paññāsaṅgaṇ anāgāmimaggaṇ āgama visuddhacittattā* ti.

23. [38²⁰] *So mettāsahagatena cetasā* ti yathānusandhiva-sena desanā āgatā.¹ *Tayo hi anusandhi: pucchānusandhi, ajjhāsayānusandhi, yathānusandhi* ti. *Tattha*, “*Evaṇ vutte aññataro bhikkhu Bhagavantaṇ etad avoca: Siyā nu kho, bhante, bahiddhā asati paritassanā ti? Siyā, bhikkhū ti Bhagavā avocā*” ti (M. i. 136) evaṇ pucchantānaṇ vissajjitasuttavasena pucchānusandhi veditabbo. “*Siyā kho pana te, brāhmaṇa, evam assa: Ajjāpi nūna samaṇo Gotamo avitarāgo*” ti (M. i. 23) evaṇ paresaṇ ajjhāsayāṇ veditvā vuttassa suttassa vasena ajjhāsayānusandhi veditabbo. *Yena pana dhammena ādimhi desanā vuṭṭhitā, tassa dhammassa anurūpadhammasena vā paṭipakkhavasena vā yesu suttesu upari desanā āgacchati, tesāṇ vasena yathānusandhi veditab-*

¹ C 1, C 2, C 4 °gatā.

bo. Seyyathīdaṇ: Ākañkheyyasutte¹ heṭṭhā sīlena desanā uṭṭhitā, upari cha abhiññā āgatā. Kakacopame² heṭṭhā akkhantiyā uṭṭhitā, upari kakacopamovādo āgato. Alagadde³ heṭṭhā diṭṭhiparidīpanena uṭṭhitā, upari tiparivaṭṭasūññatāpakāsanā āgatā. Culla-Assapure⁴ heṭṭhā kilesapari-dīpanena uṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. Kosambakasutte⁵ heṭṭhā bhaṇḍanena uṭṭhitā, upari sārāṇiyadhammā āgatā. Imasmiṇ pana Vatthasutte heṭṭhā kilesavasena desanā vuṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. Tena vuttaṇ: Yathānusandhivasena desanā āgatā ti. Brahmavihāresu pana anupadavaṇṇanā ca bhāvanānayo ca sabbo sabbā-kārena Visuddhimagge⁶ vutto.

24. [38³¹] Evaṇ⁷ Bhagavā abhiijjhādīnaṇ upakkilesānaṇ paṭipakkhabhūtaṇ sabbaso ca⁸ kāmarāga-byāpādappahānena vigatapaccatthikattā laddhapadaṭṭhānaṇ tassa anāgāmino brahmavihārabhāvanaṇ dassetvā, idāni⁹ 'ssa arahattāya vi-passanaṇ dassetvā arahattappattiṇ dassetuṇ, so *atthi idan* ti ādim āha. Tass' attho: So anāgāmī evaṇ bhāvitabrahmavihāro etesaṇ brahmavihārānaṇ yato kutoci vuṭṭhāya te eva brahmavihāraddhamme nāmasasena, tesāṇ nissayaṇ hadaya-vatthuṇ, vatthunissayāni bhūtāni ti iminā nayena bhūtūpādāyadhamme rūpavasena ca vavatthapetvā, *atthi idan ti pajānāti*. Ettāvātā 'nena dukkhasaccavavatthānaṇ kataṇ hoti. Tato tassa dukkhasa samudayaṇ paṭivijjhanto, *atthi hīnaṇ ti pajānāti*. Ettāvātā 'nena samudayasaccavavatthānaṇ kataṇ hoti. Tato tassa pahānūpāyaṇ vicinanto *atthi paṇītaṇ ti pajānāti*. Ettāvātā 'nena maggasaccavavatthānaṇ kataṇ hoti. Tato tena maggena adhigantabbaṇ ṭhānaṇ vicinanto, *atthi uttariṇ imassa saññāgatassa nissaraṇaṇ* ti pajānāti. Imassa mayā adhigatassa brahmavihārasaññāgatassa uttariṇ nissaraṇaṇ nibbānaṇ atthi ti evaṇ pajānāti ti adhippāyo. Ettāvātā 'nena nirodhasaccavavatthānaṇ kataṇ hoti. *Tassa evaṇ jānato evaṇ passato* ti tassa vipassanāpaññāya evaṇ

¹ M. i. 33.² M. i. 122.³ M. i. 130.⁴ M. i. 281.⁵ M. i. 320.⁶ *Visu.* chapter ix.⁷ C 1, C 2, C 4 Evañ ca.⁸ C 3 va.⁹ C 1, C 2, C 4 imassa.

catuhi ākārehi cattāri saccāni jānato maggapaññāya evaṇ passato Bhayabherave¹ vuttanayen' eva *kāmāsavā pi cittaṇ vimuccati . . . itthattāyā* ti pajānāti ti.

25. [39¹] Evaṇ yāva arahattā desanaṇ pāpetvā, idāni yasmā tassaṇ parisatiṇ nahānasuddhiko brāhmaṇo nisinno, so evaṇ nahānasuddhiyā vaṇṇaṇ vuccamānaṇ sutvā pabbajitvā arahattaṇ pāpunissati ti Bhagavatā vidito, tasmā tassa codanaṇ² sandhāya, *ayaṇ vuccati, bhikkhave, bhikkhu sināto antarena sinānenā* ti imaṇ pāṭiyekkaṇ anusandhiṇ āha. Tattha *antarena sinānenā* ti abbhantarena kilesavuṭṭhānasinānenena. *Sundarika-Bhāradvājo* ti Bhāradvājo nāma so brāhmaṇo attano gottavasena, Sundarikāya pana nadiyā sinātassa pāpappavāhanaṇ hoti ti ayam assa diṭṭhi, tasmā Sundarika-Bhāradvājo ti vuccati. So taṇ vacanaṇ sutvā cintesi: Mayam pi nahānasuddhiṇ vaṇṇema. Samaṇo Gotamo tad eva vaṇṇeti. Samānacchando dāni esa amhehi ti. Atha Bhagavantaṇ Bāhukaṇ nadiṇ gantvā tattha pāpaṇ pavāhetvā āgataṇ viya maññamāno āha: *Gacchati pana bhavaṇ Gotamo Bāhukaṇ nadiṇ sināyitun* ti ? Bhagavā tassa gacchāmī ti vā, na gacchāmī ti vā avatvā yeva brāhmaṇassa diṭṭhisamugghātaṇ kattukāmo, *kiṇ, brāhmaṇa, Bāhukāya nadiyā, kiṇ Bāhukā nadī karissati* ti āha. Tass' attho: Kiṇ payojanaṇ Bāhukāya nadiyā ? Kiṇ sā karissati ? Asamatthā sā kassaci atthassa. Kiṇ tattha gamissāmī ti ?

26. [39⁸] Atha brāhmaṇo taṇ pasaṇsanto *lokhyasammata*³ ti ādim āha. Tattha *lokhyasammata* ti lūkhabhāvasammata. Cokkhabhāvaṇ⁴ visuddhabhāvaṇ deti ti evaṇ sammata ti vuttaṇ hoti. Lokyasammata ti pi pāṭho. Tass' attho: seṭṭhaṇ lokaṇ gamayati ti evaṇ sammata ti. *Puññasammata* ti puññaṇ ti sammata. *Pavāhet* ti gamayati, visodheti. *Gāthāhi ajjhabhāsī* ti gāthāhi abhāsī. Gāthā hi vuccamānā tadatthadīpanattham eva vā gāthārucikānaṇ vuccanti, visesatthadīpanatthaṇ vā. Idha pan' etā ubhayatthadīpanatthaṇ

¹ *Sutta*. 4, §§ 59-61 of this book.

² C 1, C 2, C 4 vodānaṇ; *Ṭikā*: codanatthāya.

³ *M. text* mokkhasammata; *Ṭikā*: "Lūkhabhāvo lokkhaṇ. Taṇ etissā atthī ti lokkhā ti sammata."

⁴ C 1, C 2, C 4 Mokkhabhāvaṇ.

vuttā ti veditabbā. *Bāhukan* ti idam eva ettha vacanaṇ tadatthadīpakaṇ, sesāni visesatthadīpakāni. Yath' eva hi *Bāhukan* evaṇ *Adhikakkādīni*¹ pi loko gacchati nahānena pāpaṇ pavāhetuṇ. Tattha ye tesāṇ ṭhānānaṇ āsannā honti, te divasassa tikkhattuṇ nahāyanti. Ye dūre, te yathākka-maṇ dvikkhattuṇ, sakiṇ, ekadivasantaraṇ, evaṇ yāva saṇ-vaccharantaraṇ nahāyanti. Ye pana sabbathā pi gantuṇ na sakkonti, te ghaṭehi pi tato udakaṇ aharāpetvā nahāyanti. Sabbam etaṇ niratthakaṇ. Tasmā imaṇ visesatthaṇ dīpetuṇ *Adhikakkādīni*¹ pi āha.

27. [39¹³] Tattha *Adhikakkaṇ*² ti nahānasambhāravasena laddhavohāraṇ ekaṇ titthaṇ vuccati. *Gayā* ti pi maṇḍala-vāpisaṇṭhānaṇ titthaṭṭhānam³ eva vuccati. *Payāgo* ti etam⁴ pi Gaṅgāya ekaṇ tittham eva; Mahā-Panādassa rañño Gaṅgāya nimuggapāsādassa sopānasammukhaṭṭhānaṇ. *Bāhukā*, *Sundarikā*, *Sarassatī*, *Bāhumatī* ti imā pana catasso nadiyo. *Bālo* ti duppañño. *Pakkhanno*⁵ ti pavisanto.⁶ *Na sujjhātī* ti kilesasuddhiṇ na pāpuṇāti, kevalaṇ rajojallam eva pavāheti.

28. [39¹⁶] *Kiṇ Sundarikā karissatī* ti *Sundarikā* kilesavi-sodhane kiṇ karissati? Na kiñci kātuṇ samatthā ti adhip-pāyo. Esa nayo *Payāga-Bāhukāsu*. Imehi ca tīhi⁷ padehi vutthehi itarāni pi cattāri⁸ lakkhaṇāhāranayena vuttān' eva honti. Tasmā yath' eva *Sundarikā-Payāga-Bāhukā* na kiñci karonti, tathā *Adhikakkādayo* pi ti veditabbā. *Verin*⁹ ti pānātipātādi-paṇcaverasamannāgataṇ. *Katakibbisan* ti ka-taluddakammaṇ. *Na hi naṇ sodhaye* ti *Sundarikā* vā *Payāga*-⁰ *Bāhukā* vā na sodhaye. Na visodhetī ti vuttaṇ hoti. *Pāpakammīnan* ti pāpakehi verakibbisakammehi yuttaṇ, lāma-kakamme yuttaṇ vā. Verakibbisabhāvaṇ appattehi khud-dakehi¹⁰ pi¹¹ pāpehi yuttaṇ ti vuttaṇ hoti.

¹ C 2 Avikakkādīni.

² C 2 Avikakkaṇ.

³ C 3 tittham eva.

⁴ C 1, C 2, C 4 tam pi.

⁵ C 1, C 2, C 4 pakkhanto.

⁶ C 1 avisanto.

⁷ C 1, C 2, C 4 dvīhi.

⁸ C 1, C 2, C 4 omī cattāri.

⁹ C 3 Payāgo.

¹⁰ C 1, C 2, C 4 luddakehi.

¹¹ C 1, C 2, C 4 omī pi.

29. [39¹⁹] *Suddhassā* ti nikkilesassa. *Sadā Phaggū* ti niccam pi Phaggunīnakkhattam¹ eva. Phaggunamāse kira Uttaraphaggunīdivase yo nahāyati, so saṇvaccharakataṇ pāpaṇ sodhetī ti evaṇḍiṭṭhiko so brāhmaṇo. Ten' assa Bhagavā taṇ diṭṭhiṇ paṭihananto āha: *Suddhassa ve sadā Phaggū* ti nikkilesassa niccaṇ phaggunīnakkhattaṇ, itaro kiṇ sujjhissatī ti? *Uposatho sadā* ti suddhassa ca² cātudasi-paṇṇarasādisu uposathaṅgāni asamādiyato pi niccam eva uposatho. *Suddhassa sucikammassā* ti nikkilesatāya suddhassa, sucihi ca kāyakammādihi samannāgatassa. *Sadā sampajjate vatan* ti idisassa ca kusalūpasanḥitaṇ vatasamādānam pi niccaṇ sampannam eva hotī ti.

30. [39²¹] *Idh' eva sināhi* ti imasmiṇ yeva mama sāsane sināhi. Kiṇ vuttaṇ hoti? Sace ajjhattikakilesamalappavāhanaṇ icchasi, idh' eva mama sāsane aṭṭhaṅgikamaggasalilena sināhi, aññatra hi idaṇ n' atthī ti. Idān' assa sappāyadesanāvasena tisu pi dvāresu suddhiṇ dassento, *sabbabhūtesu karohi khematan* ti ādim āha. *Khematan* ti abhayaṇ. Hita-bhāvaṇ, mettan ti vuttaṇ hoti. Eten' assa manodvārasuddhi dassitā hoti. *Sace musā na bhaṇasī* ti etena vacīdvārasuddhi. *Sace pāṇaṇ na hiṇsasi, sace adinnaṇ n' ādiyasī* ti etehi kāyadvārasuddhi. *Saddahāno amaccharī* ti etehi pana naṇ evaṇ parisuddhadvāraṇ saddhāsampadāya cāgasampadāya ca niyojesi. *Kiṇ kāhasi Gayaṇ gantvā udapāno pi te Gayā* ti ayaṇ pana upaḍḍhagāthā, sace sabbabhūtesu khemataṇ karissasi, *musā na bhaṇissasi, pāṇaṇ na haṇissasi, adinnaṇ n' ādiyissasi, saddahāno amaccharī bhavissasi, kiṇ kāhasi Gayaṇ gantvā, udapāno pi te Gayā, Gayāya pi te nahāyantassa udapāne pi imāya eva paṭipattiyā kilesasuddhi, sarīramalasuddhi* pana ubhayattha samā ti evaṇ yojetabbā. Yasmā ca loka Gayā sammatatarā, tasmā 'ssa Bhagavā, gacchati pana bhavaṇ Gotamo Bāhukan ti puṭṭho pi kiṇ kāhasi Bāhukaṇ gantvā ti avatvā kiṇ kāhasi Gayaṇ gantvā ti āhā ti veditabbo.

31. [39²⁶] *Evaṇ vutte* ti evam ādi Bhayabherave³ vuttattā pākaṭam eva. *Eko vūpakatṭho* ti ādisu pana *eko kāyavive-*

¹ C 2, C 4 Phaggunā°.

² C 1, C 2, C 4 omī ca.

³ *Sutta* 4, §§ 65-76 of this book.

kena. *Vūpakattho* cittavivekena. *Appamatto* kammaṭṭhāne sati - avijahanena. *Ātāpi* kāyikacetasikaviriyaśāṅkhātena ātāpena. *Pahitatto* kāye ca jīvite ca anapekkhatāya. *Viharanto* aññatara-iriyāpathavihārena. *Na cirass' evā* ti pabbajjaṇ upādāya vuccati. *Kulaputtā* ti duvidhā kulaputtā: jātikulaputtā ca ācārakulaputtā ca. Ayaṇ pana ubhayathā pi kulaputto. *Agārasmā* ti gharā. *Agārāya*¹ hitaṇ agāriyaṇ, kasi-gorakkhādi-kuṭumbaposaṇakammaṇ vuccati. N' atthi ettha agāriyaṇ ti *anagāriyaṇ*. Pabbajjāy' etaṇ adhvacaṇaṇ. *Pabbajanti* ti upagacchanti upasankamanti. *Tadanuttaraṇ* ti taṇ anuttaraṇ. *Brahmacariyapariyosānaṇ* ti maggabrahmacariyassa pariyosānaṇ. Arahattaphalaṇ ti vuttaṇ hoti. Tassa hi atthāya kulaputtā pabbajanti. *Ditthe va dhamme* tasmiṇ yeva attabhāve. *Sayaṇ abhiññā sacchikatvā* ti attanā yeva paññāya paccakkhaṇ katvā. Aparapaccayaṇ katvā ti attho. *Upasampajja vihāsi* ti pāpunītvā sampādetvā vihāsi. Evaṇ viharanto ca, *khīṇā jāti — pe — abbhaññāsi*. Eten' assa paccavekkhaṇābhūmiṇ dasseti.

32. Katamā paṇ' assa jāti khīṇā? Kathaṇ ca naṇ abbhaññāsi ti? Vuccate. Kāmaṇ² c' etaṇ Bhayaḍḍhavaṇ pi vuttaṇ, tathā pi naṇ idha paṭhamapurisavasena yojanānayaḍḍhaṇ taṇ puna saṅkhepaṇa bhaṇāma. Na tāv' assa atītā jāti khīṇā, pubbe va khīṇattā. Na anāgatā, tattha vāyāmaḍḍhavaṇ. Na paccupannā, vijjamānattā. Maggassa pana abhāvitattā yā uppajjeyya eka-catu-paṇcavokārabhavesu eka-catu-paṇcakkhandhappabbhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṇ āpajjanaṇa khīṇā. Taṇ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā, kilesābhāve vijjamānaṇ³ pi kammaṇ āyatiṇ appaṭisaṇḍhikaṇ hoti ti jānanto jānāti.

33. [40°] *Vusitaṇ* ti vuttaṇ, parivuttaṇ. Kataṇ, caritaṇ, niṭṭhāpitaṇ ti attho. *Brahmacariyaṇ* ti maggabrahmacariyaṇ. *Kataṇ karaṇiyaṇ* ti catusu saccesu catuhi maggehi pariññā-pahāna-sacchikiriyā-bhāvanāvasena soḷasaṇḍaḍḍhaṇ pi kiccaṇ niṭṭhāpitaṇ ti attho. *Nāparaṇ iṭṭhattāya* ti idāni

¹ C 3 Anagāriyaṇ ti agārāya.

² C 1, C 2, C 4 Kāmaṇ ca m' etaṇ.

³ C 2, C 4 vijjamāṇakammaṇ.

puna¹ itthambhāvāya, evaṇ soḷasavidhakiccabhāvāya,² ki-
lesakkhayāya vā maggabhāvanā n' atthi. Atha vā, *itthat-
tāyā* ti itthabhāvato imasmā evampakārā idāni vattamānak-
khandhasantānā aparāṇ khandhasantānaṇ n' atthi; ime pana
pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti, chinnamūlako rukkho
viyā ti abbhaññāsi. *Aññataro* ti eko. *Arahatan* ti ara-
hantānaṇ, Bhagavato sāvakānaṇ arahantānaṇ abbhantaro
ahosī ti.

Vatthasuttavannanā nittitā.

8.

[*Sallekhasuttavannanā*]

1. [40¹⁰] *Evam me sutan* ti Sallekhasuttaṇ. Tattha *Mahā-
Cundo* ti tassa therassa nāmaṇ. *Sāyanhasamayan* ti sāyan-
hakāle. *Paṭisallānā vuṭṭhito* ti ettha *paṭisallānan* ti tehi
tehi satta-saṅkhārehi paṭinivattitvā sallānaṇ. Niliyanaṇ
ekībhāvo, paviveko ti vuttaṇ hoti. Yo tato vuṭṭhito, so
paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Ayaṇ pana, yasmā paṭi-
sallānānaṇ uttamato phalasamāpattito vuṭṭhito, tasmā
paṭisallānā vuṭṭhito ti vutto. *Bhagavantaṇ abhivādetvā* ti
samadasanakha-samujjalañjalihi vibhūsitena sirasā Bhaga-
vantaṇ sakkaccaṇ vanditvā. Abhivādāpetvā vā, sukhī
bhava, Cundā ti evaṇ vacībhedaṇ kāretvā.³ Bhagavā kira
vandito samāno suvaṇṇadundubhisadisāṇ gīvaṇ paggayha
kaṇṇasukhaṇ pemaṇiyaṇ amatābhisekasadisāṇ brahmagho-
saṇ nicchārento, sukhī hohī ti tassa nāmaṇ gaḥetvā vadatī.
Evaṇ taṇ āciṇṇaṇ Tathāgatānaṇ. Tatr' idaṇ sādhakasuttaṇ:
“Sakko, bhante, devānam indo sāmacco saparijano Bhagavato
pāde sirasā vandatī ti. Sukhī hotu, Pañcasikha, devānam
indo sāmacco saparijano. Sukhakāmā hi devā, manussā,
asurā, nāgā, gandhabbā, ye pi c' aññe santi puthukāyā ti.
Evañ ca pana Tathāgatā evarūpe mahāsakkhe yakkhe abhiva-
dantī” ti (D. ii. 269).

2. [40¹⁵] *Yā imā* ti idāni vattabbā: abhimukhaṇ karonto
viya āha. *Anekavihitā* ti nānappakārā. *Diṭṭhiyo* ti micchā-

¹ C 1, C 2, C 4 pana.

² C 3 soḷasakiccabhāvāya.

³ C 1, C 2, C 4 katvā.

diṭṭhiyo. *Loke uppajjantī* ti sattesu pātubhavanti. *Attavādapaṭisaṇyuttā* ti “Rupaṇ attato samanupassatī”¹ ti (A. ii. 214) ādinayappavattena attavādena paṭisaṇyuttā. Tā visati bhavanti. Lokavādapaṭisaṇyuttā ti “sassato attā ca loko cā” ti (D. i. 14) ādinayappavattena lokavādena paṭisaṇyuttā. Tā aṭṭha honti: sassato, asassato, sassato ca asassato ca, n’ eva sassato nāsassato,² antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, n’ eva antavā nānantavā attā ca loko cā ti evaṇ pavattā. *Ādim evā* ti ādisu ayam attho: Kin nu kho, bhante, ādim eva manasikarontassa appatvā³ pi sotāpattimaggaṇ vipassanāmissakaṇ paṭhamamanasikāram eva manasikarontassa bhikkhuno evam etāsaṇ ettaken’ eva upāyena etāsaṇ diṭṭhinaṇ pahānañ ca paṭinissaggo ca hotī ti? Idañ ca thero attanā anadhimāniko pi samāno adhimānikānaṇ adhimānappahānatthaṇ adhimāniko viya hutvā pucchati ti veditabbo. Apare pan’ āhu: Therassa antevāsikā ādimanasikāren’ eva diṭṭhinaṇ samucchadappahānaṇ hotī ti evaṇsaññino pi, samāpattivihārā sallekhavihārā ti evaṇsaññino pi atthi. So tesāṇ atthāya Bhagavantaṇ pucchī ti.

3. [40²⁰] Ath’ assa Bhagavā taṇ diṭṭhinaṇ pahānaṇ dasento yā imā ti ādim āha. Tattha, *yattha c’ etā diṭṭhiyo uppajjantī* ti ādi pañcakkhandhe sandhāya vuttaṇ. Etesu hi etā diṭṭhiyo uppajjanti. Yath’ āha: “Rūpe kho, bhikkhave, sati . . . rūpaṇ abhinivissa evaṇ diṭṭhi uppajjati: so attā, so loko, so pecca bhavissāmi nicco, dhuvo, sassato, aviparīṇāmadhammo” ti (S. iii. 182) vitthāro. Ārammaṇavasena pana ekavacanaṇ katvā, *yattha cā* ti āha. Yasmiṇ ārammaṇe uppajjantī ti vuttaṇ hoti. Ettha ca, uppajjanti, anusenti, samudācarantī ti imesaṇ evaṇ nānākaraṇaṇ veditabbaṇ: Jātivasena hi ajātā jāyamānā *uppajjantī* ti vuccanti, puna-punaṇ āsevitā thāmagatā appaṭivinītā *anusentī* ti, kāyavacīdvāraṇ sampattā *samudācarantī* ti. Idam etesaṇ nānākaraṇaṇ.

4. [40²³] *Taṇ n’ etaṇ mamā* ti ādisu taṇ pañcakkhandhapabbhedaṇ ārammaṇaṇ etaṇ mayhaṇ na hoti, aham pi eso

¹ Also S. iii. 16.

² C 2, C 4 nāsassato ca.

³ C 1, C 4 appattā; C 2 appattam pi.

nāsmi, eso me attā pi¹ na hoti ti evam etaṇ yathābhūtaṇ sammappaññāya passato ti evaṇ tāva padattho veditabbo. Yasmā ca pan' ettha, *etaṇ mamā* ti taṇhāgāho, tañ ca gaṇhanto aṭṭhasata²-taṇhāvicaritappabhedan taṇhāpapañcaṇ gaṇhāti, *eso aham asmī* ti māñagāho, tañ ca gaṇhanto navappabhedan mānapapañcaṇ gaṇhāti, *eso me attā* ti diṭṭhigāho, tañ ca gaṇhanto dvāsaṭṭhiditṭhigatappabhedan diṭṭhipapañcaṇ gaṇhāti, tasmā *n' etaṇ mamā* ti vadanto Bhagavā yathāvuttappabhedan taṇhāppapañcaṇ paṭikkhipati, *n' eso' ham asmī* ti mānapapañcaṇ, *na m' eso attā* ti diṭṭhipapañcaṇ paṭikkhipati. Diṭṭhekaṭṭhā yev' ettha taṇhā-mānā veditabbā.

5. [40²⁴] *Evam etaṇ* ti evaṇ n' etaṇ mamā ti ādinā ākārena etaṇ khandhapañcaṇ. *Yathābhūtan* ti yathāsabhāvaṇ. *Yathā atthi* ti vuttaṇ hoti. *Khandhapañcaṇ* hi eten' eva ākārena atthi. *Mamā* ti ādinā pana gayhamānaṇ ten' ākārena n' ev' atthi ti adhippāyo. *Sammappaññāya passato* ti sotāpattimaggaṇaṇāriyosanaṇā vipassanāpapaññāya suṭṭhu passantassa. *Evam etāsaṇ* ti etena upāyena etāsaṇ. *Pahānaṇ paṭinissagga* ti ubhayam etaṇ samucchedaṇ pahānaṇ evādhivacanaṇ.

6. [40²⁶] *Evaṇ Bhagavā*, ādimanasikāren' eva diṭṭhinaṇ pahānaṇ hoti nu kho no ti āyasmata Mahā-Cundena adhimānikānaṇ vasena pañhaṇ puṭṭho sotāpattimaggena diṭṭhippahānaṇ dassetvā, idāni sayam eva adhimānikānaṇ jhānaṇ vibhajanto, *thānaṇ kho pan' etaṇ* ti ādim āha. Tattha adhimānikā nāma yesaṇ appatte pattasaññāya adhimāno uppajjati. Svāyaṇ uppajjamāno n' eva loke vaṭṭānusārīnaṇ bālaputhujanānaṇ uppajjati, na ariyasāvakānaṇ. Na hi sotāpānassa, sakadāgāmī ahan ti adhimāno uppajjati, na sakadāgāmiṇi, anāgāmī ahan ti, na anāgāmino, arahā ahan ti. Kārakass' eva pana samathavasena vā vipassanāvasena vā vikkhambhitakilesassa niccaṇ yuttapayuttassa āradhaviṇṇasakassa uppajjati. Tassa hi³ samathavikkhambhitānaṇ vā vipassanā-vikkhambhitānaṇ vā kilesānaṇ samudācāraṇ aṇṇato, sotā-

¹ C 1, C 2, C 4 ti.

² See *Vbh.* 349 and 392-400.

³ C 1, C 2, C 4 omīti hi.

panno ahan ti vā, sakadāgāmī, anāgāmī, arahā ahan ti va adhimāno uppajjati.

7. Talaṅgaratissapabbatavāsi-Dhammadinnattherena¹ ova-diyamānattherānaṃ viya. Therassa kira acirūpasampannass' eva ovāde ṭhatvā bahū bhikkhū visesaṃ adhigacchiṃsu. Taṃ pavattiṃ sutvā Tissamahāvihāravāsi-bhikkhusaṅgho, na aṭṭhānaniyojako thero, therāṃ anethā ti sambahule bhikkhū pāhesi. Te gantvā, āvuso Dhammadinna, bhikkhusaṅgho taṃ pakkosāpeti ti āhaṃsu. So āha: Kim pana tumhe, bhante, attānaṃ gavesatha, paran ti? 'Attānaṃ sappurisā' ti. So tesāṃ kammaṭṭhānaṃ adāsi. Sabbe va arahattaṃ pāpuṇṇiṃsu. Bhikkhusaṅgho puna aññe bhikkhū pāhesi. Evaṃ yāvattatiyaṃ pahitā sabbe pi tatth' eva arahattaṃ patvā vihariṃsu. Tato saṅgho, gatagatā n' āgacchanti ti aññatarāṃ buddhapabbajitaṃ pāhesi. So gantvā,² bhante Dhammadinna, tikkhattuṃ Tissamahāvihāravāsi-bhikkhusaṅgho tuyhaṃ santi-ke pesesi, tvaṃ nāma saṅghassa ānaṃ garuṃ na karosi, n' āgacchasi ti āha. Thero, kim etan ti paṇṇasālaṃ apavisitvā va pattacīvaraṃ gāhāpetvā tāvad eva nikkhami. So anta-rāmagge Haṅkana-vihāraṃ pāvīsi. Tattha c' eko mahātthero saṭṭhivassātīto adhimānena arahattaṃ paṭijānāti. Thero taṃ upasaṅkamitvā vanditvā paṭisanthāraṃ katvā adhigamaṃ pucchi. Thero āha: Āma, Dhammadinna, yaṃ pabbajitena kātabbaṃ, cirakataṃ taṃ mayā, atītasatṭhivasso 'mhi etarahi ti. 'Kiṃ bhante, iddhiṃ pi valaṇṇethā' ti. 'Āma, Dhammadinnā' ti. 'Sādhū vata, bhante, hatthiṃ tumhākaṃ paṭimukhaṃ āgacchantāṃ māpethā' ti. Sādhū, āvuso ti thero sabbasetāṃ, sattapatiṭṭhaṃ, tidhāpabhinnaṃ, naṅguṭṭhaṃ vijamānaṃ, soṇḍaṃ mukhe pakkhipitvā dvihi dantehi vijjhītukāmaṃ viya paṭimukhaṃ āgacchantāṃ mahāhatthiṃ māpesi. So taṃ attanā yeva māpitaṃ hatthiṃ disvā bhīto palāyituṃ ārabhi. Tadā va attānaṃ, nāhaṃ arahā ti ñatvā Dhammadinnassa pādamūle ukkuṭikaṃ nisīditvā, patiṭṭhā me hohi, āvuso ti āha. Dhammadinno, mā, bhante, soci, mā anattamano ahosi, kārakānaṃ yeva adhimāno uppajjati

¹ Cf. *Visu.* p. 634.

² C 3 gantvā ca.

ti theraja samassāsetvā kammaṭṭhānam adāsi. Thero tass' ovāde ṭhatvā arahattaṇ pāpuṇi.

8. Cittalapabbate pi tādiso va thero vasati. Dhammadinno tam pi upasaṅkamtivā tath' eva pucchi. So pi tath' eva vyākāsi. Tato naṇ Dhammadinno, kiṇ, bhante, iddhim pi valañjethā ti āha. 'Ām' āvuso' ti. 'Sādhu vata, bhante, ekaṇ pokkharajaṇ māpethā' ti. Thero māpesi. 'Ettha ca, bhante, padumagumbaṇ¹ mapethā' ti. Tam pi māpesi. 'Padumagumbe mahāpadumaṇ māpethā' ti. Tam pi māpesi. 'Etasmiṇ padumagabbhe² ṭhatvā madhurassarena gāyantaṇ naccantaṇ ca³ ekaṇ itthiviggahaṇ māpethā' ti. Tam pi māpesi. So, etaṇ, bhante, punappunaṇ upanijjhāyathā ti vatvā sayaja pāsādaṇ pāvisi. Therassa taṇ upanijjhāyato saṭṭhivassāni vikkhambhitakilesā calisṇu. So tadā attānaṇ ṇatvā purimathero viya Dhammadinnassa santike kammaṭṭhānaṇ gahetvā arahattaṇ pāpuṇi.

9. Dhammadinno pi anupubbena Tissamahāvihāraṇ agamāsi. Tasmiṇ ca samaye therā cetiyaṅgaṇaṇ sammajjitvā Buddhārammaṇaṇ pītiṇ uppādetvā nisinnā honti. Etaṇ kira tesaja vattaṇ. Tena nesaṇ eko pi, idha pattacīvaraṇ ṭhapehī ti Dhammadinnaṇ pucchitā pi nāhosi. Dhammadinno eso bhavēyyā ti ṇatvā pana paṇhaṇ pucchiṇu. So pucchita-pucchitapaṇhe tikhiṇena asinā kumudanālakalāpaṇ viya chinditvā pādaṅguliya mahāpaṭhaviṇ pahari. Bhante, ayaṇ acetanā mahāpaṭhavi pi Dhammadinnassa guṇaṇ jānāti, tumhe pana na jānāthā ti vatvā imaṇ gātham āha:

Acetanā 'yaṇ paṭhavi vijānāti guṇāguṇaṇ

sacetanā va⁴ kho bhante na jānātha guṇāguṇaṇ ti.

Tāvad eva ca ākāse abbhugantvā Talaṅgara-Tissapabbataṇ eva agamāsi.

10. [40²⁶] Evaṇ kārakass' eva adhimāno uppajjati. Tasmā Bhagavā tādisānaṇ bhikkhūnaṇ vasena jhānaṇ vibhajanto, *ṭhānaṇ kho paṇā* ti ādim āha. Tass' attho: Atth' etaṇ kāraṇaṇ, no n' atthi, yena idh' ekacco bhikkhu bāhiraparibbā-

¹ C 1, C 2, C 4 °gumbam pi.

² C 1 padumagumbe; C 2, C 4 padume.

³ C 1, C 2, C 4 vā.

⁴ C 2, C 4 ca vo.

jakehi sādharāṇaṇ vivicc' eva kāmehi—pe—paṭhamajjhānaṇ upasampajja vihareyya. Yaṇ pan'¹ assa evam assa: sallekhena viharāmi ti, yaṇ paṭipattividdhānaṇ kilese sallikkhati tena viharāmi ti, taṇ na yujjati. Na hi adhimānikassa bhikkhuno jhānaṇ sallekho vā sallekhapaṭipadā vā hoti. Kasmā? Avipassanāpāda-kattā. Na hi so jhānaṇ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati. Jhānaṇ pan' assa cittekaggamattaṇ karoti,² diṭṭhadhammasukhavihāro hoti. Tasmā tam atthaṇ dassento Bhagavā, *na kho pan' ete, Cunda, ariyassa vinaye sallekhā vuccanti; diṭṭhadhammasukhavihārā ete ariyassa vinaye vuccantī* ti āha. Tattha *ete* ti jhānadhammavasena bahuvacanaṇ veditabbaṇ. Ete paṭhamajjhāna-dhammā ti vuttaṇ hoti. Samāpattivāsena vā; ekam pi paṭhamajjhānaṇ punappunaṇ samāpattivāsena pavattaṇ bahuttaṇ gacchati. Ārammaṇavasena vā; ekam pi hi paṭhamajjhānaṇ paṭhavikasiṇādisu pavattivāsena bahuttaṇ gacchati.³ Esa nayo dutiya-tatiya-catutthajjhānesu. Arūpajjhānesu pana ārammaṇabhedābhāvato purimakāraṇadvayavasen' eva⁴ bahuvacanaṇ veditabbaṇ. Yasmā ca nesaṇ aṅgāni pi santāni ārammaṇāni pi; nibbutāni c' eva sukhāni cā ti vuttaṇ hoti; tasmā tāni, *santā ete viharā* ti evaṇ vuttāni ti veditabbāni. Ayaṇ tāv' etesaṇ catunnam pi sadhāraṇavaṇṇanā. Visesaṇṇanā pana, *sabbaso rūpasāññānaṇ* ti ādipa-dānusārato vattabbā siyā, sā Visuddhimagge⁵ sabbākārena vuttā yeva.

11. [42³] Evaṇ yasmā adhimānikassa bhikkhuno jhānavihāro avipassanāpāda-kattā sallekhavihāro na hoti, na hi so jhānaṇ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati, cittekaggakaro diṭṭhadhammasukhavihāro pan' assa hoti, tasmā tam atthaṇ dassento rūpajjhānāni c' eva arūpajjhānāni ca vibhajitvā, idāni yattha sallekho kātabbo, catucattalīsāya ākārehi tañ ca vatthuṇ tañ ca sallekhaṇ dassento, *idha kho pana vo* ti ādim āha. Kasmā pana aṭṭhahi samāpattihi avihīṇsādayo va sallekhā ti vuttā? Lokuttarapāda-kattā. Bāhirakānaṇ hi aṭṭha samāpattiyo vaṭṭapāda-kā yeva. Sā-

¹ C 3 pana tassa. ² C 3 °mattakaro. ³ C 3 gacchatī ti.

⁴ C 1, C 2, C 4 omit eva.

⁵ Visu. chapter x.

sane saraṇagamanam pi lokuttarapādakaṇ, pageva avihiṇsādayo. Iminā yeva ca suttena veditabbaṇ, yathā bāhira-kassa aṭṭhasamāpattilābhino pañcābhīṇassāpi dinnadānato sāsane tisaraṇagatassa dinnadānaṇ mahapphalataraṇ hoti ti.¹ Idaṇ hi sandhāya Dakkhiṇāvisuddhisutte, “Bāhirake kāmesu vitarāge dānaṇ datvā koṭisatasahassa-guṇā dakkhiṇā pāṭikaṇkhitabbā. Sotāpattiphalasacchikiriyaṇ paṭipanne dānaṇ datvā asaṇkheyyā appameyyā dakkhiṇā pāṭikaṇkhitabbā; ko pana vado sotāpanne” ti (M. iii. 255) vuttaṇ. Saraṇagamanato paṭṭhāya hi tattha sotāpattiphalasacchikiriyaṇ paṭipanno adhippeto ti. Ayaṇ tāv’ ettha pāliyojanā. Anupadavannanāyaṇ pana, *idhā* ti vihiṇsādivatthudīpanam etaṇ. *Kho panā* ti nipātamattaṇ. *Vo* ti kāraṇatthe sāmi-vacanaṇ. Ayaṇ pan’ ettha saṇkhepattho: Yad etaṇ pare vihiṇsakā bhavissanti ti ādinā nayena vihiṇsādivatthun vadāma, idha, Cunda, tumhehi sallekho kātabbo ti.

12. [42³] Evaṇ saṇkhepato vatvā, idāni vitthārento, *pare vihiṇsakā bhavissanti, mayam ettha avihiṇsakā bhavissāmā ti sallekho karaṇīyo* ti ādim āha. Tattha *pare* ti ye keci imaṇ sallekham ananuyuttā. *Vihiṇsakā bhavissanti* ti “Pāninā vā leḍḍunā vā” ti (Nd. ii. 99) ādihi sattānaṇ vihetthakā bhavissanti. *Mayam ettha avihiṇsakā bhavissāmā* ti mayaṇ pana yatth’ eva vatthusmiṇ pare evaṇ vihiṇsakā bhavissanti, etth’ eva avihiṇsakā bhavissāmā, avihiṇsaṇ uppādetvā viharissāmā. *Iti sallekho karaṇīyo* ti evaṇ tumhehi sallekho kātabbo. Sallekho ti ca idha avihiṇsā va veditabbā. Avihiṇsā hi vihiṇsaṇ sallekhati, chindati, tasmā sallekho ti vuccati. Esa nayo sabbattha. Ayaṇ pana viseso: Pare *micchādītthi* ti ettha kamma-pathānaṇ antamicchādītthiṇ ca micchattānaṇ ādimicchādītthiṇ ca missetvā dītthi vuttā ti veditabbā. Yathā² ’yam ettha, tathā³ sammādītthi ti vuttaṭṭhāne sammādītthi. Ettha ca kamma-pathā vitthā-rato Sammādītthi-sutte āvibhavissanti, micchattesu micchādītthi-ādayo Dvedhāvitakke.

13. [42⁵] Ayaṇ pan’ ettha saṇkhepo: Pānaṇ atipātentī

¹ C 1, C 2 omīti ti; C 4 omīti hoti ti.

² C 1, C 2, C 4 Tathā.

³ C 1, C 2, C 4 omīti tathā.

ti *pāṇātipātī*. Pāṇaghātakā ti attho. Adinnaṇ ādiyaṇti ti *adinnādāyī*. Parassahārino ti attho. Abrahmaṇ, hīnaṇ, lāmakaṇ dhammaṇ carantī ti *abrahmacārī*. Methunadhammapaṭisevakā ti attho. Brahmaṇ seṭṭhaṇ paṭipadaṇ¹ paṭipajjantī ti *brahmacārī*. Methunā paṭiviratā ti attho. Ettha ca brahmacariyaṇ sallekho ti veditabbaṇ. Brahmacariyaṇ hi abrahmacariyaṇ sallekhati. Musā vadantī ti *musāvādi*. Paresaṇ atthabhañjanaṇ tucchaṇ alikaṇ vācaṇ bhāsītāro ti attho. Pisunā vācā etesaṇ² ti *pisunāvācā*. Paresaṇ mammacchedikā pharusā vacā etesaṇ ti *pharusāvācā*. Samphaṇ niratthakaṇ vacanaṇ palapaṇti ti *samphappalāpī*. Abhiṇṇhāyaṇti ti *abhiṇṇhālū*. Parabhaṇḍe lubbhanasilā ti attho. Byāpannaṇ pūtibhūtaṇ cittaṇ etesaṇ ti *byāpanna-cittā*. Micchā pāpikā viññugarahitā etesaṇ diṭṭhī ti *micchā-diṭṭhī*. Kammappaṭipattiyaṇa n' atthi dinnan ti ādivatthukāya, micchappaṭipattiyaṇa aniyāyikadiṭṭhiyā ca samannāgatā ti attho. Sammā sobhanaṇ viññupasaṭṭhā etesaṇ diṭṭhī ti *sammādiṭṭhī*. Kammappaṭipattiyaṇa atthi dinnan ti ādikāya kammassakadiṭṭhiyā,³ sammappaṭipattiyaṇa maggaṇtiṭṭhiyā ca samannāgatā ti attho. *Micchāsaṅkappā* ti ayathāva-aniyāyika-akusalasaṅkappā. Esa nayo *micchāvācā* ti ādisu. Ayaṇ pana viseso: Micchāsaṅkappādayo viya hi micchāsaṇti nāma pāṭiekkho koci dhammo n' atthi. Atṭhaṇ pana cintayato pavattānaṇ catunnam pi akusalakkhandhānaṇ etaṇ adhivacanaṇ. Yaṇ pi vuttaṇ Bhagavatā, “Atth' esā, bhikkhave, anussati, n' esā n' atthi ti vadāmi. Puttapaṭilābhaṇ vā, bhikkhave, anussarato, dhanapaṭilābhaṇ vā, bhikkhave, yasapaṭilābhaṇ vā, bhikkhave, anussarato” ti (cf. A. iii. 328) tam pi taṇ taṇ cintentassa saṭipatirūpakeṇa uppattin sandhāya vuttan ti veditabbaṇ.

14. [42²⁸] *Micchāñāṇī* ti ettha ca micchāñāṇan ti pāpakiriyāsu upāyacintāvasena pāpaṇ katvā sukataṇ mayā ti pacca-vekkhaṇākāreṇa ca uppanno moho veditabbo. Tena saman-nāgatā puggalā micchāñāṇī. *Sammāñāṇī* ti ettha pana ekū-

¹ C 1, C 2, C 4 omit paṭipadaṇ. ² C 2, C 4 etesaṇ santī ti.

³ C 1, C 2, C 4 kammassakadiṭṭhiyā.

navisatibhedan paccavekkhanāññāṇaṇ sammāññāṇan ti vuc-
cati. Tena samannāgatā puggalā sammāññāṇī. *Micchāvi-*
muttī ti avimuttā yeva samānā vimuttā mayan ti evaṇ
saññino. Avimuttiyaṇ vā vimuttisaññino. Tatrāyaṇ va-
canattho: Micchā pāpikā viparītā vimutti etesaṇ atthī ti
micchāvimuttī. Micchāvimuttī ti ca yathāvutten' ākārena
pavattānaṇ akusalakkhandhānam etaṇ adhivacanaṇ. Pha-
lasampayuttāni pana sammādiṭṭhi-ādīni aṭṭhaṅgāni ṭhapetvā
sesadhammā¹ sammāvimuttī ti veditabbā.² Sā ca mic-
chāvimuttiṇ sallikhitvā³ ṭhitattā sallekho ti veditabbā.
Tattha niyojento āha: *Mayam ettha sammāvimuttī bhavis-*
sāmā ti sallekho karaṇīyo ti.

15. [42³¹] Ito parāni tīni nīvaraṇavasena vuttāni. Abhi-
jhalū, byāpannacittā ti evaṇ kammāpathesu vuttattā pan'
ettha paṭhamāni dve nīvaraṇāni na vuttāni ti veditabbāni.
Tattha thīnamiddhena pariyuṭṭhitā abhibhūtā *thīnamiddha-*
pariyuṭṭhitā. Uddhaccena samannāgatā ti *uddhatā*. Vici-
nantā kicchanti, na sakkonti sannīṭṭhānaṇ kātun ti *vecikicchī*.

16. [42³⁵] *Kodhanā* ti ādīni dasa cittassa upakkilesavasena
vuttāni. Tattha kodhādisu yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbaṇ
Dhammāyāda-Vatthasuttesu vuttaṇ. Ayaṇ pan' ettha
vacanattho: *Kodhanā* ti kujjhanasilā. *Upanāhī* ti upanā-
hanasilā; upanāho vā etesaṇ atthī ti. Tathā *makkhī paḷāsi*
ca. Issanti ti *issukī*. Maccharāyanti ti *maccharī*; mac-
charaṇ vā etesaṇ atthī ti. Saṭṭhayanti ti *sathā*. Na sammā
bhāsanti ti vuttaṇ hoti. Kerāṭṭiyayuttānaṇ etaṇ adhiva-
canaṇ. Māyā etesaṇ atthī ti *māyāvī*. Thambhasamañ-
gitāya *thaddhā*. Atimānāyogena *atimānī*. Vuttapaccanī-
kanayena sukkapakkho veditabbo.

17. [43¹⁰] *Dubbacā* ti vattuṇ dukkhā, kiñci vuccamānā
na sahanti.⁴ Tabbiparītā *subbacā*. Devadattādisadisā pā-
pakā mittā etesan ti *pāpamittā*. Buddhā vā Sāriputtasadisā
vā kalyāṇā mittā etesan ti *kalyāṇamittā*. Kāyaduccarītādisu
cittavossaggavasena *pamattā*; viparītā *appamattā* ti veditabbā.

¹ C 1, C 2, C 4 sesadhammo.

² C 1, C 2, C 4 veditabbo.

³ C 1, C 2, C 4 sallikhitvā.

⁴ C 1, C 2, C 4 sayhanti.

Imāni tīṇi pakinnakavasena vuttāni; *assaddhā* ti ādini satta asaddhammavasena.

18. [43¹⁴] Tattha tīsu vatthusu saddhā etesaṇ n' atthi ti *assaddhā*. Sukkapakkhe saddahantī ti *saddhā*. Saddhā vā etesaṇ atthī ti pi *saddhā*. N' atth' etesaṇ hiri ti *ahirikā*. Akusalasamāpattiyā ajigucchamānānam etaṇ adhivacanaṇ. Hiri etesaṇ mane ti, hiriya vā yuttamanā ti *hirimanā*. Na ottappantī ti *anottāpī*. Akusalasamāpattiyā na bhāyanti ti vuttaṇ hoti. Tabbiparītā *ottāpī*. Appaṇ sutaṇ etesan ti *appaṇsutā*. Appan ti ca thokaṇ ti na gahetabbaṇ. N' atthī ti gahetabbaṇ. Appassutā ti hi nissutā sutavirahitā vuccanti. Bahuṇ¹ sutam etesan ti *bahussutā*. Tathāgatabhāsitaṇ ekam pi gāthaṇ yāthāvato ñatvā anurūpapaṭipadaṇ paṭipannānam etaṇ adhivacanaṇ. Kucchitaṇ sīdanti ti *kusītā*. Hina-viriyānam etaṇ adhivacanaṇ. Āraddhaṇ viriyam etesan ti *āraddhaviriyā*. Sammappadhānayuttānam etaṇ adhivacanaṇ. Muṭṭhā sati etesan ti *muṭṭhassatī*. Naṭṭhassatī ti vuttaṇ hoti. Upaṭṭhitā sati etesan ti *upaṭṭhitasatī*. Niccaṇ ārammaṇābhimukhappavattasatīnam etaṇ adhivacanaṇ. Duṭṭhā paññā etesan ti *duppaññā*. Naṭṭhapaññā ti vuttaṇ hoti. Paññāya sampannā ti *paññāsampannā*. Paññā ti ca idha vipassanāpaññā veditabbā. Vipassanāsambhāro hi paripūro imasmiṇ ṭhāne āgato. Tasmā vipassanāpaññā va ayan ti Porāṇanaṇ āṇā.

19. [43²²] Idāni ekam eva lokuttaraguṇānaṇ antarāyakaṇ aniyyānikadiṭṭhiṇ tih' ākārehi dassento, *sandiṭṭhiparāmāsī* ti ādim āha. Tattha sandiṭṭhiṇ parāmasanti ti *sandiṭṭhiparāmāsī*. Ādhānaṇ gaṇhanti ti *ādhānaḡāhī*. Ādhānaṇ ti daḷhaṇ vuccati. Daḷhaḡāhī ti attho. Yuttaṇ kāraṇaṇ disvā laddhiṇ paṭinissajanti ti paṭinissaggi. Dukkheṇa kiccheṇa kasireṇa bahum pi kāraṇaṇ dassetvā na sakkā saggaṇ² kātun ti *duppatinissaggi*. Ye attano uppannaṇ diṭṭhiṇ, idam eva saccan ti daḷhaṇ gaṇhitvā, api Buddhādihi kāraṇaṇ dassetvā vuccamānā na paṭinissajanti, tesam etaṇ adhivacanaṇ. Tādisā hi puggalā yaṇ yad eva dhammaṇ vā adhammaṇ vā suṇanti, taṇ sabbaṇ evaṇ amhākaṇ ācariyehi kathitaṇ, evaṇ

¹ C 3 Bahu.

² C 3 paṭinissaggi.

amhehi sutan ti, kummo va añgāni sake kapāle, anto yeva samodahanti, kumbhilagāhaṇ gaṇhanti, na vissajjenti. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

20. [43²⁶] Evaṇ catucattālīsāya ākārehi sallekhaṇ dassetvā, idāni tasmiṇ sallekhe cittuppadassāpi bahukāraṇ dassetuṇ, *cittuppadam pi kho ahan* ti ādim āha. Tass' attho: Ahaṇ, Cunda, kusalesu dhammesu cittuppadam pi bahukāraṇ vadāmi. Yā pan' etā kāyena vācāya anuvidhīyanā, yathā paṭhamaṇ cittaṇ uppannaṇ tath' eva tesāṇ dhammānaṇ kāyena karaṇaṇ, vācāya ca karoṭhā ti āṇāpanaṇ vā, uggahapari-pucchādini vā, tattha vādo yeva ko? Ekantabahukārā yeva hi tā anuvidhīyanā ti dasseti. Kasmā pan' ettha cittup-pādo pi bahukāro ti? Ekantahitasukhāvahattā, anuvidhīyanānaṇ hetuttā ca. Dānaṇ dassāmī ti cittuppadō sayam pi ekantahitasukhāvaho, anuvidhīyanānam pi hetu. Evaṇ hi uppannacittattā yeva dutiyadivase mahāvīthiṇ¹ pidahitvā mahāmaṇḍapaṇ katvā bhikkhusatassa vā bhikkhusahassassa vā dānaṇ deti; bhikkhusaṅghaṇ nimantetha, pūjetha, parivisathā ti parijane āṇāpeti. Evaṇ saṅghassa cīvara-senāsana-bhesajjaṇ dassāmī ti cittuppadō sayam pi ekantahitasukhāvaho, anuvidhīyanānam pi hetu. Evaṇ uppannacittattā yeva hi cīvarādini abhisāṅkharoti, deti, dāpeti ca.

21. Esa nayo saraṇagamanādisu. Saraṇaṇ gacchāmī ti hi cittaṇ uppādetvā pacchā kāyena vā² vācāya vā² saraṇaṇ gaṇhati. Tathā pañcaṅgaṇ, atṭhaṅgaṇ, dasaṅgaṇ vā sīlaṇ samādiyissāmī ti cittaṇ uppādetvā va kāyena vā² vācāya vā samādiyati. Pabbajitvā catusu sīlesu paṭiṭṭhahissāmī ti ca cittaṇ uppādetvā va kāyena vācāya ca pūreṭabbaṇ sīlaṇ pūreti. Buddhavacanaṇ uggahessāmī ti cittaṇ uppādetvā va ekaṇ vā nikāyaṇ dve vā, tayo vā, cattāro vā, pañca vā nikāye vācāya uggaṇhāti. Evaṇ dhutaṅgasamādāna-kammaṭṭhānuggaha - kaṣiṇaparikamma - jjhānasamāpatti - vipassanā-magga-phala-pacceka-bodhi-sammāsambodhi³-vasena neṭabbaṇ. Buddhō bhaviṣṣāmī ti hi cittuppadō sayam pi ekantahitasukhāvaho anuvidhīyanānam pi hetu. Evaṇ hi

¹ C 1, C 2, C 4 mahāvīthiyaṇ. ² C 1, C 2, C 4 omīti vā.

³ C 1, C 2, C 4 omīti °sammāsambodhi°.

uppannacittattā yeva aparena samayena kappasatasahassā-dhikāni cattāri asaṅkheyyāni kāyena vācāya¹ pāramiyo pūretvā sadevakaṇ lokaṇ tārento vicarati. Evaṇ sabbattha cittuppādo pi bahukāro; kāyavācāhi pana anuvidhiyanā atibahukārā yevā ti veditabbā.

22. [43²⁸] Evaṇ kusalesu dhammesu cittuppādassāpi bahu-kārataṇ dassetvā, idāni tattha niyojento, *tasmātiha*, *Cundā* ti ādim āha. Taṇ atthato pākaṭam eva. Evaṇ catucattā-līsāya ākārehi dassite sallekhe cittuppādassāpi bahukārataṇ dassetvā, idāni tass' eva sallekhasa hitādhigamāya magga-bhāvaṇ dassento, *seyyathā pi* ti ādim āha. Tass' attho: Yathā nāma, Cunda, khāṇu-kaṇṭaka-pāsāṇādīhi visamo maggo bhaveyya, tassa parikkamanāya, parivajjanatthāya añño superikkamakato viya bhūmibhāgo samo maggo bhaveyya. Yathā vā, rukkhamūla-pāsāṇa-papāta-kumbhila-makarādipariyākulaṇ visamaṇ tittham assa, tassa parikkamanāya parivajjanatthāya aññaṇ² avisamaṇ anupubbagam-bhiraṇ sopānaphalakasadisāṇ titthaṇ bhaveyya, yaṇ paṭi-panno sukhen' eva taṇ nadiṇ vā talākaṇ vā ajjhogāhetvā nahāyeyya vā uttareyya vā. Evam eva kho, Cunda, visamamagga-visamatitthasadisāya vihiṇsāya samannāgatassa vihiṇsakassa puggalassa samamagga-samatitthasadisā avihiṇsā hoti parikkamanāya. Yath' eva hi visamamagga-visamatitthaparivajjanatthāya samo maggo ca titthaṇ ca paṭiyattaṇ, evaṇ vihiṇsāparivajjanatthāya avihiṇsā paṭiyattā, yaṇ paṭipanno sukhen' eva manussagatiṇ vā devagatiṇ³ vā ajjhogāhetvā sampattiṇ vā anubhaveyya, uttareyya vā lokā. Eten' eva upāyena sabbapadāni yojetabbāni.

23. [44³²] Evaṇ tass' eva hitādhigamāya maggabhāvaṇ dassetvā, idāni uparibhāvaṅgamanīyataṇ dassento, *seyyathā pi* ti ādim āha. Tass' attho: Yathā nāma, Cunda, ye keci akusalā dhammā paṭisandhijanakā vā, ajanakā vā, dinnāya pi paṭisandhiyā vipākajanakā vā, ajanakā vā, sabbe te jā-tivasena adhobhāvaṅgamanīyā ti evannāmā va honti, vipākakāle aniṭṭhākantavipākattā. Yathā ca ye keci kusalā

¹ C 3 vācāya ca.

² C 1, C 2 omīti aññaṇ.

³ C 1, C 2, C 4 omīti devagatiṇ vā.

dhammā paṭisandhijanakā vā, ajanakā vā, dinnāya pi paṭi-sandhiyā vipākajanakā vā, ajanakā vā, sabbe te jātivasena uparibhāvaṅgamanīyā ti evaṇṇāmā va honti, vipākakāle iṭṭhakantavipākattā. *Evam eva kho, Cunda, vihiṅsakassa—pe—uparibhāvāyā* ti. Tatrāyaṇ upamāsaṇsandanā: Yathā hi sabbe akusalā adbhobhāvaṅgamanīyā, evaṇ vihiṅsakassa ekā vihiṅsā pi. Yathā ca sabbe kusalā uparibhāvaṅgamanīyā, evaṇ avihiṅsakassa ekā avihiṅsā pi. Eten' eva upāyena akusalaṇ akusalena, kusalaṇ ca kusalena upametabbaṇ. Ayaṇ kir' ettha adhippāyo ti.

24. [45³] Evaṇ tass' eva sallekhassa uparibhāvaṅgamanīyatan dassetvā, idāni parinibbāpane samatthabhāvaṇ dassettuṇ, *so vata, Cundā* ti ādim āha. Tattha *so* ti vattabbappa-kārapuggala-niddeso. Tassa, *so* ti imaṇ uddesavacanaṇ āharitvā, yo attanā palipapalipanno *so vata, Cunda, paraṇ palipapalipannaṇ uddharissatī* ti evaṇ sabbapadesu sambandho veditabbo. *Palipapalipanno* ti gambhīrakaddame nimuggo vuccati. No ca kho ariyassa vinaye. Ariyassa pana vinaye *palipan* ti pañca kāmagaṇā vuccanti. *Palipanno* ti tattha nimuggo bālaputhujjano. Tasmā evam ettha atthayojanā veditabbā: Yathā, Cunda, koci puriso yāva nāsikaggā gambhīrakaddame nimuggo aparam pi tath'¹ eva nimuggaṇ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharissatī ti n' etaṇ ṭhānaṇ vijjati. Na hi taṇ kāraṇaṇ atthi, yena *so* taṇ uddharitvā thale patiṭṭhapeyya. *Evam eva* yo attanā pañcakāmaguṇapalipe palipanno, *so vata paraṇ tatth' eva palipannaṇ uddharissatī* ti n' etaṇ ṭhānaṇ vijjati.

25. Tattha siyā: Ayuttam etaṇ. Puthujjanānam pi bhikkhu-bhikkhunī-upāsaka-upāsikānaṇ dhammadesanaṇ sutvā honti yeva dhammaṇ abhisametāro. Tasmā palipapalipanno uddharatī ti. Taṇ na tathā daṭṭhabbaṇ. Bhagavā yeva hi tattha uddharatī. Pasaṇsāmattam eva pana dhammakathikā labhanti, raññā pahitalekhavācaka viya. Yathā hi raññā paccantajanapade pahitaṇ lekhaṇ, tattha manussā lekhaṇ vācetum ajanantā yo vācetun jānāti, tena vācāpetvā tam atthaṇ sutvā rañño ānā ti ādarena sampādentī. Na ca

¹ C 3 tatth' eva.

nessaṃ hoti, lekhavācakassa ayaṃ ānā ti. Lekhavācako pana vissaṭṭhāya vācāya vāceti anelagalāya ti pasaṅsāmattam eva labhati. Evam eva kiṃ cāpi, Sāriputtappabhutayo dhammakathikā dhammaṃ desenti, atha kho likhitapaṇṇavācakā viya te honti. Bhagavato yeva pana sā dhammadesanā, rañño ānā viya. Ye ca taṃ sutvā dhammaṃ abhisamenti, te Bhagavā yeva uddharatī ti veditabbo. Dhammakathikā pana, vissaṭṭhāya vācāya dhammaṃ desenti, anelagalāya ti pasaṅsāmattam eva labhanti ti. Tasmā yuttam ev' etan ti. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

26. [45⁷] *Adanto avinīto aparinibbuto* ti ettha pana anibbisaṭāya adanto, asikkhitavinayatāya avinīto, anibbūtakilesatāya aparinibbuto ti¹ veditabbo. So tādiso paraṃ damessati, nibbisaṃ karissati, viñessati vā, tisso sikkhā sikkhāpessati, parinibbāpessati vā, tassa kilese nibbāpessati ti n' etaṃ ṭhānaṃ vijjati. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

27. [45¹⁰] *Evam eva kho, Cunda, vihiṃsakassa—pe—parinibbānāya* ti ettha pana evam attho veditabbo: Yathā attanā palipāpalipanno paraṃ palipapalipannaṃ uddharissati, danto damessati, vinīto viñessati, parinibbuto parinibbāpessati ti ṭhānam etaṃ vijjati. Kiṃ pana taṃ? Palipāpalipannattaṃ, dantattaṃ, vinītattaṃ, parinibbutattaṃ ca. Evam eva kho, Cunda, vihiṃsakassa purisapuggalassa avihiṃsā hoti parinibbānāya. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yo attanā avihiṃsako, tassa yā avihiṃsā, ayaṃ yā esā vihiṃsakassa parassa vihiṃsā, tassā parinibbānāya hoti. Attanā avihiṃsako parassa vihiṃsācetanāṃ nibbāpessati ti ṭhānam etaṃ vijjati. Kiṃ pana taṃ ti? Avihiṃsakattam eva. Yaṃ hi yena attanā adhigataṃ hoti, so paraṃ tathattāya samādetuṃ sakkoti. Atha vā yathā attanā palipāpalipanno, danto vinīto, parinibbuto paraṃ palipapalipannaṃ, adantaṃ, avinītaṃ, aparinibbutaṃ ca uddharissati, viñessati, damessati, parinibbāpessati ti ṭhānam etaṃ vijjati. Evam eva vihiṃsakassa purisapuggalassa vihiṃsāpahānāya maggaṃ bhāvayato uppannā avihiṃsā hoti parinibbānāya, parinibbuto viya hi aparinibbutaṃ, avihiṃsācetanā va vihiṃsācetanāṃ parinib-

¹ C 1, C 2, C 4 omīti.

bāpetuṇ samatthā. Etam atthaṇ dassento, *evam eva kho, Cunda* ti ādim āhā ti¹ *evam ettha attho daṭṭhabbo*. Yathā c' ettha, *evaṇ sabbapadesu*. Ativittārabhayena pana anupadayaṇā na katā ti.

28. [464] *Evaṇ tassa parinibbāpane samatthabhāvaṇ das-*setvā, idāni taṇ desanaṇ nigametvā dhammapaṭipattiyaṇ niyojetuṇ, *iti kho, Cundā* ti ādim āha. Tattha *sallekha-pariyāyo* ti *sallekhakāraṇaṇ*. Esa nayo sabbattha. Ettha *avihiṇsādayo* *eva vihiṇsādīnaṇ sallekhanato sallekhakāraṇaṇ*; *tesaṇ vasena cittassa uppādetabbato cittupādakāraṇaṇ*; *vihiṇsādiparikkamanassa hetuto parikkamanakāraṇaṇ*; *uparibhāvanipphādanato uparibhāvakāraṇaṇ*; *vihiṇsādīnaṇ parinibbāpanato parinibbānakāraṇaṇ* ti *veditabbā*.

29. [467] *Hītesinā* ti hitaṇ esantena. *Anukampakenā* ti *anukampamānena*. *Anukampaṇ upādāyā* ti *anukampaṇ cit-*tena *pariggahetvā*. Paṭiccā ti pi vuttaṇ hoti. *Kataṇ vo taṇ mayā* ti taṇ mayā ime pañca pariyāye dassentena tumhākaṇ kataṇ. Ettakam *eva hi anukampakassa satthu kiccaṇ*, *yadidaṇ aviparītadhammadesanā*. Ito paraṇ pana paṭipatti nāma sāvakānaṇ kiccaṇ. Ten' āha: *Etāni, Cunda, rukkhamūlāni—pe—amhākaṇ anusāsanī* ti. Tattha *ca rukkhamūlāni* ti *iminā rukkhamūlasenāsaṇaṇ dasseti*; *suññāgārāni* ti *iminā janavivittaṭṭhānaṇ*. Ubhayenāpi *ca yogānurūpaṇ sesāsanam ācikkhati, dāyaṇṇaṇ niyyātetī*. *Jhāyathā* ti *ārammaṇūpanijjhānena aṭṭhatīṇsārammaṇāni*, *lakkhaṇūpanijjhānena ca aniccādito khandhāyatanādīni upanijjhāyatha*. Samathaṇ *ca vipassanaṇ ca vaḍḍhethā* ti vuttaṇ hoti. *Mā pamādatthā* ti *mā pamajjittha*. *Mā pacchā vip-*paṭisārino *ahuvatthā* ti, *ye hi pubbe daharakāle arogakāle satta-*sappāyādisampattikāle² *Satthu-sammukhibhāvakāle ca yonisomanasikāravirahitā rattindivaṇ maṇkuṇabhattā hutvā seyyasukham anubhontā pamajjanti, te pacchā jarākāle, roga-*kāle, *maraṇakāle, vipattikāle, Satthu-parinibbutakāle ca taṇ* *pubbapamādavihāraṇ anussarantā sappatīsandhi-kālakiriyaṇ* *ca bhāriyaṇ sampassamānā vipaṭisārino hontī*. Tumhe *pana tādisā mā ahuvatthā* ti *etam atthaṇ dassento āha*:

¹ C 1, C 2, C 4 omit ti.

² See *Visu.* i. 127.

Mā pacchā vippatīsārino ahuvatthā ti. Ayaṇ vo amhākaṇ anusāsani ti ayaṇ amhākaṇ santikā, jhāyatha, mā pamādatthā ti tumhākaṇ anusāsani. Ovādo ti vuttaṇ hoti ti.

Sallekhasuttavaṇṇanā nitthitā.

9.

[Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā]

1. [46¹⁵] *Evam me sutaṇ ti Sammādiṭṭhisuttaṇ. Tattha, sammādiṭṭhi sammādiṭṭhi ti, āvuso, vuccati, kittāvatā nu kho, āvuso ti vā, katamaṇ pan' āvuso akusalan ti vā evaṇ yattikā therena pucchā vuttā, sabbā kathetukamyatāpucchā eva. Tattha yasmā jānantā pi sammādiṭṭhi ti vadanti, ajānantā pi, bāhirakā pi, sāsānikā pi, anussavādivasena pi, attapaccakkhena pi, tasmā taṇ bahunnaṇ vacanaṇ upādāya dvikhattuṇ āmasanto, sammādiṭṭhi sammādiṭṭhi ti, āvuso, vuccati ti āha. Ayaṇ hi ettha adhippāyo: Aparehi pi sammādiṭṭhi ti vuccati, athāparehi pi sammādiṭṭhi ti vuccati. Svāyaṇ evaṇ vuccamāno atthaṇ ca lakkhaṇaṇ ca upādāya kittāvatā nu kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti ti? Tattha sammādiṭṭhi ti sobhanāya pasatthāya ca diṭṭhiyā samannāgato. Yadā pana dhamme yevāyaṇ sammādiṭṭhisaddo vattati, tadā 'ssa, sobhanā pasatthā ca diṭṭhi sammādiṭṭhi ti evam attho veditabbo.*

2. *Sā cāyaṇ sammādiṭṭhi duvidhā hoti: lokiyā, lokuttarā ti. Tattha kammassakatañāṇaṇ saccānulomikañāṇaṇ ca lokiyā sammādiṭṭhi. Saṅkhepato vā sabbā pi sāsavā paññā. Ariyamaggaphalasampayuttā paññā lokuttarā sammādiṭṭhi. Sammādiṭṭhipuggalo pana tividho hoti: puthujjano, sekho, asekho ti. Tattha puthujjano duvidho hoti: bāhirako, sāsāniko ti. Tattha bāhirako kammavādī kammassakatadiṭṭhiyā sammādiṭṭhi hoti, no saccānulomikāya, attadiṭṭhi-parāmāsakattā. Sāsāniko dvīhi pi. Sekho niyatāya sammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhi. Asekho asekhāya.*

3. [46²¹] *Idha pana niyatāya niyyānikāya lokuttarakusalasammādiṭṭhiyā samannāgato sammādiṭṭhi ti adhippeto. Ten' ev' āha: Ujugaṭā 'ssa diṭṭhi, Dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṇ saddhammaṇ ti. Lokuttarakusalasammādiṭṭhi yeva hi antadvayam anupagamma ujubhāvena*

gatattā, kāyavaṇṇkādīni vā sabbavaṇṇkāni samucchinditvā gatattā ujugatā hoti. Tāy' eva ca diṭṭhiyā samannāgato navappakāre pi lokuttaradhamme aveccappasādena acalapasādena samannāgato hoti; sabbadiṭṭhigahanāni ca vinibethento sabbakilese pajahanto jātisaṅsārā nikkhamanto paṭipattiṃ pariniṭṭhāpento ariyena maggena āgato imaṃ Sambuddhappaveditaṃ amatogadhanibbānasaṅkhātāṃ saddhamman ti vuccati.

4. [46³⁰] *Yato kho* ti kālāparicchedavacanam etaṃ. Yasmiṃ kāle ti vuttaṃ hoti. *Akusalaṇ ca pajānāti* ti dasa-akusalakammapathasaṅkhātāṃ akusalaṇ ca pajānāti, nirodhārammaṇāya pajānanāya kiccavasena idaṃ dukkhan ti paṭivijjhanto. *Akusalamūlaṇ ca pajānāti* ti tassa mūlapaccayabhūtaṃ akusalaṇ ca pajānāti, ten' eva pakārena ayaṃ dukkhasamudayo ti paṭivijjhanto. Esa nayo, *kusalaṇ ca kusalamūlaṇ cā* ti etthāpi. Yathā c' ettha evaṃ ito paresu sabbavāresu kiccavasen' eva vatthupajānanā veditabbā. *Ettāvatā pi* ti etta-kena iminā akusalādipajānanenāpi. *Sammāditthi hoti* ti vuttappakārāya lokuttarasammāditthiyā samannāgato hoti. *Ujugatā' ssa—pe—āgato imaṃ saddhamman* ti ettāvatā saṅkhittadesanā niṭṭhitā hoti. Desanā yeva c' esā saṅkhittā. Tesāṃ pana bhikkhūnaṃ vitthāravasen' eva sammāmanasikārapaṭivedho veditabbo.

5. Dutiyavāre pana desanā pi vitthārena, manasikārapaṭivedho pi vitthāren' eva pavatto ti veditabbo. Tattha saṅkhittadesanāya dve heṭṭhimamaggā, vitthāradesanāya dve uparimamaggā kathitā ti bhikkhū¹ ahaṅsu, vitthāradesanāvasāne, *sabbaso rāgānusayaṃ pahāyā* ti ādivacanaṃ sampassamānā. Thero pan' āha: Saṅkhittadesanāya pi cattāro maggā rāsito kathitā, vitthāradesanāya pi ti. Yā

¹ *Ṭīkā*: “Bhikkhū ti Mahāvihāre dhammasaṅgītivāsena pañcanikāyamaṇḍale nisinnabhikkhū. Thero ti tattha saṅghathero ti vadanti. Vatthasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayena pana Mahā-Saṅgharakkhitatherassa antevāsikabhikkhū sandhāya āhaṅsū ti vuttaṃ. Thero ti pana Mahā-Saṅgharakkhitathero. So hi imasmiṃ Majjhima-nikāye taṃ taṃ vinicchayaṃ kathesi.”

cāyaṇ idha sañkhitta-vitthāradesanāsu vicāraṇā āvikatā, sā sabbavāresu idha vuttanayen' eva veditabbā. Apubbānut-tānapadavannaṇāmattam eva hi ito paraṇ karissāma.

6. [47^b] Tattha paṭhamavārassa tāva vitthāradesanāyaṇ, *pīṇātipāto kho, āvuso, akusalan* ti ādisu akosallapavattiya akusalaṇ veditabbaṇ; parato vattabbakusalapaṭipakkhato vā. Taṇ lakkhanato sāvajjadukkhavipākasañkiliṭṭhaṇ¹ vā. Ayaṇ tāv' ettha sādharmaṇapadavannaṇā.

7. Asādhāraṇesu pana pānassa atipāto *pāṇātipāto*. Pāṇa-vadho, pāṇaghāto ti vuttaṇ hoti. Pāṇo ti c' ettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṇ. Tasmiṇ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyūpacchedaka-upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavācīdvārānaṇ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādisu pāṇesu khud-dake pāṇe appasāvajjo, mahāsarire mahāsāvajjo. Kasmā ? Payogamahantatāya. Payogasamatte pi vatthumahanta-tāya. Guṇavantesu manussādisu appagūṇe pāṇe appasāvajjo, mahāgūṇe pāṇe² mahāsāvajjo. Sarīra-guṇānaṇ pana samabhāve sati kilesānaṇ upakkamānañ ca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjo ti veditabbo. Tassa pañca sambhārā honti: pāṇo pāṇasaññitā, vadhakacittaṇ, upakkamo, tena maraṇan ti. Chappayogā:³ sāhatthiko, ānattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhiṃmayo ti. Imasmiṇ pan' atthe vitthāriyamāne atipapañco hoti. Tasmā taṇ na vitthārayāma, aññañ ca evarūpaṇ. Atthikehi pana Sāmantapāsādikaṇ Vinayaṭṭhakathaṇ oloketvā gahetabbo.

8. [47^b] Adinnassa ādānaṇ *adinnādānaṇ*. Parassaharaṇaṇ, theyyaṇ, corikā ti vuttaṇ hoti. Tattha adinnan ti parapariggahitaṇ, yattha paro yathākāmakāritaṇ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti. Tasmiṇ pana parapariggahite parapariggahītasāññino tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṇ. Taṇ hīne parasantake appasā.

¹ According to the *Ṭīkā* the reading ought to be savajjadukkhavipākaṇ, sañkiliṭṭhaṇ vā. And this is a good reading.

² C 3 omits pāṇe.

³ These payogas are also explained in the *Khuddakapāṭha Commentary*, p. 29.

vajjaṇ, paṇite mahāsāvajjaṇ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṇ santake vatthusmiṇ mahāsāvajjaṇ. Taṇ taṇ guṇādhikaṇ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṇ appasāvajjaṇ. Tassa pañca sambhārā honti: parapariggahitaṇ, parapariggahītasāññitā, theyyacittaṇ, upakkamo, tena haraṇan ti. Chappayogā: sāhatthikādayo va. Te ca kho yathānurūpaṇ theyyāvahāro, pasayhāvahāro, paṭicchannāvahāro, parikappāvahāro, kusāvaharo ti imesaṇ avahārānaṇ vasena pavattā ti. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthāro pana Samantapāsādikāyaṇ vutto.*

9. [47°] *Kāmesu micchācāro* ti ettha pana *kāmesū* ti methunasamācāresu. *Micchācāro* ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamaṇiyatṭhānavītikkamacetanā kāmesu micchācāro. Tattha agamaṇiyatṭhānaṇ nāma purisānaṇ tāva, māturakkhitā, piturakkhitā, mātāpiturakkhitā, bhāturakkhitā, bhaginirakkhitā, nātirakkhitā, gottarakkhitā,¹ dhammarakkhitā, sārakkhā, sapaṇḍādaṇḍā ti māturakkhitādayo dasa; dhanakkhitā, chandavāsini, bhogavāsini, paṭavāsini, odapattakini, obhatacumbaṭā, dāsī ca bhariyā, kammakārī ca bhariyā, dhajāhaṭā, muhuttikā ti etā dhanakkhitādayo dasā ti vīsati itthiyo. Itthisu pana dvinnāṇ sārakkhasapaṇḍādaṇḍānaṇ, dasannaṇ ca dhanakkhitādinan ti dvādasannaṇ itthiṇaṇ aññapurisā,² idaṇ agamaṇiyatṭhānaṇ nāma. So pan' esa micchācāro silādiguṇarahite agamaṇiyatṭhāne appasāvajjo, silādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā: agamaṇiyavattu, tasmiṇ sevanacittaṇ, sevanapayogo, maggena magga-paṭipatti-adhivāsanan ti. Eko payogo: sāhatthiko va.

¹ *Ṭīkā* : “*Gottarakkhitā* sagottehi rakkhitā. *Dhammarakkhitā* sahadhammikehi rakkhitā. *Sārakkhā* sassāmikā. Yasā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā *sapaṇḍādaṇḍā*. Bhariyabhāvattaṇ dhanena kitā *dhanakkhitā*. Chandena vasantī *chandavāsini*. Bhogattaṇ vasantī *Bhogavāsini*. Paṭattaṇ vasantī *paṭavāsini*. Udaḍapattaṇ āmasitvā gahitā *odapattakini*. Chumbaṭakaṇ apanetvā gahitā *obhatacumbaṭā*. Karamarānitā (?) *dhajāhaṭā*. Taṅkhaṇikā *muhuttikā*.”

² C 3 aññe purisa.

* Smp. 303.

10. [47⁶] *Musā* ti visaṇvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo, kāyapayogo vā. Visaṇvādanādhippāyena pan' assa paravisaṇvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā¹ cetanā *musāvādo*. Aparo nayo: *Musā* ti abhūtaṇ atacchaṇ vatthu. *Vādo* ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṇ. Lakkhaṇato pana atathaṇ vatthuṇ tathato paraṇ viññāpetukāmassa tathā viññattisamuṭṭhāpikā cetanā *musāvādo*. So yam atthaṇ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānaṇ attano santaṇaṇ adūtukāmatāya n' atthi ti ādinayappavatto appasāvajjo; sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṇ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṇ appakam pi telaṇ vā sappiṇ vā labhitvā hasādhippāyena ajja gāme nadī, maññe, sandatī ti purānakathānayaena pavatto appasāvajjo; adiṭṭhaṇ yeva pana diṭṭhaṇ ti ādinā nayena vadantānaṇ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti: atathaṇ vatthu, visaṇvādanacittaṇ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānanan ti. Eko payogo: sāhatthiko va. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisaṇvādakakiriyākaṇe² daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro taṇi atthaṇ jānāti, ayaṇ kiriyāsamuṭṭhāpakacetanākhāṇe yeva *musāvādakammanā* bajjhati.

11. [47⁶] *Pisunā vācā* ti ādisu yāya vācāya yassa taṇ vācaṇ bhūsaṭi, tassa hadaye attano piyabhāvaṇ, parassa ca suññabhāvaṇ karoti, sā *pisunā vacā*. Yāya pana attānam pi param pi pharusaṇ karoti, yā vācā sayam pi pharusā n' eva kaṇṇasukhā, na hadayasukhā,³ ayaṇ *pharusā vācā*. Yena samphaṇ palapati niratthakaṇ, so *samphappalāpo*. Tesaṇ mūlabhūtā cetanā pi *pisunāvācā*dināmaṇ eva labhati. Sā eva ca idha adhippetā ti. Tattha saṅkiliṭṭhacittassa paresaṇ vā bhedaṇ attapiyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā *pisunā vācā*. Sā yassa bhedaṇ karoti, tassa appaṇaṇatāya appasāvajjā, mahāṇaṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā: bhinditabbo paro, iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissantī ti bhedapurekkhārātā vā, iti

¹ C 1, C 2, C 4 paravisaṇvādakassa kāya°.

² C 1, C 2, C 4 °kaṇe.

³ C 1, C 4 hadayasukkhā vāca; C 3 hadayasukhā vā.

ahaṇ piyo bhavissāmi vissāsiko ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānanan ti.

12. Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamutthāpikā ekantapharusacetanā pharusā vācā. Tassā āvibhāvattam idaṇ vatthu: Eko kira gāmadārako mātuvacanaṇ anādiyitvā araṇṇaṇ gacchati. Taṇ mātā nivattetuṇ asak-kontī, caṇḍa taṇ mahisī anubandhatūti akkosi. Ath' assa tath' eva araṇṇe mahisī utthāsi. Dārako, yaṇ mama mātā mukhena kathesi, taṇ mā hotu, yaṇ cittena cintesi taṇ hotū ti sacca-kiriyaṇ akāsi. Mahisī tatth' eva baddhā viya aṭṭhāsi. Evaṇ mammacchedako pi payogo cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti. Mātāpitāro hi kadāci puttake evaṇ vadanti: Corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṇ karontū ti. Uppalapattam pi ca nesaṇ upari patantaṇ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṇ vadanti: Kiṇ ime ahirikā anottappino ti vadanti? Niddhamatha ne ti. Atha ca nesaṇ āgamādhi-gamasampattiṇ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti, evaṇ vacanasaṇhatāya aphaṇusā vācā pi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa, imaṇ sukhaṇ sayāpethā ti vacanaṇ aphaṇusā vācā hoti. Cittapharusatāya paṇ' esā pharusā vācā va. Sā yaṇ sandhāya pavattitā, tassa appaṇaṇatāya appasāvajjā, mahāṇaṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sam-bhārā: akkositabbo paro, kupitacittaṇ, akkosanā ti.

13. Anattaviññāpana-kāyavacīpayogasamutthāpikā aku-salacetanā *samphappalāpo*. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sam-bhārā: Bhāratayuddha-Sītāharaṇādi-nirattakakathāpurek-khāratā, tathārūpi-kathākathanaṇ ca.

14. [47⁸] Abhiṇṇhāyati ti *abhiṇṇhā*. Parabhaṇḍābhimukhi hutvā tanninnatāya pavatti¹ ti attho. Sā, aho vata idaṇ mam' assā ti evaṇ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā; adinnā-danaṇ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sam-bhārā: parabhaṇḍaṇ, attano pariṇāmanaṇ ca. Parabhaṇḍa-vatthuke lobhe uppanne pi na tāva kammaṇathabhedo hoti, yāva, aho vata idaṇ mam' assā ti attano na² pariṇāmeti.

15. Hitasukhaṇ byāpādayati ti *byāpādo*. So paravināsāya

¹ C 2, C 4 pavattati ti.

² C 1, C 2, C 4 omit na.

manopadosalakkhaṇo; pharusā vācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā: parasatto ca tassa ca vināsacintā. Parasattavattuke hi kodhe uppanne pi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva, aho vatāyaṇ ucchijjeyya vinasseyyā ti tassa vināsaṇ na cinteti.

16. Yathābhuccagahanābhāvena micchā passati ti *micchādittīhi*. Sā, n' atthi dinnan ti ādinā nayena viparita-dassanalakkhaṇā; samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Api ca aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā: vatthuno ca gahitākāraviparitatā, yathā ca taṇ gaṇhāti, tathābhāvena tass' upaṭṭhānan ti.

17. Imesaṇ pana dasa-akusalakammapathānaṇ, dhammato, koṭṭhāsato, ārammaṇato, vedanāto,¹ mūlato ti pañcah' ākārehi vinicchayo veditabbo.

18. Tattha, dhammato ti, etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanādhammā va honti, abhijjhādayo tayo cetanāsampayuttā. Koṭṭhāsato ti paṭipāṭiyā satta, micchādittīhi cā ti ime atṭha kammapathā eva honti, no mūlāni. Abhijjhābyāpadā kammapathā c' eva mūlāni ca. Abhijjhā hi mūlaṇ patvā lobho akusalamūlaṇ hoti, byāpādo doso akusalamūlaṇ. Ārammaṇato ti pānātipāto jivitindriyārammaṇato saṅkhārārammaṇo hoti. Adinnādānaṇ sattārammaṇaṇ vā saṅkhārārammaṇaṇ vā. Micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇo; sattārammaṇo ti pi eke. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā pisuṇā vācā. Pharusā vācā sattārammaṇā va. Samphappalāpo diṭṭha-suta-muta-viññātavasena sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā abhijjhā. Byāpādo sattārammaṇo va. Micchādittīhi tebhūmakadhammavasena saṅkhārārammaṇā. Vedanāto¹ ti, pānātipāto dukkhavedano hoti. Kiṇ cāpi hi rājāno coraṇ disvā hasamānā pi, gacchatha naṇ ghātethā ti vadanti; sannitṭhāpakacetanā pana nesaṇ dukkhasampayuttā va hoti. Adinnādānaṇ tivedanaṇ. Micchācāro sukhamajjhattavasena dvivedano. Sannitṭhāpakacitte pana majjhattavedano hoti. Musāvādo tivedano. Tathā pisuṇā vācā. Pharusā vācā dukkhavedanā. Samphappalāpo tive-

¹ C 3 vedanato.

dano. Abhiijhā sukhamajjhattavasena dvivedanā. Tathā micchādiṭṭhi. Byāpādo dukkhavedano. Mūlato ti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti. Adinnādānaṃ dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Micchācāro lobhamohavasena. Musāvādo dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Tathā pisunā vācā; samphappalāpo ca. Pharusā vācā dosamohavasena. Abhiijhā mohavasena ekamūlakā. Tathā byāpādo. Micchādiṭṭhi lobhamohavasena dvimūlā ti.

19. [47¹⁰] *Lobho akusalamūlan* ti ādisu lubbhatī ti *lobho*. Dussatī ti *doso*. Muyhatī ti *moho*. Tesu lobho sayaṇ ca akusalaṃ sāvajjadukkhavipākaṭṭhena, imesaṇ ca pāṇātipātādānaṃ akusalānaṃ kesaṇci sampayutta-pabhavakaṭṭhena, kesaṇci upanissayapaccayaṭṭhena mūlan ti akusalamūlaṃ. Vuttam pi c' etaṃ: “Ratto kho, āvuso, rāgena abhibhūto pariyādinnacitto paṇam pi hantī” ti (*cf.* A. i. 216) ādi. Dosamohānaṃ akusalabhāve pi es' eva nayo.

20. [47¹²] *Paṇātipātā veramaṇī kusalan* ti ādisu pāṇātipātādayo vuttatthā eva. Verāṃ maṇatī ti veramaṇī. Verāṃ pajahatī ti attho. Viramati vā etāya karaṇabhūtāya veramhā puggalo ti—vikārassa vekāraṃ katvā pi—veramaṇī. Ayaṃ tāv' ettha byañjanato vannaṇā. Atthato pana *veramaṇī* ti kusalacittasampayuttā virati. Sā, “Pāṇātipātā viramantassa, yā tasmiṃ samaye pāṇātipātā ārati virati” ti (Vbh. 285) evaṃ vuttā kusalacittasampayuttā virati. Sā pabhedato tividhā hoti: sampattavirati, samādanavirati, samucchedavirati ti.

21. Tattha asamādinṇasikkhāpadānaṃ attano jāti-vaya-bāhusaccādini paccavekkhitvā, ayuttaṃ amhākaṃ evarūpaṃ kātun ti sampattavatthuṃ avitikkamantānaṃ uppajjamānā virati, sampattavirati ti veditabbā. Sīhaḷadīpe Cakkana-upāsakassa viya. Tassa kira daharakāle yeva mātuyā rogo uppajji. Vejjena ca, alla-sāsamaṇsaṃ laddhuṃ vaṭṭatī ti vuttaṃ. Tato Cakkanassa bhātā, gaccha tāta, khettaṃ āhiṇḍāhi ti Cakkanaṃ pesesi. So tattha gato. Tasmiṃ ca samaye eko saso tarunasassaṃ khādituṃ āgato hoti. So taṃ disvā vegena dhāvanto valliyaṃ baddho, kiri kiri ti saddam akāsi. Cakkano tena saddena gantvā taṃ gahetvā cintesi:

Mātu bhesajjaṇ karomī ti. Puna cintesi: Na m' etaṇ patirūpaṇ, yvāhaṇ¹ mātujīvitakāraṇā paraṇ jīvita voropeyyan ti. Atha naṇ, gaccha, araṇṇe sasehi saddhiṇ tiṇodakaṇ paribhuñjā ti muñci. Bhātarā ca, kiṇ tāta saso laddho ti pucchito taṇ pavattiṇ ācikkhi. Tato naṇ bhātā paribhāsi. So mātuyā santikaṇ gantvā, yato 'haṇ jāto nābhijānāmi sañcicca paṇaṇ jīvita voropetā ti saccaṇ vatvā aṭṭhāsi.² Tāvad ev' assa mātā arogā ahosi.

22. Samādiṇṇasikkhāpadānaṇ pana sikkhāpadasamādāne tatuttariṇ ca attano jīvitam pi pariccajivā vatthuṇ avitikkamantānaṇ uppajjamānā virati samādānavirati ti veditabbā. Uttaraṇaḍḍhamānavāsi-upāsakassa viya. So kira Ambariyavihāravāsi-Piṅgala-Buddharakkhitattherassa santike sikkhāpadāni gahetvā khettaṇ kasati. Ath' assa goṇo naṭṭho. So taṇ gavesanto Uttaraṇaḍḍhamānapabbataṇ āruhi. Tatra naṇ mahāsappo aggahesi. So cintesi: Imāy' assa tikhiṇāya vāsiyā sīsaṇ chindāmī ti. Puna cintesi: Na m' etaṇ patirūpaṇ, yvāhaṇ³ bhāvanīyassa guruno santike sikkhāpadaṇ gahetvā bhindeyyan ti. Evaṇ yāvatatiyaṇ cintetvā, jīvitaṇ pariccajāmi, na sikkhāpadaṇ ti aṇse ṭhapitaṇ tikhiṇadaṇḍa-kavāsiṇ araṇṇe chaḍḍesi. Tāvad eva naṇ mahāvālo muñcivā agamaṣī ti.

23. Ariyamaggasampayuttā pana virati, samucchavedavirati ti veditabbā; yassā uppattito pabhuti paṇaṇ ghāteṣṣāmā ti ariyapuggalānaṇ cittam pi na uppajjati.⁴ Sā paṇāyaṇ virati, kosallapavattiyā kusalan ti vuttā; kucchitassa salanato vā. Kusan⁵ ti laddhavohāraṇ dussīyaṇ lunāti ti pi kusalaṇ. Katamaṇ ca, āvuso, kusalan ti imassā pana paṇhassa ananurūpattā kusalā ti na vuttā.

24. Yathā ca akusalānaṇ evaṇ imesaṇ pi kusalakamma-pathānaṇ dhammato, koṭṭhāsato, ārammaṇato, vedanāto, mūlato ti pañcaḥ' ākārehi vinicchayo veditabbo. Tattha dhammato ti etesu pi paṭipāṭiyā satta cetanā pi vaṭṭanti, viratiyo pi. Ante tayo cetanāsampayuttā va. Koṭṭhāsato

¹ C 2, C 4 sacāyaṇ.

² C 3 adhiṭṭhāsi.

³ C 1, C 2, C 4 svāhaṇ.

⁴ C 1, C 2, C 4 uppajjati ti.

⁵ C 1, C 2, C 4 Kusalan ti.

ti paṭipāṭiyā satta kammaṭṭhā eva, no mūlāni. Ante tayo kammaṭṭhā c' eva mūlāni ca. Anabhijjhā mūlaṃ patvā alobho kusalamūlaṃ hoti. Abyāpādo adoso kusalamūlaṃ. Sammādiṭṭhi amoho kusalamūlaṃ. Ārammaṇato ti pāṇātipātādinaṃ ārammaṇān' eva etesaṃ ārammaṇāni. Vitik-kamitabbato yeva hi veramaṇi nāma hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo ariyamaggo kilese pajahati, evaṃ jīvitin-driyādi-ārammaṇā p' ete kammaṭṭhā, pāṇātipātādini dus-silyāni pajahanti ti veditabbā. Vedanāto ti sabbe sukhavedanā vā honti, majjhattavedanā vā. Kusalaṃ patvā hi dukkhavedanā nāma n' atthi. Mūlato ti paṭipāṭiyā satta ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobha-adosa-amohavasena timūlā honti. Ñāṇavippayuttacittena viramantassa dvimūlā. Anabhijjhā ñāṇasampayuttacittena viramantassa dvimūlā hoti; ñāṇavippayuttacittena ekamūlā. Alobho pana attanā va attano mūlaṃ na hoti. Abyāpāde pi es' eva nayo. Sammādiṭṭhi alobhādosavasena dvimūlā vā ti.

25. [47¹⁸] *Alobho kusalamūlaṃ* ti ādisu na lobho ti alobho. Lobhapāṭipakkhassa dhammass' etaṃ adhivacanaṃ. Adosāmoheṣu pi es' eva nayo. Tesu alobho sayaṃ ca kusalaṃ, imesaṃ ca pāṇātipātā veramaṇi-ādinaṃ kusalaṃ kesaṃci sampayutta-pabbhāvakaṭṭhena, kesaṃci upanissayapaccayaṭṭhena mūlaṃ ti kusalamūlaṃ. Adosāmoheṇa pi kusalamūlabhāve es' eva nayo.

26. [47²⁰] *Idāni sabbam pi taṃ saṅkhepena ca vitthārena* ca desitaṃ atthaṃ nigamento, *yato kho, āvuso* ti ādiṃ appanāvāraṃ āha. *Tattha evaṃ akusalaṃ pajānāti* ti evaṃ yathānid-diṭṭhadasa-akusalakammaṭṭhavasena akusalaṃ pajānāti. *Evaṃ akusalamūlaṃ* ti ādisu pi es' eva nayo. Ettāvata ekena nayena catusaccakammaṭṭhānikassa yāva arahattā niyyānaṃ kathitaṃ hoti. Kathaṃ? ettha hi ṭhapetvā abhijjhaṃ, dasa akusalakammaṭṭhā ca kusalakammaṭṭhā ca dukkhasaccaṃ. Abhijjhā ca lobho akusalamūlaṃ cā ti ime dve dhammā nippariyāyena samudayasaccaṃ. Pariyāyena pana sabbe pi kammaṭṭhā dukkhasaccaṃ. Sabbāni kusala-kusalamūlāni samudayasaccaṃ. Ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ. Dukkhaparijānanaṃ, samudayaṭṭhānaṃ, niro-

dhapajānāno ariyamaggo maggasaccan ti. Iti dve saccāni sarūpena vuttāni. Dve āvattahāravasena¹ veditabbāni.

27. [47²²] *So sabbaso rāgānusayaṇ pahāyā* ti so evaṇ akusālādīni pajānanto sabbākārena rāgānusayaṇ pajahitvā. *Paṭighānusayaṇ pativinodetvā* ti paṭighānusayaṇ ca sabbākāren' eva nīharitvā ti vuttaṇ hoti. *Ettāvatā anāgāmimaggo kathito. Asmī ti ditṭhimānānusayaṇ samūhanitvā* ti pañcasu khandhesu kañci dhammaṇ anavakāraṇ karitvā asmī ti iminā samūhagahaṇākārena pavattaditṭhimānānusayaṇ samugghātetvā. Tattha *ditṭhimānānusayaṇ* ti ditṭhisadisāṇ mānānusayaṇ ti vuttaṇ hoti. Ayaṇ hi mānānusayo asmī ti pavattattā ditṭhisadiso hoti, tasmā evaṇ vutto. Imaṇ ca asminānaṇ vitthārato viññātukāmena Khandhiyavagge Khemakasuttaṇ² oloketabbaṇ. *Avijjaṇ pahāyā* ti vaṭṭamūlaṇ avijjaṇ pajahitvā. *Vijjaṇ uppādetvā* ti tassā avijjāya samugghātikaṇ arahattamaggavijjaṇ uppādetvā. *Ettāvatā arahattamaggo kathito. Ditṭh'e'va dhamme dukkhass' antakaro hoti* ti asmiṇ yev' attabhāve vaṭṭadukkhassa paricchedakaro hoti.

28. [47²⁵] *Ettāvatā pi kho āvuso* ti desanaṇ niyyātetī. Imāya kammaṇṭhadesanāya vuttamanasikārapaṭivedhavasenāpi ti vuttaṇ hoti. Sesāṇ vuttanayam eva. Evaṇ anāgāmi-arahattamaggehi desanaṇ niṭṭhāpesī ti.

Kammaṇṭhavasāraṇṇanā niṭṭhitā.

29. [47²⁸] *Sādh' āvuso ti kho—pe—āgato imaṇ saddhamman* ti evaṇ, *āyasmato Sāriputtassa* kusalākusalamukhena catusaccadesanaṇ sutvā taṇ āyasmato Sāriputtassa bhāsitaṇ sādh' āvuso ti iminā vacanena *te bhikkhū abhinanditvā*, imass' eva vacanassa samuṭṭhāpakena cittaena *anumoditvā*, vacasā sampaticchitvā cetasū ca sampiyāyitvā ti vuttaṇ hoti. Idāni yasmā thero nānappakārena catusaccadesanaṇ desetun paṭibalo; yath' āha: “Sāriputto, bhikkhave, pahoti cattāri ariyasaccāni vitthārena ācikkhitun desetun” ti (M. iii. 248); yasmā vā uttarim pi desetukāmo va hutvā, ettāvatā pi kho

¹ Āvatto hāro is explained in the Netti, p. 40.

² S. iii. 126-32.

ti avaca; tasmā aparena pi nayena saccadesanaṇ sotukāmā te bhikkhū āyasmantaṇ Sāriputtaṇ uttariṇ pañhaṇ apucchinṇsu. Tena sayam eva pucchitvā vissajjitapañhato uttariṇ siyū kho¹ pan' āvuso, añño pi pariyāyo, bhaveyya aññaṃ pi kāraṇaṇ ti iminā nayena aññaṇ atirekaṇ pañhaṇ pucchinṇsu. Purima-pañhassa vā uparibhāge pucchinṇsū ti vuttaṇ hoti.

30. [47³³] Atha nesaṇ vyākaramāno thero siyū āvuso ti ādim āha. Tatrāyam anuttānapadavaṇṇanā: *Āhāraṇ* ti paccayaṇ. Paccayo hi āharati attano phalaṇ, tasimā āhāro ti vuccati. *Bhūtānaṇ vā sattānaṇ* ti ādisu bhūtā ti jātā, nibbattā. *Sambhavesiṇaṇ* ti ye sambhavaṇ jātiṇ nipphattiṇ esanti, gavesanti. Tattha catusu yonisu aṇḍaja-jalābujā sattā yāva aṇḍakosaṇ vatthikosaṇ ca na bhindanti, tāva sambhavesino nāma; aṇḍakosaṇ vatthikosaṇ ca bhinditvā bahi nikkhantā bhūtā nāma. Saṇsedajopapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesino nāma; dutiyacittakkhaṇato pabbuti bhūtā nāma. Yena² vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṇ na pāpuṇanti tāva sambhavesino nāma, tato paraṇ bhūtā nāma. Atha vā *bhūtā* ti jātā abhinibbattā. Ye bhūtā yeva,³ na puna bhavissanti ti saṅkhaṇ gacchanti, tesāṇ khināsavaṇaṇ etaṇ adhivacanaṇ. Sambhavam esanti ti *sambhavesino*. Appahīnabhavaṇaṇyojanattā āyatim pi sambhavaṇ esantānaṇ sekhaṇputhujjanānaṃ etaṇ adhivacanaṇ. Evaṇ sabbathā pi imehi dvihi padehi sabbasatte pariyādiyati. Vāsaddo c' ettha sampiṇḍanatto. Tasmā bhūtānaṇ ca sambhavesiṇaṇ cā ti ayam attho veditabbo. *Ṭhitiyā* ti ṭhitatthaṇ. *Anuggahāyā* ti anuggahatthaṇ, upakāratthaṇ. Vacanabhedo yeva c' esa. Attho pana dvinnaṃ pi padānaṇ eko yeva. Atha vā *ṭhitiyā* ti tassa tassa sattaṇ uppannadhammaṇaṇ anuppabandhavasena avicchedāya. *Anuggahāyā* ti anuppannānaṇ uppādāya. Ubho pi c' etāni bhūtānaṇ vā ṭhitiyā c' eva anuggahāya ca, sambhavesiṇaṇ vā ṭhitiyā c' eva anuggahāya cā ti evaṇ ubhayattha datṭhabbāni.

31. [48⁵] *Kaḍḍhikāro āhāro* ti kaḍḍhaṇ katvā ajjho haritab-

¹ The M. text omits kho.

² C 3 Ye vā yena.

³ C 2, C 4 ye ca.

bako āhāro. Odanakummāsādivatthukāya ojāy' etaṇ adhiva-
canaṇ. *Olāriko vā sukhumo vū* ti vatthu-olārikatāya olāriko,
vatthusukhumatāya sukhumo. Sabbhāvena pana sukhuma-
rūpapariyāpannattā kabaliṇkāro āhāro sukhumo va hoti.
Sā pi c' assa vatthuno olārikatā sukhumatā ca upādāy'
upādāya veditabbā. Kumbhīlānaṇ hi āhāraṇ upādāya
morānaṇ āhāro sukhumo. Kumbhīlā kira pāsāṇe gilanti.
Te ca nesaṇ kucchippattā viliyanti. Morā sappavicchikā-
dipāṇe khādanti. Morānaṇ pana āhāraṇ upādāya tirac-
chānaṇ āhāro sukhumo. Te kira tivassachadditāni¹ visāṇāni
c' eva aṭṭhīni ca khādanti. Tāni ca nesaṇ khelena temitamāt-
tān' eva kandaṇṇaṇ viya mudukāni honti. Tiracchānam
pi āhāraṇ upādāya hatthīnaṇ āhāro sukhumo. Te hi nānā-
rukkhasākhāyo khādanti. Hatthīnaṇ āhārato gavaya-go-
kaṇṇamigādīnaṇ āhāro sukhumo. Te kira nissārāni nānā-
rukkhapannādīni khādanti. Tesam pi āhārato gunnaṇ
āhāro sukhumo. Tā allasukkhatināni khādanti. Tāsaṇ āhā-
rato sasānaṇ āhāro sukhumo. Sasānaṇ āhārato sakunānaṇ
sukhumo. Sakunānam āhārato paccantavāsīnaṇ sukhumo.
Paccantavāsīnaṇ āhārato gāmaḥhojakānaṇ sukhumo. Gā-
maḥhojakānaṇ āhārato rājarājamahāmattānaṇ sukhumo.
Tesam pi āhārato cakkavattino āhāro sukhumo. Cakkavat-
tino āhārato bhummadevānaṇ āhāro sukhumo. Tato² Cā-
tummahārājikānaṇ. Evaṇ yāva Paranimmitavasavattīnaṇ
āhāro vitthāretabbo. Tesāṇ pana āhāro sukhumo tv' eva
niṭṭhaṇ patto.

32. Ettha ca olārike vatthusmiṇ ojā parittā hoti dubbalā,
sukhume balavatī. Tathā hi ekapattapūram pi yāguṇ pīto
muḥutten' eva jighacchito hoti, yaṇ kiñcid eva khāditukāmo.
Sappiṇ pana pasatamattam pi pivitvā divasaṇ abhottukāmo
va³ hoti. Tattha vatthu parissamaṇ vinodeti, na pana sak-
koti pāletuṇ. Ojā pana pāleti, na sakkoti parissamaṇ vino-
detuṇ. Dve pana ekato hutvā parissamaṇ c' eva vinodenti,
pāleti cā ti.

¹ C 1, C 2, C 4 tivassujjhītāni.

² C 3 Tesam pi āhārato.

³ C 3 omits va.

33. [48⁵] *Phasso dutiyo* ti cakkhusamphassādi chabbidho pi phasso etesu catusu āhāresu dutiyo āhāro ti veditabbo. Desanā eva c' esā, tasmā iminā nāma kāraṇena dutiyo, tatiyo cā ti idam ettha na gavesitabbaṇ. *Manosañcetanā* ti cetanā eva vuccati. *Viññāṇan* ti yaṇ kiñci cittaṇ.

34. Etth' āha: Yadi paccayaṭṭho āharaṭṭho, atha kasmā aññesu pi sattānaṇ paccayesu vijjamānesu ime yeva cattāro vuttā ti? Vuccate. Ajjhattikasantatiyā visesapaccayaṭṭā. Visesapaccayo hi kabaliṅkārahārabhakkhānaṇ sattānaṇ rūpakāyassa kabaliṅkārahāro, nāmakāye vedanāya phasso, viññānassa manosañcetanā, nāmarūpassa viññānaṇ. Yath' āha: "Seyyathā pi, bhikkhave, ayaṇ kāyo āharaṭṭhitiko āharaṇ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati" (S. v. 64). Tathā "Phassapaccayā vedanā . . . Saṅkhārapaccayā viññānaṇ. Viññānapaccayā nāmarūpan" ti (S. ii. 1).

35. Ko pan' ettha āhāro kiṇ āharatī ti? Kabaliṅkārahāro ojaṭṭhamakarūpāni āharatī; phasso tisso vedanā; manosañcetanāhāro tayo bhava; viññānāhāro paṭisandhināmarūpan ti. Kathaṇ? Kabaliṅkārahāro* tāva mukhe ṭhapitamatto yeva aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Dantavicunṇitaṇ pana ajjhohariyamānaṇ ekekasitthaṇ aṭṭha aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti yeva. Evaṇ ojaṭṭhamakarūpāni āharatī. Phassāhāro* pana sukhavedanīyo phasso uppajjamāno va¹ sukhavedanaṇ āharatī, dukkhavedanīyo dukkhaṇ, adukkhamasukhavedanīyo adukkhamasukhan ti. Evaṇ sabbathā pi phassāhāro tisso vedanā āharatī. Manosañcetanāhāre^{2*} kāmabhavūpagaṇ kammaṇ kāmabhavaṇ āharatī, rūpārūpabhavūpagāni taṇ taṇ bhavaṇ. Evaṇ sabbathā pi manosañcetanāhāro tayo bhava āharatī. Viññānāhāro* pana, ye paṭisandhikkhaṇe taṇsampayuttakā tayo khandhā, yāni ca tisantativasena tiṇsa rūpāni uppajjanti saha-jātā dipaccayena, tāni āharatī ti vuccati. Evaṇ viññānāhāro paṭisandhināmarūpaṇ āharatī ti. Ettha ca manosañcetanāhāro³ tayo bhava āharatī ti sāsavakusalākusalacetanā va vuttā. Viññānaṇ paṭisandhināmarūpaṇ āharatī ti paṭisandhiviññānam eva

¹ C 3 omits va.

³ C 3 manosañcetanā.

² C 1, C 2, C 4 °hāro.

* Nett. 114f.

vuttaṇ. Avisesena pana taṇsampayutta-taṇsamuṭṭhāna-dhammānaṇ āharaṇato p' ete āhārā ti veditabbā.

36. Etesu ca catusu āhāresu kabaliṅkārāhāro upatthambhento āhāra-kiccaṇ sādheti; phasso phusanto yeva; manosañcetanā ayūhamānā va; viññāṇaṇ vijānantam eva. Kathaṇ? Kabaliṅkārāhāro hi upatthambhento yeva kāyaṭṭha-panena sattānaṇ ṭhitiyā hoti. Kammajanito pi hi ayaṇ kāyo kabaliṅkārāhārena upatthaddho dasa pi vassāni, vassasatam pi yāva āyuparimāṇā tiṭṭhati. Yathā kiṇ? Yathā mātuyā janito pi dārako dhātiyā thaññādiṇi pāyetvā posiyamāno ciraṇ tiṭṭhati. Yathā ca upatthambhena upatthambhitaṇ gehaṇ. Vuttam pi c' etaṇ: “Yathā, mahārāja, gehe patante aññena dārunā upatthambhenti. Aññena dārunā upatthambhitaṇ santaṇ evaṇ taṇ gehaṇ na patati. Evam eva kho, mahārāja, ayaṇ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṇ paṭicca tiṭṭhati” ti (*).Evaṇ kabaliṅkārāhāro upatthambhento āhāra-kiccaṇ sādheti. Evaṇ sādmento pana kabaliṅkāro āhāro dvinnaṇ rūpasantatīnaṇ paccayo hoti, āhārasamuṭṭhānassa ca upādiṇṇassa ca. Kammajānaṇ anupālako hutvā paccayo hoti, āhārasamuṭṭhānānaṇ janako hutvā ti. Phasso pana sukhādivatthubhūtaṇ ārammaṇaṇ phusanto yeva sukhādivedanāpavattanena sattānaṇ ṭhitiyā hoti. Manosañcetanā kusalākusalakammavasena ayūhamānā yeva bhavamūlanipphādanato sattānaṇ ṭhitiyā hoti. Viññāṇaṇ vijānantam eva nūmarūpappavattanena sattānaṇ ṭhitiyā hoti.

37. Evaṇ upatthambhanādivasena āhāra-kiccaṇ sādhamānesu pana tesu cattāri bhayāni daṭṭhabbāni. Seyyathidaṇ: kabaliṅkārāhāre nikantibhayaṇ, phasse upagamanam eva, manosañcetanāya ayūhanam eva, viññāṇe abhinipāto eva bhayaṇ ti. Kiṇ kāraṇā? Kabaliṅkārāhāre hi nikantiṇ katvā sītādīnaṇ purakkhatā sattā āhāratthāya muddāgaṇanādiṇi kammāni karontā anappakaṇ dukkhaṇ nigacchanti. Ekacce ca imasmiṇ sāsane pabbajitvā pi vejjakammādikāya anesanāya āhāraṇ pariyesantā diṭṭhe pi dhamme gārayhā honti, samparāye pi, “Tassa saṅghāṭi pi ādittā sampajjalitā” ti (S. ii. 260) ādinā Lakkhaṇasaṇyutte vuttanayena samaṇapetā honti. Iminā tāva kāreṇena kabaliṅkārāhāre nikanti yeva bhayaṇ ti veditabbā. Phassaṇ upagacchantā

* Cf. Miln. 36.

pi phassassādino paresaṇ rakkhitaḡopitesu pi dārādisu bhaṇ-
desu aparajjhanti. Te saha bhaṇḡena bhaṇḡasāmikā ga-
hetvā khaṇḡākhaṇḡaṇ vā chinditvā saṅkārakūṭe chaḡḡḡenti
raṅṅo vā niyyāṭenti. Tato ne rājā vividhā kammakāraṇā
kārapeti. Kāyassa ca bhedaḡ duggati nesaṇ pāṭikaṅkhā hoti.
Iti phassassādamūlakaṇ diṭṭhadhammikam pi samparāyi-
kam pi bhayaṇ sabbam āḡatam eva hoti. Iminā kāraṇena
phassāhāre upagamaṇam eva bhayan ti veditabbaṇ. Ku-
salākusalakammāyūhanen' eva pana¹ tammūlakaṇ tisu bha-
vesu bhayaṇ sabbam āḡataṇ yeva hoti. Iminā kāraṇena
manosaṅcetanāhāre āyūhanam eva bhayan ti veditabbaṇ.
Paṭisandhiviṅṅānaṇ ca yasmiṇ yasmiṇ ṭhāne abhinipatati,
tasmiṇ tasmiṇ ṭhāne paṭisandhināmarūpaṇ gaḡetvā va nib-
battati. Tasmiṇ ca nibbatte sabbabhayaṇi nibbattāni yeva
honti, tammūlakattā. Iminā kāraṇena viṅṅāṇāhāre abhini-
pāto yeva bhayan ti veditabbo.

38. Evaṃ sabhayaesu pana imesu āhāresu Sammāsambud-
dho kaḍḍhānāyāsi nikkantipariyādānatthaṃ, “ Seyyathā pi,
bhikkhave, dve jāyampatikā ” ti (S. ii. 98) ādinā nayena
puttamaṃsūpamaṃ desesi. Phassāhāre nikkantipariyādā-
natthaṃ, “ Seyyathā pi, bhikkhave, gāvī nīcammā ” ti
(S. ii. 99) ādinā nayena nīcammagāvūpamaṃ desesi. Ma-
nosañcetanāhāre nikkantipariyādānatthaṃ, “ Seyyathā pi,
bhikkhave, añḅārakāsū ” ti (S. ii. 99) ādinā nayena añḅāra-
kāśūpamaṃ desesi. Viññāṇāhāre nikkantipariyādānatthaṃ,
“ Seyyathā pi, bhikkhave, coraṃ āgucārin ” ti (S. ii. 100)
ādinā nayena tisattisaṭṭhātūpamaṃ² desesi.

39. Tatrāyaṇ bhūtamattaṇ katvā saṅkhepato atthayojaṇā: Dve kira jāyampatikā puttaṇ gahetvā parittena pātheyyena yojanasatikaṇ kantāramaggaṇ paṭipajjisu. Tesaṇ paññāsa yojanāni gantvā pātheyyaṇ niṭṭhāsi. Te khuppiṇāsatūrā viralacchāyāyaṇ nisidiṇsu. Tato puriso bhariyaṇ āha: Bhadde, ito samantā paññāsa yojanāni gāmo vā nigamo vā n' atthi. Tasmā yaṇ taṇ purisena kātappaṇ bahum pi kasi-gorakkhādikammaṇ, na dāni sakkā taṇ mayā kātuṇ. Ehi, maṇ māretvā upaddhamāsaṇ khāditvā upaddhaṇ pāthey-

¹ C 2, C 4 omit pana.

² C 3 sattisatâhatûpamaṇ.

yaṇ katvā puttana saddhiṇ kantāraṇ nittharāhi ti. Sā pi āha: Sāmi, mayā dāni yaṇ taṇ itthiyā kātabbaṇ bahum pi suttakantanādikammaṇ, taṇ kātuṇ na sakkā. Ehi, maṇ māretvā upaḍḍhamanṣaṇ khāditvā upaḍḍhaṇ pātheyyaṇ katvā puttana saddhiṇ kantāraṇ nittharāhi ti. Tato so taṇ āha: Bhadde, mātugāmaṃmaraṇena dvinnāṇ maraṇaṇ paññāyati. Na hi mando kumāro mātaraṇ vinā jīvitūṇ sakkoti. Yadi pana mayaṇ jīvāma, puna dārakaṇ labheyyāma. Handa dāni puttaṇ māretvā maṇsaṇ gahetvā kantāraṇ nittharāmā ti. Tato mātā puttama āha: Tāta, pitu santikaṇ gacchāhi ti. So agamāsi. Ath' assa pitā, mayā puttaṇ posessāmi ti kasigorakkhādihi anappakaṇ dukkham anubhūtaṇ, na sakkomi puttaṇ māretuṇ, tvaṇ yeva tava puttaṇ mārehi ti vatvā, tāta, mātu santikaṇ gacchāhi ti āha. So agamāsi. Ath' assa mātā pi, mayā puttaṇ patthentiyaṇ govata-kukkura-vata-devatāyācanādihi pi tāva anappakaṇ dukkham anubhūtaṇ, ko pana vādo kucchinā pariharantiyaṇ? na sakkomi puttaṇ māretuṇ ti vatvā, tāta, pitu santikam eva gacchāhi ti āha. Evaṇ so dvinnam antarā gacchanto yeva mato. Te taṇ disvā paridevitvā sutte vuttanayena maṇsāni gahetvā khādantā pakkamiṇsu.

40. Tesāṇ so puttamaṇsāhāro navahi kāraṇehi paṭikkūlatā n' eva davāya hoti, na madāya na maṇḍanāya, na vibhūsanāya; kevalaṇ kantāranittharaṇatthāy' eva hoti. Katamehi navahi kāraṇehi paṭikkūlo ti ce? Sajātimaṇsatāya, nātimaṇsatāya, puttamaṇsatāya, piyaputtamaṇsatāya, taruṇamaṇsatāya, āmakamaṇsatāya, agorasatāya, aloṇatāya, adhūpitatāya ti. Tasmā yo bhikkhu kabaliṇkārahāraṇ evaṇ puttamaṇsasadisāṇ passati, so tattha nikantiṇ pariyādiyati. Ayaṇ tāva puttamaṇsūpamāyaṇ atthayojanā (cf. S. ii. 97 f.).

41. Niccammagavūpamāyaṇ pana, yathā sā gāvī gīvato yāva khurā tāva cammaṇ uddāletvā muttā yaṇ yad eva nissāya tiṭṭhati, tattha pāṇakehi khajjamānā dukkhass' evādhikaraṇaṇ hoti. Evaṇ phasso pi yaṇ yad eva vatthum ārammaṇaṇ vā nissāya tiṭṭhati, taṇ-taṇ-vatthārammaṇa-sambhavassa vedayitadukkhassa adhikaraṇam eva hoti. Tasmā yo bhikkhu phassāhāraṇ evaṇ niccammagāvisadisāṇ

passati, so tattha nikantiṃ pariyādiyati. Ayaṃ nīccamma-gāvūpamāyaṃ atthayojanā.

42. Aṅgārakāsūpamāyaṃ pana, yathā sā aṅgārakāsu, evaṃ mahāparilāhatthena tayo bhavā. Yathā nānābhāsu ga-hetvā tattha upakaddhakā dve purisā, evaṃ bhavesu upa-kaddhanaṭṭhena manosañcetanā. Tasmā yo bhikkhu mano-sañcetanāhāraṃ evaṃ aṅgārakāsūpakaddhakapurisasadisāṃ passati, so tattha nikantiṃ pariyādiyati. Ayaṃ aṅgārakā-sūpamāyaṃ atthayojanā.

43. Tisattisatāhatūpamāyaṃ pana, yena so puriso pub-baṇhasamaye sattisatena haññati, tam assa sarīraṃ vaṇa-mukhasataṃ katvā antarā aṭhatvā vinivijjhivā parabhāge eva patati. Evaṃ itarāni dve sattisatāni pi. Evam assa patitokāse apatitvā gatāhi sattihi sabbasarīraṃ chiddāva-chiddam eva hoti. Tassa ekavaṇamukhe pi uppannassa dukkhassa pamāṇaṃ n' atthi, ko pana vādo tīsu vaṇamu-khasatesu? Tattha sattinipātakālo viya paṭisandhi. Va-ṇamukhajananaṃ viya khandhajananaṃ, Vaṇamukhesu dukkhavedanuppādo viya jātesu khandhesu vaṭṭamūlaka-nānāvidhadukkhuppādo. Aparo nayo: Āgucāripuriso viya paṭisandhiviññānaṃ. Tassa sattighātehi uppannavāṇamu-khāni viya viññānapaccayā nāmarūpaṃ. Vaṇamukhapac-cayā tassa purisassa kakkhaladukkhuppādo viya nāma-rūpapaccayā viññāṇassa battiṇsakammakāraṇa-aṭṭhanavuti-roḡādivasena nānappakāradukkhuppādo daṭṭhabbo. Tasmā yo bhikkhu viññāṇāhāraṃ evaṃ tisattisatāhataśadisāṃ pas-sati, so tattha nikantiṃ pariyādiyati. Ayaṃ tisattisatāha-tūpamāyaṃ atthayojanā.

44. So evaṃ imesu āhāresu nikantiṃ pariyādiyanto cattāro pi āhāre pariṇāti. Tesu pariṇātesu sabbam pi pariṇātab-bavatthun¹ pariṇātatam eva hoti. Vuttaṃ h' etaṃ Bhaga-vatā: “Kabaliṅkāre, bhikkhave, āhāre pariṇāte pañcakā-maguṇiko rāgo pariṇāto hoti. Pañcakāmaguṇike rāge pariṇāte n' atthi taṃ saṃyojanaṃ yena saṃyojanena saṃyutto ariyasāvako puna imaṃ lokaṃ āgaccheyya. . . . Phasse, bhikkhave, āhāre pariṇāte tisso vedanā pariṇātā honti.

¹ C 1, C 2, C 4 pariṇātatavatthun.

Tīsu vedanāsu pariññātāsu ariyasāvakassa n' atthi kiñci uttariṇ karaṇīyaṇ ti vadāmi. . . . Manosañcetanāya, bhikkhave, āhāre pariññāte tisso taṇhā pariññātā honti. Tīsu taṇhāsu pariññātāsu ariyasāvakassa n' atthi kiñci uttariṇ karaṇīyaṇ ti vadāmi. . . . Viññāṇe, bhikkhave, āhāre pariññāte nāmarūpaṇ pariññātaṇ hoti. Nāmarūpe pariññāte ariyasāvakassa n' atthi kiñci uttariṇ karaṇīyaṇ ti vadāmi " ti (S. ii. 99-100).

45. [48⁶] *Taṇhāsamudayā āhārasamudayo* ti purimataṇhāsamudayā paṭisandhikānaṇ āhārānaṇ samudayo. Nibbatti hoti ti attho. Kathaṇ? Paṭisandhikkhaṇe hi tisantativa-sena uppanna-samatiṇsarūpabbhantare jātā oṇ atthi, ayaṇ taṇhāpaccayanibbatto upādiṇṇakakabaliṇkārahāro. Paṭisandhicittasampayuttā pana phassa-cetanā sayaṇ ca cittaṇ viññāṇaṇ ti ime taṇhāpaccayanibbattā upādiṇṇaka-phassamanosañcetanā-viññāṇāhārā ti. Evaṇ tāva purimataṇhāsamudayā paṭisandhijanakānaṇ āhārānaṇ samudayo veditabbo. Yasmā paṇ' idha upādiṇṇakā pi anupādiṇṇakā pi āhārā missetvā kathitā, tasmā anupādiṇṇakānaṇ pi evaṇ taṇhāsamudayā āhārasamudayo veditabbo. Aṭṭhalobhasahagatacittasamuṭṭhitesu hi rūpesu oṇ atthi, ayaṇ saha-jātataṇhāpaccayanibbatto anupādiṇṇakakabaliṇkārahāro. Lobhasahagatacittasampayuttā pana phassa-cetanā sayaṇ ca cittaṇ viññāṇaṇ ti ime taṇhāpaccayanibbattā anupādiṇṇakaphassamanosañcetanā-viññāṇāhārā ti.

46. [48⁷] *Taṇhānirodhā āhāranirodho* ti imissā upādiṇṇakānaṇ ca anupādiṇṇakānaṇ ca āhārānaṇ paccayabhūtāya taṇhāya nirodhena āhāranirodho paññāyati. Sesāṇ vuttanayam eva. Ayaṇ pana viseso: Idha¹ cattāri pi saccāni sarūpen' eva vuttāni. Yathā ca idha evaṇ ito uttarim pi sabbavāresū ti. Tasmā sabbattha asammuyhantena saccāni uddharitabbāni. Sabbavāresu ca, *ettāvatā pi kho, āvuso* ti idaṇ desanāniyyātanaṇ tattha tattha desitadhammavasena yojetabbaṇ. Tassa idha tāva ayaṇ yojanā: *Ettāvatā pi* ti imāya āhāradesanāya vuttamanasikārapaṭivedhavasena pi ti vuttaṇ hoti. Esa nayo sabbatthāpi ti.

Āhāravannaṇā niṭṭhitā.

¹ C 1, C 2, C 4 Idha pana.

47. [48²⁰] Idāni, *sādh' āvuso* ti purimanayen' eva therassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā te bhikkhū uttariṃ pañhaṃ pucchisū. Thero ca nesaṃ aññena pi pariyāyena vyākāsi. Esa nayo ito paresu pi sabbavāresu. Tasmā ito paraṃ evarūpāni vacanāni anāmasitvā yena yena pariyāyena vyākāroti, tassa¹ tass' eva atthaṃ vaṇṇayissāma. Imassa pana vārassa saṅkhepadesanāya, *dukkhaṇ ca pajānāti* ti ettha *dukkhaṇ* ti dukkhasaccaṃ. Vitthāradesanaṃ pana yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ Visuddhimagge² Saccaniddese vuttam evā ti.

Saccavaṇṇanā niṭṭhitā.

48. [49²⁰] Ito paraṃ paṭiccasamuppādasena desanā hoti. Tattha jarāmaṇavāre tāva, *tesaṃ tesaṃ* ti ayaṃ saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādharmaṇaniddeso ti ñātabbo. Yā Devadattassa jarā, yā Somadattassā ti evaṃ hi divasam pi kathentassa n' eva sattā pariyādānaṃ gacchanti. Imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādiṇṇo hoti. Tasmā vuttaṃ: Ayaṃ saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādharmaṇaniddeso ti. *Tamhi tamhi* ti ayaṃ gatijātivasena anekesaṃ nikāyaṇaṃ sādharmaṇaniddeso. *Sattanikāye* ti sādharmaṇaniddesaniḍḍiṭṭhassa sarūpanidassanaṃ.

49. [49²¹] *Jarā jīraṇatā* ti ādisu pana *jarā* ti sabhāvaniddeso. *Jīraṇatā* ti ākāraniddeso. *Khaṇḍiccan* ti ādayo kālātikkame kiccaniddesā. Pacchimā dve pakatiniddesā. Ayaṃ hi *jarā* ti iminā padena sabhāvato dīpitā. Ten' assā 'yaṃ sabhāvaniddeso. *Jīraṇatā* ti iminā ākārato. Ten' assā 'yaṃ ākāraniddeso. *Khaṇḍiccan* ti iminā kālātikkame dantanakhānaṃ khaṇḍitabhāvakarāṇakiccato. *Pāliccan* ti iminā kesa-lomānaṃ palitabhāvakarāṇakiccato. *Valittacatā* ti iminā maṃsaṃ milāpetvā tace ca valitabhāvakarāṇakiccato dīpitā. Ten' assā ime *khaṇḍiccan* ti ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesaṃ vikāraṇaṃ dassanavasena pākāṭibhūtā pākāṭajarā dassitā. Yath' eva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā, tiṇarukkhādīnaṃ sambhaggaṃ palibhagga-tāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākāṭo hoti. Na ca so

¹ C 1. C 2. C 4 omiṭṭtassa. ² *Visu.* chapter xvi., pp. 494-516.

gatamaggo tāt' eva udakādīni. Evam eva jarāya dantādisu khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākato, cakkhuṃ ummiletvā pi gayhati. Na ca khaṇḍiccādīni jarā. Na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

50. [49²²] *Āyuno saṅhāni indriyānaṃ paripāko* ti imehi pana padehi kālātikkame yeva abhivyattāya¹ ayukkhaya-cakkhādi-indriyaparipākasaññitāya pakatiyā dīpitā. Ten' ass' ime pacchimā dve pakatiniddesā ti veditabbā. Tattha, yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā āyuno saṅhāni ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca daharakāle suppasannāni sukhumam pi attano visayaṃ sukhen' eva gahaṇasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripākāni' ālulitāni avisadāni olārikam pi attano visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti, tasmā indriyānaṃ paripāko ti phalūpacāren' eva vuttā.

51. Sā panāyaṃ evaṃ niddiṭṭhā sabbā pi jarā pākata, paṭicchannā ti duvidhā hoti. Tattha dantādisu khaṇḍa-bhāvādidassanato rūpadhammesu jarā pākatajarā nāma. Arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa adassanato paṭicchannajarā nāma. Puna avīci savīci ti evam pi duvidhā hoti. Tattha maṇi-kanaka-rajata-pavāla-canda-suriyādīnaṃ viya, mandadasakādisu paṇīnaṃ viya ca, pupphaphalapallavādisu ca apāṇīnaṃ viya antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ dubbhiññeyyattā jarā avīcijarā nāma. Nirantarajarā ti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ suviññeyyattā jarā savīcijarā nāmā ti veditabbā.

52. [49²³] Ito paraṃ, *tesaṃ tesaṃ* ti ādi vuttanayen' eva veditabbaṃ. *Cutī cavanatā* ti ādisu cuti ti cavanakavasena vuccati. Eka-catu-pañcakkhandhānaṃ² sāmāññavacanam etaṃ. *Cavanatā* ti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṃ. *Bhedo* ti cutikkhandhānaṃ bhaṅgupattiparidīpanaṃ. *Antaradhānaṃ* ti ghaṭasseva bhinnassa bhinnānaṃ cutikkhandhānaṃ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṃ. *Maccu maraṇaṃ* ti maccusañkhātāṃ maraṇaṃ. Tena samuccheda-maraṇādīni nisedheti. Kālo nāma, antako, tassa kiriyā *kālakiriya*. Etena lokasammutiyā maraṇaṃ dīpeti. Idāni

¹ C 1, C 2, C 4 abhivyattatāya.

² C 1, C 2, C 4 °pañcakkhandhāya.

paramatthaṇ dipetuṇ, *khandhānaṇ bhedo* ti ādim āha. Paramatthena hi khandhā yeva bhijjhanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhīnesu mato ti vohāro hoti. Ettha catuvokāravasena khandhānaṇ bhedo; ekavokāravasena kalebarassa nikkhepo; catuvokāravasena vā khandhānaṇ bhedo, sesadvayavasena kalebarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvaye pi rūpakāyasaṅkhātassa kalebarassa sambhavato. Atha vā, yasmā Cātummahārājikādisu khandhā bhijjant' eva, na kiñci nikkhipanti, tasmā tesāṇ vasena khandhānaṇ bhedo. Manus-sādisu kalebarassa nikkhepo. Ettha ca kalebarassa nikkhepakāraṇato va¹ maraṇaṇ kalebarassa nikkhepo ti vuttan ti evam attho daṭṭhabbo. *Iti ayaṇ ca jarā, idaṇ ca maraṇaṇ, idaṇ vuccat' āvuso* ti idaṇ ubhayam pi ekato katvā jarāmarānaṇ ti kathiyati. Sesāṇ vuttanayam evā ti.

Jarāmarāṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

53. [50⁶] Jātivāre, *jāti sañjātī* ti ādisu jāyanatṭhena jāti. Sā² aparipunnāyatanavasena vuttā. Sañjāyanatṭhena sañjāti. Sā paripunnāyatanavasena vuttā. Okkamanatṭhena okkanti. Sā aṇḍaja-jalābujavasena vuttā. Te hi aṇḍakosaṇ vatthikosaṇ ca okkamantā pavisantā viya paṭisandhiṇ gaṇhanti. Abhinibbattanatṭhena abhinibbatti. Sā saṅsedaja-opapātikavasena vuttā. Te hi pākaṭā yeva hutvā nibbatanti. Ayaṇ tāva vohāradesanā. Idāni paramatthadesanā va hoti. Khandhā yeva hi paramatthato pātubhavanti, na satto. Tattha ca³ *khandhānaṇ* ti ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnaṇ, pañcavokārabhave pañcannam pi gahaṇaṇ veditabbaṇ. *Pātubhāvo* ti uppatti. *Āyatanānaṇ* ti ettha, tatra tatra uppajjamānāyatanavasena saṅgaho veditabbo. *Paṭilābho* ti santatiyaṇ pātubhāvo yeva. Pātubhavantān' eva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. *Ayaṇ vuccati jāti* ti iminā padena vohārato paramatthato ca dehitāya jātiyā nigamanaṇ karoti. *Bhavasamudayā* ti ettha pana jātiyā paccayabhūto kammabhavo veditabbo. Sesāṇ vuttanayam evā ti.

Jātiavaṇṇanā niṭṭhitā.

¹ C 2, C 4 ca.

² C 1, C 2, C 4 Sā 'yaṇ.

³ C 3 omits ca.

54. [50²²] Bhavavāre *kāma*bhavo ti kammabhavo ca upapattibhavo ca. Tattha kammabhavo nāma kāma**bhav**ūpagaṇ kammam eva. Taṇ hi upapattibhavassa kāraṇattā, “Sukho Buddhānaṇ uppādo” (Dh. 194) “Dukkho pāpassa uccayo” ti (Dh. 117) ādini viya phalavohārena bhavo ti vuttaṇ. Upapattibhavo nāma tena kammena nibbattaṇ upādiṇṇakhandha-paṇcakaṇ. Taṇ hi tattha bhava bhavati ti katvā bhavo ti vuttaṇ. Evaṇ sabbathā pi imaṇ kammaṇ ca upapatti ca ubhayam p’ etam idha kāma**bhav**o ti vuttaṇ. Esa nayo rūpārūpabhavesu. *Upādānasamudayā* ti ettha pana upādānaṇ kusalakammabhavassa upanissayavasen’ eva paccayo hoti; akusalakammabhavassa upanissayavasena pi saha-jā-tādivasena pi; upapattibhavassa pana sabbassāpi upanissayavasen’ eva. Sesaṇ vuttanayam evā ti.

55. [51¹] Upādānavāre *kāmupādāna* ti ādisu vatthukāmaṇ upādiyati etena, sayāṇ vā taṇ upādiyati ti *kāmupādānaṇ*. Kāmo ca so upādānaṇ cā ti vā *kāmupādānaṇ*. *Upādāna* ti dalhagahaṇaṇ vuccati. Dalhattho hi ettha upasaddo, upāyāsa-upakkutṭhādisu¹ viya. Paṇcakāmaguṇikass’ etaṇ rāgassa adhivacanaṇ. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato pan’ etaṇ, “Tattha katamaṇ *kāmupādānaṇ*? Yo kāmesu kāmacchando” ti (Dhs. 212) vuttanayen’ eva veditabbaṇ. Tathā diṭṭhi ca sā upādānaṇ cā ti *diṭṭhupādānaṇ*. Atha vā diṭṭhiṇ upādiyati, upādiyanti vā etena diṭṭhin ti *diṭṭhupādānaṇ*. Upādiyati hi purimadiṭṭhiṇ uttaradiṭṭhi, upādiyanti ca tāya diṭṭhiṇ. Yath’ āha: “Sassato attā ca loko ca, idam eva saccaṇ mogham aññaṇ” ti (M. ii. 233) ādi. Sīlabbatupādāna-attavādupādānavajjassa sabbadiṭṭhigatass’ etaṇ adhivacanaṇ. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato pan’ etaṇ, “Tattha katamaṇ *diṭṭhupādānaṇ*? N’ atthi dinnan” ti (Dhs. 212) vuttanayen’ eva veditabbaṇ. Tathā sīlabbatam upādiyanti etena, sayāṇ vā taṇ upādiyati, sīlabbataṇ ca taṇ upādānaṇ cā ti vā *sīlabbatupādānaṇ*. Gosīla-govatādini hi evaṇ suddhi ti abhinivesato sayam eva upādānāni. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato pan’ etaṇ, “Tattha katamaṇ *sīlabbatupādānaṇ*? Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṇ sī-

¹ C 1, C 2, C 4 °upakatṭhādisu.

lena suddhi” ti (Dhs. 212) vuttanayen’ eva veditabbaṇ. Tathā¹ vadanti etenā ti vādo, upādiyanti etenā ti upādānaṇ. Kiṇ vadanti, upādiyanti vā? Attānaṇ. Attano vādupādānaṇ attavādupādānaṇ. Attavādamattam eva vā attā ti upādiyati etenā ti *attavādupādānaṇ*. Visativatthukāya sak-kāyaditthiyā etaṇ adhivacanaṇ. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārato pan’ etaṇ, “Tattha katamaṇ attavādupādānaṇ? Idha assutavā puthujjano ariyānaṇ adassāvī” ti (Dhs. 212) vuttanayen’ eva veditabbaṇ. *Taṇhāsamudayā* ti ettha taṇhā kāmupādānassa upanissayavasena, anantara-samanantara-natthi-vigatāsevanavasena vā paccayo. Avasesānaṇ pana saha-jātādivasena pi. Sesaṇ vuttanayam evā ti.

56. [51¹⁶] *Taṇhāvāre, rūpatanḥā—pe—dhammatanḥā* ti etaṇ cakkhudvārādisu javanavīthiyā pavattāya taṇhāya, seṭṭhi-putto brāhmaṇaputto ti evam ādisu pitito nāmaṇ viya pitisadisārammaṇato nāmaṇ. Ettha ca rūpārammaṇā taṇhā rūpe taṇhā ti rūpatanḥā. Sā kāmārāgabhāvena rūpaṇ assādentī pavattamānā kāmataṇhā; sassataditthisahagatarāgabhāvena rūpaṇ niccaṇ dhuvaṇ sassatan ti evaṇ assādentī pavattamānā bhavataṇhā; ucchedaditthisahagatarāgabhāvena rūpaṇ ucchijjati vinassati, pecca na bhavati² ti evaṇ assādentī pavattamānā vibhavataṇhā ti evaṇ tividhā hoti. Yathā ca rūpatanḥā tathā saddatanḥādayo pi ti etāni aṭṭhārasa taṇhānaṇ vicaritāni honti. Tāni ajjhatarūpādisu aṭṭhārasa, bahiddharūpādisu aṭṭhārasā ti chatṭiṇsa. Iti atītāni chatṭiṇsa, anāgatāni chatṭiṇsa, paccuppannāni chatṭiṇsā ti aṭṭhasataṇ. “Ajjhattikass”³ upādāya asmī ti sati-

¹ C 1, C 2, C 4 Idāni.

² C 3 bhavissati ti.

³ *According to this quotation and to the Sammohavinodanī the text of the Vbh. should be as follows :*

Tattha katamāni aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni ajjhattikass’ upādāya ?

Ajjhattikass’ upādāya,

asmī ti sati,

itth’ asmī ti hoti, and so forth.

itth' asmī ti hotī" ti (Vbh. 392) vā evam ādini ajjhattikarūpādinissitāni aṭṭhārassa, "Bāhirass' upādāya iminā asmī ti sati, iminā itth' asmī ti hotī" ti (Vbh. 396) bāhirarūpādinissitāni aṭṭhārassā ti chattīṇsa. Iti atītāni chattīṇsa, anāgatāni chattīṇsa, paccuppannāni chattīṇsā ti evam pi aṭṭhasataṭṭhāvicaritāni honti. Puna saṅgahe kayiramāne rūpādisu ārammaṇesu chaḷeva ṭaṇhākāyā, tisso yeva kāmataṇhādayo hontī ti evaṇ—

Niddesatthena niddesavittthārā vittharassa ca

puna saṅghato ṭaṇhā viññātabbā vibhāvinā ti.

57. [51¹⁸] *Vedanāsamudayā* ti ettha pana *vedanā* ti vipākavedanā adhippetā. Sā kathaṇ chasu dvāresu ṭaṇhāya paccayo hotī ti ce? Assādanīyato. Sukhāya hi vedanāya assādena sattā naṇ vedanaṇ mamāyantā vedanāya ṭaṇhaṇ uppādetvā vedanārāgarattā hutvā cakkhudvāre iṭṭham eva rūpaṇ patthenti. Laddhā ca naṇ assādenti. Ārammaṇadāyakānaṇ ca cittakārādīnaṇ sakkāraṇ karonti. Tathā sotadvārādisu iṭṭhe va saddādayo patthenti. Laddhā ca ne assādenti. Ārammaṇadāyakānaṇ ca viṇāvādaka-gandhika-sūdaka-tantavāya-nānāvidhasippasandassakādīnaṇ sakkāraṇ karonti. Yathā kiṇ? Yathā puttasinghena puttaṇ mamāyantā dhātiyā pi sakkāraṇ karonti, sappāyasappikhirādīni naṇ pāyenti c' eva bhojenti ca. Sesaṇ vuttanayam eva.

58. [51³²] *Vedanāvāre vedanākāyā* ti vedanāsamūhā. *Cakkhusamphassajā vedanā—pe—manosamphassajā vedanā* ti etaṇ, "Cakkhusamphassajā vedanā atthi kusalā, atthi akusalā, atthi avyākata" ti (Vbh. 26) evaṇ Vibhaṅge āgatattā cakkhudvārādisu pavattānaṇ kusalākusalāvyākatavedanānaṇ, Sāri putto, Mantāniputto ti evam ādisu mātito nāmaṇ viya mātisadisavatthuto nāmaṇ. Vacanattho pan' ettha, cakkhu-

Tattha katamāni aṭṭhārassa ṭaṇhāvicaritāni bāhirass' upādāya?

Bāhirass' upādāya,

iminā asmī ti sati,

iminā itth' asmī ti hoti, and so forth.

See Sammohavinodanī (P. G. Mundine Pitaka Press, 1902), p. 445. See also A. ii. 212.

samphassahetujātā vedanā ti cakkhusamphassajā vedanā. Esa nayo sabbattha. Ayaṇ tāv' ettha sabbasaṅgāhikā kathā: Vipākavasena cakkhudvāre dve cakkhuviññāṇāni, dve manodhātuyo, tisso manoviññāṇadhātuyo ti etāhi sampayuttavasena vedanā veditabbā. Esa nayo sotadvārādisu. Manodvāre manoviññāṇadhātusampayuttā va.¹ *Phassasamudayā* ti ettha pana pañcadvāre pañcavatthukavedanānaṇ saha-jātacakkhusamphassādi-samudayā samudayo hoti. Avasesānaṇ cakkhusamphassādayo upanissayādivasena paccayā. Manodvāre tadārammaṇavedanānaṇ, advārikānaṇ ca paṭi-sandhi-bhavaṅga-cutivedanānaṇ saha-jātamanosamphassasamudayā samudayo hoti ti veditabbo. Sesañ vuttanayam eva.

59. [52¹³] Phassavāre *cakkhusamphasso* ti cakkhumhi samphasso. Esa nayo sabbattha. *Cakkhusamphasso* . . . *kūyasamphasso* ti ettāvata ca kusalākusalavipākā pañcavatthukā dasa phassā vuttā honti. *Manosamphasso* ti iminā sesadvāvisati-lokiyavipākasampayuttaphassā. *Salāyatana-samudayā* ti channaṇ cakkhāyatanādīnaṇ āyatanānaṇ samudayena imassa chabbidhassāpi phassassa samudayo hoti ti veditabbo. Sesañ vuttanayam evā ti.

60. [52³⁰] Salāyatana-vāre, *cakkhāyatanan* ti ādisu yaṇ vattabbaṇ taṇ sabbaṇ Visuddhimagge Khandhaniddese² c' eva Āyatananiddese³ ca vuttanayam eva. *Nāmarūpasamudayā* ti ettha pana yaṇ ca nāmaṇ, yaṇ ca rūpaṇ, yaṇ ca nāmarūpaṇ yassa āyatanassa paccayo hoti, tassa vasena Visuddhimagge Paṭiccasamuppādaniddese⁴ vuttanayena nāmarūpasamudayā salāyatana-samudayo veditabbo. Sesañ vuttappakāram evā ti.

61. [53⁵] Nāmarūpavāre namanalakkhaṇaṇ *nāmaṇ*, ruppanalakkhaṇaṇ *rūpaṇ*. Vitthāravāre pan' assa *vedanā* ti vedanākkhandho. *Saññā* ti saññākkhandho. *Cetanā, phasso, manasikāro* ti saṅkhārakkhandho veditabbo. Kāmaṇ ca aññe pi saṅkhārakkhandhasaṅgahitā dhammā santi, ime pana tayo sabbadubbalesu pi cittesu santi. Tasmā etesaṇ yeva vasen' ettha saṅkhārakkhandho dassito. *Cattāri mahābhū-*

¹ C 1, C 2, C 4 vā.

² *Visu.* chapter xiv., pp. 444-446.

³ *Visu.* chapter xv., pp. 481-484.

⁴ *Visu.* pp. 517-588.

tānī ti ettha cattārī ti gaṇanaparichedo. Mahābhūtānī ti paṭhavi-āpa-teja-vāyā. Yena pana kāraṇena tānī mahābhūtānī ti vuccanti, yo c' ettha añño vinicchayo, so sabbaso Visuddhimagge Rūpakkhandhaniddese¹ vutto. Catunnañ ca mahābhūtānaṃ upādāyā ti ettha pana catunnañ ti upayogatthe sāmivacanaṃ. Cattārī mahābhūtānī ti vuttaṃ hoti. Upādāyā ti upādiyitvā.² Gahetvā ti attho. Nissāyā ti pi eke. Vattamānan³ ti ayañ c' ettha pāṭhaseso. Samūhatthe vā etaṃ sāmivacanaṃ. Tena catunnañ ca mahābhūtānaṃ samūhaṃ upādāya vattamānanāṃ rūpaṃ ti ayam attho veditabbo. Evaṃ sabbatthāpi yāni ca cattārī paṭhavi-ādini mahābhūtāni. yañ ca catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vattamānaṃ cakkhāyatanādibhedena⁴ Abhidhamme pāḷiyam eva vuttaṃ tevīsatividhaṃ rūpaṃ, taṃ sabbam pi rūpaṃ ti veditabbaṃ. Viññāṇasamudayā ti ettha pana yaṃ viññāṇaṃ yassa nāmassa, yassa rūpassa, yassa ca nāmarūpassa paccayo hoti, tassa vasena Visuddhimagge Paṭiccasamuppādaniddese⁵ vuttanayen' eva viññāṇasamudayā nāmarūpasamudayo veditabbo. Sesaṃ vuttanayam evā ti.

62. [53³⁰] Viññāṇavāre cakkhuvīññāṇaṃ ti cakkhumhi viññāṇaṃ, cakkhuto vā jātaṃ viññāṇaṃ ti cakkhuvīññāṇaṃ. Evaṃ sota-ghāna-jivhā-kāyaviññāṇāni. Itaraṃ pana mano yeva viññāṇaṃ ti manovīññāṇaṃ. Dvipañcaviññāṇavajjitassa tebhūmakavipākacittass' etaṃ adhvācānaṃ. Saṅkhārasamudayā ti ettha pana yo saṅkhāro yassa viññāṇassa paccayo hoti, tassa vasena Visuddhimagge⁶ vuttanayen' eva saṅkhārasamudayā viññāṇasamudayo veditabbo. Sesaṃ vuttanayam evā ti.

63. [54⁴] Saṅkhāravāre abhisāṅkharāṇalakkhaṇo saṅkhāro. Vitthāravāre pañ' assa kāyasaṅkhāro ti kāyato pavat-tasaṅkhāro. Kāyadvāre copanavasena pavattānaṃ kāmāvacarakusalato aṭṭhannaṃ, akusalato dvādasannaṃ ti vīsatiyā

¹ Visu. p. 443³¹, and the explanation, pp. 365-370.

² C 1, C 2, C 4 upāvisitvā.

³ C 2, C 4 Pavattamānaṃ ti pi ayam ettha viseso.

⁴ See Dhs. 134: "Cakkhāyatanāṃ—pe—kabalīṅkāro āhāro."

⁵ Visu. pp. 558-562.

⁶ Visu. pp. 545-558.

kāyasañcetanānam etaṇ adhivacanaṇ. *Vacīsaṅkhāro* ti vacīdvāre vacanabhedavasena pavattānaṇ vīsatiyā eva vacīsañcetanānam etaṇ adhivacanaṇ. *Cittasaṅkhāro* ti cittato pavattasaṅkhāro. Kāyavacīdvāra-copanaṇ akatvā raho cintentassa pavattānaṇ lokiyakusalākusalavasena ekūnatiṇṣa-manosañcetanānam etaṇ adhivacanaṇ. *Avijjāsamudayā* ti ettha pana kusalānaṇ upanissayavasena akusalānaṇ saha-jātādivasena pi avijjā paccayo hoti ti veditabbā. Sesāṇ vuttanayam evā ti.

64. [54²⁵] Avijjāvāre, *dukkhe aññānaṇ* ti dukkhasacce aññānaṇ. Mohass' etaṇ adhivacanaṇ. Esa nayo samudaye aññānaṇ ti ādisu. Tattha catuhi kāraṇehi dukkhe aññānaṇ veditabbaṇ: antogadhato, vatthuto, ārammaṇato, paṭicchādanato ca. Tathā hi taṇ dukkhasaccapariyāpannattā dukkhe antogadhaṇ. Dukkhasaccaṇ c' assa nissayapaccayabhāvena vatthu, ārammaṇapaccayabhāvena ārammaṇaṇ. Dukkhasaccaṇ ca taṇ paṭicchādeti, tassa yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇena, ñāṇappavattiyā c' ettha appadānena. Samudaye aññānaṇ tihi kāraṇehi veditabbaṇ: vatthuto, ārammaṇato, paṭicchādanato ca. Nirodhapaṭipadānaṇ hi paṭicchādakam eva aññānaṇ, tesāṇ yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇena, tesu ca ñāṇappavattiyā appadānena. Na pana taṇ tattha antogadhaṇ, tasmiṇ saccadvaye apariyāpannattā. Na tassa taṇ saccadvayaṇ vatthu, asahajātattā. N' ārammaṇaṇ, tad¹ ārabba appavattanato. Pacchimaṇ hi saccadvayaṇ gambhīrattā duddasaṇ. Na tattha andhabhūtaṇ aññānaṇ pavattati. Purimaṇ pana paccanīkaṭṭhena sabhāvalakkhaṇassa duddasattā gambhīraṇ, tattha vipallāsagāhavasena pavattati. Api ca *dukkhe* ti ettāvatā saṅgahato, vatthuto, ārammaṇato, kiccato ca avijjā dīpitā; *dukkhasamudaye* ti ettāvatā vatthuto, ārammaṇato, kiccato ca; *dukkhanirodhe*, *dukkhanirodhagāminiyaṇ paṭipadāya* ti ettāvatā kiccato. Avisesato pana *aññānaṇ* ti etena sabhāvato niddiṭṭhā ti ñātabbā. *Āsava*samudayā ti ettha pana kāmāsava-bhavāsavā saha-jātādivasena avijjāya paccayā honti; avijjāsavo upanissayavasena' eva. Pubbuppannā c' ettha avijjā avij-

¹ C 2, C 4 tādārammaṇaṇ.

jāsavo ti veditabbā. Sā aparāparuppannāya avijjāya upanissayapaccayo hoti. Sesaṇ vuttanayam evā ti.

65. [55¹¹] Āsavavāre *avijjāsamudaya* ti ettha avijjā kāmā-sava-bhavāsavānaṇ saha-jātādivasena paccayo hoti; avijjā-savassa upanissayavasen' eva. Aparāparuppannā c' ettha avijjā avijjāsavo ti veditabbā. Pubbuppannā avijjā yeva sā aparāparuppannassa avijjāsavassa upanissayapaccayo hoti. Sesaṇ vuttanayam evā ti.

66. Ayaṇ vāro yā esā paṭiccasamuppādapadesu jeṭṭhikā avijjā, tassā pi paccayadassanavasena vutto. Evaṇ vuttena cānena saṅsārassa anamataggaṭā sādhitā hoti. Kathaṇ? Āsava-samudayaena hi avijjāsamudayo. Avijjāsamudayenāpi āsava-samudayo. Evaṇ āsavā avijjāya, avijjā pi asavānaṇ paccayo ti katvā, pubbā¹ koṭi na paññāyati avijjāya, tassā apaññāyanato² saṅsārassa anamataggaṭā siddhā hoti ti.

67. Evaṇ sabbe p' ime imasmiṇ sutte, kamma-pathavāro, āhāravāro, dukkhavāro, jarāmaraṇa-jāti-bhava-upādāna-taṇhā - vedanā - phassa - salāyatana - nāmarūpa-viññāṇa - saṅkhāra-avijjā-āsavavāro ti soḷasa vārā vuttā. Tesu ekekassa vārassa saṅkhepavithāravasena dvidhā ṭhitattā dvattiṇsa ṭhānāni honti. Iti imasmiṇ sutte imesu dvattiṇsaṭṭhānesu cattāri saccāni kathitāni. Etesaṇ yeva vithāravasena vuttesu soḷasasu ṭhānesu arahattaṇ kathitaṇ. Therassa pana matena dvattiṇsāya pi ṭhānesu cattāri saccāni cattāro ca maggā kathitā³ ti. Iti sakale pi pañcamahānikāyasaṅgahite Buddhavacane n' atthi taṇ suttaṇ, yattha dvattiṇsakkhattuṇ cattāri saccāni, dvattiṇsakkhattuṇ ca arahattaṇ pakāsitaṇ, aññatra imamhā Sammādiṭṭhisuttā ti.

68. [55²⁴] *Idam avoc' āyasmā Sāriputto* ti⁴ idaṇ dvattiṇsāya catusaccapariyāyehi dvattiṇsāya arahattapariyāyehi ti catu-saṭṭhiyā kārāṇehi alaṅkaritvā Sammādiṭṭhisuttaṇ āyasmā Sāriputto avoca. *Attamanā te bhikkhū āyasmato Sāriputtassa bhāsitaṇ abhinandun ti.*

Sammādiṭṭhisuttavanṇanā nīṭṭhitā.

¹ "Purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya" (A. v. 113).

² C 1, C 2, C 4 apaññāyanato.

³ C 2, C 3, C 4 kathitāni.

⁴ C 1, C 2, C 4 omīti ti.

10.

[Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā]

1. [55²⁷] *Evam me sutan ti Satipaṭṭhānasuttaṇ.* Tattha *Kurūsu viharatī ti Kurū nāma janapadino rājāno.* Tesañ nivāso eko pi janapado rūḥhisaddena Kurū ti vuccati. Tasmiṇ Kurujanapade. Atthakathācariyā pan' āhu: Mandhātukāle tisu dīpesu manussā Jambudīpo nāma Buddha-Pacceka-buddha-mahāsāvaka-cakkavattippabhutinaṇ uttamapurisānaṇ uppattibhūmi, uttamadīpo, atiramaṇiyo ti sutvā raññā Mandhātucakkavattinā cakkaratanaṇ purakkhatvā cattāro dīpe anusaṇṇyāyantaṇa saddhiṇ āgamiṇsu. Tato rājā pariṇāyaka-ratanaṇ pucchi: Atthi nu kho manussalokato ramaṇiyataraṇ ṭhānaṇ ti. 'Kasmā, deva, evaṇ bhaṇasi? Kiṇ na passasi candima-suriyānaṇ ānubhāvaṇ? Na nu etesaṇ ṭhānaṇ ito ramaṇiyataraṇ' ti? Rājā cakkaratanaṇ purakkhatvā tattha agamāsi. Cattāro Mahārājāno Mandhāturājā āgato ti sutvā va, mahiddhiko mātānubhāvo rājā, na sakkā yudhena paṭibāhitun ti sakarajjaṇ niyyātesuṇ.

2. So taṇ gahe tvā puna pucchi: Atthi nu kho ito ramaṇiyataraṇ ṭhānaṇ ti. Ath' assa Tāvatiṇsabhaṇaṇ katha-yiṇsu: Tāvatiṇsabhaṇaṇ, deva, ramaṇiyataraṇ. Tattha Sak-kassa devarañño ime cattāro Mahārājāno paricārakā, dovā-rikabhūmiyaṇ tiṭṭhanti. Sakko devarājā mahiddhiko māhānubhāvo. Tass' imāni upabhogaṭṭhānāni: Yojanasahas-subbedho Vejayantapāsādo.¹ Pañcayojanasatubbedhā Sudhammā devasabhā. Diyaddhaya-janasatiko Vejayantaratho.² Tathā Erāvaṇo hatthī. Dibbarukkhassahassapatimaṇḍitaṇ Nandanavanaṇ, Cittalatāvanaṇ, Phārusakavanaṇ, Missakavanaṇ.³ Yojanasatubbedho pāricchattako koviḷāro. Tassa heṭṭhā saṭṭhiyojanāyatā paññāsaya-janavittatā pañcadasa-yo-janubbedhā jayasumanapupphavaṇṇā paṇḍukambalasilā, yas-sā mudutāya Sakkassa nisīdato upaddhakāyo anupavisati ti. Taṇ sutvā rājā tattha gantukāmo cakkaratanaṇ abbhū-

¹ C 1, C 2, C 4 Vejayanto pāsādo.

² C 1, C 2, C 4 Vejayanto ratho.

³ C 1, C 2, C 4 *omit* Missakavanaṇ.

kiri. Taṇ ākāsaṇ uṭṭhahi saddhiṇ caturaṅginiyā senāya. Atha dvinnāṇ devalokānaṇ vemajjhato cakkaratanaṇ ota-ritvā paṭhaviyaṇ paṭiṭṭhāsi saddhiṇ pariṇāyakaratanapamu-khāya caturaṅginiyā senāya. Rājā ekako va Tāvatiṇsabha-vanaṇ agamāsi. Sakko Mandhātā āgato ti sutvā va tassa paccuggamanaṇ katvā, svāgataṇ te, mahārāja, sakaṇ te, mahārāja, anusāsa mahārājā ti vatvā saddhiṇ nāṭakehi rajjaṇ dve bhāge katvā ekaṇ bhāgam adāsi.

3. Rañño Tāvatiṇsabhavane paṭiṭṭhitamattass' eva manus-sabhāvo vigacchi, devabhāvo pāturahosi. Tassa kira Sak-kena saddhiṇ paṇḍukambalasilāyaṇ nisinnassa akkhinime-sanamattena nānattaṇ paññāyati. Taṇ asallakkhentā devā Sakkassa ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibba-sampattim anubhavamāno yāva chattiṇsa Sakkā uppajjitvā cutā, tāva rajjaṇ kāretvā atitto va kāmehi tato cavitvā attano uyyāne patito vātātapena phuṭitagatto kālam akāsi.

4. Cakkaratane pana paṭhaviyaṇ paṭiṭṭhite pariṇāyakara-tanaṇ suvaṇṇapaṭṭe, Mandhātupañhaṇ¹ likhāpetvā idaṇ Mandhāturajjaṇ ti rajjam anusāsi. Te pi tīhi dīpehi āgata-manussā puna gantaṇ asakkontā pariṇāyakaratanāṇ upasañ-kamitvā, deva, mayaṇ rañño ānubhāvena āgatā, idāni gantaṇ na sakkoma, vasaṇaṭṭhānaṇ no dehi ti yaciṇsu. So tesāṇ ekekaṇapadam adāsi. Tattha Pubba-Videhato āgatama-nussehi āvasitappadeso tāy' eva purimasaññāya Videharaṭ-ṭhan ti nāmaṇ labhi. Aparagoyānato āgatamanussehi āvasi-tappadeso Aparantaṇapado ti nāmaṇ labhi. Uttarakuruto āgatamanussehi āvasitappadeso Kururaṭṭhan ti nāmaṇ labhi. Pahūte pana gāmanigamādayo upādāya bahuvacanena vo-hariyati. Tena vuttaṇ: *Kurūsu viharatī* ti.

5. [55²⁸] *Kammāsadhammaṇ nāma Kurūnaṇ nigamo* ti, Kammāsadhammaṇ ti ettha keci dhakārassa dakārena atthaṇ vaṇṇenti: Kammāso ettha damito ti Kammāsa-dammaṇ. *Kammāso* ti Kammāsapādo porisādo vuccati. Tassa kira pāde khāṇukena viddhaṭṭhāne vaṇo ruhanto cittadārusadiso hutvā ruhi. Tasmā Kammāsapādo ti

¹ C 3 Mandhātu-upāhanaṇ. See Jā. ii. 313, "Deva, tum-hākaṇ parato kin ti kathemā" ti, pucchiṇsu.

paññāyittha. So ca tasmiṇ okāse damito, porisādabhāvato paṭisedhito. Kena? Mahāsattena. Katarasmiṇ jātake? Sutasomajātake ti eke. Ime pana therā¹ Jayaddisajātake ti vadanti. Tadā hi Mahāsattena Kammāsapādo damito Yath' āha:

Putto yadā homi Jayaddisassa

Pañcālaratṭhādhipatissa atrajo

cajitvā² pāṇaṇ pitaṇaṇ amocayin

Kammāsapādam pi c' ahaṇ pasādayin " ti³ ()

Keci pana dhakāren' eva atthaṇ vaṇṇayanti. Kururaṭṭhavāsinaṇ kira Kuruvattadhammo, tasmiṇ kammāso jāto. Tasmā taṇ ṭhānaṇ, kammāso ettha dhammo jāto ti *Kammāsadhamman* ti vuccati. Tattha nivīṭṭhanigamassāpi etad eva nāmaṇ. Bhummavacanena kasmā na vuttan ti? Avasanokāsato. Bhagavato kira tasmiṇ nigame vasano-kāso koci vihāro nāhosi. Nigamato pana apakkamma aññatarasmiṇ udakasampanne ramaṇiye bhūmibhāge mahāvanasaṇḍo ahosi. Tattha Bhagavā vihāsi, taṇ nigamaṇ gocaragāmaṇ katvā. Tasmā evam ettha attho veditabbo: Kurūsu viharati, Kammāssadhammaṇ nāma Kurūnaṇ nigamo, taṇ yeva gocaragāmaṇ katvā ti.

6. [55³¹] *Ekāyano ayaṇ, bhikkhave, maggo* ti kasmā Bhagavā idaṇ suttam abhāsi? Kuruvāsinaṇ gambhīradesanā-paṭiggahana-samatthatāya. Kururaṭṭhavāsino kira bhikkhubhikkhuniyo, upāsaka-upāsikāyo, utupaccayādi-sampannattā tassa raṭṭhassa, sappāya-utupaccayasevanena niccaṇ kal-lasarirā kallacittā ca honti. Te citta-sarira-kallatāya anugahitapaññābalā gambhīrakathaṇ pariggahetuṇ samatthā honti. Tena tesāṇ Bhagavā imaṇ gambhīradesanā-paṭiggahana-samatthatāṇ sampassanto ekavīsatiyā ṭhānesu kammatṭhānaṇ arahatte pakkhipitvā idaṇ gambhīratthaṇ Satipaṭṭhānasuttaṇ abhāsi. Yathā hi puriso suvaṇṇacaṅgoṭakaṇ labhitvā tattha nānāpupphāni pakkhipeyya, suvaṇ-

¹ *Tīkā*: "Ime pana therā ti Majjhimabhāṇake vadati."

² C 3 catvāna.

³ *This stanza is not found in the Jayaddisajātaka, nor in the Cariyāpiṭaka.*

namañjūsaṇ vā pana labhivā satta ratanāni pakkhipeyya; evaṇ Bhagavā Kururaṭṭhavāsipariṣaṇ labhivā gambhira-desanaṇ desesi ti. Ten' ev' ettha aññāni pi gambhīrat-thāni, Dīghanikāye Mahānidānaṇ, Mahā-Satipaṭṭhānaṇ, imasmiṇ Majjhimanikāye Sāropamaṇ,¹ Rukkūpamaṇ (?), Raṭṭhapālaṇ, Māgandiyaṇ, Ānañjasappāyaṇ ti aññāni pi suttāni desesi.

7. Api ca tasmīṇ janapade catasso pi parisā pakatiyā va satipaṭṭhānabhāvanānuyogam anuyuttā viharanti; antamaso dāsakammakāraparijanā pi satipaṭṭhānapatisaṇyuttam eva kathaṇ kathenti. Udakatittha-suttakantanaṭṭhānādisu pi niratthakakathā nāma nappavattati. Sace kāci itthi, amma, tvaṇ katarāṇ satipaṭṭhānabhāvanaṇ manasikarosi ti pucchitā, na kiñci ti vadati, naṇ garahanti: dhiratthu tava jīvitaṇ, jīvamānā pi tvaṇ matasadisā ti. Atha naṇ mā dāni puna evam akāsi ti ovaditvā aññatarāṇ satipaṭṭhānaṇ uggaṇhāpenti. Yā pana, ahaṇ asukasatipaṭṭhānaṇ² nāma manasikaromī ti vadati, tassā sādhu sādhu ti sādhu-kāraṇ datvā, tava jīvitaṇ sujīvitaṇ, tvaṇ nāma manussattaṇ pattā; tav' atthāya Sammāsambuddho uppanno ti ādihi pasasanti. Na kevalaṇ c' ettha manussajātikā yeva satipaṭṭhānamanasikāre yuttā, te nissāya viharantā tiracchānagatā pi.

8. Tatr' idaṇ vatthu: Eko kira naṭagaṇo suvapotaṇaṇ gahetvā sikkhāpento vicarati. So bhikkhuni-upassayaṇ upanissāya vasitvā gamanakāle suvapotaṇaṇ pamussitvā gato. Taṇ sāmaṇeriyo gahetvā paṭijaggaṇsu. Buddharakkhito ti c' assa³ nāmaṇ akaṇsu. Taṇ ekadivasaṇ purato nisinnaṇ disvā mahātheri āha: Buddharakkhitā ti. 'Kiṇ ayye' ti. 'Atthi te koci bhāvanāmanasikāro' ti? 'N' atthi ayye' ti. 'Āvuso, pabbajitānaṇ santike vasantena nāma vissaṭṭha-attabhāvena bhavituṇ na vaṭṭati; kocid

¹ Neither Mahā-Sāropamaṇ (M. i. 192), nor Cūla-Sāropamaṇ (M. i. 198) was preached in the country of the Kurus. The Rukkūpamaṇ is not found anywhere in the Majjhima. This sutta may, however, be in the Saṇyutta Nikāya ii. 92.

² C 3 asukaṇ satipaṭṭhānaṇ.

³ C 1, C 2, C 4 tassa.

eva manasikāro icchitabbo.¹ Tvaṇ pana aññaṇ na sak-khissasi, aṭṭhi aṭṭhi ti sajjhāyaṇ karohi' ti. So theriya ovāde ṭhatvā, aṭṭhi aṭṭhi ti sajjhāyanto carati. Taṇ ekadivasaṇ pāto va toraṇagge nisīditvā bālātapaṇ tappamānaṇ eko sakuna nakhapañjarena aggahesi. So kiri² ti saddam akāsi. Sāmaṇeriyo sutvā, ayye Buddharakkhito sakunena gahito, mocema nan ti leḍḍu-ādini gahetvā anubandhitvā mokesuṇ. Taṇ ānetvā purato ṭhapitaṇ theri āha: Buddharakkhita, sakunena gahitakāle kiṇ cintesi ti? 'Na ayye aññaṇ cintesiṇ. Aṭṭhipuñjo va aṭṭhipuñjaṇ gahetvā gacchati, katarasmim pi ṭhāne vippakirissati³ ti evaṇ ayye aṭṭhipuñjam eva cintesiṇ' ti. 'Sādhū sādhū, Buddharakkhita, anāgatabhavassa te paccayo bhavissati' ti. Evaṇ tattha tiracchānagatā pi satipaṭṭhānamanasikārayuttā. Tasmā nesaṇ Bhagavā satipaṭṭhānavuddhim eva pajānanto⁴ idaṇ suttaṇ abhāsi.

9. [55³¹] Tattha *ekāyano* ti ekamaggo. Maggassa hi,

Maggo pantho patho pajjo añjasaṇ vaṭumāyanaṇ
nāvā uttarasetū ca kullo ca bhisi saṅkamo ti

bahūni nāmāni. Svāyaṇ idha ayananāmena vutto. Tasmā ekāyano ayaṇ, bhikkhave, maggo ti ettha, ekamaggo ayaṇ, bhikkhave, maggo, na dvedhāpathabhūto ti evam attho daṭṭhabbo. Atha vā ekena ayitabbo ti *ekāyano*. Ekenā ti gaṇasaṅgaṇikaṇ pahāya vavakaṭṭhena⁵ pavivittena. Ayitabbo ti paṭipajjitabbo. Ayanti vā etenā ti ayano. Saṅsā-rato nibbānaṇ gacchanti ti attho. Ekassa ayano ekāyano. Ekassā ti seṭṭhassa. Sabbasattaseṭṭho va⁶ Bhagavā. Tasmā Bhagavato ti vuttaṇ hoti. Kiṇ cāpi hi tena aññe pi ayanti, evaṇ sante pi Bhagavato va so ayano, tena uppāditattā. Yath' āha: "So hi, brāhmaṇa, Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā" ti (M. iii. 15) ādi. Ayatī ti vā ayano. Gacchati, pavattati ti attho. Ekasmiṇ ayano ekāyano. Imasmiṇ yeva dhammavinaye pavattati nāññiātrā ti vuttaṇ

¹ C 1, C 2, C 4 icchitabbo ti.

² C 3 ki ki ti.

³ C 3 vippakiriyaṇ ti.

⁴ C 3 jānanto.

⁵ C 2, C 4 vivekaṭṭhena; *Tikā*: vūpakaṭṭhena.

⁶ C 3 ca.

hoti. Yath' āha: "Imasmiṇ kho, Subhadda, dhamma-vinaye aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī" ti (D. ii. 151). Desanābhedo yeva h' eso; attho pan' eko. Api ca ekaṇ ayatī ti ekāyano. Pabbabhāge nānāmukhabhāvanānayap-pavatto pi aparabhāge ekaṇ nibbānam eva gacchatī ti vuttaṇ hoti. Yath' āha Brahmā Sahampati:

"Ekāyanaṇ jātikhayantadassī maggaṇ pajānāti hitānu-kampi

etena maggena atarṇsu¹ pubbe tarissanti ye ca taranti oghan" ti (S. v. 168 and 186).

10. Keci pana, "Na pārāṇ diguṇaṇ yantī" ti (Sn. 714) āgatanayena, yasmā ekavāraṇ nibbānaṇ gacchatī, tasmā ekāyano ti pi vadanti. Taṇ na yujjati. Imassa hi atthassa sakiṇ ayaṇo ti iminā byañjanaṇa bhavitabbaṇ. Yadi pana ekaṇ ayanam assa, ekā gati pavattī² ti evaṇ atthaṇ yojetvā vuccēyya, byañjanaṇ yujjēyya; attho pana ubhayathā pi na yujjati. Kasmā? Idha pabbabhāgamaggassa adhippetattā. Kāyādi-catu-ārammaṇappavatto hi pabbabhāga-satipaṭṭhānamaggo idhādhippeto; na lokuttaro. So ca anekavāraṇ pi ayati, anekañ c' assa ayaṇaṇ hoti.

11. Pubbe pi ca imasmiṇ pade mahātherānaṇ sākacchā ahoṣi yeva. Tipiṭaka-Culla-Nāgattthero pabbabhāgasatipaṭṭhānamaggo ti āha. Ācariyo pan' assa Tipiṭaka-Culla-Summatthero missakamaggo ti āha. 'Pabbabhāgo bhante' ti. 'Missako āvuso' ti. Ācariye punappunaṇ bhaṇānte appaṭibāhitvā tuṇhī ahoṣi. Pañhaṇ avinicchinitvā va uṭṭhahisṇu. Ath' ācariyatthero nahānakoṭṭhakaṇ gacchanto mayā missakamaggo kathito, Culla-Nāgo pabbabhāgamaggo ti voharati, ko nu ettha vinicchayo ti suttantaṇ ādito paṭṭhāya parivattento, "Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṇ bhāveyya satta vassānī" ti (M. i. 62) imasmiṇ ṭhāne sallakkhesi. Lokuttaramaggo uppajjitvā satta vassānī tiṭṭhamāno nāma n' atthi; mayā vutto missa-kamaggo na labbhati; Culla-Nāgena diṭṭho pabbabhāga-maggo va labbhatī ti ṇatvā aṭṭhamiyaṇ dhammasavane ghuṭṭhe agamāsī.

¹ *Tikā*: atarṇsu.

² C 2, C 3 pavattanī ti.

12. Porānakattherā kira piyadhammasavanā honti; sad-
 daṇ sutvā va ahaṇ paṭhamāṇ ahaṇ paṭhaman ti ekappahāren'
 eva osaranti. Tasmiṇ ca divase Culla-Nāgattherassa vāro.
 Tena dhammāsane nisīditvā vijaniṇ gahetvā pubbagāthāsu
 vuttāsu therassa āsanapiṭṭhiyaṇ ṭhitassa na ahosi: Raho
 nisīditvā vakkhāmi ti. Porānakattherā hi anusuyyakā
 honti, na attano rucim eva ucchubhāraṇ viya ukkhipitvā
 vicaranti, kāraṇam eva gaṇhanti, akāraṇaṇ vissajjenti. Ta-
 smā thero, āvuso Culla-Nāgā ti āha. So, ācariyassa viya
 saddo ti dhammaṇ ṭhapetvā kiṇ bhante ti āha. 'Āvuso
 Culla-Nāga, mayā vutto missakamaggo na labbhati, tayā
 vutto pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo va labbhati' ti. Thero
 cintesi: Amhākaṇ ācariyo sabbapariyattiko tepitako¹ suta-
 buddho. Evarūpassāpi nāma bhikkhuno ayaṇ pañho ālu-
 lati. Anāgate mama bhātikā imaṇ pañhaṇ ālulissanti.
 Suttaṇ gahetvā imaṇ pañhaṇ niccalaṇ karissāmi ti Paṭisam-
 bhidāmagгато, "Ekāyano maggo vuccati pubbabhāgasati-
 paṭṭhānamaggo.

Maggān' atthaṅgiko seṭṭho saccānaṇ caturo padā
 virāgo seṭṭho dhammānaṇ dipadānaṇ ca cakkhumā.
 Eso va maggo n' atth' añño dassanassa visuddhiyā
 etasmiṇ tumhe paṭipajjatha Mārass' etaṇ pamohanaṇ
 etasmiṇ tumhe paṭipannā dukkhass' antaṇ karissathā" ti²
 suttaṇ āharitvā ṭhapesi.

13. [55³¹] *Maggo* ti ken' atthēna maggo? Nibbānagama-
 naṭṭhena, nibbānatthikehi maggaṇiyatthēna ca. *Sattānaṇ*
visuddhiyā ti rāgādihi malehi abhiṇṇhāvisamalobhādīhi ca
 upakkilesehi upakkiliṭṭhacittānaṇ sattānaṇ visuddhiyā. Ta-
 thā hi, iminā va maggena ito satasahassakappādhikānaṇ

¹ C 2 tipetako.

² *Tīkā*: "Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhā-
 namaggo ti ettāvatā idhādhippetatthe siddhe tass' eva alaṇ-
 kāratthaṇ, so pana yassa pubbabhāgamaggo taṇ dassetuṇ
Maggān' atthaṅgiko ti ādikā gāthā pi Paṭisambhidāmagгато
 va ānetvā ṭhapitā." *But this passage cannot be traced in the*
Ps. The gāthās are, however, found in the Dhammapada
 273-75.

catunnaṃ asaṅkheyyānaṃ upari ekasmiṃ yeva kappe nibbatte¹ Taṇhaṅkara-Medhaṅkara-Saranaṅkara-Dīpaṅkaranāmake Buddhhe ādiṃ katvā Sakyamunipariyosānā aneke Sammāsambuddhā, anekasatā Paccekasambuddhā, gaṇanapathaṃ vītivattā ariyasāvaka ti ime sattā sabbe cittamale pavāhetvā paramavisuddhiṃ pattā. Rūpamalavasena pana saṅkilesa-vodānapaññatti yeva n' atthi. Tathā hi,

Rūpena saṅkiliṭṭhena saṅkilissanti mānavā
rūpe suddhe visujjhanti anakkhātaṃ Mahesinā.

Cittena saṅkiliṭṭhena saṅkilissanti mānavā
citte suddhe visujjhanti iti vuttaṃ Mahesinā.

Yath' āha: "Cittasaṅkilesā, bhikkhave, sattā saṅkilissanti, cittavodānā visujjhanti" ti (S. iii. 151). Tañ ca cittavodānaṃ iminā satipaṭṭhānamaggena hoti. Ten' āha: *Sattānaṃ visuddhiyā* ti.

14. [56¹] *Sokapariddavānaṃ samatikkamāyā* ti sokassa ca paridevassa ca samatikkamāyā. Pahānāyā ti attho. Ayaṃ hi maggo bhāvito Santatimahāmattādīnaṃ viya sokasamatikkamāyā, Paṭācārādīnaṃ viya ca paridevasamatikkamāyā saṃvattati. Ten' āha: *Sokapariddavānaṃ samatikkamāyā* ti. Kiñ cāpi hi Santatimahāmatto,²

"Yaṃ pubbe taṃ visodhehi pacchā te mā' hu kiñcanaṃ
majjehe ce no gahessasi upasanto carissasi" ti (Sn. 949)
imaṃ gāthaṃ sutvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patto-
Paṭācārā,³

"Na santi puttā tāṇāya na pitā na pi bandhavā
antakenādhīpannassa n' atthi nātisu tāṇatā" ti

(Dh. 288)

imaṃ gāthaṃ sutvā sotāpattiphale paṭiṭṭhitā. Yasmā pana kāya-vedanā-citta-dhammesu kañci dhammaṃ anāmasitvā bhāvanā nāma n' atthi, tasmā te pi iminā va maggena sokaparideve samatikkantā ti veditabbā.

15. [56¹] *Dukkhadomassānaṃ atthaṅgamāyā*⁴ ti kāyika-

¹ C 1, C 2, C 4 nibbatta.

² Santatimahāmattavatthu, Dh. Aṭṭhakathā. iii. 78.

³ Paṭācāratttherivatthu, Dh. Aṭṭhakathā. ii. 260.

⁴ C 1 atthagamāyā ti.

dukkhassa ca cetasikadomanassassa cā ti imesaṇ dvinnāṇ atthaṅgamāya. Nirodhāyā ti attho. Ayaṇ hi maggo bhāvito Tissattherādīnaṇ viya dukkhassa, Sakkādīnaṇ viya ca domanassassa atthaṅgamāya saṇvattati.

16. Tatrāyaṇ atthadīpanā: Sāvattiyaṇ kira Tisso nāma kuṭumbiyaputto cattarisa hiraṇṇakoṭiyo pahāya pabbajitvā agāmake araṇṇe viharati. Tassa kaniṭṭhabhātu-bhariyā, gacchatha, naṇ jīvītā voropethā ti pañcasate core pesesi. Te gantvā therāṇ parivāretvā nisīdiṇsu. Thero āha: Kasmā āgat' attha upāsakā ti? 'Taṇ jīvītā voropessāmā' ti. 'Pāṭibhogaṇ me, upāsakā, gahetvā ajj' ekarattīṇ jīvitaṇ dethā' ti. 'Ko te, samaṇa, imasmiṇ ṭhāne pāṭibhogo bhavisati' ti? Thero mahantaṇ pāsānaṇ gahetvā dve ūratthīni bhinditvā, vaṭṭati, upāsakā, pāṭibhogo ti āha. Te apakka-mitvā caṅkamasise aggiṇ katvā nipajjiṇsu. Therassa vedanaṇ vikkhambhetvā sīlaṇ paccavekkhato parisuddhaṇ sīlaṇ nissāya pitipamojjaṇ uppajji. Tato anukkamena vipasanaṇ vadḍhento tiyāmarattīṇ samaṇadhammaṇ katvā aruṇuggamane arahattaṇ patto imaṇ udānaṇ udānesi:

Ubho pādāni bhinditvā saṇyamissāmi vo ahaṇ
aṭṭiyāmi harāyāmi sarāgamaraṇaṇ ahaṇ.

Evāhaṇ cintayitvāna yathābhūtaṇ vipassayiṇ
sampatte aruṇuggamhi arahattaṇ apāpunin ti.¹

17. Apare pi tiṇsa bhikkhu Bhagavato santike kammaṭṭhānaṇ gahetvā araṇṇavihāre vassaṇ upagantvā, āvuso, tiyāmarattīṇ samaṇadhammo va kātabbo, na aṇṇamaṇṇassa santikaṇ āgantabban ti vatvā vihariṇsu. Tesāṇ samaṇadhammaṇ katvā paccūsasamaṇaṇ pacalāyantaṇaṇ eko vyaggho āgantvā ekekaṇ bhikkhuṇ gahetvā gacchati. Na koci maṇ vyaggho gaṇhī ti vācam pi nicchāresi. Evaṇ pañcadasasu bhikkhusu khāditesu uposathadivase, itare, āvuso, kuhin ti pucchitvā ṇatvā ca idāni gahitena, gahito 'mhī ti vattabban ti vatvā vihariṇsu. Atha aṇṇataṇaṇ daharabhikkhuṇ puri-manayen' eva vyaggho gaṇhi. So, vyaggho bhante ti āha. Bhikkhu kattaradaṇḍe ca ukkādayo ca gahetvā, mocessāmā ti anubandhiṇsu. Vyaggho bhikkhūnaṇ agatipathaṇ² chin-

¹ See *Visu.* i. 48.

² C 1, C 2, C 4 agatiṇ.

nataṭaṭṭhānaṃ āruyha taṃ bhikkhuṃ pādaṅguṭṭhato paṭṭhāya khādituṃ ārabhi. Itare pi, idāni, sappurisa, amhehi katabbaṃ n' atthi, bhikkhūnaṃ viseso nāma evarūpe tṭhāne paññāyati ti āhaṃsu. So vyagghamukhe nipanno va taṃ vedanaṃ vikkhambhetvā vipassanaṃ vadḍhento yāva gopphakā khāditasamaye sotāpanno hutvā, yāva jaṇṇukā khāditasamaye sakadāgāmī, yāva nābhīyā khāditasamaye anāgāmī hutvā hadayarūpe akhādite yeva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā imaṃ udānaṃ udānesi:

Silavā vatasampanno paññavā susamāhito
muhuttaṃ pamādam anvāya vyagghen' oruddhamānaso
pañjarasmiṃ gahetvāna silāya upanītako.
Kāmaṃ khādatu maṃ vyaggho bhakkho kāyo acetano¹
paṭiladdhe kammaṭṭhānamhi maraṇaṃ hehiti² bhadda-
kan ti.

18. Aparo pi Pītamallatthero³ nāma gihikāle tīsu rajjesu paṭākaṃ gahetvā Tambapannidīpaṃ āgamma rājānaṃ disvā raññā katānuggaho ekadivasaṃ Kilanjakāsanasāladvārena gacchanto, "Rūpaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati" ti (S. iii. 33) Natumhākavaggaṃ sutvā cintesi: N' eva kira rūpaṃ attano, na vedanā ti. So taṃ yeva añkusaṃ katvā nikkhamitvā Mahāvihāraṃ gantvā pabbajjaṃ yācitvā pabbajito upasampanno dve Mātikā paṇṇaṃ katvā tiṇṣati bhikkhū gahetvā Gaggaravāliya⁴-aṅgaṇaṃ gantvā samaṇadhammaṃ akāsi. Pādesu avahantesu jaṇṇukehi caṅkamati. Tam enaṃ rattiṃ eko migaluddako migo ti maññamāno pahari. Satti vinivijjhितvā gatā. So taṃ sattiṃ harāpetvā pahāramukhāni tiṇavaṭṭhiyā pūrāpetvā pāsānapitṭhiyaṃ attānaṃ nisīdāpetvā okāsaṃ kārāpetvā vipassanaṃ vadḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā ukkāsitassaddena āgatānaṃ bhikkhūnaṃ vyākāritvā imaṃ udānaṃ udānesi:

¹ C 2 acintanaṃ.

² C 1 hohiti.

³ C 1, C 2, C 4 Pītimalla°. But *Tīkā*: "Pītavaṇṇāya paṭākāya paṭiharaṇato, mallayuddhacittakatāya ca Pītamallo. *Tīsu rajjesū* ti Paṇḍa-Cola-Gotṭharaṭṭhesu."

⁴ C 3 Gavaravāliya-.

Bhāsitaṃ Buddhasettḥassa sabbalokaggavādino
na tumhākaṃ idaṃ rūpaṃ taṃ jaheyyātha bhikkhavo.

“Aniccā vata saṅkhārā uppāḍavayadhammino
upajjivā nirujjhanti tesaṃ vūpasamo sukho” ti

(D. ii. 157).

Atha naṃ bhikkhū āhaṃsu: Sace bhante Sammāsambuddho
arogo abhavissa, addhā te samuddamatthakena hatthaṃ
pasāretvā sīsaṃ parāmaseyyā ti.

Evaṃ tāva ayaṃ maggo Tissattherādīnaṃ viya dukkhassa
atthaṅgamāya saṃvattati.

19. Sakko¹ pana devānam indo attano pañcavidhaṃ pub-
banimittaṃ disvā maraṇabhayasantaṃ jito domassajāto Bha-
gavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi. So pañhavissaj-
janāvasāne asītisahassāhi devatāhi saddhiṃ sotāpattiphale
patiṭṭhāsi. Sā c’ assa upapatti puna pakatikā va ahosi.

20. Subrahmā pi devaputto accharāsahassaparivuto sagga-
sampattiṃ anubhoti. Tattha pañcasatā accharā rukkhato
pupphāni ocinantiyo va cavitvā niraye uppannā. So, kiṃ
imā cirāyanti ti upadhārento tāsaṃ niraye nibbattabhāvaṃ
disvā, kittakaṃ nu kho mama āyū ti upaparikkhanto attano
pi āyuparikkhayaṃ veditvā, tatth’ eva niraye nibbattanabhā-
vaṃ disvā bhīto ativiya domassajāto hutvā, imaṃ me domanas-
saṃ Satthā viñessati, na añño ti avasesā pañcasatā accharāyo
gahetvā Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi:

“Niccaṃ uttaram idaṃ cittaṃ niccaṃ ubbiggaṃ idaṃ mano
anuppannesu kicchesu² atho uppatitesu ca

sace atthi anutrāsaṃ tam me akkhāhi pucchito” ti

(S. i. 53).

Tato naṃ Bhagavā āha:

Nāññatra bojja³ tapasā nāññatra indriyaṃ varā
nāññatra sabbanissaggā sotthiṃ passāmi paṇinan” ti

(S. i. 54).

¹ See Sakkapañhasutta, D. ii. 263–89; especially the follow-
ing gāthā:—

“Idh’ eva tiṭṭhamānassa devabhūtassa me sato
punarāyu ca me laddho evaṃ jānāhi mārīsā” ti (p. 285).

² C 1, C 2, C 4 kiccesu.

³ C 1, C 2 bojjaṅgatapasā.

So desanāpariyosāne pañcahi accharāsatehi saddhiṃ sotā-patti-phale patitṭhāya taṃ sampattiṃ thāvaraṃ katvā deva-lokam eva agamāsi ti.

Evam ayaṃ maggo bhāvito Sakkādīnaṃ viya domanassassa atthaṅgamāya saṃvattati ti veditabbo.

21. [56²] *Ñāyassa adhigamāyā* ti, ñāyo vuccati ariyo atthaṅgiko maggo; tassa adhigamāya. Pattiyaṃ ti vuttaṃ hoti. Ayaṃ hi pubbabhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttaramaggassa adhigamāya saṃvattati. Ten' āha: *Ñāyassa adhigamāyā* ti. *Nibbānassa sacchikiriyaṃ* ti taṇhāvānavirahitattā nibbānaṃ ti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyaṃ. Attapaccakkhatāyaṃ ti vuttaṃ hoti. Ayaṃ hi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyaṃ sādheti. Ten' āha: *Nibbānassa sacchikiriyaṃ* ti.

22. Tattha kiṃ cāpi, *sattānaṃ visuddhiyā* ti vutte sokasamatikkamādinī atthato siddhān' eva honti; ṭhapetvā pana sāsana-yuttikovidā aññesaṃ na pākāṇi. Na ca Bhagavā paṭhamaṃ sāsana-yuttikovidāṃ janaṃ¹ katvā pacchā dhammaṃ deseti, tena tena suttena taṃ taṃ atthaṃ ñāpeti. Tasmā idha yaṃ yaṃ atthaṃ ekāyaṇamaggo sādheti, taṃ taṃ pākāṇaṃ katvā dassento, *sokapariddavānaṃ samatikkamāyā* ti ādim āha. Yasmā vā yā sattānaṃ visuddhi ekāyaṇamaggena saṃvattati, sā sokapariddavānaṃ samatikkamena hoti; sokapariddavānaṃ samatikkamo dukkha-domanassānaṃ atthaṅgamena; dukkha-domanassānaṃ atthaṅgamo ñāyassa adhigamena; ñāyassa adhigamo nibbānassa sacchikiriyaṃ; tasmā imaṃ pi kamaṃ dassento, *sattānaṃ visuddhiyā* ti vatvā, *sokapariddavānaṃ samatikkamāyā* ti ādim āha.

23. Api ca vaṇṇabhaṇaṇam etaṃ ekāyaṇamaggassa. Yath' eva hi Bhagavā, "Dhammaṃ, vo, bhikkhave, desissāmi,² ādikalyāṇaṃ majjhakalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevala-paripunṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāśessāmi, yadidaṃ cha chakkāni" ti (M. iii. 280) chachakkadesanāya atṭhaḥhi paḍeḥhi vaṇṇaṃ abhāsi. Yathā ca ariya-vaṇṣadesanāya, "Cattāro 'me, bhikkhave, ariya-vaṇṣā, aggaññā rattaññā vaṇṣaññā porāṇā asaṅkiṇṇā asaṅkiṇṇapubbā,

¹ C 2 va naṃ; C 4 ca naṃ.

² C 3 desessāmi.

na sañkiyanti, na sañkiyissanti, appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi” ti (A. ii. 27) navahi padehi vaṇṇaṇ abhāsi. Evaṇ imassa pi ekāyanamaggassa sattānaṇ visuddhi-ādihi sattahi padehi vaṇṇaṇ abhāsi. Kasmā iti ce? Tesāṇ bhikkhūnaṇ ussāhajananatthaṇ. Vaṇṇabhāsanāṇ hi sutvā te bhikkhū, ayaṇ kira maggo hadayasantāpabhūtaṇ sokaṇ, vācāvippalāpabhūtaṇ paridevaṇ, kāyika-asātabhūtaṇ dukhaṇ, cetasika-asātabhūtaṇ domanassan ti cattāro upaddave harati; visuddhiṇ, ñāyaṇ, nibbānan ti tayo visese āvahatī ti ussāhajātā imaṇ dhammadesanaṇ uggahetabbaṇ pariyāpunitabbaṇ dhāretabbaṇ vācetaṇ, imaṇ ca maggaṇ bhāvetabbaṇ maññissanti. Iti tesāṇ bhikkhūnaṇ ussāhajananatthaṇ vaṇṇaṇ abhāsi.

24. Kambalavāṇijādayo kambalādīnaṇ vaṇṇaṇ viya. Yathā hi satasahassagghanaka-paṇḍukambala-vāṇijena, kambalaṇ gaṇhatha, kambalaṇ gaṇhathā ti ugghositaṇ pi, asuka-kambalo ti na tāva manussā jānanti. Kesakambala-vāla-kambalādayo pi hi¹ duggandhā kharasamphassā kambalā tv’ eva vuccanti. Yadā pana tena, Gandhārako rattakambalo sukhumo ujjalo sukhasamphasso ti ugghositaṇ hoti, tadā ye pahonti te gaṇhanti, ye nappahonti te pi dassanakāmā honti. Evam eva, *ekāyano ayaṇ, bhikkhave, maggo* ti vutte pi, asukamaggo ti na tāva pākaṭo hoti. Nānappakārakā hi aniyyānamaggā pi maggā tv’ eva vuccanti. *Sattānaṇ visuddhiyā* ti ādimhi pana vutte, ayaṇ kira maggo cattāro upaddave harati, tayo visese āvahatī ti ussāhajātā imaṇ desanaṇ uggahetabbaṇ pariyāpunitabbaṇ dhāretabbaṇ vācetaṇ, imaṇ ca maggaṇ bhāvetabbaṇ maññissanti ti vaṇṇaṇ bhāsanto, *sattānaṇ visuddhiyā* ti ādim āha. Yathā ca satasahassagghanakapaṇḍukambalavāṇijūpamā, evaṇ rattajambūnadasuvaṇṇa-udakappasāḍakamaniratana-suvisuddhamuttāmaniratana-Romakapavālādi-vāṇijūpamāyo p’ ettha āharitabbā.

25. [56³] *Yadādan* ti nipāto. Ye ime ti ayam assa attho. *Cattāro* ti gaṇanaparicchedo. Tena na tato heṭṭhā, na uddhan ti satipaṭṭhānamaggaparicchedaṇ dīpeti. *Satipaṭṭhānā* ti, tayo satipaṭṭhānā: satigocaro pi, tidhā paṭipannesu sāva-

¹ C 1, C 2, C 4 omīti hi.

kesu satthuno paṭighānunanayavītivattatā pi, sati pi. “Catunnaṇ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṇ samudayaṇ ca atthaṇgamaṇ ca desissāmi;¹ tan suṇātha—pe—Ko ca, bhikkhave, kāyassa samudayo? Āhārasamudayā kāyasamudayo” ti (S. v. 184) ādisu hi satigocarō satipaṭṭhānan ti vuccati. Tathā, “Kāyo upaṭṭhānaṇ no sati, sati upaṭṭhānaṇ c’ eva sati cā” ti (Ps. ii. 232) ādisu. Tass’ attho: Patiṭṭhāti² asmin ti paṭṭhānaṇ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṇ satipaṭṭhānaṇ. Padhānaṭṭhānaṇ³ ti vā paṭṭhānaṇ. Satiyā paṭṭhānaṇ satipaṭṭhānaṇ, hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya. “Tayo satipaṭṭhānā, yad ariyo sevati, yad ariyo sevamāno satthā gaṇam anusāsītum arahatī” ti (M. iii. 216; 221) ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunanayavītivattatā satipaṭṭhānan ti vuttaṇ. Tass’ attho: Paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṇ. Pavattayitabbato ti attho. Kena paṭṭhapetabbato ti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṇ satipaṭṭhānan ti. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulikatā satta bojjhaṇge paripūrentī” ti (S. v. 329) ādisu pana sati yeva satipaṭṭhānan ti vuccati. Tass’ attho: Patiṭṭhāti² ti paṭṭhānaṇ. Upaṭṭhāti, okkhanditvā⁴ pakkhanditvā pavattatī ti attho. Sati yeva satipaṭṭhānaṇ. Atha vā, saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṇ. Iti sati ca sā paṭṭhānaṇ cā ti pi satipaṭṭhānaṇ. Idam idha adhippetāṇ.

26. Yadi evaṇ, kasmā *satipaṭṭhānā* ti bahuvacanaṇ? Satibahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā tā satiyo. ‘Atha maggo ti kasmā ekavacanaṇ? Maggaṭṭhena ekattā. Catasso pi hi etā satiyo maggaṭṭhena ekattaṇ gacchanti. Vuttaṇ h’ etaṇ.⁵ “Maggo ti ken’ aṭṭhena maggo? Nibbānagamaṇaṭṭhena, nibbānaṭṭhikehi maggaṇīyaṭṭhena cā” ti (heṭṭhā § 13). Catasso pi c’ etā aparabhāgo kāyādisu ārammaṇesu kiccaṇ sādhayamānā nibbānaṇ gacchanti, ādito paṭṭhāya ca nibbānaṭṭhikehi maggiyaṇtī ti tasmā catasso pi eko maggo ti vuc-

¹ C 3, C 4 desessāmi.

² C 3 Patiṭṭhāti.

³ C 3 Padhānaṇ ṭhānan ti.

⁴ C 1, C 2, C 4 okkanditvā; *Ṭīkā*: okkantitvā.

⁵ *Ṭīkā*: “Attanā va pubbe vuttaṇ paccāharati, vuttaṇ h’ etaṇ ti.”

canti. Evañ ca sati vacanānusandhinā sānusandhikā va desanā hoti. “Mārasenappamaddanaṃ vo, bhikkhave, maggaṃ desissāmi;¹ taṃ suṇātha—pe—Katamo ca, bhikkhave, Mārasenappamaddano maggo? Yadidaṃ satta bojjhaṅgā” ti (S. v. 99) ādisu viya. Yathā Mārasenappamaddano ti ca satta bojjhaṅgā ti ca atthato ekaṃ, byañjanam eva nānaṃ; evaṃ ekāyanamaggo ti ca cattāro satipaṭṭhānā ti ca atthato ekaṃ, byañjanam ev’ ettha² nānaṃ. Tasmā maggaṭṭhena ekattā ekavacanaṃ, ārammaṇabhedenā satibahulattā bahu-vacanaṃ veditabbaṃ.

27. Kasmā pana Bhagavatā cattāro va satipaṭṭhānā vuttā, anūnā anadhikā ti? Veneyyāhitattā. Taṇhācarita-ditṭhi-carita-samathayānika-vipassanāyānikesu hi manda-tikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu mandassa taṇhācaritassa olārikaṃ kāyānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṃ vedanānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ. Ditṭhi-caritassa pi³ mandassa nātippabhedagataṃ cittānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa olārikārammaṇe asaṇṭṭhaṇato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassa pi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṃ tatiyaṃ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṃ catutthaṃ. Iti cattāro va vuttā anūnā anadhikā ti.

28. Subha - sukha - nicca - attabhāva vipallāsappahānatthaṃ vā. Kāyo hi asubho. Tattha ca subhavi-pallāsavi-pallatthā sattā. Tesāṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Sukhaṃ, niccaṃ, attā ti gahitesu pi ca vedanādisu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā. Tesu ca sukha-nicca-attavi-pallāsa-vipallatthā sattā. Tesāṃ tattha dukkhādibhāvadassanena tesāṃ vipallāsānaṃ pahānatthaṃ sesāni tīṇi vuttāni ti. Evaṃ subha-sukha-nicca-attabhāva vipallāsappahānatthaṃ vā cattāro va vuttā anūnā anadhikā ti veditabbā.

29. Na kevalaṃ ca vipallāsappahānattham eva, caturogha-

¹ C 3 desessāmi.

² C 3 omits ettha.

³ C 1, C 2, C 4 hi.

yogāsaṇḍa-gaṇḍa-upādāna-āgatippahānattham pi catubbi-dhāhārapariññatthañ ca cattāro va vuttā ti¹ veditabbā ti. Ayañ tāva pakaraṇanayo.

30. Aṭṭhakathāyañ pana, saraṇavasena c' eva ekattha samo-saraṇavasena ca ekam eva satipaṭṭhānañ ārammaṇavasena cattāro ti etad eva vuttañ. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakabhaṇḍaṇ² gahetvā pācīnadvārena nagaram eva pavisanti. Dakkhiṇato . . . Pacchimoto . . . Uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakabhaṇḍaṇ² gahetvā uttaradvārena nagaram eva pavisanti. Evañ-sampadam idaṇ veditabbañ. Nagarañ viya hi nibbānañ. Nagaradvārañ viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo. Pācīnadisādayo viya kāyādayo. Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakabhaṇḍaṇ² gahetvā pācīnadvārena nagaram eva pavisanti, evaṇ kāyānupassanāmukhena āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanañ bhāvetvā kāyānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekañ nibbānam eva osaranti. Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇadisāya uṭṭhānakabhaṇḍaṇ² gahetvā dakkhiṇadvārena nagaram eva pavisanti, evaṇ vedanānupassanāmukhena āgacchantā navavidhena vedanānupassanañ bhāvetvā vedanānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekañ nibbānam eva osaranti. Yathā pacchimoto āgacchantā pacchimidisāya uṭṭhānakabhaṇḍaṇ gahetvā pacchimadvārena nagaram eva pavisanti, evaṇ cittānupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittānupassanañ bhāvetvā cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekañ nibbānam eva osaranti. Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakabhaṇḍaṇ gahetvā uttaradvārena nagaram eva pavisanti, evaṇ dhammānupassanāmukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanañ bhāvetvā dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekañ nibbānam eva osaranti ti. Evañ saraṇavasena c' eva ekattha samosaraṇavasena ca ekam eva satipaṭṭhānañ ārammaṇavasena cattāro ti vuttā ti veditabbā.

¹ C 2 omits ti veditabbā ti.

² C 1, C 2, C 4 uṭṭhāyanaka°.

31. [56³] *Katame cattāro* ti kathetukamyatā pucchā. *Idhū* ti imasmiṇ sāsane. *Bhikkhave* ti dhammappaṭiggāhaka-puggalālapanam etaṇ. *Bhikkhū* ti paṭipattisampādaka-puggalanidassanam etaṇ. Aññe pi vā devamanussā¹ paṭipattiṇ sampādentī yeva, seṭṭhattā pana, paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato ca, *bhikkhū* ti āha. Bhagavato hi anusāsaniṇ paṭicchantesu bhikkhū seṭṭhā, sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvato. Tasmā seṭṭhattā *bhikkhū* ti āha. Tasmiṇ gahite pana sesā gahitā va honti, rājagahaṇādisu rājagahaṇe na sesaparīsā viya. Yo ca² imaṇ paṭipattiṇ patipajjati, so bhikkhu nāma hoti ti paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato pi *bhikkhū* ti āha. Paṭipannako devo vā hotu, manusso vā, bhikkhū ti saṅkhaṇ gacchati yeva. Yath' āha:

“Alaṅkato ce pi samaṇ careyya
santo danto niyato brahmacārī,
sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṇ
so brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū ” ti

(Dh. 142).

32. [56⁴] *Kāye* ti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṇ³ kesādīnaṇ ca dhammānaṇ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyo ti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena evaṇ kucchitānaṇ āyaṭṭhena. Kucchitānaṇ hi paramajegucchānaṇ so āyo ti pi kāyo. Āyo ti uppattideso. Tatrāyaṇ vacanattho: Āyanti tato ti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṇ āyo ti kāyo.

33. [56⁴] *Kāyānupassī* ti kāyaṇ anupassanasīlo; kāyaṇ vā anupassamāno. *Kāye* ti ca vatvā puna *kāyānupassī* ti dutiyaṇ kāyagahaṇaṇ asammissato vavatthānaghanavinibbhogaḍidassanatthaṇ katan ti veditabbaṇ. Tena kāye na vedanānupassī, na cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassī yevā ti kāyasaṅkhāte vatthusmiṇ kāyānupassanākārass' eva dassanena asammissato vavatthānaṇ dassitaṇ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccāṅgavinimmutta-ekadhammānupassī, na pi kesalomādivinimmutta-itthipurisānupassī, yo pi c' ettha kesalomādiko bhūtūpādāya-samūhasaṅkhāto

¹ C 1, C 2, C 4 devā manussā.

² C 3 omits ca.

³ C 2 aṅgapaccangādīnaṇ.

kāyo, tattha pi na bhūtūpādāya-vinimmutta-ekadhammā-nupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅga-samūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādi-samūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhujako, rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtūpādāyasamūhānupassī yevā ti nānappakārato samūhavasen' eva kāya-saṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na h' ettha yathāvuttasamūhavinimmutto kāyo vā itthi vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati. Yathāvuttadhammasamūhamatte yeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṇ karonti. Ten' āhu Porāṇā:

“Yaṇ passati na taṇ diṭṭhaṇ yaṇ diṭṭhaṇ taṇ na passati, apassaṇ bajjhate mūlho bajjhamāno na muccati” ti.

34. Ghanavinibbhogādidassanattān ti vutta-ādisaddena c' ettha ayam pi attho veditabbo: Ayaṇ hi etasmiṇ kāye kāyānupassī yeva, nāññadhammānupassī. Kiṇ vuttaṇ hoti? Yathā anudakabhūtāya pi marīciyā udakānupassino honti, na evaṇ anicca-dukkhānatta-asubhabhūte yeva imasmiṇ kāye nicca-sukha-atta-subhabhāvānupassī, atha kho kāyānupassī. Anicca-dukkhānatta-asubhākāra-samūhānupassī yevā ti vuttaṇ hoti. Atha vā, yvāyaṇ parato, “Idha, bhikkhave, bhikkhu araṇṇagato vā—pe—So sato va assasati” ti ādinā nayena assāsapassāsādi cuṇṇakajāta-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca, “Idh' ekacco paṭhavikāyaṇ aniccatō anupassati, apokāyaṇ . . . tejokāyaṇ . . . vāyokāyaṇ . . . kesakāyaṇ . . . lomakāyaṇ . . . chavikāyaṇ . . . cammakāyaṇ . . . maṇsakāyaṇ . . . ruhirakāyaṇ . . . nahārukāyaṇ . . . aṭṭhikāyaṇ . . . aṭṭhimiṇjakāyaṇ” ti (Ps. ii. 232) Paṭisambhidāyaṇ kāyo vutto, tassa¹ sabbassa imasmiṇ yeva kāye anupassanto kāye kāyānupassī ti evam pi attho daṭṭhabbo. Atha vā, kāye ahan ti vā maman ti vā evaṇ gahetabbassa kassaci ananupassanato tassa tass' eva pana kesalomādikassa nānādharmasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhātakāyānupassī ti evam attho daṭṭhabbo.

35. Api ca imasmiṇ kāye, “Aniccatō anupassati, no niccatō”

¹ C 2, C 4 tattha sabbattha.

ti (Ps. ii. 232) ādinā anukkamena Paṭisambhidāyaṇ āgatana-
yassa sabbass' eva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṇ-
khātassa kāyassānupassanato pi kāye kāyānupassī ti evam pi
attho daṭṭhabbo. Tathā hi ayaṇ kāye kāyānupassanāpaṭi-
padaṇ paṭipanno bhikkhu imaṇ kāyaṇ aniccānupassanādināṇ
sattannaṇ anupassanānaṇ vasena, “Aniccato anupassati,
no niccato; dukkhato anupassati, no sukhato; anattato
anupassati, no attato; nibbindati, no nandati; virajjati, no
rajjati; nirodheti, no samudeti; paṭinissajati, no ādiyati”
(Ps. ii. 232). So taṇ, “Aniccato anupassanto nikkasaññaṇ
pajahati. Dukkato anupassanto sukhasaññaṇ pajahati.
Anattato anupassanto attasaññaṇ pajahati. Nibbindanto
nandiṇ pajahati. Virajjanto rāgaṇ pajahati. Nirodhento
samudayaṇ pajahati. Paṭinissajanto ādānaṇ pajahati” ti
(Ps. ii. 232) veditabbo.

36. [56⁴] *Viharaṭī* ti iriyati. *Ātāpī* ti, tīsu bhavesu kilese
ātapatī ti ātāpo. Viriyass' etaṇ nāmaṇ. Ātāpo assa atthī
ti ātāpī. *Sampajāno* ti sampajaññaṇsaṇkhātena ñāṇena saman-
nāgato. *Satimā* ti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato.
Ayaṇ pana yasmā satiyā ārammaṇaṇ parigahetvā paññāya
anupassati; na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi;
ten' ev' āha: “Satiñ ca khvāhaṇ, bhikkhave, sabbatthikaṇ
vadāmī” ti (S. v. 115); tasmā ettha, *kāye kāyānupassī*
viharaṭī ti ettāvataṇ kāyānupassanā-satipaṭṭhāna-kammaṭṭhā-
naṇ vuttaṇ hoti; atha yasmā anātāpino antosaṇkhepo
antarāyakaro hoti; asampajāno upāyapariggahe anupāya-
parivajjane ca muyhati;¹ muṭṭhassati upāyāpariccāge anu-
pāyāpariggahe ca asamattho hoti; ten' assa taṇ kammaṭ-
ṭhānaṇ na sampajjati; tasmā yesaṇ dhammānaṇ ānubhā-
vena taṇ sampajjati, tesāṇ dassanattaṇ, *ātāpī sampajāno*
satimā ti idaṇ vuttan ti veditabbaṇ.

37. [56⁵] Iti kāyānupassanāsatiipaṭṭhānaṇ, sampayogañ-
gañ² c' assa dassetvā, idāni pahānañgaṇ dassetuṇ, *vineyya loke*
abhijjhādomanassan ti vuttaṇ. Tattha *vineyyā* ti tadañ-
gavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. *Loke*

¹ C 1, C 2, C 4 omī muyhati.

² C 1, C 2, C 4 sampayogañ.

ti tasmiṇ yeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanatṭhena loko ti adhippeto. Yasmā pan' assa na kāyamatte yeva abhijjhādomassaṇ pahiyati, vedanādisu pi pahiyati yeva, tasmā, "Pañca pi upādānakkhandhā loko" ti (Vbh. 195) Vibhaṅge vuttaṇ. Lokasañkhātattā vā tesāṇ dhammānaṇ atthuddhāraṇanayen' etaṇ vuttaṇ. Yaṇ pan' āha: "Tattha katamo loko? Sv' eva kāyo loko" ti (Vbh. 195) ayam ettha attho. Tasmiṇ loka abhijjhādomassaṇ vineyyā ti evaṇ sambandho daṭṭhabbo. Yasmā pan' ettha abhijjhāgahaṇena kāmaccando, domanassagahaṇena vyāpādo saṅgahaṇ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpanna-balavadhammadvaya-dassanena nīvaraṇappahānaṇ vuttaṇ hoti ti veditabbaṇ.

38. Visesena c' ettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa; abhijjhāvinayena kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā; abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṇ subhasukhabhāvādīnaṇ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṇ asubhāsukhabhāvādīnaṇ apanayanassa ca pahānaṇ vuttaṇ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dipitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadidaṇ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepa-bhūtāpanayanavirahito ca hoti Anurodhavirodhavippamutto c' esa aratiratisaho abhūtaṇ apakkipanto bhūtaṇ ca anapanento yogasamattho hoti ti.

39. Aparo nayo: *Kāye kayānupassī* ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṇ vuttaṇ. *Viharati* ti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṇ. *Ātāpi* ti ādisu ātāpena sammappadhānaṇ; satisampajaññaṇena sabbatthakakammaṭṭhānaṇ, kammaṭṭhānapariharaṇūpayo vā; satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho; sampajaññaṇena vipassanā; abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṇ vuttaṇ ti veditabbaṇ. Vibhaṅge pana, "Anupassati ti, tattha katamā anupassanā? Yā paññā, pajānanā—pe—sammādiṭṭhi, ayaṇ vuccati anupassanā. Imāya anupassanāya upeto hoti, samupeto, upāgato samupāgato upapanno samupapanno¹ samannāgato, tena vuccati anupassī ti. Viharati

¹ C 3 sampanno.

ti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati viharatī ti. Ātāpī ti, tattha katamaṇ ātappaṇ? Yo cetasiko viriyārambho—pe—sammāvāyāmo, idaṇ vuccati ātappaṇ. Iminā ātappena upeto hoti—pe—samannāgato, tena vuccati ātāpī ti. Sampaajāno ti, tattha katamaṇ sampaajāññaṇ? Yā paññā pajānanā—pe—sammādiṭṭhi, idaṇ vuccati sampaajāññaṇ. Iminā sampaajāññena upeto hoti—pe—samannāgato, tena vuccati sampaajāno ti. Satimā ti, tattha katamā sati? Yā sati anussati—pe—sammāsati, ayaṇ vuccati sati. Imāya satiyā upeto hoti—pe—samannāgato, tena vuccati satimā ti. Vineyya loke abhijjhādomanassan ti, tattha katamo loko? Sv' eva kāyo loko, pañca pi upādānakkhandhā loko, ayaṇ vuccati loko. Tattha katamā abhijjhā? Yo rāgo sārāgo anunayo anurodho nandi nandirāgo, cittassa sārāgo, ayaṇ vuccati abhijjhā. Tattha katamaṇ domanassan? Yaṇ cetasikaṇ asātaṇ cetasikaṇ dukkhaṇ . . . cetosamphassajā asātā dukkhā vedanā, idaṇ vuccati domanassan. Iti ayaṇ ca abhijjhā, idaṇ ca domanassan imamhi loke vinītā honti, paṭivinītā, santā samitā vūpasantā atthaṇṅgatā abbatthaṇṅgatā appitā byappitā sositā visositā vyantikatā, tena vuccati vineyya loke abhijjhādomanassan" ti (Vbh. 194–5) evam etesaṇ padānaṇ attho vutto. Tena saha ayaṇ atthakathānayo yathā saṇsandati, evaṇ veditabbo.

Ayaṇ tāva kāyānupassanāsati patthānuddesassa atthavaṇṇanā.

40. [56^b] Idāni, *vedanāsu . . . citte . . . dhammesu dhammānupassī viharati—pe—vineyya loke abhijjhādomanassan* ti ettha *vedanāsu vedanānupassī* ti evam ādisu vedanādīnaṇ puna vacane payojanaṇ kāyānupassanāyaṇ vuttanayen' eva veditabbaṇ. *Vedanāsu vedanānupassī, citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassī* ti ettha pana *vedanā* ti tisso vedanā. Tā ca lokiyā yeva. *Cittam* pi lokiyaṇ. Tathā *dhammā*. Tesan vibhāgo niddesavāre pākaṭo bhavissati. Kevalaṇ pan' idha yathā vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto vedanāsu vedanānupassī ti veditabbo. *Essa nayo cittadhammesu.*

41. Kathaṇ ca vedanā anupassitabbā ti? Sukhā tāva

vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yath' āha:

“Yo sukhaṇ dukkhato adda dukkham addakkhi sallato
adukkhamasukhaṇ santaṇ addakkhi naṇ aniccato
sa ve sammaddaso bhikkhu upasanto¹ carissatī” ti
(S. iv. 207).

Sabbā eva c' etā dukkhā ti pi anupassitabbā. Vuttaṇ h' etaṇ:
“Yaṇ kiñci vedayitaṇ, taṇ sabbaṇ dukkhasmin ti vadamī”
ti ().² Sukhā dukkhato pi ca anupassitabbā. Yath'
āha: “Sukhā . . . vedanā t̥hitisukhā vipariṇāmadukkhā”
ti (M. i. 303) sabbaṇ vitthāretabbaṇ. Api ca, aniccādi-sattā-
nupassanāvasenāpi anupassitabbā. Sesaṇ niddesavāre yeva
pākaṭaṇ bhavissati. Cittadhammesu pi cittaṇ tāva āram-
maṇādhipati-sahajata-bhūmi-kamma-vipāka-kiriyādi-nānatta-
bhedānaṇ aniccādinaṇ anupassanānaṇ niddesavāre āgāta-
sarāgādibhedānaṇ ca vasena anupassitabbaṇ. Dhammā sa-
lakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇānaṇ suññatadhammassa aniccādi-
sattānupassanānaṇ, niddesavāre āgatasantāsantādi-bhedānaṇ
ca vasena anupassitabbā. Sesaṇ vuttanayam eva.

42. Kāmaṇ c' ettha, yassa kāyasaṅkhāte loka abhiijhā-
damanassaṇ pahīnaṇ, tassa vedanādi-lokesu pi taṇ pahīnam
eva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhaṇika-satipaṭ-
ṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttaṇ. Yato vā ekat-
tha pahīnaṇ sesesu pi pahīnaṇ hoti, ten' ev' assa tattha
pahānadassanattam pi evaṇ³ vuttan ti veditabbaṇ.

Uddesavārakathā niṭṭhitā.

43. [56¹¹] Idāni seyyathā pi nāma cheko vilivakārako
thūlakilañja-saṇhakilañja-caṅgoṭaka-peḷā-putādini upakara-
ṇāni kattukāmo ekaṇ mahāveṇuṇ labhitvā catudhā bhinditvā
tato ekekaṇ veṇukhaṇḍaṇ gahetvā phāletvā taṇ taṇ upakara-
ṇaṇ kareyya. Evam eva Bhagavā satipaṭṭhānadesanāya
sattānaṇ anekappakāra-visesādhigamaṇ kattukāmo ekam eva
sammāsatin, “Cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro ? Idha,
bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī” ti ādinā nayena

¹ The S. text : pariṇānāti vedanā.

² See S. ii. 53 and iv. 216-17.

³ C 2, C 4 etaṇ.

ārammaṇavasena catudhā bhinditvā, tato ekekaṇ satipaṭṭhānaṇ gahe tvā vibhajanto, *kathaṇ ca, bhikkhave* ti ādinā nayena niddesavāraṇ vattum āraddho. Tattha *kathaṇ ca* ti ādi vitthāretukamyatā pucchā. Ayaṇ pan' ettha saṅkhepo: Bhikkhave, kena ca pakārena bhikkhu kāye kāyānupassī viharatī ti? Esa nayo sabbapucchāvāresu.

44. [56¹²] *Idha, bhikkhave, bhikkhū* ti, bhikkhave, imasmiṇ sāsane bhikkhu. Ayaṇ h' ettha idhasaddo sabbappakāra-kāyānupassanā-nibbattāssa puggalassa sannissayabhūta-sāsanaparidīpano, aññasāsanaassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttaṇ h' etaṇ: "Idha, bhikkhave, samaṇo—pe—suññā parappavādā samaṇehi aññe" ti (A. ii. 238). Tena vuttaṇ: Imasmiṇ sāsane bhikkhū ti.

45. [56¹²] *Araññagato vā—pe—suññāgāragato vā* ti idam assa satipaṭṭhānabhāvanānurūpa-senāsanapariggaha-paridīpanaṇ. Imassa hi bhikkhuno dīgharattaṇ rūpādisu ārammaṇesu anuvisaṭaṇ cittaṇ kammaṭṭhānavithiṇ otaritūṇ na icchati kūṭagonaratho viya uppatham eva dhāvati. Tasmā, seyyathā pi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbaṇ khiraṇ pivitvā vadḍhita-kūṭavacchaṇ dametukāmo dhenuto apantevā ekamante mahantaṇ thambhaṇ nikhanitvā tattha yottena bandheyya. Ath' assa so vaccho ito c' ito ca vipphanditvā palāyitūṇ asakkonto tam eva thambhaṇ upanisiḍeyya vā upanipajjeyya vā. Evam eva iminā pi bhikkhunā dīgharattaṇ rūpārammaṇādi-rasapāna-vadḍhitaṇ duṭṭhacittaṇ dametukāmena rūpādi-ārammaṇato apantevā araṇñaṇ vā rukkhamaṇa-thambhe satiyottena bandhitabbaṇ. Evam assa taṇ cittaṇ ito c' ito ca vipphanditvā pi aciṇṇārammaṇaṇ alabhamānaṇ satiyottaṇ chinditvā palāyitūṇ asakkontaṇ tam ev' ārammaṇaṇ upacārappanāvasena upanisiḍati c' eva upanipajjati ca. Ten' āhu Porānā:

"Yathā thambhe nibandheyya vacchaṇ dammaṇ naro idha

bandheyy' evaṇ sakaṇ cittaṇ satiy' ārammaṇe dalhaṇ" ti. Evam ass' etaṇ senāsanaṇ bhāvanānurūpaṇ hoti. Tena vuttaṇ: Idam assa satipaṭṭhānabhāvanānurūpa-senāsanapariggaha-paridīpanan ti.

46. Api ca, yasmā idaṃ kāyānupassanāya¹ muddhabhūtaṃ sabba - Buddha - Paccekabuddha - sāvakānaṃ viśesādhigama-dīṭṭhadhammasukhavihāra - padaṭṭhānaṃ ānāpānasatikammaṭṭhānaṃ itthipurisa-hatthi-assādisaddasamākulāṃ gāmantāṃ apariccajitvā na sukaṃ sampādetuṃ, saddakaṇṭakattā jhānassa; agāmake pana araṇṇe sukaṃ yogāvacaraṇa idaṃ kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā ānāpāna-catutthajjhānaṃ nibbattetvā tad eva jhānaṃ pādaṃ katvā saṅkhāre sammasitvā aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ; tasmā 'ssa anurūpaṃ senāsanaṃ dassento Bhagavā, *araṇṇagato vā* ti ādim āha. Vatthuvijjācariyo viya hi Bhagavā. So, yathā vatthuvijjācariyo nagarabhūmiṃ passitvā suṭṭhu upaparikkhitvā ettha nagaraṃ mapethā ti upadisati, sotthinā va nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāraṃ labhati; evam eva yogāvacarassa anurūpaṃ senāsanaṃ upaparikkhitvā ettha kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitabban ti upadisati. Tato tattha kammaṭṭhānam anuyuñjantena yoginā anukkamena arahatte patte, Sammāsambuddho vata Bhagavā ti mahantaṃ sakkāraṃ labhati.

47. Ayaṃ pana bhikkhu dīpisadiso ti vuccati. Yathā hi mahādīpirājā araṇṇe tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya niliyitvā vanamahisa-gokaṇṇa-sūkarādayo mige gaṇhati. Evam eva ayaṃ araṇṇādisu kammaṭṭhānaṃ anuyuñjanto bhikkhu yathākkamena cattāro magge c' eva ariyaphalāni ca gaṇhati. Ten' āhu Porāṇā:

“Yathā hi dīpiko nāma niliyitvā gaṇhatī mige
tath' evāyaṃ Buddhaputto yuttayogo vipassako
araṇṇaṃ pavisitvāna gaṇhati phalaṃ uttaman” ti.

Ten' assa parakkamajavayoggabhūmiṃ araṇṇasenāsanaṃ dassento Bhagavā, *araṇṇagato vā* ti ādim āha. Ito paraṃ imasmiṃ tāva ānāpānapabbe yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ Visuddhimagge² vuttam eva.

48. Tassa pana imesaṃ, *dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmi ti pajānāti*—pe—*passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmi ti sikkhatī* ti evaṃ vuttānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena sikkhato

¹ C 2, C 4 kāyānupassanā-samiddhibhūtaṃ.

² Visu. 270-93.

assāsapassāsa-nimitte cattāri jhānāni uppajjanti. So jhānā vuṭṭhahitvā assāsapassāse vā parigaṇhati, jhānaṅgāni vā.

49. Tattha assāsapassāsakammiko, assāsapassāsā kinnis-sitā, vatthunissitā, vatthu nāma karajakāyo, karajakāyo nāma cattāri mahābhūtāni, upādārūpaṇi cā ti evaṇ rūpaṇ parigaṇhati. Tato tadārammaṇe phassapañcake nāman ti, evaṇ nāmarūpaṇ pariggahetvā, tassa paccayaṇ pariyesanto avijjādiṇ paṭiccasamuppādaṇ disvā, paccaya-paccayuppanna-dhammamattam ev' etaṇ, añño satto vā puggalo vā n' atthi ti vitinṇakañkho sappaccaya-nāmarūpe tilakkhaṇaṇ āropetvā vipassanaṇ vaḍḍhento anukkamena arahattaṇ pāpunāti. Idam ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṇ. Jhānakammiko pi, imāni jhānaṅgāni kinnissitāni, vatthunissitāni, vatthu nāma karajakāyo, jhānaṅgāni nāmaṇ, karajakāyo rūpaṇ ti nāmarūpaṇ vavatthapetvā, tassa paccayaṇ pariyesanto avijjādipaccayākāraṇ disvā, paccaya-paccayuppanna-dhammamattam ev' etaṇ, añño satto vā puggalo vā n' atthi ti vitinṇakañkho sappaccaya-nāmarūpe tilakkhaṇaṇ āropetvā vipassanaṇ vaḍḍhento anukkamena arahattaṇ pāpunāti. Idam ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṇ.

50. [56²⁷] *Iti ajjhattaṇ vā* ti evaṇ attano vā assāsapassāsakāye kāyānupassī viharati. *Bahiddhā vā* ti parassa vā assāsapassāsakāye. *Ajjhattabahiddhā vā* ti kālana attano, kālana parassa assāsapassāsakāye. Eten' assa paṇa-kammaṭṭhānaṇ aṭṭhapetvā aparāparaṇ sañcaraṇakālo kathito. Ekakāle pana idaṇ ubhayaṇ na labbhati. *Samudayadhammānupassī vā* ti yathā nāma kammārassa bhastāṇ ca gaggaraṇāliṇ ca tajaṇ ca vāyāmaṇ paṭicca vāto aparāparaṇ sañcarati, evaṇ bhikkhuno karajakāyāṇ ca nāsāpuṭaṇ ca cittaṇ ca paṭicca assāsapassāsakāyo aparāparaṇ sañcarati; kāyādayo dhammā samudayo; te passanto, *samudayadhammānupassī vā kāyasmīṇ viharatī* ti vuccatī ti. *Vayadhammānupassī vā* ti yathā bhastāya apanītāya, gaggaraṇāliyā bhinnāya, taje ca vāyāme asati, so vāto nappavattati; evam eva kāye bhinne nāsāpuṭe viddhaste, citte niruddhe, assāsapassāsakāyo nāma nappavattati ti kāyādinirodhā assāsapassāsanirodho; evaṇ passanto, *vayadham-*

mānupassī vā kāyasmīṃ viharatī ti vuccati. Samudaya-vaya-dhammānupassī ti kālena samudayaṃ, kālena vayaṃ anupassanto.

51. [56³²] *Atthi kāyo ti vā pan' assa¹ sati paccupaṭṭhitā hotī ti kāyo ti ca atthi, na satto, na puggalo, na itthī, na puriso, na attā, na attaniyaṃ, nāhaṃ, na mama, na koci, na kassaci ti evam assa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvad evā ti payojana-pariccheda-vavatthāpanam etaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti: Yā sā sati paccupaṭṭhitā hoti, sā na aññatthāya, atha kho yāvad eva nāṇamattāya, aparāparaṃ uttaruttari² nānapamānatthāya c' eva satipamānatthāya ca. Satisampajaññānaṃ vuḍḍhatthāyā ti attho. Anissito ca viharatī ti taṇhānissaya-diṭṭhinissayaṇaṃ vasena anissito ca viharati. Na ca kiñci loke upādiyatī ti lokasmiṃ kiñci rūpaṃ vā—pe—viññānaṃ vā ayaṃ me attā vā attaniyaṃ vā ti na gaṇhāti.*

52. [56³⁴] *Evam pi ti upari³-atthaṃ upādāya sampiṇḍanathe pikāro. Iminā pana padena Bhagavā ānāpānapabbadesanaṃ niyyātetvā dassesi. Tattha assāsapassāsapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ. Tassā samuṭṭhāpikā purima-taṇhā samudayasaccaṃ. Ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ. Dukkhaparijānanaṃ, samudayapajahanaṃ, nirodhārammaṇa ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkītvā nibbutiṃ pāpunāti ti. Idam ekassa assāsapassāsavasena abhinivīṭṭha-bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṃ ti.*

Ānāpānapabbāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

53. [56³⁶] *Evaṃ assāsapassāsavasena kāyānupassanaṃ vibhajītvā, idāni iriyāpathavasena vibhajituṃ, puna ca paraṃ ti ādim āha. Tattha kāmaṃ soṇa-sigālādayo pi gacchantā gacchāmā ti jānanti. Na pan' etaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpaṃ hi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ na*

¹ C 3 assā ti, and omits sati paccupaṭṭhitā hotī ti.

² C 3 uttaruttariṃ.

³ *Ṭīkā*: “*Evam pi ti ettha pisaddo heṭṭhānidhiṭṭhasa tādisassa atthassa abhāvato avuttasamuccayattho ti dassento upari-atthaṃ upādāyā ti āha.*”

“ Nāvā mālutavegena jiyāvegena tejanaṇ
yathā yāti tathā kāyo yāti vātāhato ayaṇ.
Yantasuttavasen’ eva cittasuttavasen’ idaṇ
payuttaṇ kāyayantam pi yāti ṭhāti nisidati.
Ko nāma ettha so satto yo vinā hetupaccaye
attano ānubhāvena tiṭṭhe vā yadi vā vaje ” ti.¹

().

Tasmā evaṇ hetupaccayavasen’ eva pavattāni gamanādini
sallakkhento esa, *gacchanto vā gacchāmī ti pajānāti, ṭhito vā . . .*
nisinno vā . . . sayāno vā sayāno ’mhī ti pajānāti ti vedi-
tabbo.

56. [57¹] *Yathā yathā vā pan’ assa kāyo paṇihito hoti,*
tathā tathā naṇ pajānāti ti sabbasaṅgāhikavacanam etaṇ.
Idaṇ vuttaṇ hoti: Yena yena vā ākāren’ assa kāyo ṭhito hoti,
tena tena naṇ pajānāti. Gamanākārena ṭhitaṇ gacchatī
ti pajānāti. Thāna-nisajjā-sāyanākārena ṭhitaṇ sayāno ti
pajānāti ti.

57. [57³] *Iti ajjhattaṇ vā* ti evaṇ attano vā catu-iriyāpatha-
parigaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. *Bahiddhā vā* ti
parassa vā catu-iriyāpathaparigaṇhanena. Ajjhattabahiddhā
vā ti kālena attano kālena parassa vā catu-iriyāpathapari-
gaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. *Samudayavayadham-*
mānupassī ti ādisu pana avijjāsamudayā rūpasamudayo ti
ādinā nayena pañcah’ ākārehi rūpakkhandhassa samudayo ca
vayo ca niharitabbo. Taṇ hi sandhāya idha, *samudayavaya-*
dhammānupassī ti ādi vuttaṇ. *Atthi kāyo ti vā pan’ assā* ti
ādi vuttasadisam eva. Idhāpi catu-iriyāpathapariggāhikā
sati dukkhasaccaṇ. Tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā sa-
mudayasaccaṇ. Ubhinnaṇ appavatti nirodhasaccaṇ. Duk-
khaparijānana, samudayapajahana, nirodhārammaṇa ariya-
maggo maggasaccaṇ. Evaṇ catusaccavasena ussakkitvā
nibbutiṇ papuṇāti ti. Idam ekassa catu-iriyāpathaparig-
gāhakassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhan ti.

Iriyāpathapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

¹ C 1, C 2, C 4 omīti.

58. [57⁵] Evaṃ iriyāpathavasena kāyānupassanaṃ vibhajtvā, idāni, catusampajañña¹vasena vibhajituṃ, *puna ca paraṃ* ti ādim āha. Tattha, *abhikkante paṭikkante* ti ettha tāva abhikkantaṃ vuccati gamaṇaṃ. Paṭikkantaṃ nivattanaṃ. Tad ubhayam pi catusu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto abhikkamati nāma. Paṭinivattanto paṭikkamati nāma. 'Thāne pi thitako va kāyaṃ purato oṇamento abhikkamati nāma. Pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāya nisinnako va āsanassa purima-aṅgābhimukho saṅsaranto abhikkamati nāma. Pacchimaṃ aṅgappadesaṃ paccāsaṅsaranto¹ paṭikkamati nāma. Nipajjāya pi es' eva nayo. Sampajānakārī hoti ti sampajaññaena sabbakiccekārī, sampajañña¹ss' eva vā kārī hoti. So hi abhikkamādisu sampajaññaṃ karot' eva, na katthaci sampajañña¹virahito hoti. Tattha sātthaka-sampajaññaṃ, sappāya-sampajaññaṃ, gocarasampajaññaṃ, asammoha-sampajaññaṃ ti catubbidhaṃ sampajaññaṃ.

59. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavasene¹ eva agantvā, kin nu me ettha gatena attho atthi, n' atthi ti atthānatthaṃ parigaṇetvā atthaparigaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Tattha ca attho ti cetiyadassana-bodhidassana-Saṅghadassana-theradassana-asubhadassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṃ disvā pi hi Buddhārammaṇaṃ . . . Saṅghadassanena Saṅghārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā tad eva khayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. There disvā tesāṃ ovāde paṭiṭṭhāya, asubhaṃ disvā tattha paṭhamajjhānaṃ uppādetvā tad eva khayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā etesaṃ dassanaṃ sātthaṃ. Keci pana, ānisa¹to pi vaḍḍhi attho yeva, taṃ nissāya brahmacariyānugahāya paṭipannattā ti vadanti.

60. Tasmiṃ pana gamane sappāyāsappāyaṃ parigaṇetvā sappāyaparigaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ. Seyyathidaṃ: cetiyadassanaṃ tāva sātthaṃ. Sace pana cetiyassa mahāpūjāyaṃ dasadvādasayojanantare parisā sannipatati, attano vibhavānurūpaṃ itthiyo pi purisā pi alaṅkatapaṭiyattā cittakammarūpāni viya sañcaranti, tatra c' assa iṭṭhe āram-

¹ C 1, C 2, C 4 paccāsaranto.

maṇe lobho, anittṭhe ārammaṇe¹ paṭigho, asamapekkhanena moho uppajjati, kāyaṇṣaggāpattiṃ āpajjati, jīvita-brahma-cariyānaṃ vā antarāyo hoti, evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti. Vuttappakāra-antarāyābhāve sappāyaṃ.

61. Saṅghadassanam pi sātthaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattiṃ dhammasavanaṃ kārentesu manussesu vuttappakāren' eva janasannipāto c' eva antarāyo ca hoti, evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ. Antarāyābhāve sappāyaṃ. Mahāparisa-parivārānaṃ therānaṃ dassane pi es' eva nayo.

62. Asubhadassanam pi sātthaṃ. Tadattadāpanatthaṃ ca idaṃ vatthu: Eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṃ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato. Sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṃ disvā paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā tad eva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tiṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā atṭhāsi. Daharo taṃ apassanto sāmaṇerā ti pakkosi. So, mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhiṃ dve kathā nāma na kathitapubbā, aññasmiṃ hi divase uparivisesaṃ nibbattessāmī ti cintetvā, kiṃ bhante ti paṭivacanaṃ adāsi. Ehī ti ca vutto ekavacanaṃ' eva āgantvā, bhante, iminā tāva maggena gantvā mayā ṭhitokāse muhuttaṃ puratthābhimukhaṃ ṭhatvā olokethā ti āha. So tathā katvā tena pattavisesaṃ² pāpuṇī ti. Evaṃ ekaṃ asubhaṃ dvinnaṃ janānaṃ atthāya jātaṃ. Evaṃ sāttham pi pan' etaṃ purisassa mā-tugāmāsubhaṃ asappāyaṃ, mātugāmassa ca purisāsubhaṃ. Sabhāgam eva sappāyaṃ ti. Evaṃ sappāyaparigaṇhanaṃ sappāya-sampajaññaṃ nāma.

63. Evaṃ pariggahita³-sāttha-sappāyassa pana atṭhatiṃ-sāya kammaṭṭhānesu attano cittaruciyaṃ kammaṭṭhāna-saṅkhātāgocaraṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gahetvā va gamaṇaṃ gocarasaṃpajaññaṃ nāma. Tass' āvibhāvathaṃ idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ: Idh' ekacco bhikkhu harati na paccāharati. Ekacco na harati, paccāharati. Ekacco

¹ C 3 omits ārammaṇe.

² C 3 pattavisesam eva.

³ C 1, C 2, C 4 parigaṇita°.

pana n' eva harati na paccāharati. Ekacco harati ca paccāharati ca.

64. Tattha yo bhikkhu divasaṇ caṅkamaṇa nisajjāya āvaraṇiyehi dhammehi cittaṇ parisodhetvā, tathā rattiya paṭhamaṇ yāmaṇ, majjhime yāme seyyaṇ kappetvā, pacchime yāme pi nisajjā-caṅkamehi vītināmetvā pageva cetiyaṇgaṇa-bodhiyaṇgaṇavattaṇ katvā bodhirukkhe udakaṇ āsiñcitvā pāniyaṇ paribhojaṇiyaṇ paccupaṭṭhāpetvā ācariyupajjhāyavattādini sabbāni Khandhakavattāni samādāya vattati. So sarīraparikammaṇ katvā senāsanaṇ pavisitvā dve tayo pallaṅke¹ usumaṇ gāhāpento kammaṭṭhānaṇ anuyunjitvā bhikkhācāraṇelāya utṭhahitvā kammaṭṭhānasisen' eva pat-tacivaram ādāya senāsanaṇto nikkhamitvā kammaṭṭhānaṇ manasikaronto cetiyaṇgaṇaṇ gantvā, sace Buddhānussatikammaṭṭhānaṇ hoti, taṇ avissajjetvā va cetiyaṇgaṇaṇ pavisati. Aññaṇ ce kammaṭṭhānaṇ hoti, sopānamūle ṭhatvā hatthena gahitaḥaṇḍaṇ viya taṇ ṭhapetvā Buddhārammaṇaṇ pītiṇ gahetvā cetiyaṇgaṇaṇ āruya mahantaṇ ce² cetiyaṇ tikkhattuṇ padakkhiṇaṇ katvā catusu ṭhānesu vanditabbaṇ. Khuddakaṇ ce tath' eva padakkhiṇaṇ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṇ. Cetiyaṇ vanditvā bodhiyaṇgaṇaṇ pattenāpi Buddhassa Bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṇ dassetvā bodhi vanditabbo. So evaṇ cetiyaṇ ca bodhiṇ ca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṇ gantvā paṭisāmitaḥaṇḍakaṇ hatthena gaṇhanto viya nikkhittakammaṭṭhānaṇ gahetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasisen' eva cīvaraṇ pārupitvā gāmaṇ piṇḍāya pavisati.

65. Atha naṇ manussā disvā, ayyo no āgato ti paccuggantvā pattaṇ gahetvā āsanasālāya vā gehe vā nisidāpetvā yāguṇ datvā yāva bhattaṇ niṭṭhāti tāva pāde dhovitvā makketvā purato nisiditvā pañhaṇ vā pucchanti, dhammaṇ vā sotukāmā honti. Sace pi na kathāpenti, janasaṇgaḥatthaṇ dhammakathā nāma kātabbā yevā ti Aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimmuttā nāma

¹ *Ṭīkā* : “ *Dve tayo pallaṅke* ti dve tayo nisajjāvāre, dve tīṇi uphāsanaṇi. Ten' āha : *Usumaṇ gāhāpento* ti.”

² C 1, C 2, C 4 omit ce.

n' atthi. Tasmā kammaṭṭhānasisen' eva dhammaṇ kathetvā kammaṭṭhānasisen' eva āhāraṇ paribbhuñjitvā anumodanaṇ vatvā nivattiyamānehi pi manussehi anugato va gāmato nikkhamitvā, tattha te nivattetvā maggaṇ paṭipajjati.

66. Atha naṇ puretaraṇ nikkhamitvā bahigāme katabhat-takiccā sāmaṇera-daharabhikkhū disvā paccuggantvā patta-cīvaram assa gaṇhanti. Porāṇakabhikkhū kira¹ amhākaṇ upajjhāyo ti² ācariyo ti mukhaṇ anoloketvā³ vattaṇ karonti; sampattapariccheden' eva karonti. Te taṇ pucchanti: Bhante, ete manussā tumhākaṇ kiṇ honti, mātīpakkhato sambandhā, pitīpakkhato ti? 'Kiṇ disvā pucchathā' ti. 'Tumhesu etesaṇ pemabahumānaṇ' ti. 'Āvuso, yaṇ mātāpitūhi pi dukkaraṇ, taṇ ete amhākaṇ karonti. Pattacīvaram pi no etesaṇ santakam eva. Etesaṇ ānubhāvena n' eva bhaye bhayaṇ, na chātake chātaṇ jānāma. Īdisā nāma amhākaṇ upakārino n' atthī' ti tesāṇ guṇe kathento gacchati. Ayaṇ vuccati harati, na paccāharati ti.

67. Yassa pana pageva vuttappakāraṇ vattapaṭivattaṇ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādiṇṇakaṇ muñcitvā upādiṇṇakaṇ gaṇhāti, sarīrato sedā muñcanti, kammaṭṭhānaṇ vīthiṇ n' ārohati, so pageva pattacīvaram ādāya vegasā va cetiyaṇ vanditvā gorūpānaṇ nikkhamanavelāyam eva gāmaṇ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṇ labhitvā āsanāsālaṇ gantvā pivati. Ath' assa dvattikkhattuṇ ajjhoharaṇamatten' eva kammajatejo upādiṇṇakaṇ muñcitvā anupādiṇṇakaṇ gaṇhāti. Ghaṭasatena nahāto viya tejodhātuparīlāhanibbānaṇ patvā kammaṭṭhānasīsena yāguṇ paribbhuñjitvā pattaṇ ca mukhaṇ ca dhovitvā antarabhatte kammaṭṭhānaṇ manasika-tvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsena āhāraṇ paribbhuñjitvā, tato paṭṭhāya poṅkhānupoṅkhaṇ⁴ upaṭṭhahamānaṇ kammaṭṭhānaṇ gahetvā va āgacchati. Ayaṇ vuccati, na⁵ harati, paccāharati ti. Edisā ca bhikkhū yāguṇ pivitvā vipassanaṇ ārabhitvā Buddhasāsane arahattaṇ

¹ C 3 kira na.

² C 3 omits ti.

³ C 3 oloketvā.

⁴ *Tīkā*: "Yathā poṅkhānupoṅkhapavattāya sarapaṭipā-tiṇā na vicchedo, evam etassāpi ti."

⁵ C 1, C 2, C 4 āharati, na harati.

pattā nāma gaṇanapathaṇ vītivattā. Sīhaladipe yeva tesu tesu gāmesu āsanasālāya na taṇ āsanaṇ atthi, yattha yāguṇ pivitvā arahattaṇ pattaḥhikkhu n' atthi ti.

68. Yo pana pamādavihārī hoti nikkhittadhuro, sabba-vattāni bhinditvā pañcavidha-cetovinibandha-baddhacitto viharanto, kammaṭṭhānaṇ nāma atthi ti pi saññaṇ akatvā gāmaṇ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihisaṇsaggena saṇsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati, ayaṇ vuccati n' eva harati na¹ paccāharatī ti.

69. Yo pāyaṇ harati ca paccāharati cā ti vutto, so gata-paccāgatikavattavasene² eva veditabbo. Attakāmā hi kula-puttā sāsane pabbajitvā dasa pi vīsatiṃ pi paññāsam² pi ekato vasantā katikavattaṇ katvā viharanti: Āvuso, tumhe na inatthā, na bhayaṭṭhā, na jīvikāpakatā pabbajitā. Dukkhaṃ muñcitukāmā paṇ' attha pabbajitā. Tasmā gamane uppannakilesaṇ gamane yeva niggaṇṇhatha. Thāne . . . Nisajjāya . . . Sayane uppannakilesaṇ sayane yeva niggaṇṇhathā ti. Te evaṇ katikavattaṇ katvā bhikkhācāraṇ gacchantā aḍḍha-usabha-usabha-gāvutantaressu pasāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṇ manasikarontā va gacchanti. Sace kassaci gamane kilesa uppaṇṇati, tatth' eva naṇ niggaṇṇhati. Tathā asakkonto tiṭṭhati. Ath' assa pacchato āgacchanto pi tiṭṭhati. So, ayaṇ bhikkhu tuyhaṇ uppannavitakkaṇ jānāti, ananucchavikaṇ te etaṇ ti attānaṇ paṭicodetvā vipassanaṇ vaḍḍhetvā tatth' eva ariyabhūmiṇ okkamati. Tathā asakkonto nisīdati. Ath' assa pacchato āgacchanto pi nisīdati ti so yeva nayo. Ariyabhūmiṇ okkamituṇ asakkonto pi taṇ kilesaṇ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṇ manasikaronto va gacchati. Na kammaṭṭhānavippayuttaṇa cittaṇa padaṇ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattitvā purimapadesaṇ yeva eti.

70. Ālindikavāsi-Mahā-Phussatthero³ viya. So kira ekūnavisativassāni gatapaccāgatikavattaṇ purento eva vihāsi.

¹ C 1, C 2, C 4 nāharatī ti.

² C 3 paññāsam pi satam pi ekato.

³ C 3 Ālindakavāsi-Mahā-Phussadevatthero.

Manussā pi sudaṇ antarāmagge vapantā¹ ca maddantā ca kammāni ca karontā therāṇ tathā gacchantāṇ disvā, ayaṇ thero punappunaṇ nivattitvā gacchati, kin nu kho magga-mūlho, udāhu kiñci pamuṭṭho ti samullapanti. So taṇ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitten' eva samaṇadhammaṇ karonto visativassabbhantare arahattaṇ pāpuṇi. Arahattaṇ pattadivase yev' assa caṅkamanakotiyaṇ adhivattā devatā aṅgulīhi dīpaṇ ujjaletvā² aṭṭhāsi. Cattāro pi Mahārājāno, Sakko ca devānam indo, Brahmā ca Sahampati upaṭṭhānaṇ agamaṇsu. Tañ ca obhāsaṇ disvā Vanavāsi-Mahā-Tissatthero dutiyadivase³ pucchi: Rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi. Kiṇ so obhāso ti? Thero vikkhepaṇ karonto obhāso nāma dipobhāso pi hoti, maṇi-obhāso pi ti evam ādim āha. Tato, paṭicchādettha tumhe ti nibaddho āmā ti paṭijānitvā āroceti.

71. Kālavallimaṇḍapavāsi-Mahā-Nāgatthero viya ca. So pi kira gatapaccāgatikavattaṇ pūrento, paṭhamaṇ tāva Bhagavato mahāpadhānaṇ pūjessāmī ti satta vassāni ṭhāna-caṅkamam eva adhiṭṭhāsi. Puna soḷasa vassāni gatapaccāgatikavattaṇ pūretvā arahattaṇ pāpuṇi. So kammaṭṭhānayutten' eva cittena pādaṇ uddharanto viyuttena uddhaṭe paṭinivattanto⁴ gāmasamīpaṇ gantvā, gāvī nu kho⁵ pabbajito nu kho⁵ ti āsaṅkaniyapadese ṭhatvā pārupitvā kacchakarakato udakena pattaṇ dhovitvā udakagaṇḍusaṇ karoti. Kiṇ kāraṇā? Mā me bhikkhaṇ dātuṇ vandituṇ vā āgate maṇusse dighāyukā hothā ti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahosī ti. Ajja, bhante, katamī ti divasaṇ vā bhikkhugaṇaṇaṇ vā pañhaṇ vā pucchito pana udakaṇ gilitvā āroceti. Sace divasādipucchakā na honti, nikkhamanavelāyaṇ gāmadvāre niṭṭhubhitvā yāti.

72. Galambatitthavihāre vassūpagatā paññāsa bhikkhū viya. Te kira Āsālhi-puṇṇamāyaṇ katikavattaṇ akaṇsu: arahattaṇ appatvā aññamaññaṇ na ālapissāmā ti. Gāmañ ca piṇḍāya pavisantā udakagaṇḍusaṇ katvā pavisaṇsu.

¹ C 3 kasantā ca vapantā ca.

² C 1 pajjaletvā.

³ C 3 taṇ dutiyadivase.

⁴ C 3 paṭinivattento.

⁵ C 3 omits kho.

Divasādisu pucchitesu vuttanayen' eva paṭipajjīṇsu. Tattha manussā niṭṭhubhanaṇ disvā jāniṇsu, ajj' eko āgato, ajja dve ti. Evañ ca cintesuṇ: Kin nu kho amheh' eva saddhiṇ na sallapanti, udāhu aññamaññaṇ pi ti? Yadi aññamaññaṇ na sallapanti, addhā vivādajātā bhavissanti. Etha,¹ ne aññamaññaṇ khamāpessāmā ti sabbe vihāraṇ gantvā paññāsāya bhikkhusu dve pi bhikkhū ekokāse nāddasaṇsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so āha: Na bho kalahakārakānaṇ okāso idiso hoti. Susammaṭṭhaṇ cetiyaṅgaṇaṇ bodhiyaṅgaṇaṇ, sunikkhittā sammajaniyo, supaṭṭhitaṇ pāṇiyaṇ paribhojanīyaṇ ti. Te tato va nivattā. Te pi bhikkhū anto-temāse yeva arahattaṇ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṇ pavāresuṇ.

73. Evaṇ Kālavallimaṇḍapavāsi-Mahā-Nāgattthero viya, Galambatitthavihāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutten' eva cittaṇa pādaṇ uddharanto gāmasamīpaṇ patvā udakagaṇḍusaṇ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsaṇḍa-dhuttādayo kalahakārakā, caṇḍahatthi-ādayo vā n' atthi, taṇ vīthiṇ paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati. Na hi javanapiṇḍa-pātiya-dhutaṅgaṇ nāma kiñci atthi. Visamabhūmibhāgappattam pana udakasakaṇaṇ viya niccalo hutvā gacchati. Anugahaṇaṇ pavitṭho ca dātukāmetaṇ² vā adātukāmetaṇ vā sallakkhetuṇ tadanurūpaṇ kālaṇ āgamento bhikkhaṇ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihāram eva vā āgantvā yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṇ manasikaronto āhāre paṭikkūlasaññaṇ upaṭṭhapetvā akkhabbhañjana-vaṇālepana-puttamaṇsūpamavasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṇ āhāraṇ āhāreti, n' eva davāya, na maḍāya, na maṇḍanāya, na vibhūsanāya. Bhuttāvi ca udakakiccaṇ katvā muhuttaṇ bhattakilamathaṇ paṭippassambhetvā yathā purebhattaṇ evaṇ pacchābhattaṇ, purimayāmaṇ, pacchimayāmaṇ ca kammaṭṭhānam eva manasikaroti. Ayaṇ vuccati harati ca paccāharati cā ti.

¹ C 2, C 4 Evaṇ ne.

² C 1, C 2, C 4 dātukāmaṇ vā adātukāmaṇ.

74. Idaṃ pana haraṇapaccāharaṇasaṅkhātāṃ gatapaccāgatikavattaṃ purento yaḍi upanissayasampanno hoti, paṭhamavaye eva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye. No ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, anuppanne Buddhhe nibbatto paccekabodhiṃ sacchikaroti. No ce paccekabodhiṃ sacchikaroti, atha Buddhānaṃ sammukhībhāve khippabhiñño vā hoti, seyyathā pi therō Bāhiyo Dārucīriyo. Mahāpañño vā hoti, seyyathā pi therō Sāriputto. Mahiddhiko vā, seyyathā pi therō Mahā-Moggallāno. Dhutavādo vā, seyyathā pi therō Mahā-Kassapo. Dibbacakkhuko vā, seyyathā pi therō Anuruddho. Vinayadharo vā, seyyathā pi therō Upāli. Dhammakathiko vā, seyyathā pi therō Puṇṇo Mantāniputto. Āraññaṃ vā, seyyathā pi therō Revato. Bahussuto vā, seyyathā pi therō Ānando. Sikkhākāmo vā, seyyathā pi therō Rāhulo Buddhaputto ti. Iti imasmiṃ catukke yvāyaṃ harati ca paccāharati ca, tassa gocarasampajaññaṃ sikhāpattaṃ hoti.

75. Abhikkamādisu pana asammuyhanaṃ asammohasampajaññaṃ. Taṃ evaṃ vedittabbaṃ: Idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā, yathā andhaputhujjano, abhikkamādisu attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito ti vā, ahaṃ abhikkamāmi vā, mayā abhikkamo nibbattito ti vā sammuyhati, tathā asammuyhanto, abhikkamāmi ti citte uppajjamāne ten' eva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriya vāyodhātuvipphārasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisāṅghāto abhikkamati. Tass' evaṃ abhikkamato ekekapādud-dharaṇe paṭhavidhātu āpodhātū ti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā atiharāṇa-vītiharāṇesu. Vossajjane tejodhātu-vāyodhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā balavatiyo. Tathā sannikkhepana-sannirumbhanesu. Tattha uddharāṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharāṇaṃ na pāpuṇanti. Tathā atiharāṇe pavattā vītiharāṇaṃ, vītiharāṇe pavattā vossajjanaṃ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṃ, sannikkhepane

pavattā sannirumbhanaṃ na pāpuṇanti. Tattha tatth' eva pabbapabbaṃ sandhisandhiṃ odhi-odhiṃ hutvā tattakapāle pakkhitta-tilā viya taṭataṭāyantaṃ bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati? Kassa vā ekassa abhikkamanaṃ? Pa-ramatthato hi dhātūnaṃ yeva gamanaṃ, dhātūnaṃ ṭhānaṃ, dhātūnaṃ nisajjā, dhātūnaṃ sayanaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ hi koṭṭhāse saddhiṃ rūpena,

Aññaṃ uppajjati cittaṃ aññaṃ cittaṃ nirujjhati
avicimanusambandho nadisoto va vattati ti.

Evaṃ abhikkamādisu asammuyhanaṃ asammohasampajaññaṃ nāma ti.

Niṭṭhito abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti ti padassa attho.

76. [57°] *Ālokitē vilokite* ti ettha pana ālokitaṃ nāma purato pekkhanaṃ. Vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanaṃ. Aññāni pi heṭṭhā upari, pacchato pekkhanavasena olokita-ullokita-palokitāni nāma honti. Tāni idha na gahitāni. Sārūpavāsena pana imān' eva dve gahitāni. Iminā vā mukhena sabbāni pi tāni gahitān' evā ti. Ettha ālokesāmi ti citte uppanne cittavāsen' eva anoloketvā atthaparigaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Taṃ āyasmantaṃ Nandaṃ kāyasakhiṃ katvā veditabbaṃ. Vuttaṃ h' etaṃ: "Sace, bhikkhave, Nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbacetaso¹ samannāharitvā Nando puratthimaṃ disaṃ āloketi: evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokeyato na abhijjhādomanassā papakā akusalā dhammā anvāssaveyyun ti. Iti ha tattha sampajāno hoti. Sace, bhikkhave, Nandassa pacchimā disā . . . uttarā disā . . . dakkhiṇā disā . . . uddhaṃ . . . adho . . . anudisā āloketabbā hoti, sabbacetaso samannāharitvā Nando anudisaṃ āloketi: evaṃ me anudisaṃ ālokeyato—pe—sampajāno hoti" ti (A. iv. 167). Api ca idhāpi pubbe vutta-cetiyaḍassanādivāsen' eva sātthakatā ca sappāyātā ca veditabbā.

77. Kammatṭhānassa pana avijāhanam eva gocarasampajaññaṃ. Tasmā khandha - dhātu - āyatanakammatṭhānikehi attano attano kammatṭhānavāsen' eva, kaṣiṇādi-kammaṭ-

¹ C 1, C 2, C 4 sabbaṃ cetaso.

thānikehi vā pana kammaṭṭhānasīsen' eva ālokana-vilokanaṇ katabbaṇ. Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā n' atthi, ālokeessamī ti pana citte uppajjamāne ten' eva cittaena saddhiṇ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṇ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravasena¹ heṭṭhi-maṇ akkhidaḷaṇ adho sīdati, uparimaṇ uddhaṇ laṅgheti. Koci yantakena vivaranto nāma n' atthi. Tato cakkhuviññānaṇ dassanakiccaṇ sādhettaṇ uppajjati ti evaṇ sampajānanaṇ pan' ettha asammohasampajaññaṇ nāma. Api ca mūlapariññā-āgantuka-tāvakālikabhāvavasena p' ettha asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ.

78. Mūlapariññāvasena tāva,

Bhavaṅgāvajjanaṇ c' eva dassanaṇ sampaṭicchanaṇ santīraṇaṇ votthapanaṇ javanaṇ bhavati sattamaṇ.

Tattha bhavaṅgaṇ upapattibhavassa aṅgakiccaṇ sādhayamānaṇ pavattati. Taṇ āvattetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṇ sādhayamānā. Tannirodhā cakkhuviññānaṇ dassanakiccaṇ sādhayamānaṇ. Tannirodhā vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṇ sādhayamānā. Tannirodhā vipākamanoviññānadhātu santīraṇakiccaṇ sādhayamānā. Tannirodhā kiriyamanoviññānadhātu votthapanakiccaṇ sādhayamānā. Tannirodhā sattakkhattuṇ javanaṇ javati. Tattha paṭhamajavane pi, ayaṇ itthī, ayaṇ puriso ti rajjana-dussana-muyhanavasena ālokita-vilokitaṇ na hoti; duttiya-javane pi—pe—sattamajavane pi. Etesu pana, yuddhamāṇḍale yodhesu viya, heṭṭhuppariyavasena² bhijjivā patitesu, ayaṇ itthī, ayaṇ puriso ti rajjanādivasena ālokita-vilokitaṇ hoti. Evaṇ tav' ettha mūlapariññāvasena asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ.

79. Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate bhavaṅgacalanato uddhaṇ sakiccanipphādanavasena āvajjanādisu uppajjivā niruddhesu avasāne javanaṇ uppajjati. Taṇ pubbe uppannānaṇ āvajjanādināṇ gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā paragehe kiñci yācituṇ pavitṭhassa āgantukapurisassa gehasāmikesu pi tuṇhīm āsīnesu ānākaraṇaṇ na yuttaṇ, evaṇ āvajjanādināṇ gehabhūte

¹ C 3 vasen' eva.

² Tikā: heṭṭhūpariya°.

cakkhudvāre āvajjanādisu pi arajjantesu, adussantesu, amuyhantesu ca rajjana-dussana-muyhananāy ayuttan ti. Evaṇ āgantukabhāvavasena asammohasampajaññanāy veditabbanāy.

80. Yāni pan' etāni cakkhudvāre votthapanapariyosānāni cittāni uppajjanti, tāni saddhiṇ sampayuttadhammehi tattha tatth' eva bhijjanti, aññamaññanāy na passantī ti itarāni tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṇ ghare sabbesu mānusesu matesu avasesassa ekassa taṇ khaṇanāy yeva maraṇadhammassa na yuttanāy naccagītādisu abhirati. Evam eva ekadvāre sampayuttesu¹ āvajjanādisu tattha tatth' eva matesu avasesassa taṇ khaṇanāy yeva maraṇadhammassa javanassāpi rajjana-dussana-muyhanavasena abhirati nāma na yuttā ti. Evaṇ tāvakālikabhāvavasena asammohasampajaññanāy veditabbanāy.

81. Api ca khandhāyatana-dhātu-paccayapaccavekkhaṇavasena p' etaṇ veditabbanāy. Ettha ca² cakkhu c' eva rūpañ ca rūpakkhandho. Dassananāy viññānakkhandho. Taṇsampayuttā vedanā vedanākkhandho. Saññā saññākkhandho. Phassādikā sañkhārakkhandho. Evam etesaṇ pañcannaṇ khandhānaṇ samavāye ālokana-vilokanaṇ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu cakkhāyatanaṇ. Rūpaṇ rūpāyatanaṇ. Dassananāy manāyatanaṇ. Vedanādayo sampayuttadhammā dhammāyatanaṇ. Evam etesaṇ catunnaṇ āyatanānaṇ samavāye ālokana-vilokanaṇ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu cakkhudhātu. Rūpaṇ rūpadhātu. Dassananāy cakkhuvīññānadhātu. Taṇsampayuttā vedanādayo dhammā dhammadhātu. Evam etesaṇ catunnaṇ dhātūnaṇ samavāye ālokana-vilokanaṇ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu nissayapaccayo. Rūpaṇ ārammanapaccayo. Āvajjanaṇ anantara-samanantarūpanissaya-natthi-vigatapaccayo. Āloko upanissayapaccayo. Vedanādayo saha-jātapaccayū. Evam etesaṇ paccayānaṇ samavāye ālokana-vilokanaṇ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi ti? Evam ettha khandhāyatana-dhātu-

¹ C 3 sasampayuttakesu.

² C 3 hi.

paccayapaccavekkhanavasena pi asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

82. [57'] *Sammiñjite pasārite* ti pabbānaṃ sammiñjana-pasāraṇe. Tattha cittavasen' eva sammiñjana-pasāraṇaṃ akatvā, hatthapādānaṃ sammiñjana-pasāraṇapaccayā atthānatthaṃ parigaṇetvā, atthaparigaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Tattha hatthapāde aticiraṃ sammiñjitvā,¹ pasāretvā eva vā t̥hitassa khaṇe khaṇe vedanā uppajjanti, cittaṃ ekaggataṃ² na labhati, kammaṭṭhānaṃ paripaṭati, viśesaṃ nādhigacchati. Kāle sammiñjentassa, kāle pasārentassa pana tā vedanā n' uppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gacchati, viśesaṃ adhigacchati ti. Evaṃ atthānatthaparigaṇhanaṃ veditabbaṃ.

83. Atthe pana sati pi sappāyāsappāyaṃ parigaṇetvā sappāyaparigaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ. Tatrāyaṃ nayo: Mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṃ gaṇhanti. Tesāṃ piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṃ suṇanti. Tatr' eko daharo hatthaṃ pasārento kāyasaṃsaggaṃ patvā ten' eva kāraṇena gihī jāto. Aparo bhikkhu pādaṃ pasārento aggimhi pasāresi. Aṭṭhiṃ āhacca pādo jhāyi. Aparo vammike pasāresi. So āsivisena daṭṭho. Aparo cīvarakuṭi-daṇḍake pasāresi. Taṃ maṇisappo ḍasi. Tasmā evarūpe asappāye apasāretvā sappāye pasāretabbaṃ. Idam ettha sappāyasampajaññaṃ.

84. Gocarasampajaññaṃ pana Mahāthera-vatthunā³ dīpetabbaṃ. Mahāthero kira divāṭṭhāne nisinno antevāsikehi saddhiṃ kathayamāno sahasā hatthaṃ sammiñjitvā puna yathāṭṭhāne t̥hapetvā saṇikaṃ sammiñjesi. Naṃ antevāsikā pucchiṃsu: Kasmā, bhante, sahasā hatthaṃ sammiñjitvā puna yathāṭṭhāne t̥hapetvā saṇikaṃ sammiñjithā ti. 'Yato paṭṭhāyāhaṃ, āvuso, kammaṭṭhānaṃ manasikātuṃ āraddho, na me kammaṭṭhānaṃ muñcitvā hattho sammiñjitapubbo. Idāni pana³ tumhehi saddhiṃ kathayamānena kammaṭṭhānaṃ muñcitvā sammiñjito. Tasmā puna yathāṭṭhāne t̥hapetvā sammiñjesin' ti. 'Sādhu, sādhu, bhante, bhikkhunā nāma

¹ C 3 Sammiñjetvā.

² C 1, C 2, C 4 ekaggaṃ.

³ C 3 pana me.

evarūpena bhavitabban' ti. Evam etthāpi kammaṭṭhānāvijahanam eva gocarasampajaññan ti veditabbaṇ.

85. Abbhantare attā nāma koci sammiñjento vā pasārento va n' atthi. Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphārena pana suttakaḍḍhanavasena dāruyantassa hatthapādalālānaṇ¹ viya sammiñjana-pasāraṇaṇ hotī ti pajānanaṇ pan' ettha asammohasampajaññan ti veditabbaṇ.

86. [57'] *Saṅghāṭi-patta-cīvaradhāraṇe* ti ettha saṅghāṭi-cīvaraṇaṇ nivāsana-pārūpanavasena, pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo dhāraṇaṇ nāma. Tattha saṅghāṭi-cīvaradhāraṇe tāva, nivāsetvā pārūpitvā ca piṇḍāya carato āmisalābho, "Sītassa paṭighātāyā" ti (M. i.10) ādinā nayena Bhagavatā vuttappakāro yeva ca attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṇ veditabbaṇ. Uṇhapakatissa pana dubbalassa ca cīvaraṇ sukhumaṇ sappāyaṇ, sītālukassa ghaṇaṇ dupaṭṭaṇ. Tabbiparītaṇ² asappāyaṇ. Yassa kassaci jinnaṇ asappāyam eva. Aggaḷādidānena³ hi 'ssa taṇ palibodhakaṇaṇ hoti. Tathā paṭṭadukūlādibhedāṇ lobhaniya-cīvaraṇ. Tādisaṇ hi araññe ekakassa nivāsantarāyakaṇaṇ, jīvitantarāyakaṇaṇ cāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṇ nimittakammādi-micchājīvasasena uppannaṇ, yaṇ c' assa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṇ asappāyaṇ. Viparītaṇ sappāyaṇ. Tassa vasen' ettha sappāyasampajaññaṇ, kammaṭṭhānāvijahanavasena ca gocarasampajaññaṇ veditabbaṇ.

87. Abbhantare attā nāma koci cīvaraṇ pārūpanto nāma n' atthi. Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāren' eva pana cīvarapārūpanaṇ hoti. Tattha cīvaram pi acetanaṇ, kāyo pi acetano. Cīvaraṇ na jānāti: mayā kāyo pāruto ti. Kāyo pi⁴ na jānāti: ahaṇ cīvarena pāruto ti. Dhātuyo va dhātusamūhaṇ paṭicchādentī, paṭapilotikāya potthakarūpa-paṭicchādane viya. Tasmā n' eva sundaraṇ cīvaraṇ labhitvā somassaṇ kātabbaṇ, na asundaraṇ labhitvā domanassaṇ.

¹ C 1, C 2, C 4 °lālayanaṇ; *Ṭīkā*: "Lālānaṇ ti kampanan ti vadanti."

² C 3 viparītaṇ.

³ C 3 dāne.

⁴ C 1, C 2, C 4 omit pi.

Nāgavammika-cetiyarukkhādisu hi keci mālā-gandha-dhūpa-vatthādīhi sakkāraṇ karonti, keci gūtha-mutta-kaddama-daṇḍa-satthappahārādīhi asakkāraṇ. Na tena vammika-rukkhādayo somanassaṇ vā domanassaṇ vā karonti. Evam eva n'eva sundaraṇ cīvaraṇ labhitvā somanassaṇ kātabbaṇ, na asundaraṇ labhitvā domanassaṇ ti. Evaṇ pavattapaṭisaṅkhānavasen' ettha asammohasā^mpajaññaṇ veditabbaṇ.

88. Pattadhāraṇe pi, pattaṇ sahasā va agahetvā, imaṇ gahetvā piṇḍāya caramāno bhikkhaṇ labhissāmi ti evaṇ pattagahaṇapaccayā paṭilabhitabba-atthavasena sātthaka-sampajaññaṇ veditabbaṇ. Kisadubbhalasarīrassa pana garupatto asappāyo. Yassa kassaci catupañca-gaṇḍikāhato dubbisodhaniyo asappāyo. Duddhotapatto hi na vaṭṭati. Taṇ dhoventass' eva c' assa palibodho hoti. Mañivaṇṇapatto pana lobhaniyo, cīvare vuttanayen' eva asappāyo. Nimit-takammādivasena laddho pana, yañ c' assa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, ayaṇ ekanta-asappāyo va. Viparīto sappāyo. Tassa vasen' ettha sappāyasampajaññaṇ, kammaṭṭhānāvijahanavasen' eva ca gocarasampajaññaṇ veditabbaṇ. Abbhantare attā nāma koci pattaṇ gaṇhanto n' atthi. Vuttappakāraccittakiriyavā-yodhātuvipphāren' eva pana pattagahaṇaṇ nāma hoti. Tattha patto pi acetano, hatthā pi acetanā. Patto na jānāti: ahaṇ hatthehi gahito ti. Hatthā pi na jānanti: patto amhehi gahito ti. Dhātuyo va dhātusamūhaṇ gaṇhanti, saṇḍāsena aggivaṇṇapattagahaṇe viyā ti. Evaṇ pavattapaṭisaṅkhānavasen' ettha asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ.

89. Api ca, yathā chinna¹hatthapāde vaṇamukhehi paggharita²pubbalo³hita - kimikule nīlamakkhika - samparikiṇṇe anāthasālāyaṇ anāthamanusse disvā dayālukā purisā tesāṇ vaṇapaṭicchādanaka-colakāni c' eva, kapālādīhi¹ ca bhesaj-jāni upanāmenti. Tattha colakāni pi kesañci saṇhāni, kesañci thūlāni pāpuṇanti. Bhesajjakapālakāni pi kesañci susaṇṭhānāni, kesañci dussaṇṭhānāni pāpuṇanti. Na te tattha sumanā vā dummanā vā honti. Vaṇapaṭicchādanamatten' eva hi colena, bhesajjapaṭiggahaṇamatten' eva ca

¹ C 1, C 2, C 4 kapālādīni.

kapālakena tesañ attho. Evam eva yo bhikkhu vaṇacola-
kaṇ viya cīvaraṇ, bhesajjakapālaṇ viya pattaṇ, kapāle bhe-
sajjaṇ viya ca patte laddhaṇ bhikkhaṇ sallakkheti, ayaṇ
saṅghāṭi-patta-cīvaradhāraṇe asammohasampajaññaena utta-
masampajānakārī ti veditabbo.

90. [57⁸] Asitādisu *asite* ti piṇḍapātabhojane. *Pīte* ti
yāgu-ādiṇe. *Khāyite* ti piṭṭhakhajjakādi-khādane. *Sā-
yite* ti madhuphānitādi-sāyane. Tattha, “N’ eva davāyā”
ti (M. i 10) ādinā nāyena vutto aṭṭhavidho pi attho attho nāma.
Tassa vasena sātthakasampajaññaṇ veditabbaṇ. Lūkha-
paṇita-titta-madhurādisu pana yena bhojanena yassa aphāsu
hoti, taṇ tassa asappāyaṇ. Yaṇ pana nimittakammādi-
vasena paṭiladdhaṇ, yaṇ c’ assa bhuñjato akusalā dhammā
abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṇ ekanta-
asappāyam eva. Viparitaṇ sappāyaṇ. Tassa vasen’ ettha
sappāyasampajaññaṇ, kammaṭṭhānāvijahanavasen’ eva ca
gocarasampajaññaṇ veditabbaṇ.

91. Abbhantare attā nāma koci bhuñjanako n’ atthi.
Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāren’ eva pana pat-
tapaṭiggahaṇaṇ nāma hoti. Cittakiriyavāyodhātuvipphā-
ren’ eva hatthassa patte otaraṇaṇ¹ hoti. Cittakiriyavāyo-
dhātuvipphāren’ eva ālopakaraṇaṇ, ālopa-uddharaṇaṇ, mu-
khavivaranaṇ ca hoti. Na koci kuñcikāya, na yantake-
na hanukaṭṭhīni vivarati. Cittakiriyavāyodhātuvipphāren’
eva ālopassa mukhe ṭhapanāṇ, uparidantānaṇ musalakiccasā-
dhanaṇ, heṭṭhādantānaṇ udukkhalakiccasādhanaṇ, jivhāya
hatthakiccasādhanaṇ ca hoti. Iti naṇ tattha aggajivhāya
tanukhelo, mūlajivhāya bahalakhelo makkheti. Taṇ heṭ-
ṭhādanta-udukkhale jivhāhatthaparivattitaṇ, khelūdakate-
mitaṇ, uparidantamusalasañcuṇṇitaṇ koci kaṭacchunā vā
dabbiyā vā anto pavesento² nāma n’ atthi. Vāyodhātuyā
va pavisati. Pavitṭhaṇ pavitṭhaṇ koci palālasantharakaṇ
katvā dhārento nāma n’ atthi. Vāyodhātuvasen’ eva
tiṭṭhati. Ṭhitaṇ ṭhitaṇ koci uddhanaṇ katvā aggaṇ jāletvā
pacanto nāma n’ atthi. Tejodhātuyā va paccati. Pakkaṇ

pakkaṇ koci daṇḍakena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīharanto¹ nāma n' atthi. Vāyodhātu yeva nīharati. Iti vāyodhātu atiharati ca vitiharati ca dhāreti ca parivatteti ca visoseti ca nīharati ca. Paṭhavidhātu dhāreti ca parivatteti ca sañcunneti ca visoseti ca. Āpodhātu sineheti ca allattaṇ ca anupāleti. Tejodhātu anto paviṭṭhaṇ paviṭṭhaṇ paripāceti. Ākāśadhātu añjaso hoti. Viññānadhātu tattha tattha sammāpayogam anvāya ābhuñjati ti. Evam² pavattapaṭisaṅkhānavasena asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ.

92. Api ca, gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandanato, sammakkhanato ti evaṇ dasavidhapaṭikkūlabhāvapaccavekkhanato p' ettha asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ. Vitthārakathā pan' ettha Visuddhimagge³ Āhārapaṭikkūla-saññānidhesato gahetabbā.

93. [57⁸] *Uccāra-passāvakamme* ti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pattakāle uccārapassāvaṇ akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti, akkhini bhamanti, cittaṇ na ekaggaṇ hoti, aññe ca rogā uppajjanti; karontassa pana sabbaṇ taṇ na hoti ti ayam ettha attho. Tass' eva vase-na sātthakasampajaññaṇ veditabbaṇ. Atthāne uccārapassāvaṇ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati, jīvitantarāyo hoti; patirūpe thāne karontassa sabbaṇ taṇ na hoti ti idam ettha sappāyaṇ. Tassa vasena sappāyasampajaññaṇ, kammaṭṭhānāvijahanavasena' eva gocarasampajaññaṇ veditabbaṇ.

94. Abbhantare attā nāma koci uccārapassāvakammaṇ karonto⁴ n' atthi. Cittakiriya-vāyodhātu vipphāren' eva pana uccārapassāvakammaṇ hoti. Yathā pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṇ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṇ akāmatāya nikkhamati, evaṇ pakkāsaya-muttavatthisu sannicitā uccārapassāvā vāyuvegasamuppilīta akāmatāya pi nikkhamanti. So panāyaṇ evaṇ nikkhamanto uccārapassāvo n' eva tassa bhikkhuno attano hoti, na parassa. Kevalaṇ sarīranissando

¹ C 1, C 2, C 4 nīharako.

² C 1, C 2, C 4 Evam p' ettha.

³ *Visu.* chapter xi.

⁴ C 3 kāranto.

va hoti. Yathā kiṇ? Yathā udakakumbhato purāṇa-udakaṇ chaḍḍentassa n' eva taṇ attano hoti, na paresaṇ. Kevalaṇ paṭijaggaṇamattam eva hoti. Evaṇ pavatta-paṭisaṅkhānavasen' ettha asammohasampajaññaṇ veditabbaṇ.

95. [57°] Gatādisu *gate* ti gamane. *Thite* ti thāne. *Nisinne* ti nisajjāya. *Sutte* ti sayane. *Jāgarite* ti jāgaraṇe. *Bhāsīte* ti kathane. *Tuṇhībhave* ti akathane. *Gacchanto vā gacchāmī ti pajānāti, thito vā thito 'mhī ti pajānāti, nisinno vā nisinno 'mhī ti pajānāti, sayāno vā sayāno 'mhī ti pajānāti* ti imasmiṇ thāne addhāna-iriyāpathā kathitā. *Abhikkante, patikkante, ālokite, vilokite, sammiñjite, pasārīte* ti imasmiṇ thāne majjhimā. *Gate, thite, nisinne, sutte* ti idha pana khuddakā cuṇṇiyā iriyāpathā kathitā. Tasmā etesu pi vuttanayen' eva sampajānakāritā veditabbā.

96. Tipiṭaka-Mahā-Sīvatthero pan' āha: Yo ciraṇ gantvā vā caṅkamtivā vā aparabhāge thito iti paṭisaṅcikkhati: caṅkamanakāle pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṇ gamane sampajānakārī nāma. Yo sajjhāyaṇ vā karonto, kammaṭṭhānaṇ vā manasikaronto ciraṇ thatvā aparabhāge nisinno iti paṭisaṅcikkhati: thitakāle pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṇ thite sampajānakārī nāma. Yo sajjhāyādi-karaṇavasen' eva ciraṇ nīditvā aparabhāge nipanno¹ iti paṭisaṅcikkhati: nisinnakāle pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṇ nisinne sampajānakārī nāma. Yo pana nipannako² sajjhāyaṇ vā karonto, kammaṭṭhānaṇ vā manasikaronto niddaṇ okkamitvā aparabhāge utthāya iti paṭisaṅcikkhati: sayanakāle pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṇ sutte ca jāgarite ca sampajānakārī nāma. Kiriyaṇacittānaṇ hi appavattaṇ suttaṇ³ nāma, pavattaṇ jāgaritaṇ nāmā ti. Yo pana bhāsamāno, ayaṇ saddo nāma oṭṭhe ca paṭicca dante ca jivhaṇ ca tāluṇ ca paṭicca, cittassa tadanurūpaṇ payogaṇ paṭicca jāyati ti sato sampajāno bhāsati; ciraṇ vā pana kālaṇ sajjhāyaṇ vā katvā dhammaṇ vā kathetvā kammaṭṭhānaṇ vā parivattetvā pañhaṇ vā vissajjetvā aparabhāge tuṇhi-

¹ C 1, C 2, C 4 nisinno.

² C 1, 2 C nisinnako.

³ C 2, C 4 soppaṇ.

bhūto iti paṭisañcikkhati: bhāsita-kāle uppannā rūpārūpa-dhammā etth' eva niruddhā ti, ayaṇ bhāsita sampajānakārī nāma. Yo tuṇhībhūto ciraṇ dhammaṇ vā kammaṭṭhānaṇ vā manasikatvā aparabhāge iti paṭisañcikkhati: tuṇhībhūtakāle pavattā rūpārūpadhammā etth' eva niruddhā, upadā-rūpappavattiyā sati bhāsati nāma, asati tuṇhībhavati nāmā ti, ayaṇ tuṇhībhave sampajānakārī nāmā ti.

97. Tayidaṇ Mahā-Sivattherena vuttaṇ asammohadhuraṇ imasmiṇ Satipaṭṭhānasutte adhippetāṇ. Sāmaññaphale¹ pana sabbam pi catubbidhaṇ sampajaññaṇ labbhati. Tasmā visesato ettha asammohasampajaññass' eva vasena sampajānakāritā veditabbā. Sampajānakārī, sampajānakārī ti ca sabbapadesu satisampayuttass' eva sampajaññassa vasena attho veditabbo. Vibhaṅgappakaraṇe pana, "Sato sampajāno abhikkamati, sato sampajāno paṭikkamati" ti (Vbh. 250) evaṇ etāni padāni vibhattān' eva.

98. [57¹⁰] *Iti² ajjhataṇ vā* ti evaṇ catusampajaññapari-gaṇhanena attano vā kāye parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena parassa kāye kāyānupassī viharati. Idhāpi *samudaya-dhammānupassī* ti ādisu rūpakkhandhass' eva samudayo ca vayo ca niharitabbo. Sesaṇ vuttasadisam eva. Idha catusampajaññapariggāhikā sati dukkhasaccaṇ. Tassā samuṭṭhāpikā purimatānā samudayasaccaṇ. Ubhinnaṇ appavatti nirodhasaccaṇ. Vuttappakāro ariyamaggo maggasaccaṇ. Evaṇ catusaccavasena ussakkivā nibbutiṇ pa-punāti ti. Idam ekassa catusampajaññapariggāhakassa va-sena yāva arahattā niyyānamukhaṇ ti.

Catusampajaññapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

99. [57¹³] Evaṇ catusampajaññavasena kāyānupassanaṇ vibhajitvā, idāni paṭikkūlamanasikāravasena vibhajituṇ, *pu-na ca paraṇ* ti ādim āha. Tattha *imaṇ eva kāyaṇ* ti ādisu yaṇ vattabbaṇ siyā, taṇ sabbaṇ³ sabbākārena vitthārato Visuddhimagge⁴ kāyagatāsaticammaṭṭhāne vuttaṇ. *Ubhatomukhā* ti heṭṭhā ca upari cā ti dvīhi mukhehi yuttā. *Nānā-*

¹ D. i. 70.

² C 1, C 3 Idāni.

³ C 1, C 2, C 4 omīti sabbaṇ.

⁴ Visu. i. 239-66.

vihiṭassā ti nānāvidhassa. Idaṇ paṇ' ettha opammasaṇ-
sandanaṇ: Ubhato-mukhā mutoli¹ viya hi catumahābhūṭiko
kāyo. Tattha missetvā pakkhitta-nānāvidhadhaññaṇ viya
hi kesādayo dvattiṇṣākārā. Cakkhumā puriso viya yogā-
vacaro. Tassa taṇ mutoliṇ muñcitvā paccavekkhato nānā-
vidhadhañña-pākatakalō viya yogino dvattiṇṣākārassa vi-
bhūṭakāro² veditabbo. *Iti ajjhataṇ vā* ti evaṇ kesādipari-
gaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā
attano kālena parassa kāye kāyānupassī viharati. Ito
paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha dvattiṇṣākārapa-
riggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā niyyā-
namukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ purimasadisam evā ti.

Paṭikkūlamanasikārapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

100. [57³⁵] Evaṇ paṭikkūlamanasikāravasena kāyānupas-
sanaṇ vibhajitvā, idāni dhātumanasikāravasena vibhaji-
tuṇ, *puna ca paraṇ* ti ādim āha. Tatrāyaṇ opammasaṇsan-
danena saddhiṇ atthavaṇṇanā: Yathā koci *goghātako vā*
tass' eva bhattavetanabhato *antevāsiko vā gāviṇ vadhitvā*
vinivijjhितvā, catasso disā gatānaṇ mahāpathānaṇ vemaj-
jhatṭhānasaṅkhāte *cātummahāpathe* koṭṭhāsakoṭṭhāsaṇ
katvā nisinno assa. Evam eva bhikkhu catunnaṇ iriyāpa-
thānaṇ yena kenaci ākārena ṭhitattā *yathāṭhitaṇ*, yathā-
ṭhitattā ca *yathāpanihitaṇ kāyaṇ*, *atthi imasmiṇ kāye paṭha-*
vīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vayodhātu ti evaṇ paccavekkhati.

101. Kiṇ vuttaṇ hoti? Yathā goghātakassa gāviṇ po-
sentassāpi, āghātanaṇ āharantassāpi, āharitvā tattha ban-
dhitvā ṭhapentassāpi, vadhentassāpi, vadhitaṇ³ mataṇ pas-
santassāpi, tāvad eva gāvī ti saññā na antaradhāyati, yāva
naṇ padāletvā bilaso⁴ na vibhajati. Vibhajitvā nisinnassa

¹ *Ṭikā*: “Vatthādīhi pasibbakākārena bandhitvā kata-
āvaṭṭanaṇ *putoli*.” In *Marāṭhī* it is called ‘*poṭali*’ or
‘*moṭali*.’

² C 1, C 2, C 4 vibhūṭakālo.

³ C 3 vadhitamataṇ.

⁴ *All read* bilaso; but *Ṭikā*: “viliyanti bhijjanti vibhaj-
jantī ti bilā, bhāgā; vakārassa bakāraṇ ikārassa ca ikāraṇ
katvā.”

pana gāvisaññā antaradhāyati, maṇṣasaññā pavattati. Nās-
sa evaṇ hoti: Ahaṇ gāviṇ vikkīṇāmi, ime gāviṇ harantī ti.
Atha khv' assa ahaṇ maṇsaṇ vikkīṇāmi, ime maṇsaṇ haranti
icc' eva hoti. Evam eva imassa pi bhikkhuno pubbe bāla-
putthujjanakāle gihibhūtassāpi pabbajitassāpi tāvad eva,
satto ti vā puggalo ti vā saññā na antaradhāyati, yāva¹ imam
eva kāyaṇ yathāṭhitaṇ, yathāpanihitaṇ ghanavinibbhogaṇ
katvā dhātuso na paccavekkhati. Dhātuso paccavekkhato
pan' assa sattasaññā antaradhāyati, dhātuvasen' eva cittaṇ
santiṭṭhati. Ten' āha Bhagavā: *Imam eva kāyaṇ yathāṭhitaṇ
yathāpanihitaṇ dhātuso paccavekkhati : Atthi imasmiṇ kāye pa-
ṭhavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu. Seyyathā pi, bhik-
khave, dakkho—pe—vāyodhātū* ti. Goghātako viya hi yogī.
Gāvisaññā viya sattasaññā. Cātummahāpatho viya catu-
riyāpatho. Bīlaso vibhajitvā nisinnabhāvo viya dhātuso
paccavekkhanan ti. Ayam ettha pālivaṇṇanā. Kammaṭ-
ṭhānakathā pana Visuddhimagge² vitthāritā.

102. [58°] *Iti ajjhattaṇ vā* ti evaṇ catudhātu-parigaṇha-
nena attano vā kāye parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena
vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Ito paraṇ vuttana-
yam eva. Kevalaṇ hi idha catudhātupariggāhikā sati
dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā niyyānamukhaṇ vedi-
tabbaṇ. Sesaṇ purimasadisam evā ti.

Catudhātumanasikārapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

103. [58°] Evaṇ dhātumanasikāravasena³ kāyānupassanaṇ
vibhajitvā, idāni navasivathikāpabbehi vibhajituṇ, *puna ca
paran* ti ādim āha. Tattha *seyyathā pi passeyyā* ti yathā
passeyya. *Sarīran* ti matasarīraṇ. *Sivathikāya chaddītan*
ti susāne apaviddhaṇ. Ekāhaṇ matassa assā ti *ekāhamataṇ*.
Dvīhaṇ matassa assā ti *dvīhamataṇ*. Tīhaṇ matassa assā ti
tīhamataṇ. Bhastā viya vāyunā, uddhaṇ jīvitapariyādānā
yathānukkamaṇ samuggatena sūnabhāvena uddhumātata-
tā *uddhumātaṇ*. Uddhumātam eva *uddhumātakaṇ*. Pa-
ṭikkūlattā vā kucchitaṇ uddhumātatan ti *uddhumātakaṇ*.

¹ C 1, C 2, C 4 yāvad eva.

² Visu. chapter xi.

³ C 2, C 4 catudhātu°.

Vinilaṇ vuccati viparibhinnavaṇṇaṇ. Vinīlam eva *vinīlakaṇ*. Paṭikkūlattā vā kucchitaṇ nīlan ti *vinīlakaṇ*. Maṇsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa, pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa, yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa, nīlaṭṭhānesu nīlasāṭaka-pārutasseva chavasarīrass' etaṇ adhivacanaṇ. Paribhinnaṭṭhānehi, navahi vā vaṇamukhehi vissandamānapubbaṇ vipubbaṇ. Vipubbam eva vipubbakaṇ. Paṭikkūlattā vā kucchitaṇ vi-pubban ti vipubbakaṇ. Vipubbakaṇ jataṇ tathābhāvaṇ gatan ti *vipubbakajūtaṇ*. So *imam eva kāyaṇ* ti so bhikkhu imaṇ attano kāyaṇ. Tena kāyena saddhiṇ ṇāṇena upasaṇharati, upaneti. Kathaṇ? *Ayam pi kho kāyo evaṇ dhammo evaṇ bhāvī etaṇ anatīto* ti. Idaṇ vuttaṇ hoti: Āyu, usmā, viññāṇan ti imesaṇ tinṇaṇ dhammānaṇ atthitāya ayaṇ kāyo ṭhānagamanādikkhamo hoti. Imesaṇ pana vigamā ayam pi evaṇ dhammo evaṇ pūtikasabhāvo yeva. *Evaṇ — bhāvī* ti evam eva uddhumātādibhedo bhavissati. *Etaṇ anatīto* ti etaṇ uddhumātādibhāvaṇ anatikkanto. *Iti ajjhallaṇ vū* ti evaṇ uddhumātakādiparigaṇhanena¹ attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano kāye, kālena vā² parassa kāye kāyānupassī viharati.

104. [58¹⁷] *Khajjamānaṇ* ti udarādisu nisīditvā udara-maṇsaṇ oṭṭhamaṇsaṇ, akkhikūṭādīni luṇcitvā khādiyamānaṇ. *Samāṇsalohitaṇ* ti sesāvasesa - maṇsalohitayuttaṇ. *Nim-maṇsalohitamakkhitaṇ* ti maṇse khīṇe pi lohitaṇ na sussati. Taṇ sandhāya vuttaṇ lohitamakkhitaṇ ti. *Aññena* ti aññena disābhāgena. *Hatthaṭṭhikaṇ* ti catusaṭṭhibhedam pi hatthaṭṭhikaṇ pāṭiyekkaṇ vippakiṇṇaṇ. Pādaṭṭhikādisu pi es' eva nayo. *Terovassikānī* ti atikkantaṇ vaccharāṇi. *Pūṭinī* ti abbhokāse ṭhitāni vātātapa-vuṭṭhisamphassena terovassikān' eva pūṭini honti. Antobhūmigatāni pana cirataṇ tiṭṭhanti. *Cuṇṇakajālānī* ti cuṇṇacuṇṇaṇ hutvā vippakiṇṇāni. Sabbattha so *imam evā* ti vuttanayena khajjamānādīnaṇ vasena yojanā kātabbā. *Iti ajjhallaṇ vū* ti evaṇ khajjamānādiparigaṇhanena³ yāva cuṇṇakabhāvā

¹ C 2, C 4 °parigaṇhanto.² C 1 omits vā.³ C 1, C 2, C 4 °parigaṇhanto.

attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena parassa kāye kāyānupassī viharati.

105. Idha pana tathvā nava sīvathikā samodhānetabbā. *Ekāhamataṇ vā ti hi ādinā nayena vuttā sabbā pi ekā. Kākehi khajjamānan ti ādikā ekā. Atthisaṇkhalikaṇ samāṇsalohitaṇ nahārusambandhan ti ekā. Nimmaṇsalohitamakkhitaṇ nahārusambandhan ti ekā. Apagatamaṇsalohitaṇ nahārusambandhan ti ekā. Atthikāni apagatasambandhāni ti ādikā ekā. Atthikāni setāni saṅkhavannūpanibhāni ti ekā. Atthikāni puñjakitāni terovassikāni ti ekā. Atthikāni pūṭini cunṇakajātāni ti ekā.*

106. [59°] *Evaṇ kho, bhikkhave* ti idaṇ navasīvathikaṇ dassetvā kāyānupassanaṇ niṭṭhāpento āha. Tattha navasīvathikāpariggāhikā sati dukkhasaccaṇ. Tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṇ. Ubhinnaṇ appavatti nirodhasaccaṇ. Dukkhaparijānanaṇ, samudayapajahanaṇ, nirodhārammaṇaṇ ariyamaggo maggasaccaṇ. Evaṇ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṇ pāpunāti ti. Idaṇ navasīvathikāpariggāhakānaṇ bhikkhūnaṇ yāva arahattā niyyānamukhan ti.

Sīvathikāpabbaṇ niṭṭhitaṇ.

107. Ettāvata ca ānāpānapabbaṇ, iriyāpathāpabbaṇ, catusampajaññapabbaṇ, paṭikkūlamanasikārapabbaṇ, dhātumanasikārapabbaṇ, navasīvathikāpabbaṇ ti cuddasapabbā kāyānupassanā niṭṭhitā hoti. Tattha ānāpānapabbaṇ, paṭikkūlamanasikārapabbaṇ ti imān' eva dve appanākammatṭhānāni. Sīvathikānaṇ pana ādināvānupassanāvasena vuttattā sesāni dvādasāpi upacārakammatṭhānān' evā ti.

108. [59¹¹] *Evaṇ Bhagavā* cuddasavidhena kāyānupassanāsatiṭṭhānaṇ kathetvā, idāni navavidhena vedanānupassanaṇ kathetuṇ, *kathaṇ ca, bhikkhave* ti ādim āha. Tattha *sukhaṇ vedanaṇ* ti kāyikaṇ vā cetasikaṇ vā sukhaṇ vedanaṇ vediyamāno, ahaṇ sukhaṇ vedanaṇ vediyāmī ti pajānāti ti attho. Tattha kāmaṇ uttānaseyyakā pi dāraṇ thaññāpivanādikāle, sukhaṇ vediyamānā sukhaṇ vediyāmā ti pajānanti. Na pan' etaṇ evarūpaṇ jānanaṇ sandhāya vuttaṇ. Evarūpaṇ hi jānanaṇ sattūpaladdhiṇ na jahati, sattasaññaṇ na ugghāṭeti, kammatṭhānaṇ vā satiṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṇ sattūpaladdhiṇ

jahati, sattasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ c' eva sati-paṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idaṃ hi, ko vediyati, kassa vedanā. Kiṃ kāraṇā vedanā ti evaṃ sampajānavediyanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha ko vediyatī ti? Na koci satto vā puggalo vā vediyati. Kassa vedanā ti? Na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. Kiṃ kāraṇā vedanā ti? Vatthu-ārammaṇā ca paṇ' assa vedanā. Tasmā¹ esa evaṃ pajānāti: Taṃ taṃ sukhādinaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanā vediyati; taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya ahaṃ vediyāmī ti vohāramattaṃ hotī ti. Evaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanā vediyatī ti sallakkhento esa, sukhaṃ vedanaṃ vediyāmī ti pajānāti ti veditabbo.

109. Cittalapabbate aññataro therō viya. Thero kira aphāsukakāle balava-vedanāya nitthananto² aparāparaṃ parivattati. Tam eko daharo āha: Katarāṃ vo, bhante, thānaṃ rujaṭī ti? 'Āvuso, pāṭiyekkaṃ rujanaṭṭhānaṃ nāma n' atthi. Vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanā vediyatī' ti. 'Evaṃ jānanakālato paṭṭhāya adhivāsetuṃ vaṭṭati no, bhante' ti? 'Adhivāsemi, āvuso' ti. 'Adhivāsanaṃ, bhante, seyyā' ti. Thero adhivāsesi. Vāto yāva hadayā phālesi. Mañcake antāni rāsikatāni ahesuṃ. Thero daharassa dassesi: Vaṭṭat' āvuso, ettikā adhivāsanaṃ ti? Daharo tuṇhī ahosi. Thero viriyasamathaṃ³ yojetvā saha patisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitvā samasīsi hutvā parinibbāyi.

110. [59¹⁴] Yathā ca sukhaṃ vedanaṃ evaṃ *dukkhaṃ*—*pe*—*nirāmisāṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vediyamāno nirāmisuṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vediyāmī ti pajānāti*. Iti Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Duvidhaṃ hi kammaṭṭhānaṃ: rūpakammaṭṭhānaṃ, arūpakammaṭṭhānaṃ ti. Rūpapariggaho, arūpapariggaho ti pi etad eva vuccati. Tattha Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathento sankhepa-manasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catu-dhātuvavatthānaṃ katheti. Tad ubhayam pi Visud-dhimagge⁴ sabbākārato dassitam eva. Arūpakammaṭ-

¹ C 3 Kasmā.² C 4 *Tikā*, nitthunanto.³ C 3 viriyasamattaṃ.⁴ *Visu.* chapter xi.

thānaṃ pana kathento yebhuyyena vedanāvasena katheti. Tividho hi arūpakammaṭṭhāne abhiniveso: phassavasena, vedanāvasena, cittavasena ti. Kathaṃ? Ekaccassa hi saṅkhittena vā vitthārena vā pariggahīte rūpakammaṭṭhāne tasmiṃ ārammaṇe cittacetāsikānaṃ paṭhamābhinipāte taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno phasso pākaṭo hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavanti uppajjamānā vedanā pākaṭā hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ pariggahetvā vijānantaṃ uppajjamānaṃ viññānaṃ pākaṭaṃ hoti.

111. Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, so pi, na kevalaṃ phasso va uppajjati, tena saddhiṃ tad eva ārammaṇaṃ anubhavamānā vedanā pi uppajjati, sañjānamānā saññā pi, cetayamānā cetanā pi, vijānamānaṃ viññānaṃ pi uppajjati ti phassapañcamake yeva parigaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, so pi, na kevalaṃ vedanā va uppajjati, tāya saddhiṃ phusamāno phasso pi uppajjati, sañjānamānā saññā pi, cetayamānā cetanā pi, vijānamānaṃ viññānaṃ pi uppajjati ti phassapañcamake yeva parigaṇhāti. Yassa viññānaṃ pākaṭaṃ hoti, so pi, na kevalaṃ viññānaṃ eva uppajjati, tena saddhiṃ tad eva ārammaṇaṃ phusamāno phasso pi uppajjati, anubhavamānā vedanā pi, sañjānamānā saññā pi, cetayamānā cetanā pi uppajjati ti phassapañcamake yeva parigaṇhāti.

112. So, ime phassapañcamakā dhammā kiṃ nissitā ti upadhārento vatthunissitā ti pajānāti; vatthu nāma kārakāyo, yaṃ sandhāya vuttaṃ: “Idaṃ ca pana me viññānaṃ ettha sitaṃ, ettha paṭibaddhaṃ” ti (D. i. 76); so atthato bhūtāni c’ eva upādā-rūpāni ca; evam ettha vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāma ti nāmarūpam eva passati. Rūpaṃ c’ ettha rūpakkhandho, nāmaṃ cattāro arūpino khandhā ti pañcakkhandhamattaṃ hoti. Nāmarūpavinimmuttā hi pañcakkhandhā, pañcakkhandhavinimmuttaṃ vā nāmarūpaṃ n’ atthi. So, ime pañcakkhandhā kiṃhetukā ti upaparikkhanto avijjādihetukā ti passati. Tato, paccayā c’ eva paccayuppannaṃ ca idaṃ, añño satto vā puggalo va n’ atthi, suddhasaṅkhārapuñjamattam evā ti sappaccaya-nāmarūpavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipātiyā aniccaṃ, dukkhaṃ, anattā ti sammasanto vicarati.

113. So, ajja ajjā ti paṭivedhaṇ ākaṅkhamāno tathārūpe divase utusappāyaṇ, puggalasappāyaṇ, bhojanasappāyaṇ, dhammasavanasappāyaṇ vā labhitvā ekapallaṅkena nisinnu¹ vipassanaṇ matthakaṇ pāpetvā arahatte paṭiṭṭhāti. Evaṇ imesaṇ tiṇṇam pi janānaṇ yāva arahattā kammaṭṭhānaṇ kathitaṇ hoti.

114. Idha pana Bhagavā arūpakammaṭṭhānaṇ kathento vedanāvasena kathesi. Phassavasena vā² viññāṇavasena vā kathiyamānaṇ na pākaṭaṇ hoti, andhakāraṇ viya khāyati, vedanāvasena pana pākaṭaṇ hoti. Kasmā? Vedanānaṇ uppattipākaṭatāya. Sukha-dukkhavedanānaṇ hi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṇ uppajjati, sakalasarīraṇ khobhentaṇ maddantaṇ pharamānaṇ abhisandayamānaṇ, satadhotāṇ khādāpayantaṇ viya, satapākatelaṇ makkhayamānaṇ viya, ghaṭasahassena parilāhaṇ nibbāpayamānaṇ viya, aho sukhaṇ aho sukhaṇ ti vācaṇ nicchārayamānam eva uppajjati. Yadā dukkhaṇ uppajjati, sakalasarīraṇ khobhentaṇ maddantaṇ pharamānaṇ abhisandayamānaṇ, tattaphālaṇ pavesantaṇ viya, vilīnatambalohena āsiṅcantaṇ viya, sukkha-tiṇavanaspatimhi araṇṇe dāru-ukkākālāpe khipiyamānaṇ viya, aho dukkhaṇ aho dukkhaṇ ti vippalapayamānam eva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṇ uppatti pākaṭā hoti.

115. Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārā avibhūtā. Sā sukhadukkhānaṇ apagame sātāsātapaṭipakkhavasena majjhattākārabhūtā adukkkhamasukhā vedanā ti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṇ? Yathā antarā piṭṭhipāsānaṇ āruhitvā palātassa migassa anupadaṇ³ gacchanto migaluddako piṭṭhipāsānaṇ orabhāge pi pārabhāge pi padaṇ disvā majjhe apassanto pi, ito ārūlho, ito orūlho, majjhe piṭṭhipāsāne iminā padesena gato bhavissati ti nayato jānāti. Evaṇ ārūlhaṭṭhāne padaṇ viya hi sukhavedanāya uppatti pākaṭā hoti. Orūlhaṭṭhāne padaṇ viya dukkhavedanāya uppatti pākaṭā hoti. Ito āruyha majjhe evaṇ gato ti nayato gaṇhanaṇ viya sukhadukkhānaṇ apagame sātāsātapaṭipakkhavasena majjhattākārabhūtā adukkkhamasukhā vedanā ti

¹ C 1, C 2, C 4 nisinnu va.

² C 2, C 4 omīti vā.

³ C 1, C 2, C 4 anupathaṇ.

nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Evaṇ Bhagavā paṭhamañ rūpakammaṭṭhānaṇ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṇ vedanāvasena vinivaṭṭetvā dassesi.

116. Na kevalañ ca idh' eva evaṇ dassesi, Cūla-Taṇhāsaṅkhaye, Mahā-Taṇhāsaṅkhaye, Cūla-Vedalle, Mahā-Vedalle, Raṭṭhapālasutte, Māgandiyasutte, Dhātuvibhaṅge, Ānañja-sappāye; Dīghanikāyamhi Mahā-Nidāne, Sakkapañhe, Mahā-Satipaṭṭhāne; Saṇyuttakamhi Cūla-Nidānasutte,¹ Rukkhūpame,² Parivīmaṇṣanasutte,³ sakale Vedanāsaṇyutte⁴ ti evaṇ anekesu suttesu paṭhamañ rūpakammaṭṭhānaṇ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṇ vedanāvasena vinivaṭṭetvā dassesi. Yathā ca tesu, evaṇ imasmim pi Satipaṭṭhāne paṭhamañ rūpakammaṭṭhānaṇ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṇ vedanāvasena vinivaṭṭetvā dassesi.

117. [59¹²] Tattha, *sukhaṇ vedanaṇ* ti ādisu ayaṇ aparo pi pajānanapariyāyo: *Sukhaṇ vedanaṇ vediyāmī ti pajānāti* ti sukhavedanāya⁵ khaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṇ vedanaṇ vediyamāno, sukhaṇ vedanaṇ vediyāmī ti pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato, imissā ca sukhāya ito paṭhamañ abhāvato vedanā nāma aniccā addhuvā vipariṇāmadhammā ti iti ha tattha sampajāno hoti. Vuttaṇ⁶ h' etaṇ Bhagavatā: “Yasmiṇ, Aggivessana, samaye sukhaṇ vedanaṇ vedeti, n' eva tasmiṇ samaye dukkhaṇ vedanaṇ vedeti, na adukkhamasukhaṇ vedanaṇ vedeti; sukhaṇ yeva tasmiṇ samaye vedanaṇ vedeti. Yasmiṇ, Aggivessana, samaye dukkhaṇ—pe—adukkhamasukhaṇ vedanaṇ vedeti, n' eva tasmiṇ samaye sukhaṇ vedanaṇ vedeti, na ca tasmiṇ samaye dukkhaṇ vedanaṇ vedeti, adukkhamasukhaṇ yeva tasmiṇ samaye vedanaṇ vedeti. Sukhā pi kho, Aggivessana, vedanā aniccā, saṅkhatā, paṭiccasamuppannā, khayadhammā, vayadhammā, virāga-dhammā, nirodhadhammā. Dukkhaṇ pi kho,—pe—Adukkhamasukhā pi kho, Aggivessana, vedanā aniccā—pe—nirodhadhammā. Evaṇ passaṇ, Aggivessana, śutavā ariya-sāvako sukhāya pi vedanāya nibbindati, dukkhāya pi . . .

¹ S. ii. 92 (?). ² S. ii. 87. ³ S. ii. 80. ⁴ S. iv. 204–37.

⁵ C 3 sukhāya vedanāya.

⁶ C 3 Vuttam pi c' etaṇ.

adukkhamasukhāya pi vedanāya nibbindati; nibbindaṇ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṇ vimuttam iti ñāṇaṇ hoti. Khīṇā jāti, vusitaṇ brahmacariyaṇ, kataṇ karaṇiyaṇ, nāparaṇ itthattāyā ti pajānāti” ti (M. i. 500).

118. [59¹⁶] *Sāmisāṇ vā sukhā* ti ādisu sāmīsā sukhā nāma pañcakāmaguṇāmisanissitā cha gehasita-somanassavedanā. Nirāmīsā sukhā nāma cha nekkhammasita-somanassavedanā. Sāmīsā dukkhā nāma cha gehasita-domanassavedanā. Nirāmīsā dukkhā nāma cha nekkhammasita-domanassavedanā. Sāmīsā adukkhamasukhā nāma cha gehasita-upekkhā vedanā. Nirāmīsā adukkhamasukhā nāma cha nekkhammasita-upekkhāvedanā. Tasaṇ vibhāgo Uparipaṇṇāsake (M. iii. 217–19) pāliyaṇ āgato yeva.

119. [59²¹] *Iti ajjhantaṇ vā* ti evaṇ sukhavedanādi-parigaṇhanena attano vā vedanāsu, parassa vā vedanāsu, kālena vā attano kālena vā parassa vedanāsu vedanānupassī viharati. *Samudaya-dhammānupassī* vā ti ettha pana, avijjāsamudayā vedanāsamudayo ti ādihi pañcahi ākārehi vedanānaṇ samudayaṇ ca vayaṇ ca passanto samudaya-dhammānupassī vā vedanāsu viharati, vāyadhammānupassī vā vedanāsu viharati, kālena samudaya-dhammānupassī, kālena vāyadhammānupassī vā vedanāsu viharati ti veditabbo. Ito paraṇ kāyānupassanāya vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha vedanāpariggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā vedanāpariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ tādīsam evā ti.

Vedanānupassanā niṭṭhitā.

120. [59²⁹] Evaṇ navavidhena vedanānupassanāsatipatthānaṇ kathetvā, idāni soḷasavidhena cittaṇupassanaṇ kathetuṇ, *kathaṇ ca, bhikkhave*, ti ādim āha. Tattha *sarāgaṇ* ti aṭṭhavidha¹-lobhasahagataṇ. *Vītarāgaṇ* ti lokiyakusalāvyākataṇ. Idaṇ pana, yasmā dhammasammasanaṇ, na dhammasamodhānaṇ, tasmā idha ekapade pi lokuttaraṇ na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni n’ eva purimapaḍaṇ, na pacchimapaḍaṇ bhajanti. *Sadosaṇ* ti duvidhaṇ

¹ C 3 aṭṭhavidhaṇ.

domassasahagataṇ. *Vītadosan* ti lokiyakusalāvyākataṇ. Sesāni dasa akusalacittāni n' eva purimapadaṇ, na pacchimapadaṇ bhajanti. *Samohan* ti vicikicchāsahagatañ c' eva uddhaccasahagatañ cā ti duvidhaṇ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesāni pi idha vaṭṭanti yeva. Imasmiṇ yeva hi duke dvādasākusalacittāni pari-yādinñāni ti. *Vītamohan* ti lokiyakusalāvyākataṇ. *Saṅkhittan* ti thīnamiddhānupatitaṇ. Etaṇ hi saṅkucitacittaṇ nāma. *Vikkhittan* ti uddhaccasahagataṇ. Etaṇ hi pasācittāṇ nāma. *Mahaggatan* ti rūpārūpāvacaraṇ. *Amahaggatan* ti kāmāvacaraṇ. *Sa-uttaran* ti kāmāvacaraṇ. *Anuttaran* ti rūpārūpāvacaraṇ. Tatrāpi sa-uttaraṇ rūpāvacaraṇ. Anuttaraṇ arūpāvacaram eva, *samāhitan* ti yassa appanāsamādhī upacārasamādhī vā atthi. *Asamāhitan* ti ubhaya-samādhivirahitaṇ. *Vimuttan* ti tadaṅga-vikkhambhana-vimuttihi vimuttaṇ. *Avimuttan* ti ubhayavimuttirahitaṇ. Samuccheda-paṭipassaddhi-nissaraṇavimuttīnaṇ pana idha okaso va¹ n' atthi.

121. [59³⁶] *Iti ajjhattaṇ vā* ti evaṇ sarāgādīparigaṇhanena yasmiṇ yasmiṇ khaṇe yaṇ yaṇ cittaṇ pavattati, taṇ taṇ sallakkhento attano vā citte, parassa vā citte, kālena vā attano, kālena parassa citte cittānupassī viharati. *Samudayadhammānupassī* ti ettha pana avijjāsamudayā viññāṇa-samudayo ti evaṇ pañcahi ākārehi viññāṇassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Ito paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha cittapariggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā cittapariggāhakassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ tādisam evā ti.

Cittānupassanā niṭṭhitā.

122. [60⁷] Evaṇ soḷasavidhena cittānupassanāsati paṭṭhānaṇ kathetvā, idāni pañcavidhena dhammānupassanaṇ ka-thetuṇ, *kathaṇ ca, bhikkhave* ti ādim āha. Api ca Bhagavatā kāyānupassanāya suddharūpapariggaho kathito; vedanā-cittānupassanāhi suddha-arūpapariggaho. Idāni rūpārūpa-missakapariggahaṇ kathetuṇ, *kathaṇ ca, bhikkhave* ti ādim

āha. Kāyānupassanāya vā¹ rūpakkkhandhapariggaho kathi-to, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggaho va, cittānupassanāya viññānakkhandhapariggaho va. Idāni saññāsañkhārakkhandhapariggaham pi kathetuṇ, *kathaṇ ca, bhikkhave* ti ādim āha. Tattha *santan* ti abhinhasamudācārasena saṇvijjamānaṇ. *Asantan* ti asamudācārasena vā pahinattā vā avijjamānaṇ. *Yathā cā* ti yena kāraṇena kāmaccchandassa uppādo hoti. *Taṇ ca pajānāti* ti taṇ ca kāraṇaṇ pajānāti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

123. Tattha subhanimitte ayoniso manasikārena kāmaccchandassa uppādo hoti. Subhanimittaṇ nāma subham pi subhanimittaṇ, subhārammaṇam pi subhanimittaṇ. Ayoniso manasikāro nāma anupāya-manasikāro, uppatthamanasikāro, anicce niccan ti vā, dukkhe sukhan ti vā, anattani attā ti vā, asubhe subhan ti vā manasikāro. Taṇ tattha bahulaṇ pavattayato kāmaccchando uppajjati. Ten' āha Bhagavā: "Atthi, bhikkhave, subhanimittaṇ. Tattha ayoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā kāmaccchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmaccchandassa bhiyyobhāvāya vepullāyā" ti (S. v. 64 and 103). Asubhanimitte pana yoniso manasikārena pahānaṇ hoti. Asubhanimittaṇ nāma asubham pi asubhārammaṇam pi. Yoniso manasikāro nāma upāyamanasikāro, pathamanasikāro, anicce aniccan ti vā, dukkhe dukkhan ti vā, anattani anattā ti vā, asubhe asubhan ti vā manasikāro. Taṇ tattha bahulaṇ pavattayato kāmaccchando pahiyati. Ten' āha Bhagavā: "Atthi, bhikkhave, asubhanimittaṇ. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam² āhāro anuppannassa vā kāmaccchandassa anuppādāya, uppannassa vā kāmaccchandassa pahānāyā" ti (S. v. 105).

124. Api ca cha dhammā kāmaccchandassa pahānāya saṇvattanti: asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo,

¹ C 1, C 2, C 4 omit vā.

² The S. text: ayam anāhāro anuppannassa vā kāmaccchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmaccchandassa bhiyyobhāvāya vepullāyā.

indriyesu guttadvārata, bhojane mattaññutā, kalyāṇa-mittatā, sappāyakathā ti. Dasavidhaṇ hi asubhanimittaṇ uggaṇhantassāpi kāmaccchando pahiyati, bhāventassāpi, indriyesu pihitadvārassāpi, catunnaṇ pañcannaṇ ālopānaṇ okase sati udakaṇ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññuno pi. Tena¹ vuttaṇ:

“Cattāro pañca ālope abhuttvā udakaṇ pive
alaṇ phāsuviḥārāya pahitattassa bhikkhuno” ti

(Th. i. 983).

Asubhakammika-Tissattherasadise² asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi kāmaccchando pahiyati. Thāṇanisa-jādisu dasa-asubhanissita-sappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā kāmaccchandassa pahānāya saṇvat-tanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahinassa kāmaccchandassa arahattamaggena āyatiṇ anuppādo hoti ti pajā-nāti.

125. Paṭighanimitte ayoniso manasikārena pana byāpā-dassa uppādo hoti. Tattha paṭigham pi paṭighanimittaṇ, paṭighārammaṇam pi paṭighanimittaṇ. Ayoniso manasikāro sabbattha ekalakkhaṇo va. Taṇ tasmiṇ nimitte bahulaṇ pavattayato byāpādo uppajjati. Ten' āha: “Atthi, bhikkhave, paṭighanimittaṇ. Tattha ayoniso manasikārabahulī-kāro, ayam āhāro anuppannassa byāpādassa uppādāya, uppan-nassa byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāyā” ti (S. v. 103). Mettāya pana cetovimuttiyā yoniso manasikāren' assa pahānaṇ hoti. Tattha mettā ti vutte appanā pi upacāro pi vaṭṭati. Cetovimutti ti appanā va. Yoniso manasikāro vutta-lakkhaṇo va. Taṇ tattha bahulaṇ pavattayato byāpādo pahiyati. Ten' āha: “Atthi, bhikkhave, mettā cetovimutti. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppan-nassa vā byāpādassa anuppādāya, uppannassa vā byāpā-dassa pahānāyā” ti (S. v. 105).

126. Api ca cha dhammā byāpādassa pahānāya saṇvat-

¹ C 3 Ten' etaṇ vuttaṇ:

² See Visu. i. 20.

³ The S. text: ayam anāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya, uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepul-lāya.

tantī: mettānimittassa uggaḥo, mettābhāvanānuyogo, kam-massakatāpaccavekkhanā, paṭisañkhānabahulatā, kalyāna-mittatā, sappāyakathā ti. Odissaka-anodissaka-disāpharaṇāṇaṇ hi aññataravasena mettaṇ uggaṇhantassāpi byāpādo pahiyati, odhiso¹ anodhiso disāpharaṇavasena mettaṇ bhāven-tassāpi. Tvaṇ etassa kuddho kiṇ karissasi? Kim assa silādini nāsetuṇ sakkhissasi? Na nu tvaṇ attano kammena āgantvā attano kammen' eva gamissasi? Parassa kujjhanāṇ nāma vitaccikaṅgāra-tatta-ayasalākā-guthādini gahetvā pa-raṇ paharitukāmatāsadiṣaṇ hoti. Eso pi tava kuddho kiṇ karissati? Kiṇ te silādini vināsetuṇ sakkhissati? Esa attano kammena āgantvā attano kammen' eva gamissati. Apaṭicchita²-pahēnaṇ viya, paṭivātaṇ³ khittarajomutṭhi viya etass' eva c' esa kodho matthake paṭissati ti evaṇ attano ca parassa ca kammassakataṇ paccavekkhato pi, ubhaya-kammassakataṇ paccavekkhitvā paṭisañkhāne ṭhitassāpi, Assaguttattherādisadise mettābhāvanārate kalyānamitte se-vantassāpi byāpādo pahiyati. Thāna-nisajjādisu mettānis-sitasappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā byāpādassa pahānāya saṇvattantī ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatiṇ anuppādo hotī ti pajānāti.

127. Arati-ādisu ayoniso manasikārena thīnamiddhassa uppādo hoti. Arati nāma ukkaṇṭhitatā. Tandī nāma kāyā-lasiyatā. Vijambhikā nāma kāyavināmanā. Bhattasammado nāma bhattamucchā, bhattaparilāho. Cetaso ca⁴ linattaṇ nāma cittassa linākāro. Imesu arati-ādisu ayoniso-manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato thīnamiddhaṇ uppajjati. Ten' āha: "Atthi, bhikkhave, arati, tandi, vijambhikā, bhattasammado, cetaso ca linattaṇ. Tattha ayoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā thīnamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thīnamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāyā" ti (S. v. 103). Ārambhadhātu-ādisu pana yoniso manasikāren' assa pahānaṇ hoti. Ārambhadhātu nāma paṭhamārambhaviriyaṇ. Nikkamadhātu nāma kossajato

¹ C 2, C 4 odiso anodiso.

² See S. i. 162.

³ See Dh. 125.

⁴ C 3 omits ca.

nikkhamatāya tato balavataṇṇaṃ. Parakkamadhātu nāma paraṇ paraṇ tṭhāṇaṇ akkamanato tato pi balavataṇṇaṃ. Imasmiṇ tippabhede viriye yoniso manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato thīnamiddhaṇ pahiyati. Ten' āha: "Atthi, bhikkhave, ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam¹ āhāro anuppannassa vā thīnamiddhassa anuppādāya, uppannassa vā thīnamiddhassa pahānāyā" ti (S. v. 105).

128. Api ca cha dhammā thīnamiddhassa pahānāya saṅvattanti: atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivat-tanā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāse vāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathā ti. Āharahatthaka-tatravaṭṭaka-alaṇsāṭaka-kākamāsaka-bhuttavamitaka-bhojanaṇ bhuñjitvā rat-tiṭṭhāna-divāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṇ karoto thīnamiddhaṇ mahāhatthi viya ottharantaṇ āgacchati. Catupañca-ālopa-okasaṇ pana tṭhapetvā pāṇiyaṇ pivitvā yāpanasilassa bhikkhuno taṇ na hoti ti evaṇ atibhojane nimittaṇ gaṇhantassāpi thīnamiddhaṇ pahiyati. Yasmiṇ iriyāpathe thīnamiddhaṇ okkamati, tato aññaṇ parivattentassāpi, rattiṇ candāloka-dīpāloka-ukkāloke, divā suriyālokaṇ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, Mahā-Kassapattherasadiṣe pahīnathīnamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thīnamiddhaṇ pahiyati. Tṭhānanisajjādisu dhutaṅganissita-sappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā thīnamiddhassa pahānāya saṅvattanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thīnamiddhassa arahattamaggena āyatiṇ anuppādo hoti ti pajānāti.

129. Cetaso avūpasame ayoniso manasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti. Avūpasamo nāma avūpasantākāro. Uddhaccakukkuccam eva taṇ atthato. Tattha ayoniso manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato uddhaccakukkuccaṇ uppajjati. Ten' āha: "Atthi, bhikkhave, cetaso avūpasamo. Tattha ayoniso-manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppan-

¹ The S. text : ayam anāhāro anuppannassa vā thīnamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thīnamiddhassa bhiyyo-bhāvāya vepullāya.

nassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāyā” ti (S. v. 103). Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yoniso manasikāren’ assa pahānaṇ hoti. Ten’ āha: “Atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam¹ āhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa pahānāyā” ti (S. v. 106).

130. Api ca cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṅvattanti: bahussutatā, paripucchakatā, Vinaye pakataññūtā, vuddhasevitā, kalyāṇamittatā, sappāyakathā ti. Bāhusaccena pi hi ekaṇ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye pāḷivasena atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccaṇ pahiyati. Kappiyākappiyaparipucchābahulasāpi, Vinayapakatiyaṇ ciṇṇavasibhāvatāya pakataññuno pi, vuddhe mahallake there upasaṅkamantassāpi, Upālittherassa-
disse Vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi uddhaccakukkuccaṇ pahiyati. Thānanisajjādisu kappiyākappiyanissitasappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṅvattanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena, kukkuccassa anāgāmimaggena āyatiṇ anuppādo hoti ti pajānāti.

131. Vicikicchāthānīyesu dhammesu ayoniso-manasikārena vicikicchāya uppādo hoti. Vicikicchāthānīyā dhammā nāma punappuna vicikicchāya kāraṇattā vicikicchā va. Tattha ayoniso manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato vicikicchā uppajjati. Ten’ āha: “Atthi, bhikkhave, vicikicchāthānīyā dhammā. Tattha ayoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāyā” ti (S. v. 103). Kusalādidhammesu yoniso manasikārena pan’ assā pahānaṇ hoti. Ten’ āha: “Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā, savajjānavajjā dhammā, sevittabbāsevittabbā dhammā, hīnappaṇitā dhammā, kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yoniso

¹ *The S. text* : ayam anāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

manasikārabahulīkāro, ayam¹ āhāro anuppannāya vā vicikicchāya anuppādāya, uppannāya vā vicikicchāya pahānāyā” ti (S. v. 106).

132. Api ca cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṅvattanti: bahussutatā, paripucchakatā, Vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathā ti. Bāhusaccena pi hi ekaṇ vā—pe—pañca vā nikāye pāli-vasena atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahiyati. Tiṇi Ratanāni ārabba paripucchābahulassāpi, Vinaye cinnavasibhāvassāpi, Tīsu Ratanesu okappaniyasaddhāsaṅkhātā-adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte Vakkalitherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahiyati. Thānanisajjādisu Tiṇṇaṇ Ratanānaṇ gūṇanissita-sappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṅvattanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahānāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatiṇ anuppādo hoti ti pajānāti.

133 (60²⁸) *Iti ajjhataṇ vā* ti evaṇ pañcanīvaraṇaparigaṇhanena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā pan’ ettha subhanimitta-asubhanimittādisu ayonisomanasikāra-yonisomanasikāravasena pañcasu nīvaraṇesu vuttā yeva nīharitabbā. Ito paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha nīvaraṇapariggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā nīvaraṇapariggāhakaṇ bhikkhuno niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ tādisam evā ti.

Nīvaraṇapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

134. [60³⁷] Evaṇ pañcanīvaraṇavasena dhammānupassaṇaṇ vibhajitvā, idāni pañcakkhandhavasena vibhajituṇ, *puna ca paran* ti ādim āha. *Pañcas’ upādānakkhandhesū* ti, upādānassa khandhā upādānakkhandhā. Upādānassa paccaya-bhūtā dhammapuñjā dhammarāsayo ti attho. Ayam ettha

¹ *The S. text* : ayam anāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepulāya.

saṅkhepo. Vitthārato pana khandhakathā Visuddhimagge¹ vuttā. *Iti rūpaṇ* ti idaṇ rūpaṇ, ettakaṇ rūpaṇ, na ito paraṇ atthi ti sabhāvato rūpaṇ sañjānāti. Vedanādisu pi es' eva nayo. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthārena pana rūpādini Visuddhimagge¹ khandhakathāyam eva vuttāni. *Iti rūpassa samudayo* ti evaṇ avijjāsamudayādivasena pañcah' ākārehi rūpassa samudayo. *Iti rūpassa atthaṅgamo* ti evaṇ avijjāni-rodhādivasena pañcah' ākārehi rūpassa atthaṅgamo. Vedanādisu pi es' eva nayo. Ayam ettha saṅkhepo. Vitthāro pana Visuddhimagge² udayabbayañānakathāyaṇ vutto.

135. [61⁸] *Iti ajjhataṇ vā* ti evaṇ pañcakkhandhapari-gaṇhanena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānu-passi viharati. Samudayavayā pan' ettha avijjāsamudayā rūpasamudayo ti ādinaṇ pañcasu khandhesu vuttānaṇ pañ-ñāsāya lakkhaṇānaṇ vasena nīharitabbā. Ito paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha khandhapariggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā khandhapariggāha-kassa bhikkhuno niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ tādisam evā ti.

Khandhapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

136. [61¹¹] Evaṇ pañcakkhandhavasena dhammānupassanaṇ vibhajitvā, idāni āyatanavasena vibhajituṇ, *puna ca paraṇ* ti ādim āha. Tattha, *chasu ajjhātika-bāhiresu āyatanesū* ti cakkhuṇ, sotaṇ, ghānaṇ, jivhā, kāyo, mano ti imesu chasu ajjhattikesu; rūpaṇ, saddo, gandho, raso, phoṭṭhabbaṇ,³ dhammā ti imesu chasu bāhiresu. *Cakkhuñ ca pajānāti* ti cakkhuppasādaṇ yathāvasarasa-lakkhaṇavasena pajānāti. *Rūpe ca pajānāti* ti bahiddhā catusamuṭṭhānīyarūpe ca yāthāva-sarasa-lakkhaṇavasena pajānāti. *Yañ ca tadubhayaṇ paṭicca uppajjati saṇyojanan* ti yañ ca cakkhuñ c' eva rūpe cā ti ubhayaṇ paṭicca, kāmarāgasāṇyojanaṇ, paṭigha-māna-ditṭhi-vicikicchā-silabbataparāmāsa-bhavarāga - issā - macchariya-avijjāsāṇyojanan ti dasavidha-sāṇyojanaṇ uppajjati, tañ ca yāthāva-sarasa-lakkhaṇavasena pajānāti.

¹ *Visu.* chapter xiv.

² *Visu.* chapter xx.

³ C 3 phoṭṭhabbo.

137. Kathaṇ pan' etaṇ uppajjati ti? Cakkhudvāre tāva apāthagataṇ iṭṭhārammaṇaṇ kāmassādasena assādayato abhinandato¹ kāmārāgasanyojanaṇ uppajjati. Anīṭṭhārammaṇe kujjhato paṭighasanyojanaṇ uppajjati. Thapetvā maṇ ko añño etaṇ ārammaṇaṇ vibhāvetuṇ samattho atthi ti maññato mānasanyojanaṇ uppajjati. Evaṇ² rūpārammaṇaṇ niccaṇ dhuvan ti gaṇhato diṭṭhisanyojanaṇ uppajjati. Evaṇ³ rūpārammaṇaṇ satto nu kho sattassa nu kho ti vicikicchato vicikicchāsanyojanaṇ uppajjati. Sampattibhave vata no idaṇ sulabhaṇ jātaṇ ti bhavaṇ patthentassa bhavarāgasanyojanaṇ uppajjati. Āyatim pi evarūpaṇ⁴ sīlabbatāṇ samādiyitvā sakkā laddhun ti sīlabbatāṇ samādiyantassa sīlabbataparāmāsasanyojanaṇ uppajjati. Aho vat' etaṇ rūpārammaṇaṇ aññe na labheyyun ti usūyato issāsanyojanaṇ uppajjati. Attanā laddhaṇ rūpārammaṇaṇ aññassa maccharāyato macchariyasanyojanaṇ uppajjati. Sabbeḥ' eva sahaajāta-aññānavasena avijjāsanyojanaṇ uppajjati.

138. [61¹⁷] *Yathā ca anuppannassū* ti yena kāraṇena asamudācāravasena anuppannassa tassa dasavidhassāpi saṇyojanassa uppādo hoti, taṇ ca kāraṇaṇ pajānāti. *Yathā ca uppannassū* ti appahīnaṭṭhena pana samudācāravasena vā uppannassa tassa dasavidhassāpi saṇyojanassa yena kāraṇena pahānaṇ hoti, taṇ ca kāraṇaṇ pajānāti. *Yathā ca pahīnassū* ti tadaṅga-vikkhambhanappahānavasena pahīnassāpi tassa dasavidhassa saṇyojanassa yena kāraṇena āyatiṇ anuppādo hoti, taṇ ca pajānāti.

139. Kena kāraṇena pan' assa āyatiṇ anuppādo hoti? Diṭṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsa-issā-macchariyabhedassa tāva pañcavidhassa saṇyojanassa sotāpattimaggena āyatiṇ anuppādo hoti. Kāmārāga-paṭighasanyojanadvayassa olārikassa sakadāgāmimaggena, anusahagatassa anāgāmimaggena; māna-bhavarāga-avijjā-saṇyojanattayassa arahattamaggena āyatiṇ anuppādo hoti. *Sotaṇ ca pajānāti sadde cā* ti ādisu pi es' eva nayo. Api c' ettha āyatanakathā

¹ C 2, C 4 abhinandayato.

² C 1, C 2, C 4 Etaṇ.

³ C 2, C 4 Etaṇ.

⁴ C 1, C 2, C 4 etaṇ rūpaṇ.

vitthārato Visuddhimagge¹ Āyatananiddese vuttanayen' eva veditabbā.

140. [61²⁸] *Iti ajjhattaṇ vā* ti evaṇ ajjhattikāyatanapari-gaṇhanena attano vā dhammesu, bāhirāyatanaparigaṇhanena parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā pan' ettha avijjāsamudayā cakkhusamudayo ti rūpāyatanānaṇ rūpakkhandhe, arūpāyatanesu manāyatanassa viññāṇak-khandhe, dhammāyatanassa sesakkhandhesu vuttanayena nī-haritabbā. Lokuttaradhammā na gahetabbā. Ito paraṇ vuttanayam eva. Kevalaṇ hi idha āyatanapariggāhikā sati dukkhasaccan ti evaṇ yojanaṇ katvā āyatanapariggāhakas-sa bhikkhuno niyyānamukhaṇ veditabbaṇ. Sesaṇ tādīsam evā ti.

Āyatanapabbaṇ niṭṭhitaṇ.

141. [61³²] Evaṇ cha ajjhattikabāhirāyatanavasena dham-mānupassanaṇ vibhajitvā, idāni bojjaṇṅgavasena vibha-jituṇ, *puna ca paraṇ* ti ādim āha. Tattha *bojjaṇṅgesū* ti bujghanakassa² sattassa aṅgesu. *Santaṇ* ti paṭilābhavasena saṇvijjamānaṇ. Satisambojjaṇṅgan ti satisaṅkhātaṇ boj-jhaṇṅgaṇ. Ettha hi, sambujjhati āradhavi-passakato paṭ-ṭhāya yogāvacaro ti sambodhi. Yāya vā so sati-ādikāya sattadhammasāmaggiyā sambujjhati, kilesaniddāto utṭhā-ti, saccāni vā paṭivijjhati, sā dhammasāmaggī sambodhi. Tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅgan ti samboj-jhaṇṅgaṇ. Tena vuttaṇ: Satisaṅkhātaṇ bojjaṇṅgan ti. Se-sabojjaṇṅgesu pi iminā va nayena vacanatto daṭṭhabbo.³

142. [61³⁷] *Asantaṇ* ti apaṭiladdhavasena⁴ avijjamānaṇ. *Yathū ca anuppannassū* ti ādisu pana, satisambojjaṇṅgassa tāva, "Atthi, bhikkhave, satisambojjaṇṅgaṭṭhāniyā dham-mā. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā satisambojjaṇṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjaṇṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāva-nāya pāripūriyā saṇvattatī" ti (S. v. 65). Evaṇ uppādo

¹ *Visu.* chapter xv.

³ C 3 veditabbo.

² C 3 bujghanakasattassa.

⁴ C 3 apaṭilābhavasena.

hoti. Tattha sati yeva satisambojjhaṅgaṭṭhaniyā dhammā. Yoniso manasikāro vuttalakkaṇo yeva. Taṇ tattha bahulaṇ pavattayato satisambojjhaṅgo uppajjati.

143. Api ca cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṇvattanti: satisampajaññaṇ, muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā, upaṭṭhitasatipuggalasevanatā, tadadhimuttatā ti. Abhikkantādisu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññaena, bhattanikkhittakākasadisa-muṭṭhassatipuggalaparivajjanena, Tissadattatthera - Abhayattherasadisa - upaṭṭhitasatipuggalasevanena, ṭhānanisajjādisu satisamuṭṭhāpanatthaṇ ninna-poṇa-pabbhāracittatāya ca¹ satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṇ catuhi kāraṇehi uppannassa pan' assa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti ti pajānāti.

144. Dhammavicayasambojjhaṅgassa pana, “ Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā—pe—kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṇvattatī ” ti (S. v. 66) evaṇ uppādo hoti.

145. Api ca satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṇvattanti: paripucchakatā, vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññaṇapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, gambhīraññanacariyapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatā ti. Tattha paripucchakatā ti khandha-dhātū-āyatana-indriya-bala-bojjhaṅga-maggaṅga-jhānaṅga-samatha²-vipassanānaṇ atthasannissitaparipucchābahulatā.

146. Vatthuvisadakiriyā³ ti ajjhattika-bāhirānaṇ vatthūnaṇ visadabhāvakaraṇaṇ. Yadā hi 'ssa kesa-nakha-lomāni atidighāni honti, sarīraṇ vā ussannadosaṇ c' eva sedamalamakkhitaṇ ca, tadā ajjhattikaṇ vatthuṇ avisadaṇ hoti aparisuddhaṇ. Yadā pana cīvaraṇ jīṇṇaṇ kiliṭṭhaṇ duggandhaṇ hoti, senāsanaṇ vā uklāpaṇ, tadā bāhiraṇ vatthu avisadaṇ hoti aparisuddhaṇ. Tasmā kesādicchedanena uddhavirecana-adhovirecanādīhi sarīrasallahukabhā-

¹ C 1, C 2, C 4 omit ca.

² C 1, C 2, C 4 °samādhi-.

³ See Visu. i. 128-30.

vakaraṇena, ucchādana-nahāpanena ca ajjhattikaṇ vatthu visadaṇ kātabbaṇ. Sūcikamma-dhovana-rajana-paribhaṇḍa-karaṇādihi bāhiraṇ vatthu visadaṇ kātabbaṇ. Etasmiṇ hi ajjhattikabāhire vatthumhi avisade, uppannesu citta-cetasikesu ñāṇam pi aparisuddhaṇ hoti, aparisuddhāni dīpakapallaka-vaṭṭi-telāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattika-bāhire vatthumhi, uppannesu cittacetasikesu ñāṇam pi visadaṇ hoti, parisuddhāni dīpakapallaka-vaṭṭi-telāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṇ: Vatthuvisadakiriya dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṇvattatī ti.

147. Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṇ indriyānaṇ samabhāvakaraṇaṇ. Sace hi 'ssa saddhindriyaṇ balavaṇ hoti, itarāni mandaṇi, tato viriyindriyaṇ paggaḥkiccaṇ, satindriyaṇ upatṭhānakiccaṇ, samādhindriyaṇ avikkhepakiccaṇ, paññindriyaṇ dassanakiccaṇ kātuṇ na sakkoti. Tasmā taṇ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā, yathā vā manasikaroto balavaṇ jātaṇ, tathā amanasikārena hāpetabbaṇ. Vakkalittheravatthu¹ c' ettha nidassanaṇ. Sace pana viriyindriyaṇ balavaṇ hoti, atha n' eva saddhindriyaṇ adhimokkha-kiccaṇ kātuṇ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedan. Tasmā taṇ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṇ. Tatrāpi Sōṇattheravatthuṇ² dassetabbaṇ. Evaṇ sesesu pi ekassa balavabhāve sati itaresaṇ attano kiccesu asamatthatā veditabbā.

148. Visesto pan' ettha saddhā-paññānaṇ, samādhi-viriyaṇaṇ ca samataṇ pasaṇsanti. Balavasaddho hi manda-pañño muddhappasanno hoti, avatthusmiṇ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭipakkaṇ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti; cittuppādamatten' eva kusalaṇ hoti ti atidhāvitvā dānādini akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṇ samatāya vatthusmiṇ yeva pasīdati. Balavasamādhiṇ pana mandaviriyaṇ, samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṇ abhibhavati. Balavaviriyaṇ mandasamādhiṇ, viriyassa uddhaccapakkhattā, uddhaccaṇ abhibha-

¹ S. iii. 120.

² Vin. i. 182-3 and A. iii. 374-5; C 3 Sōṇattherassa vatthuṇ.

vati. Samādhi pana viriyena saṇyojito kosajje patituṇ na labhati. Viriyaṇ samādhinā saṇyojitaṇ uddhacce patituṇ na labhati. Tasmā tadubhayaṇ samaṇ kātabbāṇ. Ubhaya-samatāya hi appanā hoti. Api ca samādhikammikassa balavatī pi saddhā vaṭṭati. Evaṇ saddahanto okappento appanaṇ pāpuṇissati. Samādhipaṇṇāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati. Evaṇ hi so appanaṇ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paṇṇā balavatī vaṭṭati. Evaṇ hi so lakkhaṇapaṭivedhaṇ pāpuṇāti. Ubhinnaṇ pana samatāya pi appanā hoti yeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṇ uddhaccapakkhikānaṇ saddhā-viriya-paṇṇānaṇ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā, loṇadhūpanaṇ viya sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca sabba-rājakicesu, sabbattha icchitabbā. Ten' āha:¹ “Sati ca pana sabbatthikā vuttā Bhagavatā. Kiṇ kāranaṇ? Cittaṇ hi satipaṭisaraṇaṇ. Ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati. Na vinā satiyā cittassa paggaha-niggaho hoti” ti (*).

149. Duppaṇṇapuggalaparivajjanā nāma khandhādibhede anogālhapaṇṇānaṇ dummedhapuggalānaṇ ārakā parivajjanaṇ. Paṇṇavantapuggalasevanā nāma samapaṇṇāsalakkhaṇa-pariggāhikāya udayabbayapaṇṇāya samannāgatapuggala-sevanā. Gambhiraṇānacariyapaccavekkhaṇā nāma gambhīresu khandhādisu pavattāya gambhīrapaṇṇāya pabhedapaccavekkhaṇā. Tadadhimuttatā nāma ṭhānanisajjādisu dhammavicayasambojjhaṇgasamutṭhāpanatthaṇ tanninna²-poṇa-pabbhāracittatā. Evaṇ uppannassa pan' assa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hoti ti pajānāti ti.

150. Viriyasambojjhaṇgassa, “Atthi, bhikkhave, ārambha-dhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā viriyasambojjhaṇgassa uppādāya, uppannassa vā viriyasambojjhaṇgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṇvatatī” ti (S. v. 66) evaṇ uppādo hoti.

151. Api ca ekādasa dhammā viriyasambojjhaṇgassa

¹ *Tīkā*: “Āha aṭṭhakathāyaṇ.”

² C 3 ninna^o

* See Visu. 130.

uppādāya saṅvattanti: apāyabhaya-paccavekkhaṇatā, āni-saṅsadassāvitā, gamanavīthi-paccavekkhaṇatā, piṇḍapātāpa-cāyanatā, dāyajjamahatta-paccavekkhaṇatā, Satthumahatta-paccavekkhaṇatā, jātimahatta-paccavekkhaṇatā, sabrahmacā-rimahatta-paccavekkhaṇatā, kusīta-puggalaparivajjanatā, ārad-dhaviriyapuggalasevanatā, tadadhimuttatā ti.

152. Tattha, nirayesu pañcavidhabandhana¹-kammakāra-ṇāto² patthāya mahādukkhaṇ anubhavanakāle, tiracchā-nayoniyaṇ jālakkhipa-kuminādihi gahitakāle pi, pācanakaṇ-ṭakādippahāratunnassa pana sakaṭavahanādikāle pi, Petti-visaye anekāni vassasahassāni ekaṇ Buddhantaram pi khup-pipāsāhi āturībhūtakāle pi, Kālakañjaka-asuresu satthihāttha-asītihaṭthappamānena aṭṭhicammamatten' eva attā-bhāvena vātātapādi-dukkhānubhavanakāle pi na sakkā viriyasambojjhaṇaṇ uppādetuṇ, ayam eva hi te kālo ti evaṇ apāyabhayaṇ paccavekkhantassāpi viriyasambojjhaṇgo up-pajjati. Na sakkā kusītena nava lokuttaradhammā lad-dhuṇ, ārad-dhaviriyen' eva sakkā, ayam āni-saṅso viriyassā ti evaṇ āni-saṅsadassāvino pi uppajjati. Sabba-Buddha-Pacceka-buddha-mahāsāvakeh' eva te gatamaggo gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantun ti evaṇ gamanavīthiṇ pac-cavekkhantassāpi uppajjati. Ye taṇ piṇḍapatādihi upaṭṭha-hanti, ime te manussā n' eva ñātakā, na dāsakammakarā, na pi taṇ nissāya jīviṣṣāmā ti te paṇitāni piṇḍapatādini denti. Atha kho attano kārānaṇ mahapphalataṇ paccāsiṇ-samānā denti. Satthārā pi, ayaṇ ime paccaye paribhuñ-jitvā kāyadaḍḍhibahulo sukhaṇ viharissatī ti na evaṇ sam-passatā tuyhaṇ paccayā anuññātā. Atha kho, ayaṇ ime paribhuñjamāno samaṇadhammaṇ katvā vaṭṭadukkhato muccissatī ti te paccayā anuññātā. So dāni tvaṇ kusīto viharanto na taṇ piṇḍapātaṇ apacāyissasi. Ārad-dhaviri-yass' eva piṇḍapātāpacāyanaṇ nāma hotī ti evaṇ piṇḍapā-tāpacāyanaṇ paccavekkhantassāpi uppajjati.

¹ C 3 pañcavibandhana°. See M. iii. 182—"Tam enaṇ, bhikkhave, nirayapālā pañcavidhabandhanaṇ nāma kārānaṇ karonti."

² C 1, C 2, C 4 °karaṇato.

153. Mahā-Mittattherassa viya. Thero kira Kassakalene nāma paṭivasati. Tassa ca gocaragāme ekā mahā-upāsikā therāṇ puttāṇ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasaṇ araṇṇaṇ gacchantī dhītaṇ āha: Amma, asukasmiṇ nāma ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmiṇ khīraṇ, asukasmiṇ sappi, asukasmiṇ phāṇitaṇ. Tava bhātikassa ayya-Mittattherassa¹ āgatakāle bhattaṇ pacitvā khīra-sappi-madhu-phāṇitehi saddhiṇ dehi. Tvaṇ ca bhuñjeyyāsi. Ahaṇ pana hiyyo pakkaṇ pārivāsikabhattaṇ kañjiyena bhutt' ambhī ti. 'Divā kiṇ bhuñjissasi amma' ti? 'Sākapaṇṇaṇ pakkhipitvā kaṇa-taṇḍulehi ambilayāguṇ pacitvā ṭhapehi amma' ti.

154. Thero cīvaraṇ pārupitvā pattaṇ nīharanto taṇ saddaṇ sutvā attānaṇ ovadi: Mahā-upāsikā kira kañjiyena pārivāsikabhattaṇ bhuñji, divā pi kaṇapaṇṇambilayāguṇ bhuñjissati. Tuyhaṇ atthāya pana purāṇataṇḍulādini ācikkhati. Taṇ nissāya kho pan' esā n' eva khettaṇ, na vatthuṇ, na bhattaṇ, na vatthaṇ paccāsiṇsati. Tisso² pana sampattiyo patthayamānā deti. Tvaṇ etissā tā sampattiyo dātuṇ sakkhissasi, na sakkhissasi ti? Ayaṇ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena, sadosena, samohena na sakkā gaṇhitun ti pattaṇ thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikaṇ muñcitvā nivattitvā Kassakalena eva gantvā pattaṇ heṭṭhāmañce, cīvaraṇ cīvaravaṇse ṭhapetvā, arahattaṇ apāpunitvā na nikkhamissāmi ti viriyaṇ adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattaṇ appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṇ vaḍḍhetvā purebhattam eva arahattaṇ patvā, vīkasamānam iva padumaṇ, mahākhīnāsavo sitaṇ karonto va nikkhami. Lenaḍvāre rukkhamhi adhiwatthā devatā,

Namo te, purisājañña, namo te purisuttama^{*}

yassa te āsavā khīnā dakkhiṇeyyo 'si mārīsā ti udānaṇ udānetvā, bhante, piṇḍāya pavitṭhānaṇ tumhādisānaṇ arahantānaṇ bhikkhaṇ datvā mahallakittiyo dukkhā muccissantī ti āha.

¹ C 3 ayya-Mittassa.

² *Ṭīkā*: "Manussasampatti, dibbasampatti, ante nibbāna-sampatti ti tisso sampattiyo."

^{*} D. iii. 197, Sn. 544, etc.

155. Thero uṭṭahitvā dvāraṇ vivaritvā kālaṇ olokento pāto yevā ti ñatvā pattacīvaraṇ ādāya gāmaṇ pāvisi. Dārikā pi bhattaṇ sampādetvā, idāni me bhātā āgamissati, idāni me bhātā āgamissati ti dvāraṇ olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāraṇ sampatte pattaṇ gahetvā sappiphāṇita-yojitassa khirapiṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero, sukhaṇ hotū ti anumodanaṇ katvā pakkāmi. Sā pi taṇ olokayamānā aṭṭhāsi. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahoṣi, vippasannāni indriyāni, mukhaṇ bandhanā muttatālapakkaṇ viya ativiya virocittha. Mahā-upāsikā araṇṇā āgantvā, kiṇ, amma, bhātiko te āgato ti pucchi. Sā sabbaṇ taṇ pavattiṇ ārocesi. Upāsikā, ajja me puttassa pabbajitakiccaṇ matthakaṇ pattaṇ ti ñatvā, abhiramati te, amma, bhātā Buddhasāsane, na ukkaṇṭhatī ti āha.

156. Mahantaṇ kho pan' etaṇ Satthudāyajjaṇ yadidaṇ satta¹ ariyadhanāni nāma. Taṇ na sakkā kusītena gahetuṇ. Yathā hi vippatipannaṇ puttaṇ mātāpitara, ayaṇ amhākaṇ aputto ti paribāhiraṇ karonti. So tesāṇ accayena dāyajjaṇ na labhati. Evaṇ kusīto pi idaṇ ariyadhanadāyajjaṇ na labhati. Āraddhaviriyo va labhatī ti dāyajjamahattaṇ paccavekkhato pi uppajjati. Mahā kho pana te Satthā. Satthuno hi te mātukucchismiṇ paṭisandhigaṇṇhanakāle pi, abhinikkhamanakāle pi, abhisambodhiyam pi, dhammacakkapavattana - yamakapāṭihāriya - devārohana - ayusaṅkhāra - vossajjanesu pi, parinibbānakāle pi dasasahassī lokadhātu kampiltha. Yuttaṇ nu te evarupassa Satthu sāsane pabbajitvā kusītena bhavitun ti evaṇ Satthumahattaṇ paccavekkhato pi uppajjati. Jātiyā pi tvaṇ idāni na lāmakajātiko. Asambhinnāya Mahā-Sammatapaveṇiyā āgate Okkākarājavaṇse jāto 'si, Suddhodanamāharājassa ca Mahā-Māyādeviyā ca nattā, Rāhulabhaddassa kaniṭṭho. Tayā nāma evarūpena Jinaputtena hutvā na yuttaṇ kusītena viharitun ti evaṇ jātimahattaṇ paccavekkhato pi uppajjati. Sāriputta-Moggallānā c' eva asīti mahāsāvaka ca viariyen' eva lokuttaraṇ dhammaṇ paṭivijjhīṇsu. Tvaṇ etesaṇ

¹ "Saddhādhanāṇ sīladhanāṇ hiri - ottappiyaṇ dhanāṇ, sutadhanāṇ ca cāgo ca paṇṇā ve sattamaṇ dhanāṇ." A. iv. 5.

sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjasi, na paṭipajjasi ti evaṃ sabrahmacārimahattaṃ paccavekkhato pi uppajjati. Kucchīṃ pūretvā ṭhita-ajagarasadiṣe viassaṭṭhakāyikacetasikavi-riye kusītapuggale parivajjentassāpi, āraddhaviriye pahitatte puggale sevantassāpi, ṭhānanisajjādisu viriyuppadanattaṃ ninna-poṇa-pabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa paṇ' assa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī ti pajānāti.

157. Pītisambojjhaṅgassa, “Atthi, bhikkhave, pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati” ti (S. v. 66) evaṃ uppādo hotī. Tattha pīti yeva pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā nāma. Tassā uppādakamanasikāro yoniso manasikāro nāma.

158. Api ca ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti: Buddhānussati, Dhamma-Saṅgha-silacāga-devatānussati, upasamānussati, lūkhapuggalaparivajjanatā, siniddhapuggalasevanatā, pasādanīyasuttantapaccavekkhanatā, tadadhimuttatā ti.

159. Buddhagūṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati. Dhamma-Saṅghagūṇe anussarantassāpi, dīgharattaṃ akhaṇḍaṃ katvā rakkhitaṃ catupārisuddhisīlaṃ paccavekkhantassāpi, gihino dasasīlaṃ pañcasīlaṃ paccavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādisu paṇītabhojanaṃ sabrahmacārīnaṃ datvā evaṃ nāma adamhā ti cāgaṃ paccavekkhantassāpi, gihino evarūpe kāle sīlavantānaṃ dinnadānaṃ paccavekkhantassāpi, yehi yehi gūṇehi samannāgatā devattaṃ pattā, tathārūpānaṃ gūṇānaṃ attani atthitaṃ paccavekkhantassāpi, samāpattiyā¹ vikkhambhitakīlese² saṭṭhim pi sattatim pi vassāni na samudācaranti ti paccavekkhantassāpi, cetiyadassana-bodhidassana-theradassanesu asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve

¹ *Ṭīkā*: “Samāpattiyā—pe—samudācaranti ti idaṃ ca upasamānussatidassanaṃ.” But see *Visu.* i. 293.

² C 3 vikkhambhite kīlese.

163. *Samādhisambojjhaṅgassa*, “*Atthi, bhikkhave, samathanimittaṃ abyaggaṇimittaṃ. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayam āhāro anuppannassa vā samādh-*

¹ C 3 kammassakata°.

sambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṅvattatī” ti (S. v. 66) evaṇ uppādo hoti. Tattha samatho vā samathanimittañ, avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittan ti.

164. Api ca ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṅvattanti: vatthuvisadakiriyatā, indriyasamattapaṭipādanatā, nimittakusalatā, samaye cittassa paggaṇhanatā, samaye cittassa niggaṇhanatā, samaye sampahaṇsanatā, samaye ajjhupekkhanatā, asamāhitapuggalaparivajjanatā, samāhitapuggalasevanatā, jhānavimokkhapaccavekkhanatā, tadadhimuttatā ti.

165. Tattha vatthuvisadakiriyatā ca indriyasamattapaṭipādanatā ca vuttanayen’ eva veditabbā. Nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggaṇhanakusalatā. Samaye cittassa paggaṇhanatā ti yasmiṇ samaye atisithilaviriyatādihi linaṇ cittaṇ hoti, tasmiṇ samaye dhammavicaya-viriya-pītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggaṇhanaṇ. Samaye cittassa niggaṇhanatā ti yasmiṇ samaye accāradhviriyatādihi uddhataṇ cittaṇ hoti, tasmiṇ samaye passaddhi-samādhi-upekhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggaṇhanaṇ. Samaye sampahaṇsanatā ti yasmiṇ samaye cittaṇ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamanena vā nirassādaṇ hoti, tasmiṇ samaye aṭṭhasaṇvegavatthupaccavekkhanaṇa saṇvejeti. Aṭṭha saṇvegavatthūni nāma jāti-jarā-vyādhi-maraṇāni cattāri, apāyadukhaṇ pañcamaṇ, atīte vaṭṭamūlakaṇ dukkhaṇ, anāgate vaṭṭamūlakaṇ dukkhaṇ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṇ dukkhan ti. Ratanattayagunānussaranena ca pasādaṇ janeti. Ayaṇ vuccati samaye sampahaṇsanatā ti. Samaye ajjhupekkhanatā nāma yasmiṇ samaye sammāpaṭipattiṇ āgamma alinaṇ anuddhataṇ anirassādaṇ ārammane samappavattaṇ samathavīthipaṭipannaṇ cittaṇ hoti, tadā ’ssa paggaha-niggaha-sampahaṇsanesu na vyāpāraṇ āpajjati, sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṇ vuccati samaye ajjhupekkhanatā ti. Asamāhitapuggalaparivajjanatā nāma upacāraṇ vā appanaṇ vā appattānaṇ vikkhit-tacittānaṇ puggalānaṇ ārakā parivajjanaṇ. Samāhitapuggalasevanatā nāma upacārena vā appanāya vā samāhita-

cittānaṃ sevanā, bhajanā, payirupāsana. Tadadhimuttatā nāma tñānanisajjādisu samādhi-uppādanatthaṃ yeva ninnapona-pabbhāracittatā. Evaṃ hi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṃ uppannassa paṇ' assa arahattamaggena bhāvanā-pāripūrī hoti ti pajānāti.

166. Upekkhāsambojjhaṅgassa, “Atthi, bhikkhave, upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulikāro ayam āhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati” ti (S. v. 67) evaṃ uppādo hoti. Tattha upekkhā va upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā nāma.

167. Api ca pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti: sattamajjhāttatā, saṅkhāramajjhāttatā, sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā, sattasaṅkhāramajjhāttapuggalasevanatā, tadadhimuttatā ti.

168. Tattha dvīh' ākārehi sattamajjhāttataṃ samuṭṭhāpeti: Tvaṃ attano kammena āgantvā attano va kammena gamissasi, eso pi attano kammena āgantvā attano va kammena gamissati, tvaṃ kaṃ kelāyasī ti evaṃ kamma-sakatāpaccavekkhaṇena ca; paramatthato satto yeva n' atthi, so tvaṃ kaṃ kelāyasī ti evaṃ nissatta-paccavekkhaṇena ca. Dvīh' ākārehi saṅkhāramajjhāttataṃ samuṭṭhāpeti: Idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāraṇ' c' eva jīṇṇabhāvaṇ' ca upagantvā pādapuñchanacolakaṃ hutvā yaṭṭhikoṭṭiyā chaḍḍaniyaṃ bhavissati, sace paṇ' assa sāmiko bhaveyya, nāssa evaṃ vinassituṃ dadeyyā ti evaṃ assāmikabhāvapaccavekkhaṇena ca; anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālikan ti evaṃ tāvakālikabhāvapaccavekkhaṇena ca. Yathā¹ cīvare, evaṃ pattādisu pi yojanā kātābbā.

169. Sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā ti ettha, yo puggalo gihī vā attano puttadhītādike, pabbajito vā attano antevāsika-samānupajjhāyakādike mamāyati, sahatthen' eva nesaṃ kesacchedana-sūcikaṃma-cīvaradhovana-rajana-pattapacanādini karoti, muhuttam pi apassanto, asuko sāmānero kuhiṃ, asuko daharo kuhiṃ ti bhantamigo viya ito c' ito ca

āloketi, aññena kesacchedanādīnaṃ attbhāya, muhuttaṃ tva asukaṃ pesethā ti yāciyamāno pi, amhe pi taṃ attano kammaṃ na kārema, tumhe taṃ gahetvā kilamessathā ti na deti, ayaṃ sattakelāyano nāma. Yo pana cīvara-patta-thālaka-kattara-yaṭṭhi-ādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitum pi na deti, tva-kālīkaṃ yācito, mayam pi imaṃ mamāyantaṃ na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāmā ti vadati, ayaṃ saṅkhāra-kelāyano nāma. Yo pana tesu dvīsu pi vatthusu majjhatto udāsīno, ayaṃ sattasaṅkhāramajjhatto nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambodhijaṅgo evarūpa - sattasaṅkhāra-kelāyanapuggale ārakā parivajjentassāpi, sattasaṅkhāramajjhattapuggale sevantassāpi, tñānanisajjādisu taduppādanatthaṃ ninna-paṇa-pabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa paṇ' assa arahattamaggena bhāvanāpāripurī hoti ti pajānāti.

170. [62¹⁴] *Iti ajjhattaṃ vā* ti evaṃ attano vā sattabodhijaṅge parigaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano kālena vā parassa bodhijaṅge parigaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudaya-vayā paṇ' ettha bodhijaṅgaṇaṃ nibbatti-nirodhavasena veditabbā. Ito paraṃ vuttanayam eva. Kevalaṃ hi idha bodhijaṅgapariggāhikā sati dukkha-saccaṃ ti yojanaṃ katvā bodhijaṅgapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ tādīsam evā ti.

Bodhijaṅgapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

171. [62¹⁸] Evaṃ sattabodhijaṅgavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā, idāni catusaccavasena vibhajitva, *puna ca paraṃ* ti ādim āha. Tattha *idaṃ dukkhaṃ ti yathābhūtaṃ pajānāti* ti tñāpetvā taṇhaṃ tebhūmake dhamme, idaṃ dukkhaṃ ti yathāsabhāvato pajānāti. Tass' eva kho pana dukkhassa janikaṃ samuṭṭhāpikaṃ purimataṇhaṃ, ayaṃ dukkhasamudayo ti, ubhinnaṃ appavattiṃ nibbānaṃ, ayaṃ dukkhanirodho ti, dukkha-parijānanaṃ samudaya-pajānanaṃ nirodhasacchikaraṇaṃ ariyamaggaṃ, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ti yathāsabhāvato pajānāti ti attho. Avasesā ariyasaccakathā Visuddhimagge¹ vitthāritā yeva.

172. [62²⁴] *Iti ajjhattaṃ vā* ti evaṃ attano vā cattāri sac-

¹ Visu. chapter xvi, pp. 494-516.

cāni parigaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa cattāri saccāni parigaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā pan' ettha catunnaṃ saccānaṃ yathāsabhāvato uppatti-nivattivasena¹ veditabbā. Ito paraṃ vuttanayam eva. Kevalaṃ hi idha catusaccapariggaḥikā sati dukkhasaccan ti evaṃ yojanaṃ katvā saccapariggaḥakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ tādīsam evā ti.

Catusaccapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

173. Ettāvatā anāpānaṃ, catu-riyāpathaṃ, catusampajaññaṃ, dvattiṅsākāraṃ, catudhātuvavatthānaṃ, nava sīvathikā, vedanānupassanā, cittānupassanā, nīvaraṇapariggaho, khandhapariggaho, āyatanapariggaho, bojjhaṅgapariggaho, saccapariggaho ti ekavīsati kammaṭṭhānāni vuttāni,² yesu anāpānaṃ dvattiṅsākāraṃ, nava sīvathikā ti ekādasappaṇākammaṭṭhānāni honti. Dīghabhāṇaka-Mahā-Sīvatthero pana, nava sīvathikā ādinavānupassanāvasena vuttā ti āha. Tasmā tassa matena dve yeva appanākammaṭṭhānāni, sesāni upacārakammaṭṭhānāni.

174. Kiṃ pan' etesu sabbesu abhiniveso jāyati, na jāyati ti? No³ na jāyati. Iriyāpathasampajañña-nīvaraṇabojjhaṅgesu hi abhiniveso na jāyati, sesesu jāyati ti. Mahā-Sīvatthero pan' āha: Etesu pi abhiniveso jāyati. Ayaṃ hi, atthi nu kho me cattāro iriyāpathā, udāhu n' atthi, atthi nu kho me catusampajaññaṃ, udāhu n' atthi, atthi nu kho me pañcanīvaraṇā, udāhu n' atthi, atthi nu kho me sattabojjhaṅgā, udāhu n' atthi ti evaṃ parigaṇhati. Tasmā sabbattha abhiniveso jāyati ti.

175. [62³⁴] *Yo hi koci, bhikkhave* ti yo koci bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā. *Evaṃ bhāveyyā* ti ādito paṭṭhāya vuttena bhāvanānukkamena bhāveyya. *Pāṭikañkhan* ti paṭikañkhitabbaṃ. Avassaṃbhāvī ti attho. *Aññā* ti arahattaṃ. *Sati vā upādisese* ti upādānasese vā

¹ C 1, C 2, C 4 uppatti-nippattivasena.

² C 3 vuttāni yeva. Tesu.

³ C 1, C 2, C 4 omit No na jāyati.

sati, aparikkhīṇe. *Anāgāmitā* ti anāgāmibhāvo. Evaṇ sattannaṇ vassānaṇ vasena sāsanaassa niyyānikabhāvaṇ dassetvā, puna tato pi appatare kāle dassento, *tiṭṭhatu, bhikkhave* ti ādim āha. Sabbam pi c' etaṇ majjhimass' eva neyyapuggalassa vasena vuttaṇ. Tikkhapaññaṇ pana sandhāya, “Pāto anusitṭho sāyaṇ kiñci visesaṇ adhigamis-sati, sāyaṇ anusitṭho pato visesaṇ adhigamissatī” ti () vuttaṇ.

176. [63¹⁶] Iti Bhagavā evaṇ niyyānikaṇ, bhikkhave, mama sāsanan ti dassetvā ekavīsatiyā ṭhānesu arahattanikūṭena desitaṇ desanaṇ niyyātento, *ekāyano ayaṇ, bhikkhave, maggo—pe—iti* yaṇ *taṇ vuttaṇ, idam etaṇ paṭicca vuttaṇ* ti āha. Sesaṇ vuttānattham evā ti.

Satipatṭhūnasuttavaṇṇanā nīṭhitā.

Nīṭhito ca Mūlapariyāyavaggo nāma paṭhamo vaggo.

BURMESE READINGS

[Since going to the press we have received the printed Burmese edition of the Papañcasūdanī, published by the P. G. Mundine Piṭaka Press, Rangoon (Burmese Year 1280), A.D. 1918 or 1919. Still later, by the generous gift of H.R.H. the Prince of Chandaburi, we received the Siamese edition of Buddhaghosa's Commentaries on the Four Nikāyas, issued by His Holiness the late Supreme Patriarch of Siam, Prince Vajirañāna (Buddhist Era 2463), A.D. 1920. While reading the proof, we consulted this edition of the Papañcasūdanī, and it was most useful. But we regret that, owing to its late arrival, it could not be collated with the text. Accordingly the readings below are from the Burmese edition only.]

Sutta 1.

- § 1²⁰ Mahāvihāre nivāsinaṇ.
 § 2⁹ omits pana; ¹¹ tevīsapada°; ¹³ tividho anusandhi.
 § 5¹² byā; ¹³ māṇavaka.
 § 6¹⁸ sotukāmatan.
 § 9¹⁵ kattuniddeso.
 § 11² manasikaroto hi; ⁸ Avikkhepena pana; ⁹ sappurissū-
 panissayañ ca.
 § 13¹¹ mahato hitassa; ¹³ sotabbo ti.
 § 14⁹ purimavacanan; ¹⁷ uppādeti ti.
 § 15² paricchinna-kālaniddeso; ¹⁷ -Muṇḍikaputto; ²⁸ ratti-
 diva (*so always*).
 § 16⁶ asukadivasabhāge.
 § 18³ omits bhikkhave; ¹⁸ omits pi.
 § 19² taṇ for ekaṇ; ³ attho ti.
 § 21⁷ sādeti for sāreti; ⁸ desako.
 § 22² maṇḍaladivaso; ³ omits pi.
 § 23³ -gamana-nisinnasayana; ⁶ So hi Bhagavā ekaṇ; ⁷ apa-
 ripatantam.

- § 24² Sundarasirikattā (*so always*); ¹¹ -vihaṅgamābhirutehi mandamāluta°.
- § 25¹⁰ vanappatijēṭṭhakarukkho; ¹⁴ rājā ca iti pi.
- § 26⁵ Na nu hi.
- § 27⁶ -nidassanaṇ; ⁹ °muttitaṇ; ¹⁰ nirūpalepanaṇ; ¹⁹ °parinipphādanaṇ; ²³ ettha yojanā veditabbā.
- § 28¹¹ sambodhesī ti.
- § 29⁹ attano abhimukhe karoti.
- § 30⁶ omits te.
- § 31⁹ omits bhikkhū.
- § 33³ -racanavilāsasobhita-ratanasopānaṇ; ⁴ -muttātalasadisā-; vālikācunṇa-; ⁶ suvijambhita°; ¹⁰ sammisita-; ¹³ -jutivisadāvijjotita-; ¹⁶ -desakavatthupari°.
- § 34³⁷ Sūciloma- Kharaloma°; pan' etāni.
- § 35¹² Te Bhagavati.
- § 36⁵ omits aniccā.
- § 37¹⁰ “ Jātidhammā jarādhammā atho maraṇadhammino ” ti.
- § 38⁸ sabbesaṇ dhammānaṇ.
- § 39¹⁵ desessāmi, *and omits* ti.
- § 40¹⁷ omits attho; ¹⁸ omits dhammaṇ.
- § 43² Satthuvacanaṇ sampaticchiṇsu.
- § 45³ āyatanasacca-paccayākāra-; ⁹ puthūnaṇ, kilesādīnaṇ; ¹⁷ gadhitā (*so always*); ²³ janehī ti.
- § 46¹ dvīhi pi.
- § 48⁶ siṅgāla *for* sigāla (*so always*).
- § 49² vuḍḍhapabbajito; ⁶ vattapaṭipattiṇ.
- § 52⁸ pidhiyyare.
- § 53³ anattassa *for* aṅgassa.
- § 54¹² yasmā cāgaṭṭhena.
- § 55¹³ esese.
- § 56⁵ āvikātuṇ; ²⁴ apariññāmūlikā-.
- § 57¹ pathavi *for* paṭhavi (*so always*); ² -janitaṇ; ¹⁴ pathavi ti nāmaṇ; ¹⁸ evaṇ *for* etaṇ.
- § 59⁷ veḷuriyo; lohitaṅgo.
- § 61⁹ omits vā; ¹³ vā ti. Evaṇ; ¹⁸ taṇ pathavikasīnaṇ, *and omits* ti.
- § 62⁷ samanupassati. Tassa evaṇ hoti: ayaṇ kho; ¹¹ tado-kāsa° *for* tass' okāsa°.

- § 63⁸ tato aññaṇ.
- § 64¹ kevalaṇ hi; ⁵ sabbāya pi.
- § 65⁵ omits me; ⁷ -sampanno, ayaṇ sā; ¹³ Yo ca.
- § 67⁸ omits pana; ¹⁶ So ca.
- § 68³ jiriyati.
- § 69¹ imassa vārassāpi; ¹⁰ pakkhivātā; ¹² evā ti.
- § 70¹¹ rūpasmiṇ vā; ¹³ añño attā ti; ¹⁶ maññaṇā veditabbā;
¹⁷ ayam pi atthaviseso.
- § 71¹⁰ omits catusu.
- § 72¹ mañña yojetabbā; ¹¹ bhūtesu ca.
- § 73² sukhupattin; ¹⁰ aññataro' smi ti vā.
- § 74¹³ veditabbā ti.
- § 75⁵ jotanti cā ti; ¹⁰ omits te; Māraṇ saparisaṇ;
- § 76⁶ vasati, and omits ti; ¹¹ Yojanānayo.
- § 77⁵ upalabbhanti ti.
- § 80² ābhā chijjitvā patanti.
- § 81³ -kañcanapiṇḍi viya sassirīkā ti.
- § 83² abhibhavi, and omits ti; ¹⁸ vuttanayam eva.
- § 84⁸ viññaṇaṭṭhitisattavāsavasena; ¹² tabbhūmikā; ¹³ ta-
trūpapannā yeva; ¹⁵ catūsu pi.
- § 85² sabbaṇ maññaṇā^o; ¹⁴ rūpasampadaṇ vā pana;
¹⁷ omits aham; ²⁰ attānaṇ attaniyaṇ ti.
- § 87⁸ eva labhati.
- § 88⁵ Tesā ayaṇ vacanattho; ⁸ omits khandhehi.
- § 89⁴ Mayā ete; ¹⁴ tabbatthukaṇ ca.
- § 90³ omits ādim; ¹² omits idaṇ nibbānaṇ ayaṇ attā.
- § 91¹ Tatra pi hi.
- § 92¹ anusaṅgīti; ⁵ gaṇhaṇ gaṇhāti maññaṇā; ⁹ guthādi
viya; ¹⁰ attā attaniyo me ti; ¹¹ viya bondhissa;
¹⁶ Sa so sakkāyamalino; ¹⁷ haññati bālhaso;
¹⁸ bhaddan te; ²⁰ sabhāvo so tassa; ²² catuvīsati-
sabbā.
- § 93⁶ Tena ca for So ca.
- § 94⁷ sikkhati sikkhati ti; ¹⁶ sekho ti. Imasmiṇ.
- § 95³ yvāyaṇ carati; ¹¹ pajappitāni; ²⁰ aparipatantaṇ.
- § 96⁴ etaṇ pathavibhāgaṇ; ⁶ maññi ti vuttaṇ hoti; ¹³ itarā
pana tanubhāvaṇ.
- § 97¹ tassa sekhasa.
- § 99⁵ jātijarāmaranikā.

§ 102⁷ attano attho sakattho ti.

§ 104³ dhātuṭṭhaṇ; ⁷ katvā ti.

§ 105³ Taṇ vā maññaṇaṇ.

§ 106² vārā vuttā. Te pathavivārādisu pi vitthāretabbā.
Ayañ ca; ¹⁷ vatthuno pariññātataṇ.

§ 107² Tisu hi vāresu rāge; ³ appaṇihitavimokkhena;
⁹ Taṇ na. Kasmā; ¹³ arahā samāne pi.

§ 108⁴ Bhagavā Tathāgato ti vuccati.

§ 109²⁰ Bhagavā pi āgato ti Tathāgato.

§ 110⁷ chatte anudhāriyamāne.

§ 111²⁰ animittānupassanāya nimittaṇ; ²⁶ omits bhañjitvā;
²⁷ aṇusahagata; ²⁸ samugghāṭetvā.

§ 113⁸ Abhisambuddhattho hi.

§ 114⁴ nāma n'atthi; ¹⁸ omits na; ¹⁸ Tattha for
Ettha.

§ 115¹¹ pakkhalitaṇ, sabbaṇ; ¹² ekanāliyā mitaṇ; ²¹ omits
vuccati.

§ 117⁵ rājarājo; ¹⁴ puññussayo ca.

§ 118¹ omits patto; ¹⁸ Tathāgatabhāvadīpane mukhamatta-
kam eva.

§ 120² maññaṇāvattthu pariññātaṇ.

§ 121¹ ādisu ca; ² Mūlan ti ādi. Iti viditvā ti; ⁹ Idaṇ
vuttaṇ; upapattibhavana; ¹⁰ omits ca; ¹² -pallañke
nisinno; ¹³ paṭivedhaṇ maññaṇānaṇ abhāvaka-
raṇaṇ.

§ 123⁶ tajjātijarā^o; ⁸ Evam ete; ¹⁸ āyatiṇ paṭisandhi;
²² ākāra idha veditabbā.

§ 124⁸ tā virattā khepitā bhavanti; ¹¹ yojetabbā.

§ 125⁶ āgataṭṭhāne hi.

§ 127⁷ Tattha iti viditvā ti itikāro; ¹¹ sabbappakārā sā
pahinā; ¹⁴ omits paṭhaviṇ.

§ 128² taṇhā khayaṇ gatā.

§ 129² Bhagavā padesapaññāya; ⁴ sabbaññutaññaṇaṇ das-
sento; ⁷ omits ca.

§ 130¹ omits ca; ⁴ te bhikkhū Bhagavato bhāsitaṇ nābhinandun
ti; ⁷ na jāniṇsu; ⁹ mukhe bandhaṇ katvā.

§ 131¹ pare ñāpetuṇ.

§ 132¹ tañ ca pan' etaṇ; ² diṭṭhigatiko pi; ³ Tathāgato pi
sañjānāti.

§ 133⁸ omits etarahi.

§ 134° *omits* amhākaṇ.

§ 135° āgantvā ācariyassa; ¹⁵ lomasāni. Sabbāni ca mahan-tāni.

§ 136⁴ kālo hi; ^o purebhattakālo hi; ¹⁴ ñāṇagginā paci, dayhi.

§ 137³ garuvāsaṇ; ^o vattapaṭipattiṇ.

§ 138¹ Ahaṇ kho; ³ Imañ ca jātaṇ.

§ 139¹¹ *omits* vata so; ¹³ dasasahassī.

Sutta 2.

§ 1³ rājaṭṭhānī nagarī; Mākandī Kosambī ti; ¹⁰ dassa-neyyaṇ; ¹³ Ālakamandā va.

§ 3⁷ -senāsanaṅgasampattiya; ¹² aṭṭhārasahi hiraññaḷaṇṇaṇ koṭisantharena.

§ 4° diṭṭhānugati-āpajjane.

§ 6² sandanti *for* savanti; ⁷ Yadi ca.

§ 7° °gāminīyā (*so always*).

§ 8¹ saṇvāriyatī ti; ¹⁴ Pariyāyanti etena.

§ 9³ eva nāṇaṇ.

§ 11² tassa n' eva; apassato pi; ⁵ *omits* ti.

§ 15¹² yuttabalibaddho; ¹⁰ vijjuppādā avijjānirodho. Avij-jānirodhā; ²² °mūlakaṇ ca.

§ 16° *omits* vā; ¹² yathā vā tathā vā.

§ 17⁴ so ca pajānāti; ⁵ paṭipajjāmī ti.

§ 18¹ Tissabhūtattherassa; ⁴ āgamāsi; ¹⁰ pañcakāmaguṇi-karāṇaṇ.

§ 20⁷ sesapadesu pi.

§ 23³ -suññatavimokkhapaṭipakkhā.

§ 25¹⁴ ayaṇ *for* ahaṇ; ¹⁵ solasavidhā.

§ 26³ vijjamānataṇ avijjamānatañ ca; ⁴ viya hi; ⁵ manasi-karotī ti; ¹¹ attano attano.

§ 27° kaṇhappamāṇikādīnaṇ.

§ 28⁴ khandhesu vicikiecho hoti; ⁵ Yuttaṇ pan' etaṇ anyu-tan ti.

§ 30³ *omits* pi; ⁴ *omits* arūpī nu kho.

§ 31° chaṭṭhaṇsa-.

§ 32⁴ Tattha *for* Tassa.

§ 33¹ Evaṇ vā evaṇ vā; ¹¹ adhiccasamuppattikasēva.

§ 35³ Vedayati ti.

- § 36¹¹ vilomanaṭṭhena.
 § 37¹ Idāni 'ssa; ⁴ parimuccatī ti.
 § 38¹² vuttapaccanikato ca veditabbo. Paccanikato ca.
 § 39¹⁰ manasikārasisena ca; ¹¹ sambhāvikā taṇhā.
 § 40⁴ Patiggahitvā ayaṇ; ¹⁰ -sappaccayaṇ.
 § 41⁷ omits ca.
 § 42⁷ taṇsahajāto va; ¹⁴ evam ettha.
 § 45⁸ bujjhissanti tayo maggā.
 § 47⁸ vanamahinso.
 § 48⁹ voṭṭhabbanakiccaṇ; ¹⁵ omits Yasmā; ¹⁸ gharakoṭṭhaka-
 ṭhaka.
 § 49⁸ nagaradvāresu hi; ⁸ chakkhundriye saṇvaro ti.
 § 50⁸ Thakkesi; ¹⁴ dissati, and omits ti.
 § 51⁶ vipākaparilāhā ca.
 § 53⁸ Kevalaṇ paṇ' idha; ⁹ attasaññaṇ adhiṭṭhahato; ¹² pi
 veditabbā.
 § 54² khamo for khantā; ¹⁸ vatthu vuttaṇ.
 § 55² pittivisaṇṇapapattiṇ; ⁸ tiracchānūpapattiṇ; ⁸ sarisapa-
 samphassena phuṭṭho cāpi; ¹¹ Khandacetiyavihāre
 Kaṇikāra-padhāniyaghare.
 § 56² antimavatthusaññaṇ; ⁷ uppajjati; ¹¹ ekapathena aga-
 maṇsu.
 § 57¹ dukkhāpanaṭṭhena; ⁸ assādavirahato; ⁸ adhiṇvāsana-
 jātika; ⁸ urassuvāto; ¹⁰ piṇḍapātiyatthero.
 § 58¹² hutvā nidassati.
 § 59⁴ pathena paccayena paccavekkhitvā; ⁷ Kantakat-
 thānaṇ ti kaṇṭakānaṇ ṭhānaṇ; ⁸ sabbato paricchin-
 nataṭaṇ.
 § 60⁸ buddhisampannā sabrahmacāriyo.
 § 61⁸ maṇ asso ti.
 § 63⁸ karotī ti; ¹¹ kho naṇ; ¹¹ yathā 'yaṇ anto.
 § 67²⁰ omits vuttaṇ hoti; ²² 'nāyenaṇ attho veditabbo;
²³ sundaro ca bojjhaṇṇo ti.
 § 68⁸ apariphandanabhūta-; ¹² ūnādhikatāni°.
 § 69⁴ So tathā sato; ⁸ pubbāpariyavacane.
 § 70⁸ uddhaccassa paṭipakkhā; ¹⁴ Sabbatthakan ti;
¹⁴ icchitabban ti.
 § 71⁸ Vivekanissitaṇ ti viveke nissitaṇ.
 § 75⁸ omits ca; ⁸ ariyamaggakkhaṇupattiyā.

§ 79ª chindi, sañchindi, samucchindi. Vivattayi; ⁴ dasa-vidham pi; nimmalam; ¹¹ sammā mānassa; ¹⁷ koṭanto cā ti; ¹⁸ antaṇ for aduṇ; ¹⁸ catuttha-koṭisañkhātaṇ, antimakoṭisañkhātaṇ antam; ¹⁹ antimasamussayamattāvasesaṇ.

Sutta 3.

- § 1ª karissāmi; ¹⁰ Bhagavato ca.
- § 2¹ *omits* paccayagiddhā; ³ gaṇḍiṇ yeva; ⁷ paccayūpani-baddhā hi; ⁹ sā for yā; ¹² cattāro vaṇṇā; ¹⁴ kula-puttā payogamaṇḍanena.
- § 3^a mā āmisadāyādā; ⁹ na yena kenaci; ¹⁸ pariyāyena, kāraṇena vā, lesena vā.
- § 4^a Vuttam pi c' etaṇ.
- § 5^a *omits* hi; ¹⁰ nimantanaṇ, salākabhattaṇ; ¹⁸ laddhuṇ for laddhaṇ; ¹⁷ Pubbe ca muttahaṇṭaken' eva.
- § 6¹² *omits* eva.
- § 7¹¹ bhikkhubhikkhunīnaṇ; ¹² apāyaparipūraṇattaṇ; ¹⁸ paccayagaruko ca.
- § 8ª ādiyā for ādissā (*so always*).
- § 10⁷ ovādituṇ; ¹⁴ abbhāmuttacandasamā.
- § 13ª hatthapāse.
- § 14ª dhāto for pūrito; ⁶ sabbo patto ti.
- § 15ª Atireko ca.
- § 18¹¹ °paripācana-asanta°; ¹⁴ antevāsikā aññe vā; ¹⁸ parisuddhuppattipinḍapāto; ¹⁹ pi añño; ¹⁹ Ye loke.
- § 19^a *omits* samanadhammaṇ karoti; ¹¹ bhikkhū ti yo purimo bhikkhu taṇ; ¹⁸ karoti, so yeva mama.
- § 20^a *omits* idāni.
- § 21¹ ayaṇ vaṇṇanā; ⁸ anattamanabhāvam eva.
- § 25¹ asekkhadhamma°; ² asekkho.
- § 26ª meghe abhivuttho pabbatakandara-sara-sākhā; ⁴ kumbhe (*so always*); ¹⁰ labhati ti etaṇ.
- § 29ª saṇsandetvā kathessanti; ²⁰ majjhanhikasuriyo.
- § 31¹⁰ ālapite.
- § 32ª Āyasmā va naṇ Sāriputto.
- § 34¹⁰ accantapavivittassa.
- § 36ª pana bheriyā; ¹⁸ p' etaṇ.
- § 37^a na paripūrenti; ⁷ nāma āvuso therā; ⁹ ekamantaṇ, ¹⁰ cित्तेkaggaṇ.

§ 39³ araññavanappatthāni; ¹⁰ °parivārito hutvā; ¹⁶ pa-
ṭunnadukūla°; ¹⁷ lahuṇivārādini.

§ 41⁸ Lobho ca.

§ 42¹ nesaṇ.

§ 43⁴ veditakaraṇaṭṭhenā ti; ⁶ saṇvattati nāma; ⁹ Nibbā-
naṇ nāma appaccayaṇ. Tassa pana.

§ 44⁶ Es' eva.

§ 45⁹ Sammāsamutṭhānalakkhaṇo; ¹³ Nibbacanaṇ pana:

§ 46² tappaccaniya°; ¹⁷ tappaccaniyakilese ca.

§ 48¹ pahātabbadhammesu lobhadose; ¹¹ samitakaraṇa-
raso; ²⁷ madaggahaṇaraso.

§ 49⁴ upanayhanto ca; ⁶ omits So.

§ 50¹ omits pana; ⁶ aṭṭhaṅgiko maggo hoti.

§ 51¹⁵ vossaggārammaṇato uppajjati; ²⁰ Evam pi.

Sutta 4.

§ 2⁹ omits appābādhaṇ; ¹³ sāraṇiyaṇ; ¹⁷ omits ti.

§ 6⁵ n' atth' etassa; ⁷ omits ca.

§ 8⁴ madhurarasaṇ.

§ 10⁹ anūpacaraṇaṭṭhānaṇ; ¹³ bhīsanakānam.

§ 12⁶ saddhāpabbajitānaṇ; araññavāse.

§ 13² taṇ taṇ vacanaṇ; ⁹ ariyamaggappattito; ¹² arahasat-
tass' eva sato.

§ 16⁶ Tesam ahaṇ aññataro ti.

§ 17⁶ omits bhinditvā.

§ 19⁴ Te evaṇ jīvitaṇ; ⁸ hontī ti.

§ 20² manokammantena saṅgahitā.

§ 21⁷ Bhayabheravāvhāyanaṇ; ¹⁰ honti, and omits ti.

§ 25⁶ anubandhā.

§ 26¹ -lomahaṇsanakarena.

§ 27² sundarakāro; ³ sundarasundarā ca.

§ 29³ virahiṭā, viyuttā.

§ 30⁶ paññāvippayuttā ca; ⁷ asampajanantā.

§ 31² Samādhivirahena; ³ samādhivirahānaṇ cittaṇ;
⁵ omits pi.

§ 32² as C3.

§ 33⁵ tasanti, vittasanti.

§ 34³ na ca maggapaññāya.

§ 35² parigaṇhanto ca; ⁴ gavesissāmī ti.

- § 37⁹ cittiṇ karonti.
 § 38² cintitakālato paṭṭhāya aññena; ⁶ as C2.
 § 39⁴ °siṅgālo (*so always*).
 § 42⁴ upalabbhanti. *Rattiṇ yeva samānan ti rattiṇ yeva santaṇ. Divā.*
 § 43⁵ as C3.
 § 44⁸ majjhanhikasamaye; ¹¹ as C3.
 § 45³ antogataṇ.
 § 46³ candimasuriyesu; ⁴ as C3.
 § 47¹ Anacchariyaṇ c' etaṇ; ³ Gottatthero; ⁸ nikkhamati.
 § 48¹ Ajagaravihāre; ⁷ as C3.
 § 49¹⁷ nibbānāyā ti.
 § 51¹⁰ as C3; ¹² ahoṣi ti.
 § 53⁴ Te hi jhānaṇ samāpajjitvā; ⁵ icc' eva.
 § 54⁸ Abhininnāmesin ti ca.
 § 57¹ yasmā pana idha ⁵ as C3.
 § 58⁵ omits tattha; ⁹ nibbattaṇ.
 § 60⁷ °khandhabhedā jāti.
 § 61¹⁴ itthabhāvato.
 § 62¹ omits taṇ; ⁷ sakalalokiyalokuttaraṇaṇ ti.
 § 64⁶ nāma ayaṇ paccakkho; ⁷ catunnam pi; ⁸ sabbe va; ¹⁶ vasitabbam etaṇ.
 § 65⁵ Evañ ca pana; ⁹ omits Tathā hi; ¹¹ ādisu hi; ¹⁹ tasmā sādhu bho; ²² āmeditaṇ.
 § 66⁶ Gotamassa dhammadesanaṇ.
 § 67¹⁵ saggamokkhamaggaṇ ācikkhantena; ²⁰ pakāsito ti.
 § 68¹¹ paṭipajjamāne ca apāyesu; ¹³ as C3; ²⁵ saha vibhattā.
 § 69² as C3; ⁶ hanati, vināseti ti.
 § 70⁹ diṭṭhiyukamman ti; ¹¹ pāṇipātenā ti; ¹⁴ yeva attapariccajanaṇ; ¹⁹ Pāṇipāto (*so always*); ¹⁹ katvā ayaṇ; ²¹ karoti, iti.
 § 72¹⁵ hoti saraṇaṇ.
 § 73⁶ omits pi; ⁷ as C3.
 § 75¹⁵ adhipateyyena.
 § 76⁸ aññaṇ satthāraṇ na uddisati ti.
 § 78² as C1; ⁵ Ratanattayassa upāsanato; ¹² °vāṇijjā (*so always*); ¹² jīvitakappanaṇ; ¹⁹ patikuṭṭho ca. Sā sasa; ²¹ omits upāsako; ²⁷ ājīvasampadā ca sā sampatti.
 § 79⁴ ādisu hi; ¹¹ katvā. Evam ettha; ¹⁷ chindeyya.

Sutta 5.

- § 3⁷ kathetabbabhāvena; ⁹ sammutiparamatthade anā-
paṭivijjhanasamatthā.
- § 5⁸ Tasmā Bhagavā; ²² omits ca; ²⁴ as C1; ²⁹ lokanirut-
tiyaṇ.
- § 7¹ Saṅgaṇo (*so always*); ⁷ ādīnaṇ vasena; ¹³ atthi ti pi
na; ¹³ jahitabbā; ¹⁵ visadutṭhasalla^o; ¹⁷ omits na
ca; ²¹ omits ca; ²² mahā-anatthaṇ.
- § 9⁷ avassaṇbhāvi ti; ¹¹ omits pi; ¹⁵ vibādhitacitto, upa-
tāpitacitto ca hutvā.
- § 10⁶ pariyoḍapeyyuṇ; ¹² omits malaggahitā.
- § 11⁴ Saṅkiliṭṭhakaṇṣapātiyā; ⁴ rajāpathe.
- § 13⁶ c' ettha; ⁷ saṅgaṇabhabbapuggalo; ¹⁰ as C3.
- § 14² vipannassati; ⁸ as C3.
- § 16³ as C3; ¹² sakkato garukato; ¹³ āpattiṇ āpannaṇ.
- § 17³ no n' atthi; ⁶ ummārasatesu ṭhānesu uñchitvā tato
dhotena; ⁹ omits c' eva.
- § 18³ thakketvā; ³ omits pi; ⁵ asukamhi.
- § 19³ as C3.
- § 20⁵ omits pi; ¹⁶ ṭhapitatthambho viya; *omits Iti*; ²⁰ bahi
nikkhamanaṇ; ²³ diṭṭhamattakam eva therāṇ.
- § 21¹ *Purakkhitvā purakkhitvā*; ¹¹ Eko for Eso; ¹² kadāssu.
- § 22⁵ icchā nātisāvajjā; ¹⁰ omits pattesu; ¹² omits n' eva
vā labhati; ¹⁵ ete bhante; ¹⁷ gahetvā gatā;
¹⁷ idāni nesaṇ.
- § 23⁴ thālakabhikkhaṇ; ⁶ ayam pi; ¹⁰ nāvocun ti evaṇ;
¹⁶ as C2.
- § 24⁴ sabbarattikāni dhammasavanāni; ⁸ dhammaṇ kathe-
sun ti; ¹² as C3; ¹⁴ ayaṇ hi mando.
- § 25⁴ Tāsu; ⁵ nisinnāsu; ⁵ Kassa santike ovādaṇ.
- § 26³ kammaṇ niyyādetvā.
- § 28³ as C3.
- § 29³ -sukhasamphassānaṇ cīvarānaṇ; ⁸ maṇsa for madhu;
⁹ omits ca; ¹⁷ kudāssu.
- § 30³ vuttānaṇ icchāvacarānaṇ; ¹² ārañṇiko; ¹⁵ sāpadāna-
cārī.
- § 31³ ^okalevaraṇ (*so always*); ⁸ pūtibhūtena; ⁸ Paripuretvā
ti attho; ¹³ as C3; ¹⁶ Ubhayatrā pi ādaravasena
vā; ¹⁷ byā ti pi; ²⁴ acchātānaṇ pana.

§ 32⁵ janassa amanāpatā viya; ⁷ °cārīnaṇ asakkāra°.

§ 33⁴ Vicinītakālakan ti.

§ 34⁵ as C3; ⁹ nissāya ahaṇ viharāmī ti; ¹⁹ pattaṇ hatthena.

§ 35¹¹ omits vā.

§ 36⁴ Ketabhino; ¹¹ niratthakavacanappalāpino; ¹⁵ jāgare ananuyuttā; ¹⁸ as C2.

§ 37¹ pabbajitā pi.

§ 38¹⁶ omits thero.

Sutta 6.

§ 1¹¹ khuddamadhuṇ; ¹⁶ veditabbo for daṭṭhabbo.

§ 2² as C3; ⁶ as C3; ¹¹ as C3; ¹⁶ Tatrāpi hi; ¹⁷ appaṇ labhati; ²³ vigamā silakhettaṇ.

§ 3⁴ Sumatthero; ⁵ as C3; ⁶ vutto ti; ⁶ yeva sīlaṇ; ¹⁸ as C1.

§ 4⁹ vācasikaṇ ca taṇ sabbaṇ samādāya.

§ 5³ Bhagavā sīlaṇ pūrethā ti vadati; ⁶ nāma etaṇ.

§ 6¹² haṭṭhatuṭṭhā āgantvā bahum pi; ¹⁸ kakkhalaṇ pharusāṇ khiddādīpaccaṇikaṇ.

§ 7⁹ paripūritākārena; ¹² ekaṇ for etaṇ.

§ 8⁷ Tattha hi.

§ 9⁶ dūrāpakataṇ hoti.

§ 10⁴ as C3; ¹² °lābhādiṇ; ²¹ silādiṇ pūretuṇ; ²⁴ omits pi.

§ 11⁷ lokuttarasukhassa ca; ¹¹ amatāya parinibbānadhātuyā paccayo hoti.

§ 12² ekalohitasambaddhā; ³ Kālaṇkatā (so always);
⁴ mayi pasannacittaṇ, taṇ vā; omits the last vā;
¹⁰ Ye te, bhikkhave.

§ 13² as C3.

§ 14⁴ Pāṭiyakoṭiyavāsī Mahā-Dattatthero; ⁵ maggaṇ paṭipanno; ⁹ sakabhāvena saṇḍhāretuṇ; ¹⁰ Devatā pi rukkhaṇ; ¹¹ Sā devatā dhūpāyi; ¹⁶ sandhāretuṇ asakhontā; ¹⁹ paṭikacc' eva nāvaccāsi.

§ 15³ jātā ābhicetasikā; ¹⁶ as C3; ¹⁷ pāribandhike.

§ 16⁸ omits santā; ⁹ and ⁹ as C1; ¹² as C1; ¹⁷ omits assā.

§ 17³ as C3; ⁴ kammaphalena saṇyojanti yasmā, tasmā;
¹⁸ attānaṇ apāye; ¹⁹ as C3; ²⁰ omits parā.

§ 18⁷ kadāci karahaci uppajjanti viralākārā hutvā; ¹¹ omits uppajjanti.

- § 19³ Kāmâvacaraloke; ⁸ °macchûpamo svāyaṇ puggalo.
 § 20³ na kevalā; ⁴ api ca kho; ⁷ tasmā ca; ⁷ dassetum
 pi; ⁸ iddhivikuppanā; ⁹ samādhiparibandhānaṇ;
¹⁴ lokikābhiññānaṇ.
 § 21⁴ °sampayutto va; ⁵ paññā va vuttā; ¹⁴ attano yeva;
¹⁷ sabbâsave niraṇ katvā; ¹⁸ as C3.
 § 22³ dassento nigamanāṇ; ⁷ and ¹⁰ as C3; ¹³ sacchikato
 hoti, etaṇ paṭicca.

Sutta 7.

- § 1¹⁵ ādinā ca.
 § 2⁷ So yathā yathā icchatī, tathā tathā.
 § 3¹⁰ mañjaṭṭhakatthāya.
 § 4¹ duṭṭhuraṇitavaṇṇam eva; ⁵ pītakādivaṇṇaṇ; ⁸ omits
 taṇ; ⁹ omits kiṇ kārāṇā; ¹⁰ Yasmā paṇ' assa.
 § 5³ Vāyāmamahapphaladassanaṇ. Yathā hi; ⁸ as C3.
 § 6³ avassambhāvī ti; ¹³ jivitaṇ.
 § 7¹ sukkapakkaṇ; ⁸ manussamahantaṇ; ¹⁰ Anagā-
 riyo pi imasmiṇ; ¹³ pantasenāsane.
 § 8¹¹ omits esa.
 § 9¹³ atha paṇ' idāni; ¹⁵ Tassa so.
 § 10³ yugaggāhaggāhī palāso; ⁴ khiyyanā issū; ⁵ as C3;
⁷ āyatanamaccho viya; ⁸ nāma kira; ¹⁰ yaṇ yaṇ;
¹¹ taṇ taṇ; ¹¹ bandhacāro.
 § 11² °vuttikāraṇaṇ; ⁶ anagāriyassa ca.
 § 13³ upapannānaṇ.
 § 15⁵ °maggâgato sambhavo; ¹² as C1.
 § 16⁵ Imassa hi.
 § 17⁴ yatodhi; ¹² as C1; ²¹ ca for va; ²³ Assa bhikkhuno.
 § 18³ katvā upari maggena; ⁷ cattaṇ, tena vuttaṇ; hoti ti;
⁹ paccavekkhitvā ca; ¹³ pana for puna; ¹⁶ paṇis-
 sagga°.
 § 19⁷ abhijaññā; ¹⁶ as C3; ²¹ omits taṇ ca.
 § 21⁴ pavattākāraṇ pakāsetvā; ⁵ °maggānubhāvasūcakaṇ
 balāṇ.
 § 22²³ -paññāsaṅghitaṇ.
 § 23³ as C1; ⁵ bahiddhā sati aparitassanā ti; ¹⁶ Cula-Vedal-
 lassapure; ²¹ heṭṭhā kilesaparidīpanena uṭṭhitā;
²³ desanā gatā ti.
 § 24³ vihatapaccatthikattā.

- § 25² *nhāna for nahāna (so always);* ⁵ *tassa codanattāya;*
⁶ *pāṭekkaṇ;* ¹⁰ *pāpappahānaṇ;* ¹¹ *omits taṇ;*
¹² *omits pi and reads Samaṇo pi;* ¹³ *tath' eva;*
¹⁴ *gantvā taṇ tattha;* ²⁰ *omits nadiyā;* ²¹ *attāya.*
- § 26¹ *lokkhasammata;* ⁷ *Gathā ca vuccamānā;* ¹⁴ *Ye dūrā;*
¹⁸ *Sabbaṇ c' etaṇ.*
- § 27³ *as C3;* ⁷ *Pakkhando.*
- § 28⁸ *kataluddhakammaṇ;* ⁸ *Payāgā vā.*
- § 29⁷ *cātuddasa-*
- § 30⁶ *Tattha khematan ti;* ⁸ *eten' assa.*
- § 31⁹ *agārassa hitaṇ;* ¹⁷ *attano yeva;* ¹⁹ *vihāsi ti.*
- § 33¹² *arahataṇ abbhantaro.*

Sutta 8.

- § 1¹¹ *bhavatu Cundā ti;* ¹¹ *kārāpetvā;* ¹¹ *Bhagavā pana kira;* ¹² *suvannaṇaduddubhi°;* ¹⁴ *sukhī hotū ti;*
¹⁵ *Etaṇ āciṇṇaṇ.*
- § 2⁹ *as C2.*
- § 3¹ *diṭṭhinaṇ pahānūpāyaṇ.*
- § 4⁹ *dvāsaṭṭhidiṭṭhippapañcaṇ gaṇhāti;* ¹² *omits paṭikkhi-pati;* ¹³ *yeva c' ettha.*
- § 5⁴ *gayhamānam pi.*
- § 6⁷ *n' eva lokavattānusārinaṇ.*
- § 7¹ *Vālangaratissa°;* ¹ *ovaditattatherānaṇ;* ¹³ *So gantvā va;* ¹⁷ *pattacīvaraṇ gāhāpetvā;* ¹⁸ *Taṇkhaṇaka-vihāraṇ;* ³⁰ *Tadā ca.*
- § 8⁵ *omits ca.*
- § 9⁵ *āpucchanto pi nāhosi;* ⁷ *tiṇhena;* ¹² *sacetanā' tha kho;* ¹³ *Vālaṅgara°.*
- § 10⁶ *Yaṇ pana tassa;* ⁸ *ten 'ahaṇ viharāmī ti;* ²⁰ *as C3;*
²³ *c' etesaṇ.*
- § 11⁴ *cittekaggaṇ karoti, diṭṭhadhamma°;* ¹⁵ *as C1.*
- § 13¹⁰ *Pisunā vāca and pisunavācā;* ¹¹ *pharusavācā;*
¹³ *parabhaṇḍalubbhanasilā ti;* ²⁰ *puttalābhaṇ;*
²⁰ *dhanalābhaṇ; yasalābhaṇ;* ³⁰ *omits tam pi.*
- § 14¹ *omits ca.*
- § 15⁴ *abhibhūtā ti;* ⁶ *vecikicchā.*
- § 16⁸ *Kerāṭikayuttānaṇ.*
- § 17⁶ *omits satta.*

- § 20² bahûpakâraṇaṇ dassetuṇ; ⁵ kāyena ca vācāya ca;
⁷ kāyena vā; ¹¹ dassāmi ti hi; ¹⁶ saṅghassa cīva-
 raṇ senâsanaṇ.
- § 21² uppādetvā va; ⁴ and ⁶ uppādetvā kāyena; ⁸ ca
 ekaṇ; ¹⁵ as C3.
- § 22⁹ viya ca; ¹⁰ Yathā ca.
- § 23⁴ paṭisandhiyā janakā vā; ¹² uparibhāgāya (so always);
¹⁶ omits ca.
- § 24⁴ Tassa yo ti; ¹² as C3; ¹⁴ omits yena.
- § 25¹⁶ veditabbā.
- § 26³ attho for veditabbo.
- § 27² Yathā hi sikkhā attanā apalipapalipanno; ¹⁰ Attanā
 hi.
- § 29¹⁸ maṅkulabhattaṇ.

Sutta 9.

- § 1⁷ bahūnaṇ.
- § 2⁷ sāsāniko ca.
- § 3⁶ ca for vā.
- § 4⁴ paṭivijjhanto akusalaṇ pajānāti.
- § 5¹⁰ karissāmi.
- § 6⁴ as the Tīkā.
- § 7¹⁰ as C3.
- § 9¹⁰ bhariyā ca; ¹¹ dhajâhatā; ¹³ as C3.
- § 10² atthabhaṇjako; ¹³ pūraṇakathā°; ¹⁹ vā visaṇvā-
 daka°; ²¹ °kammunā.
- § 11⁴ sāvācā; ⁶ as C3; ⁹ attano piyakamyatāya; ¹³ omits iti.
- § 12³ kira dārako; ⁵ mahiṇsī (so always); ¹⁰ evam pi
 vadanti: Corā te; ¹³ anottappino caranti.
- § 13¹ Anattaviññāpaka.
- § 14² as C2; ⁶ °vatthuke hi lobhe.
- § 17¹ pana dasannaṇ.
- § 18¹⁰ saṅkhārārammaṇo va; ²¹ na hoti; ²² dukkhavedanā va.
- § 19⁴ sampayuttasabhāvakaṭṭhena.
- § 20⁴ omits veramhā puggalo ti.
- § 21¹⁸ Bhātā ca . . . pucchi. So taṇ.
- § 22¹ sikkhāpadasamādāne ca; ⁶ khettaṇ kassati; ⁷ Utta-
 ravattamānapabbataṇ; ¹⁰ yâhaṇ Buddharakkhitat-
 therassa santike.

§ 23³ *and* ⁵ *as* C1.

§ 26¹³ Dukkhaṇ parijānanto, samudayaṇ pajahamāno;
¹⁴ nirodhaṇ pajānanto.

§ 27¹² oleketabban ti; ¹⁴ samugghāṭakaṇ.

§ 28⁴ anāgāmimagga-

§ 30⁴ bhūtā ti sañjātā; ¹¹ Yena yena vā; ¹⁴ *as* C2; ²⁶ *omits* vā.

§ 31¹ Kabalikāro (*so always*); ⁹ kucchipattā va; ²⁶ *omits* paṇa.

§ 32⁵ *as* C3.

§ 35⁵ thapitamatte yeva; ⁸ *as* C3; ⁹ tathā dukkhaveda-
niyo; ¹¹ *as* C1; ¹⁴ ye ca.

§ 36⁶ upatthambhito dasa pi; ¹⁵ sādiento pi ca; ¹⁸ janako
huvā paccayo hoti.

§ 37⁶ purekkhatā; ¹⁴ rakkhitaḡopitesu dārādisu; ¹⁶ saṅkā-
rakūṭesu; ¹⁷ *omits* Tato ne; ²⁸ tammūlakattā ti;
²⁹ veditabbo ti.

§ 39¹¹ *as* C3.

§ 39² jāyapatikā; ³ paññāsaṇ; ¹⁴ Puna so *for* Tato so;
²⁹ pubbe *for* sutte.

§ 42³ tattha upakaddhantā.

§ 43¹ Sattisatāhatūpamāyaṇ; ² assa sarīre; ⁸ viya paṭi-
sandhiviññāṇanibbattakālo; ¹¹ °dukkhuppādo ti.

§ 44² Yesu *for* Tesu.

§ 45⁷ taṇhāpaccayā nibbattā; ⁹ paṭisandhikāṇaṇ āhārāṇaṇ.

§ 46¹¹ sabbatthāpi *and omits* ti.

§ 47² uttarim pi.

§ 48⁴ Somadattassa jarā ti.

§ 50¹⁰ paripāko ti pi.

§ 51³ *omits* nāma; ⁴ *omits* jarā; ⁵ paṭicchannajarā nāma.
Tattha yvāyaṇ khaṇḡādibhāvo dissati, so tādīsāṇaṇ
dantādīṇaṇ suviññeyyattā vaṇṇo yeva. Taṇ cak-
khunā disvā manodvārena cintetvā, ime dantā
jarāya pahaṭā ti jaraṇ jānāti, udakaṭṭhāne ban-
dhāni gosīsādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthi-
bhāvajāṇanaṇ viya. Puna avīci; ⁶ *omits* canda;
⁷ *omits* ca.

§ 52¹¹ paramatthena dīpetuṇ; ¹⁹ yasmā ca; ²⁰ na kiñci
nikkhamati, tasmā.

§ 53⁵ okkantā pavisantā; ¹⁷ karotī ti.

§ 55⁵ *as* C1; ²⁴ *as* C1.

- § 56¹ evaṇ for etaṇ; ² javanavithiyaṇ; ⁴ rūpārammaṇā
kāmatanḥā; ⁵ as C3; ²⁴ vitthārassa ca.
- § 57⁴ assādanena sattā; ⁸ iṭṭhe ca; ¹⁰ °sippasandassana-
kāradīnaṇ; ¹² °khirādīni yeva.
- § 58¹⁰ Vipākavasena pana.
- § 59⁴ dasa samphassā; ⁵ lokiyavipākamanasampayuttā
phassā.
- § 61⁹ -vāyānaṇ etaṇ adhivacanaṇ; ¹⁰ so sabbo; ¹⁷ ayam
pan' attho veditabbo.
- § 63⁵ Vacīsañkhāro ti vacīto pavattasañkhāro. Vacīdvāre;
⁸ kāyavacīdvāre copanaṇ.
- § 64⁸ etaṇ paṭicchādeti; ¹⁷ Na c' ettha andhabhūtaṇ;
¹⁸ pana vañcaniyaṭṭhena.
- § 65⁴ Paccuppannā avijjā yev' assa aparāparuppannassa.
- § 67⁴ -āsavavārā ti; ⁵ dvidhā vibhattā.

Sutta 10.

- § 1³ Kurūsū ti vuccati; ⁶ purakkhitvā; ⁹ āgamaṇsu;
¹² Nūna etesaṇ; ¹³ ramaṇiyataran ti; ¹⁵ omits
mahānubhāvo.
- § 2¹⁶ ākāse.
- § 3⁸ phusitagatto.
- § 4¹¹ labhī ti; ¹² Bahuke.
- § 5⁹ Mahā-Sutasoma^o; ¹⁴ datvāna pānaṇ.
- § 6³ Kururaṭṭhavāsīnaṇ; ⁹ sampassamāno.
- § 7¹ omits pi; ⁶ mā dāni evarūpam akāsī ti; ¹⁰ omits
nāma; ¹² datvā sātthakaṇ tava jīvitaṇ, tvaṇ;
¹⁴ manussajātiyā.
- § 8¹ kira naṭako; ⁷ Atthi koci tava manasikāro ti; ²² anā-
gate bhavakkhayassa te.
- § 9⁸ pahāya vūpakaṭṭhena pavivittacittena; ¹¹ Sabbasat-
tānaṇ seṭṭho ca; ²⁰ eko va; ²⁶ as the Tīkā; ²⁶ ye va.
- § 11⁴ Sumatthero; ⁹ ādāya voharati; ¹⁶ saṅghuṭṭhe.
- § 12⁵ ṭhitassa etad ahosi; ⁶ na vakkhāmī ti; ⁷ viya evaṇ;
²² etaṇ hi tumhe; ²² Mārasenappamaddanaṇ;
²³ etaṇ hi tumhe.
- § 13⁹ Paccekabuddhā; ¹⁰ ariyasāvakā cā ti.
- § 14¹ Sokaparidevānaṇ.
- § 16⁷ Pātibhogaṇ (so always); ¹⁶ saññāpessāmi vo; ¹⁸ vipas-
sisaṇ.

- § 17⁹ ca idāni ca āvuso; ¹² ukkāyo ca; ¹³ as C1; ²⁶ kāyo amittānaṇ; ²⁷ kammaṭṭhāne.
- § 18³ Kilañjakāpanasāladvārena; ¹⁰ Balavāliya-aṅgaṇaṇ; ²⁴ te muddhamatthakena.
- § 20¹ accharāsahassaparivāro; ³ ca for va; ⁶ āyuparik-khayaṇ, cavitvā ca tatth' eva; ⁸ Satthā vinodes-sati.
- § 23¹⁴ omits kira.
- § 24¹³ hanati for harati; ¹⁷ jambonada for jambūnada; ¹⁸ muttāratana; ¹⁹ dhota for Romaka.
- § 25¹ omits ayam assa; ¹⁷ ettha pi; ¹⁸ vutto.
- § 26² bahukā etā; ⁹ maggiyanti and omits ti; ¹⁴ ādisu viya hi yathā.
- § 29¹ atha kho caturogha°; ³ pi for ca; ³ omits last ti.
- § 30⁸ hi nibbānamahānagaraṇ. Dvāraṇ viya; ²⁰ osaranti and omits ti.
- § 31⁴ ca for vā; ⁷ sampaticchantesu; ⁹ rājagamanādisu; ¹² Paṭipannako hi.
- § 33⁵ omits na.
- § 34¹ vuttaṇ. Ādisaddena; ⁸ omits vuttaṇ hoti; ¹⁰ yassa kassaci.
- § 35² ādinā nayena; ⁴ omits the last pi.
- § 36² ātāpeti ti; ¹⁰ paṭiggāhitvā; ¹² sammuyhati.
- § 37² omits assa; ¹⁰ taṇ for etaṇ; ¹¹ ayam ev' ettha.
- § 38² domanassavinayena pana; ³ ca kāye.
- § 39⁴ sabbatthika°; ¹³ harati for carati; ¹⁴ katamaṇ ātāpaṇ.
- § 40¹ omits Idāni.
- § 41⁹ omits taṇ; ¹⁶ aniccādisattānupassanānaṇ.
- § 43² °cañkoṭaka°.
- § 45² omits °pariggaha°; ⁴ anupavisantaṇ cittaṇ; ⁷ ekaṇ mahantaṇ; ²³ taṇ for etaṇ.
- § 46² Paccekabuddha-Buddhasāvakaṇaṇ; ¹³ ca for va.
- § 47² vanamahinṣa; ⁶ cattāri ariyaphalāni; ⁷ gaṇhate.
- § 49¹ ime assāsapassāsā.
- § 50⁵ °kammaṭṭhānaṇ paṭṭhapetvā; ¹¹ dhammā samudaya-dhammā; ¹⁵ citte ca; ¹⁷ assāsapassāsanirodho ti evaṇ.
- § 51¹ as C3; ⁶ omits the first sā; ¹⁰ omits ca.
- § 53¹⁰ kiṇ kāraṇā gacchatī ti.

§ 55² Atthato pana koci; ² ðhito vā n' atthi; ⁶ vohāramat-
tam eva hoti.

§ 57¹⁰ Idha pana.

§ 58⁹ Nisajjāya pi; ¹³ sampajaññam eva; ¹⁴ abhikkantā-
disu.

§ 59⁶ Cetiyañ vā bodhiñ vā disvā; ⁶ eva khayavayato
¹¹ dassanañ sātthakañ (*so always*).

§ 60⁷ *as* C3; ¹⁰ sappāyañ. Bodhidassane pi es' eva nayo.

§ 62⁹ pi *for* hi; ¹¹ ca vutte; ¹⁵ atthāya jāyati.

§ 63² cittarucitakammaṭṭhāna^o; ⁴ *omits* va; ⁷ *omits* pana.

§ 64⁷ Khaṇḍaka *for* Khandhaka; ⁹ ussumañ; ¹² manasika-
ronto va; ¹⁶ cetiyañ ce.

65³ dhovitvā telena makkhetvā; ¹⁰ katvā *for* vatvā;
¹¹ thatth' eva, *and omits* te.

§ 66³ Porāṇā bhikkhū kira na ; ⁶ manussā kiñ vo honti.

§ 68² pañcavidha-ceto-khilavinibandhacitto.

§ 69³ *as* C3; ⁵ na iṇaṭṭā, na bayaṭṭā nājīvapakatā; ⁶ pan'
ettha.

§ 70¹ *and* ³ *as* C3; ⁶ pamuṭṭho ti sallapanti; ¹³ *as* C3;
¹⁵ *omits* ādim; ¹⁶ nibbandho āmā ti.

§ 71⁶ vippayuttēna uddhate; ⁷ *omits* kho; ⁸ *as* C3;
¹² bhikkhuganañ vā; ¹⁴ divasāḍipucchanakā.

§ 72¹ Kalambatitthavihāre; ⁶ niṭṭhubhitañ disvā; ⁸ pi *and*
omits ti.

§ 73² Kalamba^o; ¹⁰ ca tañ dātukāmañ vā adātukāmañ vā;
¹⁹ yathā purimayāmañ evaṇ.

§ 74⁵ pāpuṇāti, atha pacchimavaye. No ce pacchimavaye
pāpuṇāti, atha maranasamaye; ⁷ *omits* nibbatto;
¹⁰ *omits* hoti; ¹² Dhutaṅgadharo *for* Dhutavādo.

§ 75³ ^oputhujjanā; ⁶ sammuyhanti; ¹⁵ -sannirujjhanesu;
¹⁹ sannirujjanañ na.

§ 76⁶ Tattha *for* Ettha; ¹⁰ *as* C1; ¹³ Iti so tattha.

§ 77³ *omits* one attano; ⁵ āloketā viloketā nāma; ⁸ *as* C3.

§ 78³ voṭṭhabbanañ (*so always*); ¹⁵ heṭṭhupariyavasena.

§ 79² sakakiccañ nipphādanavasena; ⁶ *omits* pi.

§ 80⁶ abhirati nāma.

§ 81³ *as* C3.

§ 82⁴ pariggahetvā *for* parigaṇetvā; ⁷ *as* C1; ⁷ paripatati.

§ 83⁹ ḍaṇsi *for* ḍasi.

§ 84⁴ saṇikañ samañchesi.

- § 85³ hatthapādalalanaṇ.
- § 86⁹ °pakatikassa ; ⁹ *and* ¹⁰ *as* C3 ; ¹¹ paṭunnadukūlādi° ;
¹³ *vā pi hoti* ; ¹⁸ °vasen' eva ca.
- § 88¹⁰ aggivaṇṇaggahane.
- § 89⁴ vaṇapaṭṭacolakāni.
- § 91² °vipphāravasen' eva ; ⁴ *as* C3 ; ⁶ kuñcikāya, yanta-
kena ca ; ¹⁵ palālasantharaṇ ; ¹⁹ *as* C1 ; ²³ viso-
dheti *for* visoseti ; ²⁶ ābhujatī ti.
- § 92² phalato, nissandato ; ³ °paṭikūla°.
- § 95⁹ khuddakacunṇika-iriyāpathā.
- § 96⁴ gate *for* gamane ; ¹¹ nipannako *va* ; ¹⁴ *omits* *ca* ;
¹⁸ *cittassa* ca.
- § 97⁹ evaṇ tāni.
- § 98³ Idha *and omits* pi.
- § 99⁸ *as the* Ṭikā ; ¹⁰ *omits* hi ; ¹³ *as* C1.
- § 100⁷ koṭṭhāsaṇ koṭṭhāsaṇ.
- § 101⁶ gāvī ti saññā.
- § 102⁷ *omits* Catu°.
- § 105² *omits* hi ; ⁴ *nhāru*° ; ⁷ saṅkhavaṇṇapaṭibhāgūnī ti.
- § 106¹ nava sīvathikā ; ⁶ catusaccavasen' eva.
- § 107³ nava sīvathikāpabbani ti ; ⁷ evā ti. Kāyānupas-
sanā.
- § 108²¹ evaṇ vedanāvattaruṇ ; ²² vedanā *va*.
- § 109² *as the* Ṭikā ; ⁹ antāni rāsibhūtāni ; ¹¹ *as* C3.
- § 110⁶ rūpakammaṭṭhānaṇ ca arūpakammaṭṭhānaṇ ca, *and*
omits ti ; ¹⁶ paṭhamābhiniṇipāto.
- § 111¹ *and* ⁶ *omits* pi ; ⁷ saddhiṇ tad evārammaṇaṇ phusa-
māno.
- § 112⁹ *omits* vā.
- § 113³ *omits* vā.
- § 114² vā hi ; ⁷ satadhotaru sappiṇ ; ¹² tattakapālaṇ ; ¹⁴ °ka-
lāpaṇ.
- § 115⁵ ārohitvā ; ⁵ anupathaṇ ; ¹² sātāsātappaṭikkhepa-
sena ; ¹⁶ nibbattetvā dassesi.
- § 116³ Āneñjasappāye ; ⁵ Saṇyuttamhi ; ⁵ Rukkhopame.
- § 117³ sukhāvedanākkhane ; ⁵ pubbe anubhūtapubbā ;
⁸ *as* C3 ; ¹⁴ *omits* ca tasmiṇ samaye.
- § 118⁹ Uparipaṇṇāse.
- § 120¹⁶ saṅkuṭṭacittaṇ ; ²⁰ *Anuttaraṇ* ti kāmāvacaraṇ ca arū-
pāvacaraṇ ca.

- § 123¹² manasikāren' assa.
 § 124⁵ pahiyiyati; ⁸ as C3.
 § 125⁵ āha Bhagavā.
 § 126⁵ odhisa-anodhisa-disā^o; ¹⁰ vitaccitaṅgāra-; ¹⁴ Apaṭi-
 chitapohonakaṇ; ¹⁸ Assaguttattherasadise.
 § 127³ ukkaṇṭhitā; ⁵ kāyālasitā; ⁷ vijambhitā; ¹¹ and ¹²
 Arabbhadhātu.
 § 128³ °sampparivattanatā.
 § 130⁷ Vinayapaṇṇattiyaṇ.
 § 134³ Tattha pañcasu; ⁵ rūpaṇ pajānāti; ¹⁵ omits pana.
 § 136⁵ as C3; ⁸ catusamutṭhānikarūpaṇ ca.
 § 137⁵ maṇ na koci añño; ⁸ as C1.
 § 138³ anuppannassa vā; ⁷ omits °pahāna^o.
 § 139¹ hotī ti.
 § 141⁴ as C3; ¹¹ sambojjaṅgan ti; ¹² Sesasambojjhaṅgesu;
¹³ as C3.
 § 142¹ as C3.
 § 143⁵ °kākasadise mutṭhassatipuggale; ⁶ °sadise; ⁷ °pug-
 gale; ⁹ kāraṇehi uppajjamānassa, and omits pan'
 assa.
 § 146⁷ kesādicchedāpanena.
 § 147¹² Soṇattherassa vatthu.
 § 148⁹ adhibhavati (so always); ¹¹ samaṇ yojito; ¹² samaṇ
 yojitaṇ; ²⁰ sabbattha icchitabbā, tena balavāti;
²³ kosajjapakkhikena ca.
 § 149⁵ as C3.
 § 152³ pājanakaṇṭakādi^o; ⁶ Kālakiñcika-; ⁹ vātātapādisu;
⁹ te bhikkhu kālo viriyakaraṇāyā ti; ¹⁴ omits eva;
²¹ kāyadalhibahulo; ²⁶ eva hi.
 § 153³ omits ca; ⁶ as C3.
 § 154¹⁵ vikaṣitaṇ viya; ²⁰ evaṇ udānaṇ.
 § 155⁴ omits me bhātā; ⁷ pakkami; ⁹ olokayamānā va.
 § 156¹⁰ dhammacakkapavattane pi yamakapāṭihāriye pi;
¹⁵ āgato; ¹⁶ omits ca; ²³ paṭipajjissasi na paṭipaj-
 jissasī ti.
 § 159⁷ gihino pi.
 § 168¹³ as C3.
 § 169¹² mayam pi idaṇ dhanāyanta; ¹⁶ evarūpaṇ; ¹⁶ °pug-
 galaṇ; ¹⁷ °puggalaṇ.
 § 170⁷ evaṇ yojanaṇ.

§ 171⁴ *tebhūmike.*

§ 172⁵ *saccānaṇ yathāsambhavato.*

§ 173⁵ *Tesu for yesu; ° dvattiṇṣākāro.*

§ 174¹ *jāyati ti ? Na jāyati; ° as Cl.*

§ 175¹¹ *omits kiñci.*

§ 176² *ekavīsatiyā pi.*

ABBREVIATIONS USED IN PARALLEL PASSAGES AND REFERENCES TRACED

A	Anguttara-nikāya	Nd	Niddesa
AA	Commentary (Comy.) on A	NdA	Comy. on Nd
BvA	Comy. on Buddhavaṃsa	Netti	Nettipakaraṇa
CpA	Comy. on Cariyāpiṭaka	Pts	Paṭisambhidāmagga
D	Dīgha-nikāya	PtsA	Comy. on Pts
DA	Comy. on D	PugA	Comy. on Puggalapaññatti
Dh	Dhammapada	S	Saṃyutta-nikāya
DhsA	Comy. on Dhammasaṅgani	SA	Comy. on S
Divy	Divyāvadāna	Sn	Suttanipāṭa
It	Itivuttaka	SnA	Comy. on Sn
ItA	Comy. on It	Thag	Theragāthā
Jā	Jātaka	ThagA	Comy. on Thag
KhA	Comy. on Khuddakapāṭha	UdA	Comy. on Udāna
M	Majjhima-nikāya	VA	Comy. on Vin
MA	Comy. on M	Vbh	Vibhaṅga
Mhbv	Mahābodhivaṃsa	VbhA	Comy. on Vbh
Moha	Mohavicchedanī	Vin	Vinaya
		Vism	Visuddhimagga
		VvA	Comy. on Vimānavatthu

**PARALLEL PASSAGES AND REFERENCES TRACED.
ADDITIONAL TO THOSE GIVEN BY THE EDITORS
THROUGHOUT THIS VOLUME**

[Compiled by I. B. Horner]

1 *Mūlapariyāya*

2	25	MA i 175 DA i 122
3	5-	DA i 26-34 AA i 4-14 KhA 100-107;
	10 28	cf. VA i 106f. SnA i 135 UdA 6-25
		PtsA iii 529-32 DhsA 57
3	15	Add Vin ii 25 iv 134 138 M i 130
4	17-	
	7 29	Cf. ItA i 22-29
4	20	Add S iii 35
	31	Add Dh 27
	33	Add M i 135 A ii 23 Sn 1086
7	32	VA i 106f. DA i 31 SA i 9 AA i 11 KhA 104
		UdA 19 BvA 127 PtsA iii 530 DhsA 57
8	2	Vin iv 117 119
	13	Add It 17
9	26-	DA i 33-4 KhA 106f. UdA 23f. ItA i 5f.; cf.
	10 28	PtsA iii 531f.
10	8	Vism 209
	12	Ib. 210 VA 123
	35	AA i 15 KhA 111 UdA 26 PtsA iii 532
12	25-	
	16 3	Cf. AA i 15-19
12	27-	
	13 3	KhA 113
12	27-	
	13 13	VA i 109f.

- 15 2- Cf. DA i 50f. AA i 19 UdA 29f. ItA i 35 BvA 64
 16 25
 17 11 Cf. BvA 43
 16-36 Cf. DA 99 ItA i 37f. PtsA i 18 BvA 13 DhsA 38
 Moha 5
 18 18 *Add* Mi 133 A ii 103 iii 177 361
 21 *Add* D ii 10
 23 *Add* CpA 230
 18 1 Cf. DA i 36
 14-
 20 16 DA i 171f. SA ii 6ff. ItA i 39f.
 18 31-
 19 28 SA ii 7 SnA i 176f.; cf. BvA 47
 19 2 *Add* S ii 49
 20 1 *Add* Thag 1232
 3 Cf. AA i 18
 16 Cf. BvA 12 DhsA 348
 19-
 21 11 Cf. DA i 59 AA i 61f.
 20 19-
 24 16 SA ii 251ff. PtsA ii 445ff. DhsA 348ff.
 22 18ff. Cf. Vism 7 MA i 62 SnA i 8
 28 Cf. ItA i 110 PtsA i 14 218
 30 *Add* Di 70 iii 226 Mi 346 A ii 16
 23 2 *Add* M iii 97
 3 *Add* A ii 16
 25 9 Cf. BvA 29
 31 25-
 32 4 Cf. KhA 165f.
 33 21 Cf. Vbh 422 Nd2 307 KhA 123 ThagA i 27
 VvA 18 BvA 30
 34 32 BvA 11
 35 14 AA iv 27; cf. BvA 37
 25 VbhA 521
 39 11 (anugṛīti) MA iii 307 Netti 2f. 10 21 175
 42 19 Cf. VA i 112 Vism 198 SnA ii 441 ItA 84
 19- Cf. DA iii 863 SA i 138 AA ii 235 iii 380
 43 30 ItA i 165-6

43	27	Cf. Pts ii 143
45	10-	Cf. DA i 59f. AA i 103ff. ItA ii 189ff.
51	25	UdA 129ff. BvA 15ff.
46	17	Add D ii 15
49	18	Add Pts ii 104
50	30	Add Cf. A ii 24 It 121-2
51	8	Add It 122
52	31	Cf. Vbh 137
54	23	VA i 139 SA ii 153
	25	Cf. VA v 952 UdA 27 BvA 145f. CpA 18 Mh bv 1
	27	Add Ud 1
55	10	Cf. S iv 166 v 261
57	9-	
59	4	Cf. Jā ii 259ff.

2 *Sabbāsava*

59	25-	Cf. AA i 15 KhA 110f. SnA i 300
60	28	PtsA iii 532ff.
61	4-	
62	16	AA ii 182ff.
61	14-23	DhsA 48
	22	Add Vism 525 UdA 176
62	18	Cf. Vism 7 MA i 22 SnA i 8
	23	Cf. PtsA ii 447
	27	Add D i 70 iii 226 M i 346 A ii 16
	29	Add MA i 22, and see references above
63	10	Cf. MA i 127 DA i 225 PugA 244
	28	DA i 224
64	19	Vbh 373
67	27	Cf. DhsA 369
71	20	PtsA ii 415
80	36	Vin iii 28 47 74 92
82	30-	
84	11	AA ii 52-4
83	6ff.	SA iii 138 DhsA 217f. VbhA 310
84	1	Vism 143

85	5-	Cf. SA i 158f. AA i 98-100 PtsA iii 689
86	16	VbhA 316
85	8	Cf. VA 1389
	29	Cf. MA ii 299 AA iii 19 iv 44
86	1	Cf. AA iii 19
87	1-18	SA iii 75; cf. AA ii 208 iii 152

3 *Dhammadāyāda*

87	35-	UdA 112ff.
	88 22	
89	9-	ItA ii 144f.
	90 9	
94	14	Cf. AA iii 314
	19	Cf. SnA i 154
	32	Cf. ItA i 4
	35	Add cf. S i 134
95	4	Cf. AA i 135 iv 16
97	34	M i 145 ii 113 A iv 352 357
100	7	Cf. AA ii 127
	12	Cf. AA ii 256 iii 381 iv 42
101	16	DA i 169 iii 1061; cf. Ndl 26 140 157
	24	Cf. AA iii 137
	29	Cf. AA ii 144
102	6, 34	Cf. SA i 43
104	1	SA i 137
	18	See VA v 965
105	9	Cf. Vism 509 AA ii 70 PtsA i 96 162
		VbhA 114
	12-14	Pts ii 84; cf. Pts i 21 73
106	22ff.	Cf. MA i 169ff. AA ii 162
	28	Cf. VvA 71 VbhA 492
	33	Cf. VbhA 513
107	8	Cf. ib. 469; also MA i 170

4 *Bhayabherava*

109	25-	AA ii 103f.
	111 4	

110	30	VA 129 DA ii 484 SA i 17 AA ii 104
111	5	MA i 180 v 33 SA ii 49 AA iv 167
	22	Cf. MA ii 186 AA ii 203
112	13	SA ii 366 AA v 67; cf. DA i 209 AA ii 119
113	2	Cf. MA i 108
	15	AA ii 365
115	21	Cf. SA ii 302
117	24	Cf. SA i 115 iii 257 AA ii 276
	34	SA ii 143
123	14, 16	Cf. AA i 100
124	1-22	AA iv 87ff.
126	5-18	Ib. 88 ii 262
	30-	
128	18	AA ii 263f.
127	16	Cf. MA i 63
	21-	
128	13	SA i 205 UdA 174f.
128	16	AA i 55 ii 80
	36	Cf. MA i 161 AA ii 79 iii 29 PtsA i 272 297
129	19-	DA i 227-36 AA ii 105-115; cf. VA 170-3
137	12	MA ii 124 SA i 14 AA ii 375 KhA 114 SnA i 155 UdA 286-8 VvA 52
129	22	Add Vin ii 236 A iv 201
133	15	Add S i 215
134	35	Add S i 27 Jā i 97; cf. Divy 195
135	31	Add S v 395
136	3	Ib.
	26-34	Add VA i 173 AA i 124 BvA 50
	34	Add A ii 34

5 Ananigana

137	20-	
139	18	AA i 94ff.
139	26	Cf. BvA 175
140	27	Cf. SA i 157 ii 137 AA ii 91 318 iii 411 UdA 235
141	6	Cf. BvA 112
142	27	Cf. AA i 33 ii 157 iii 238

145	19	Cf. Jā v 45 Nd1 491
	32	Cf. VA vi 1221
148	20	Cf. MA iii 50
149	14	Cf. AA i 331
	30	Cf. Vin iii 68 VA ii 399 Vism 343 345
150	25	Cf. AA iii 400
151	13-23	SnA i 138-9

6 *Ākaṅkheyya*

153	7-	
155	6	Cf. ItA ii 175-7
155	3-31	AA ii 133f.
	21-31	Cf. DA i 181 AA iii 17
156	28-	
157	18	Cf. AA v 48f.
158	33-	
160	21	Cf. AA v 50f.
161	10	Cf. MA iii 31
162	14-	
164	7	Cf. DA i 312f.
163	2	A i 61
165	3	Cf. MA i 180 SA i 205

7 *Vattha*

170	23	Cf. MA i 107
175	25	DA i 122; cf. MA i 2
180	11-	
181	6	SA i 204f.
180	14	MA i 165
	19-	
181	6	AA ii 264

8 *Sallekha*

183	3	Cf. SA ii 213
195	14-	
196	3	SA iii 111 AA iii 266

9 *Sammādiṭṭhi*

- 198 9-
199 10 DA i 69ff.
- 198 9-
203 9 Cf. SA ii 143ff. DhsA 97ff.; VvA 72
- 198 26 VA ii 439
- 199 10 Ib.
- 200 22-
203 9 Cf. DA i 73ff. DhsA 99ff.
- 203 19 Cf. KhA 24 DhsA 218
- 207 8-
214 19 Cf. SA ii 22ff.
- 215 22- Cf. DA iii 797f. SA ii 11ff. PtsA i 150f.
216 25 DhsA 328f.
- 216 27-
217 12 Cf. DA iii 797f. PtsA i 153
- 217 17-31 Cf. DA iii 797f.
- 218 1-
223 33 Cf. SA ii 14ff.

10 *Satipaṭṭhāna*

- 225 1-
227 21 DA ii 481
- 229 17-
302 13 Cf. DA iii 741-806
- 229 17-
230 6 Cf. PtsA ii 485f.
- 229 18 Nd2 485 SA iii 177 SnA i 34 BvA 72
- 237 35-
238 23 SA iii 178f. NdA i 47f.
- 239 11-
247 8 Cf. VbhA 215-223
- 241 19-
242 35 Cf. NdA i 45-47
- 242 36-
246 19 Cf. SA iii 179-181
- 272 31 AA ii 230 iii 358
- 273 1ff. Cf. *ibid.*

274	31-	VbhA 263-8
279	13	
274	26	Add M ii 17
279	30-	
280	5	Cf. MA iii 269
281	11-	
286	15	Cf. ItA ii 178-182
289	16-	
300	14	SA iii 155-165 VbhA 275-286
290	4-	
295	14	Cf. AA ii 54-60
298	5-	
300	14	Cf. AA ii 67-70
301	33 (aññā)	Cf. AA iii 381 iv 201
302	6	Cf. M ii 96

